

ISSN 2010-9601

MOLIYA

ILMIY JURNAL

Научный журнал «Финансы»

«Finance» scientific journal

1
2025

TOSHKENT

MOLIYA

Muassis: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Tahririyat ijodiy jamoasi:

Bosh muharrir: *A.Karimov*

Bosh muharrir o‘rinbosari: *G‘.Tashmanov*

Texnik muharrir: *K.Rasulova*

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2008 yil 24 martda 0519-raqam bilan ro‘yxatga olingan.

2008 yildan nashr qilinadi, bir yilda 6 marta chiqadi.

O‘zbekiston hududida tarqatiladi.

«Moliya» ilmiy jurnali O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komis- siyasi Rayosatining 2013 yil 13 dekabrda 201/3-sonli qaroriga binoan iqtisod fanlari bo‘yicha fan doktori ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan ilmiy maqolalari e‘lon qilinishi zarur bo‘lgan ilmiy jur- nallari ro‘yxatiga kiritilgan.

Veb-sayt: www.tfi.uz/Issues/Jmoliya

e-mail: moliya@tfi.uz Obuna indeksi – 1204

Tahririyat manzili: 100084, Toshkent sh., A.Temur ko‘chasi, 60^a-uy Tel.: (+998 71) 234-66-89

TAHRIR KENGASHI RAISI:

T.Z.Teshabayev – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori,
iqtisod fanlari doktori, professor.

TAHRIR KENGASHI A'ZOLARI:

A.A.Karimov – Bosh muharrir, iqtisod fanlari doktori, professor.

G'.D.Tashmanov — Bosh muharrir o'rinbosari, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

G.Q.Abduraxmanova — Ilmiy ishlar va innovasiyalar bo'yicha prorektor iqtisodiyot fanlari doktori, professor

N.X.Xaydarov — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

T.S.Malikov — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

E.G'.Nabiyev — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

G.N.Axunova — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

K.B.O'razov - iqtisodiyot fanlari doktori, professor

B.E.Toshmurodova – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sh.Z.Abdullayeva – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

A.Z.Avloqulov — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

J.I.Karimqulov — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sh.A.Allayarov- iqtisodiyot fanlari doktori, professor

F.T.Muxamedov — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

D.R.Rustamov – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

X.M.Shennayev — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

I.K.Ochilov — iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

M.M.Tulaxodjayeva — iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Z.A.Sagdullayeva — iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

X.Qobulov — iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

I.G'.Kenjayev – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

D.A.Mirzayev — iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Asif Mahbub Karim– Malayziya, Bayneriy menejment va tadbirkorlik universiteti professori

Adriana Grigoressu – Ruminiya, Siyosiy tadqiqotlar va davlat boshqaruvi milliy universiteti professori

Y.B.Maley – Belorussiya, Polosk davlat univesiteti dotsenti

Elcin Aykas Alp – Turkiya, Istanbul Tijorat Universiteti professori

Tae-Hyoung Mun — Janubiy Korea, Mokvuon universiteti professori

N.K.Muraviskaya — Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti professori

K.Taygashinova – Qozog'iston, Almata iqtisodiy-gumanitar universiteti professori

MUNDARIJA

Betlar

T.Z.Teshabayev, Sh.R.Kabilov, Sh.A.Allayarov , Korruptsiyaning oldini olish bo'yicha bilimlarni tarqatish — korruptsiyaga qarshi murosasiz bo'lishning muhim omili	4
T.S.Malikov , Moliyaviy texnologiyalar. Nima ular? – 2	12
B.S.Mamatov , Global to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi: asosiy tendensiyalar va imkoniyatlar	15
Ф.А.Матчанова , Цифровая трансформация и влияние ее на конкурентоспособность промышленных предприятий	26
Т.Жўраев, А.А.Маматов , Олий таълим муассасаларида таълим лойиҳалари самарадорлигини ошириш	34
А.Х.Муротов , Налогообложение исламских финансовых инструментов: вызовы, международный опыт и перспективы адаптации в Узбекистане	41
O.N.Xamdamiyov , Jahon iqtisodiyoti rivojlanishining joriy tendensiyalari va prognozlar	49
R.D.Dusmuratov , МЕТОДОЛОГИЯ О'ZINIMA	58
A.A.Karimov, N.K. Rizayev , Bugungi O'zbekistonning xalqaro Global innovatsion indeksdagi natijalari qoniqarliligi?	67
J.E.Kurbanbayev , Hisob siyosatini shakllantirishning nazariy asoslari	74
B.K.Hamdamiyov , "Masofaviy audit" avtomatlashgan ma'lumotlar tizimi va uning ahamiyati	84
N.Sh.Abdiyeva , Audit sifatiga ta'sir qiluvchi omillar	90
B.X.Mamatkulov , Iqtisodiyot tarmoqlari va sohalari uchun oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini statistik o'rganish	97
Ё.С.Илхамова , Цифровая экономика и его компоненты	103
Z.S.Abdullayev , Tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingi: iqtisodiy ta'sir ko'rsatish va baholashning ilmiy metodologiyasi	110
N.R.Samadova , Zamonaviy boshqaruvda iqtisodiy salohiyatning o'rni va uning iqtisodiy talqinining nazariy asoslari	116
G.D.Narbekova , Xalq ta'limi tizimi muassasalarida budjetdan tashqari mablag'lar ichki auditining xorij tajribalari	120
D.A.Kuvatova , Sug'urta kompaniyalarida daromadlar va xarajatlarni turkumlanishi va ularning hisobga olinishini hozirgi holati	128
Х.Р.Икрамова , Нормативно-правовое регулирование аудита учета производственных затрат вследствие перехода национальной системы бухгалтерского учета на МСФО	133
Ким Ольга Ильинична , Реорганизация предприятий: необходимость и проблемы внедрения МСФО в узбекистане	143
A.Sh.Mansurova , Strategic Directions for the Development of the Service Sector in Uzbekistan's Regions: A Medium-Term Perspective	151
M.Mukhitdinova , Evolution of statistical analysis methods in the age of big data	157
I.I.Erkinxojiev , Moliyaviy resurslarni jalb etish orqali agrar soha tarmoqlarini qo'llab-quvvatlash	161
N.Ya.Ismailova , The Transformative Impact of Cryptocurrencies on Global Economics: A Comprehensive Analysis of Technological Innovation, Market Dynamics, and Regulatory Challenges	166
X.A.Narzullayeva , Investitsion muhit jozibadorligini oshirishning ilmiy-nazariy asoslari	172
K.D.Karimova , Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatiga investitsiyalar jalb etishdagi mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari	186
K.T.Urazaliev , O'zbekistonda elektron tijoratni soliqqa tortish ma'muriyatchiligini amaldagi holati	194
M.Yu.Raximov , Moliyaviy holat tahlili va uning muammoli jihatlari	203
Q.Q.Mamadaliyev , Agroklasterlar faoliyatini moliyalashtirish davlat siyosati vazifalari ijrosi tahlili	213
P.A.Abdurahmanov , Совершенствование системы бухгалтерского учета и внутреннего контроля в организациях государственного сектора	221

UO‘K: 33C.09338:24

Teshabayev To‘lqin Zakirovich,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori, i.f.d., professor.
[e-mail:rector@tsue.uz](mailto:rector@tsue.uz)

Kabilov Sharif Raximovich,
O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi Magistratura
“Boshqaruv fanlari” kafedrası professori, polkovnik.
[e-mail:sh.kabilov@gmail.com](mailto:sh.kabilov@gmail.com)

Allayarov Shamsiddin Amanullayevich,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Savdo ishi”
kafedrası mudiri, i.f.d., professor.
[e-mail: shamsiddinallayarov@gmail.com](mailto:shamsiddinallayarov@gmail.com)

**KORRUPSIYANING OLDINI OLISH BO‘YICHA BILIMLARNI TARQATISH —
KORRUPSIYAGA QARSHI MUROSASIZ BO‘LISHNING MUHIM OMILI**

Тешабаев Тулкин Закирович,
ректор Ташкентского государственного экономического университета,
доктор экономических наук, профессор.
[e-mail:rector@tsue.uz](mailto:rector@tsue.uz)

Кабиллов Шариф Рахимович,
Академия МВД Республики Узбекистан,
профессор кафедры “Управленческих наук”, полковник.
[e-mail:sh.kabilov@gmail.com](mailto:sh.kabilov@gmail.com)

Аллаяров Шамсиддин Амануллаевич,
заведующий кафедрой “Торговое дело” Ташкентского государственного
экономического университета, д.э.н., профессор
[e-mail: shamsiddinallayarov@gmail.com](mailto:shamsiddinallayarov@gmail.com)

**РАСПРОСТРАНЕНИЕ ЗНАНИЙ О ПРЕДОТВРАЩЕНИИ КОРРУПЦИИ — ВАЖНЫЙ
ФАКТОР НЕТЕРПИМОСТИ К КОРРУПЦИИ**

Teshabaev Tulqin Zakirovich,
Rector of Tashkent State University of Economics, DSc., Professor.
[e-mail:rector@tsue.uz](mailto:rector@tsue.uz)

Kabilov Sharif Rakhimovich,
Professor of the Department of Management Sciences,
Master’s Degree, Academy of the Ministry of Internal
Affairs of the Republic of Uzbekistan, Colonel.
[e-mail:sh.kabilov@gmail.com](mailto:sh.kabilov@gmail.com)

Allayarov Shamsiddin Amanullaevich,
Head of the Department of “Trade business” of Tashkent
State University of Economics, DSc., Professor
[e-mail: shamsiddinallayarov@gmail.com](mailto:shamsiddinallayarov@gmail.com)

DISSEMINATION OF KNOWLEDGE ON CORRUPTION PREVENTION — AN IMPORTANT FACTOR IN BEING UNCOMPROMISING AGAINST CORRUPTION

Annotatsiya. Ushbu maqolada korrupsiyaning ma'no-mazmuni, uning ayanchli oqibatlarini tahlil etilib, korrupsiyaning oldini olish bo'yicha bilimlarni tarqatish — korrupsiyaga qarshi murosasiz bo'lishning muhim omili ekanligi asoslantirilgan.

Tyanch so'zlar: Korrupsiya, korrupsiyaga oid huquqbuzarlik, korrupsiya tahdidlari, xudbinlik, korrupsiyaga qarshi xulq-atvor, korrupsiyaga qarshi murosasiz muhit, halollik standarti, korrupsiyaga qarshi ta'lim.

Аннотация. В статье анализируются значение и сущность коррупции, ее трагические последствия, а также утверждается, что распространение знаний о профилактике коррупции является важным фактором бескомпромиссной борьбы с ней.

Ключевые слова: Коррупция, коррупционные правонарушения, коррупционные угрозы, эгоизм, антикоррупционное поведение, антикоррупционная среда, стандарт добропорядочности, антикоррупционное образование.

Abstract. This article analyzes the meaning and essence of corruption, its tragic consequences, and argues that spreading knowledge about corruption prevention is an important factor in being uncompromising against corruption.

Key words: Corruption, corruption-related offenses, corruption threats, selfishness, anti-corruption behavior, anti-corruption environment, integrity standards, anti-corruption education.

KIRISH.

Korrupsiya ijtimoiy munosabatlar tizimidagi eng qadimgi hodisalardan biri bo'lib, “bu ijtimoiy tuzum qanday bo'lishidan qat'i nazar, odamlar hayotini boshqaradigan ijtimoiy tartib kabi qadimiy hodisadir” [1].

“Korrupsiya” atamasi lotincha “corruptere” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, “yomon ovqat bilan oshqozonga zarar yetkazish”, “yopiq idishdagi suvni buzish”, “boylikni isrof qilish”, “axloqiy kamsitmoq”, “manbani kamaytirmoq”, “molga o't qo'ymoq”, “erkinlikni yo'q qilmoq”, “yoshlarni axloqsizlikka chorlamoq”, “natijalarni soxtalashtirish”, “qadr-qimmatni kamsitmoq” degan ma'nolarni anglatgan[2].

Korrupsiya – yangi fenomen emas, shu sababli ilmiy adabiyotlarda mazkur muammo allaqachonlardan buyon majmuaviy va tizimli ravishda muhokama qilinadi. Turli sohalarining olimlari korrupsiyaning vujudga kelishi, tarqalishi va unga qarshi kurashishning sabab-oqibatlarini o'rganishga ko'p sonli ishlarini bag'ishlaganlar.

Dastlab, O'zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida” [3] gi Qonunining 3 moddasida ilk marotaba quyidagi tushunchalarga normativ ta'rif berildi:

Korrupsiya – shaxsning o'z mansab yoki xizmat mavqeidan shaxsiy manfaatlarni ko'zlab moddiy yoki nomoddiy naf olish maqsadida qonunga xilof ravishda foydalanishi, xuddi shuningdek bunday nafni qonunga xilof ravishda taqdim etish.

Korrupsiyaga oid huquqbuzarlik — bu korrupsiya alomatlariga ega bo'lgan, sodir etilganligi uchun qonun hujjatlarida javobgarlik nazarda tutilgan qilmish;

Manfaatlar to'qnashuvi — bu shaxsiy (bevosita yoki bilvosita) manfaatdorlik shaxsning mansab yoki xizmat majburiyatlarini lozim darajada bajarishiga ta'sir ko'rsatayotgan yoxud ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan hamda shaxsiy manfaatdorlik bilan fuqarolarning, tashkilotlarning, jamiyatning yoki davlatning huquqlari va qonuniy manfaatlari o'rtasida qarama-qarshilik yuzaga kelayotgan yoki yuzaga kelishi mumkin bo'lgan vaziyat.

Mamlakat rivojlanishining bugungi bosqichida korrupsiya O'zbekiston davlati va jamiyati taraqqiyoti uchun eng jiddiy xavf-xatarlardan biri ekanligini idrok ettirish (anglatish) O'zbekiston

Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-iyuldagi “Korrupsiyaga qarshi murosasiz munosabatda bo‘lish muhitini yaratish, davlat va jamiyat boshqaruvida korrupsiyaviy omillarni keskin kamaytirish va bunda jamoatchilik ishtirokini kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6257-sonli Farmonida vazifa etib belgilandi[4].

Darhaqiqat, korrupsiya iqtisodiy va ijtimoiy muammolar manbai bo‘lgani holda antropologik, iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, milliy demografik va hatto ruhiy-axloqiy, yosh omillari ta‘siriga berilishning ifodasi bo‘lib, boshqa sohalaridagi o‘zgarishlar korrupsiyada ham o‘z aksini topishini unutmazlik kerak. Masalan, erkin bozor usulining yetishmasligi aholini pora bilan ish bitirishga undaydi. Shuningdek, barcha sohalarida sog‘lom raqobat muhitining yo‘qligi korrupsiyaga keng yo‘l ochadi.

Shuningdek, korrupsiyani davlat boshqaruvi tizimi mukammal emasligi ko‘rinishlaridan biri sifatida qabul qilish kerak. Bunga davlat boshqaruvi tizimi “shaffof”, tadbirkorlik faoliyati rivojlanishi uchun normativ-ma‘muriy to‘siqlar eng kam bo‘lgan mamlakatlarda korrupsiya darajasining eng past ekanligi ham dalil bo‘ladi.

Korrupsiya darajasining yuqori bo‘lishi, ekspertlarning fikriga ko‘ra, mamlakat aholisi hayot farovonligi pasayishiga olib keladi va, aksincha, mamlakatning rivojlanish darajasi qanchalik past va demokratik institutlar qanchalik kuchsiz bo‘lsa, korrupsiya darajasi hamda xufiyona iqtisodiyot ko‘lami shunchalik yuqori bo‘lishini bildiradi.

Har qanday holatda ham korrupsiya jamiyatda huquqiy munosabatlarning zavol topishiga (degradatsiyalanishiga) olib keladi va davlatni yemiradi. Mohiyatiga ko‘ra, korrupsiya norasmiy aloqalarning bir turi hisoblanadi.

Korrupsiyaning jiddiy asorati shundaki, bu illat jamiyatda axloqsizlikni keltirib chiqaradi. Korrupsiya hodisasi iqtisodiy va ijtimoiy beqarorlik keltirib chiqaradi, uning belgilari ishlab chiqarishning pasayishi, ishsizlik, kambag‘allik va inflyatsiya, axloqsizlik deb qaralsa, uni tasdiqlash uchun tajriba yoki sinov o‘tkazib bo‘lmaydi.

Yer yuzida korrupsiyaning zarari qariyb 3 trillion AQSH dollarini tashkil etayotganligi, biroq jamiyat ko‘radigan ma‘naviy zarar ko‘lamining beqiyos ekanligi, ayniqsa ta‘limning tanazzulga yuz tutib, shaxs, jamiyat va davlatning qonuniy manfaatlarini to‘liq himoya qilolmaydigan vaziyatga tushib qolishi masalani yanada dolzarblashtiradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI.

Jahonda korrupsiyaga, shuningdek, uning latent tarkibiy qismiga qarshi kurashish har qanday davlat siyosatining ijtimoiy-siyosiy va huquqiy sohadagi ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Davom etayotgan globallashuv jarayonlari, jahon iqtisodiyotining shakllanishi korrupsiyani xalqaro darajaga olib chiqdi va u «zamonaviy yirtqich hayvon»ga aylandi. Xalqaro nodavlat tashkilot «Transparency International» ma‘lumotlariga ko‘ra, ma‘lum yutuqlarga qaramay, aksariyat mamlakatlar hali ham korrupsiyaga qarshi samarali kurasha olmayapti[5]. Shu bilan birga, 180 ta davlatda o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, ekspertlar bahosi va tadbirkorlar so‘rovnomalariga ko‘ra, davlat sektorida korrupsiyani idrok etishning o‘rtacha darajasi tavsiya etilgan 50 ball o‘rniga atigi 43 ballni tashkil etmoqda.

Dunyoda turli sohadagi olimlar tomonidan har yili ijtimoiy hodisa sifatida korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida ko‘plab tadqiqotlar olib boriladi, unga qarshi kurashish usullari ishlab chiqiladi, ijobiy amaliyotlarni joriy etishga intiladilar. Biroq, dunyo ekspertlar hamjamiyati bu hodisaga qarshi muvaffaqiyatli kurashning asosiy omili sifatida yaxshi shakllangan va samarali faoliyat ko‘rsatayotgan qonunchilik bazasi, shuningdek uning yuqori latentligidan kelib chiqib, haqiqiy hajmi, darajasi va rivojlanish dinamikasi to‘g‘risida ishonchli ma‘lumotlarga ega bo‘lish, deb hisoblashmoqda. Shuning uchun ham bu muammoni jamiyatdagi salbiy ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va huquqiy hodisa sifatida o‘rganish ayniqsa dolzarbdir.

Mamlakatimizda hali-hamon korrupsiyaning turli ko‘rinishlari ijtimoiy-iqtisodiy hayotimizning ko‘pgina sohalarida butunlay barham topmagani sir emas. Korrupsiyaviy jinoyatlar statistikasining o‘sishi, mamlakatimizda korrupsiyaga qarshi ayovsiz kurash boshlanganidan dalolat beradi. Bugun “Sirli mijoz” barcha sohalarida ishlayotganligini unutmazlik kerak.

Korrupsiya sabablari, V.Shetinin asosli qayd etganidek ijtimoiy hayot barcha sohalarining byurokratlashishi, amaldorlar sonining ko'payishi, davlat rolining behad mustahkamlanishi va boshqalarda namoyon bo'ladi[6].

A.V.Daxin korrupsiyaning turli tuzilmalarining o'ziga xosligi, ularning davlat hokimiyati organlari tizimida rivojlanishida hamda davlat apparatiga kirishib (chirmashib) ketishi va davlat apparatining o'rniga kelishidan iborat bo'ladi. Bu mansabdor shaxslarning amaldagi qonunlarga muqobil bo'lgan xulq-atvoriga olib kelishiga e'tibor qaratadi[7].

Hozirgi paytda korrupsiya tushunchasi, mohiyati va xarakteri haqida gap ketgan aksariyat holatlarda faqat davlat hokimiyatini suiiste'mol qilish nazarda tutiladi. Bu o'z o'rnida boshqaruv organlari, nodavlat notijorat va tijorat tashkilotlarida kuzatilayotgan korrupsiyaviy holatlarga qarshi bahs-munozaradan kishilarni chalg'itadi.

Shu munosabat bilan mashhur Transparency International xalqaro tashkiloti korrupsiyaning quyidagi ta'rifini ishlab chiqdi va o'z faoliyatida qo'llab kelmoqda: «Korrupsiya, bu – mansabdor shaxsning zimmasiga yuklatilgan vakolatlarni shaxsiy boylik orttirish maqsadida suiiste'mol qilishi[8]. Mohiyatiga ko'ra Transparency International korrupsiyaning umume'tirof etilgan ta'rifini kengaytirgan, chunki korrupsiyaviy hodisalarni faqatgina davlat hokimiyati organlarining faoliyat ko'rsatish amaliyoti bilan chegaralamaydi. “Korrupsiya” tushunchasining mazkur xalqaro tashkilot tomonidan keltirilgan ta'rifi ishonib topshirilgan vakolatlar yoki hokimiyatni, jumladan, tijorat sektorida ham, barcha suiiste'molliklarni o'z ichiga oladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Tadqiqot jarayonida nazariy manbaalarni o'rganish, analiz, sintez, induksiya, deduksiya, taqqoslama tahlil usullaridan samarali foydalanilgan.

NATIJA VA MUHOKAMA.

O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashishda erishilgan natijadorlik holati [9]. 2023-yil natijalariga ko'ra, Transparency International tashkilotining Korrupsiyani idrok etish indeksida O'zbekiston 180 davlat orasida 121-o'rinni egalladi. 2021-yildagiga nisbatan mamlakatimiz o'rni 19 pog'onaga yaxshilandi. Bu bilan mamlakatimiz oxirgi 7 yil davomida Sharqiy Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasining aksilkorrupsiya islohotlarini tizimli ravishda amalga oshirayotgan va o'sish sur'atini qayd etayotgan davlatlar qatoridan joy oldi. 2017-yilda 158-o'rinda edik.

Korrupsiyaga qarshi davlat siyosati va islohotlar xalqaro tashkilotlar tomonidan ijobiy baholanayotganini ham alohida ta'kidlashni istardik. Jumladan, IHTT Sharqiy Yevropa va Markaziy Osiyo davlatlari uchun korrupsiyaga qarshi kurashish tarmog'ining Istanbul harakatlar rejasi doirasida o'tkaziladigan 5-bosqich monitoring yakunlari bo'yicha O'zbekistonning korrupsiyaga qarshi siyosati **83,6 ball bilan “juda yuqori” darajada baholandi.**

Korrupsiyaga oid jinoyat sodir etgan shaxslar dinamikasi tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda 829-son qarori bilan korrupsiyaga oid jinoyatlar tasnifi aniq belgilanganidan so'ng, statistikada 2021-yildan jinoyat sodir etgan shaxslar soni keskin oshish kuzatilgan. 2020-yilda – **2 164**, 2021-yilda – **4851**, 2022-yilda – **7414**, 2023-yilda – **6535** [9, 12-b].

Shu o'rinda Prezident Shavkat Mirziyoyevning “Yangi O'zbekiston strategiyasi” (2021) kitobiga e'tibor qaratish zarur: “raqamlar ba'zi “do'stlarimiz” ta'kidlayotganidek “korrupsiyaning ko'лами ortayotganligi”ni ko'rsatmaydi, balki jamiyatda korrupsiyaga qarshi toqatsizlik muhiti shakllanayotgani, mamlakatimizda unga qarshi keskin kurashning sifat jihatidan mutlaqo yangi bosqichga ko'tarilayotganidan ham darak beradi...

...Bu - korrupsiya va poraxo'rlik bilan bog'liq jinoyatlar keng jamoatchilik yordamida ko'proq va tezkor ochilmoqda, degani. Ya'ni, mamlakatimiz aholisining dunyoqarashi, o'z taqdirini shu yurt, shu Vatan va uning yorqin kelajagi bilan chambarchas bog'liq holda ko'rayotgani, bir so'z bilan aytganda, **“bugungi xalqimiz - kechagi befarq va beparvo xalq emas”ligining hayot haqiqatiga aylanayotganidir.**

Bu illatga qarshi kurashda davlat organlari qatorida siyosiy partiyalar, jamoat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari, umuman, har bir fuqaro faol qatnashayotgani ham shuni ko'rsatadi.

Zero, Yangi O'zbekiston strategiyasi korrupsiyadan xoli mamlakat barpo etishni nazarda tutadi. Ushbu maqsad bugun butun jamiyatimizni jipslashtiruvchi omilga aylanmoqda".

Yangi O'zbekiston strategiyasi korrupsiyadan xoli mamlakat barpo etishni nazarda tutadi. "So'nggi yillarda tub islohotlar davriga qadam qo'ygan O'zbekistonda ham taraqqiyot kushandasi bo'lgan illat – korrupsiyaga qarshi izchil kurash olib borilmoqda. Ushbu kurash davlat siyosati darajasiga ko'tarildi". Darhaqiqat, O'zbekistonda 2017-yilning 3-yanvarida O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonuni qabul qilingandan so'ng tizimli ravishda korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha chora-tadbirlarining izchilligini ta'minlash maqsadida har 2 yilga (2017-2018, 2019-2020, 2021-2022, 2023-2024) mo'ljallangan davlat dasturlarini qabul qilish amaliyoti yo'lga qo'yildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmonining 89-maqsadida, korrupsiyaviy omillarni bartaraf etish tizimining samaradorligini oshirish, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirishga qaratilgan maqsadli ko'rsatkichlar belgilandi. Bular: [9, 9-b].

"Transparency International" xalqaro tashkiloti tomonidan e'lon qilinadigan Korrupsiyani idrok etish indeksida kamida **50 pog'onaga** ko'tarilishga erishish;

Davlat xaridlari to'g'risidagi qonunchilik hujjatlari talablarini buzish holatlarini **2 barobarga** kamaytirishga erishish;

Davlat xaridlarini to'g'ridan to'g'ri shartnoma tuzish orqali amalga oshirishda mablag'larni talon-toroj qilish holatlari, tovar va xizmatlarning narxi bozor qiymatidan oshib ketishining oldini olish bo'yicha **jamoatchilik nazoratini** to'laonli joriy qilish;

100 foiz normativ-huquqiy hujjatlarning korrupsiyadan holi qonunchilik tamoyili asosida ishlab chiqilishini ta'minlash.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizda O'zbekiston huquqiy davlat ekani belgilandi. Olimlarimizning ushbu moddaga asosanib ta'kidlashicha, yangi O'zbekiston: "Konstitutsiya va qonun ustuvorligiga asoslangan davlat, deganidir. Bunday davlatda mansabdor shaxslar hokimiyatni xohlaganicha o'zlashtira olmaydi, o'zi bilganicha qarorlar qabul qilmaydi. Barcha davlat organlari faqat qonunda belgilangan vakolatlardan kelib chiqib harakatlanadi" [10].

Singapur tajribasi. Singapurning ta'lim tizimida korrupsiyaga qarshi kurash faqatgina davlat xizmatchilarining emas, balki oddiy fuqarolarning ham, ayniqsa ta'lim tizimida ishlovchilarning davlat xizmati etikasiga e'tibor qaratiladi. Ular ta'limning turli darajalarida, jumladan, maktablarda korrupsiyaga qarshi kurashish zarurligi mavzusini kiritganlar. Xususan, umumta'lim muassasalarida tartib-intizomga bo'ysunishga o'qitish dasturlari rasmiy ravishda amal qiladi. Fuqarolar uchun korrupsiyaga qarshi kurash ta'lim dasturlari etika, sog'lom turmush tarzi, korrupsiyadan jirkanish va unga qarshi kurashish ruhi, korrupsiyaviy huquqbuzarliklarni aniqlash uchun bilimlar va u to'g'risida OAV hamda vakolatli davlat organlariga xabar qilishni o'z ichiga oladi. Korrupsiyani tergov qilish bo'yicha Byurosi tashkil qilingan vaqtdan boshlab davlat o'z fuqarolarining korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha savodxonligini oshirishga yo'naltirilgan jiddiy umumta'lim dasturini ishlab chiqqan. Bu sa'y-harakatlar bir vaqtning o'zida talabalar va ilmiy hamjamiyatlarga ta'lim berishda amalga oshirilgan. Korrupsiyani tergov qilish Byurosining rahbariyati mamlakatda korrupsiyaga qarshi kurashish madaniyatining ildizlari ta'lim tizimini uzoq muddatli rivojlantirish siyosatiga ega bo'lgan jamiyatga qarab ketganligiga e'tiborni qaratadi. U ikkita dasturni o'z ichiga oladi: ilmiy hamjamiyatni va talabalarni o'qitish. Yosh avlod turli zamonaviy formatlardagi ko'p sonli korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha tadbirlarga tortiladi. Barcha sa'y-harakatlar har bir fuqaroning yoshligidanoq davlatdagi korrupsiya oqibatlarini tushunishi va jamiyat hayotining jabhalarida korrupsiyaning oldini olish, butun xalq hamda inson sha'ni, qadr-qimmati va ma'naviy qadriyatlarini himoya qilish uchun barcha sa'y-harakatlarni amalga oshirishga yo'naltirilgan.

Korrupsiyani tergov qilish Byurosi o'qitish to'g'risidagi dolzarb ma'lumotlarni yangilash uchun muntazam ravishda maktab direktorlari bilan o'quv dasturlarini tashkil qiladi. Bundan tashqari,

u yosh avlodga korrupsiyaga qarshi xulq-atvorning zarurligini anglashiga ko'maklashish maqsadida yuqori sinf o'quvchilari uchun "O'quv sayohati" nomi ostida ma'naviy-ma'rifiy uchrashuvlarni tashkil qiladi. Byuro, shuningdek, aniq misollarda korrupsiyaga qarshi kurashish uslublarini o'rganishlari uchun davlat boshqaruviga o'qiyotgan talabalar uchun maxsus sinflar ham tashkil qiladi. Mamlakatning butun aholisini ta'lim dasturlari bilan qamrab olishga keladigan bo'lsak, shuni qayd qilish lozimki, Singapurda fuqarolar korrupsiya jamiyat va davlatning xavfsizligiga qanchalik jiddiy ta'sir ko'rsatishini anglashlari uchun keng ko'lamli axborot tarqatish tadbirlarini o'tkazadi. Ta'lim berish jarayoni fuqarolarning korrupsiyaga nisbatan past xavf-xatarga ega bo'lgan foydali faoliyat sifatidagi tushunchasini o'zgartiradi va ularning korrupsiyaga qarshi xulq-atvorini shakllantiradi[11].

Singapur Respublikasining sobiq Prezidenti Halima Yaqub uch kunlik davlat tashrifi chog'ida "Yangi O'zbekiston" gazetasiga bergan intervyusida: "Singapur rivojlanishi tarixi tasodifiy emas, balki u qator omillar natijasida, shu jumladan, mustaqilligimizning dastlabki yillarida kashshof avlodning mashaqqatli mehnati va janob Li Kuan Yuning mohirona rahbarligi ostida asoschi otalarimizning uzoqni ko'zlab yuritgan siyosati natijasida ravnaq topdi. Toshkent shahridan ikki baravargina kattalikdagi va tabiiy resurslarga ega bo'lmagan mo'jaz shahar-davlatda xalqimiz uchun ish o'rinlarini yaratish uchun inson kapitali va hayotbaxsh iqtisodiyotni rivojlantirishga katta mablag' sarflashga majbur bo'lgan edik. Biz ochiq iqtisodiyotga ko'maklashish va xorijiy kompaniyalarni Singapurga sarmoya kiritishga taklif qilish asnosida o'zimizning Janubi-Sharqiy Osiyodagi strategik o'rnimizdan foydalandik. Biz **ezgu boshqaruvni, qonun ustuvorligi, meritokratiya va halollik tamoyillarini** o'zimizga dasturulamal qilib oldik", [12] – degan edilar.

Yalpi ichki mahsulotidan (YAIM) uch barobar ko'p bo'lgan savdo hajmiga ega kichik shahar-davlat sifatida Singapurning ochiq va tashqi dunyoga yo'naltirilgan mamlakat holida qolishi hamda imkon qadar ko'proq davlatlar va sheriklar bilan yaxshi munosabat o'rnatgani boshqa davlatlar uchun ibratli va mo'jizadir.

XULOSA

Ma'lumki, "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonun qoidalarini amalga oshirish maqsadida 2017-yilning 2-fevralida Prezidentimizning "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining qoidalarini amalga oshirish chora – tadbirlari to'g'risida"gi PQ – 2752 sonli Qarori[13] qabul qilindi. Mazkur qaror bilan 2017-2018 yillarga mo'ljallangan korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha Davlat dasturi tasdiqlangan. 5 ta bo'lim va 51 ta banddan iborat Davlat dasturida dastlab korrupsiyaga qarshi kurashning davlat siyosatining yo'nalishlari, qonun hujjatlarini takomillashtirish, ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borish va xalqaro hamkorlik amalga oshirish vazifalari belgilandi.

Davlat dasturining 4-bandiga ko'ra, ta'lim muassasalarining o'quv dasturlariga korrupsiyaga qarshi kurashish maxsus kurslarini kiritish vazifasi qo'yildi. Huquqiy ta'lim va tarbiya belgilangan davlat ta'lim standartlariga muvofiq amalga oshiriladi, davlat ta'limni boshqarish organlari va ta'lim muassasalari korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini inobatga olgan holda ta'lim muassasalarida huquqiy ta'lim va tarbiyaga, mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning sifatini oshirishga, ta'lim dasturlarini doimiy ravishda takomillashtirib borishga qaratilgan chora-tadbirlarni, ayniqsa, yoshlarga korrupsiyaning oldini olishda huquqiy ta'lim berish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqilishi belgilangan. Bir so'z bilan aytganda, ta'lim tizimi orqali korrupsiyaga qarshi kurashish bu – davlat ta'lim standartlari doirasida ishlab chiqilgan va ta'lim muassasalarida korrupsiyaga qarshi nuqtayi nazarni shakllantirish, talaba-yoshlarning korrupsiyaga qarshi savodxonligini oshirish va korrupsiyaga qarshi madaniyatini oshirishga qaratilgan maxsus dasturlar asosida jamiyat va davlat manfaatlari yo'lida amalga oshirilishi lozim bo'lgan ta'limning maqsadli jarayonidir.

Bu jarayonda korrupsiyaning salbiy drayverlari hisoblangan huquqiy nigilizm va huquqiy savodsizlikka chek qo'yish, uning darajasini imkon qadar pasaytirish asosiy maqsad sanaladi. Yoshlar orasida huquqiy nigilizmni bartaraf etish uchun esa, eng avvallo, bunday hodisalarni kelib

chiqishiga sabab bo'ladigan omillarni aniqlash lozim bo'ladi. Bizningcha, huquqiy nigilizmni vujudga keltiruvchi quyidagi bir necha omillarni sanab o'tish mumkin:

- ayrim yoshlarda huquqiy bilimlarning yetishmasligi;
- yoshlar orasida amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya jarayoni ustidan samarali nazoratning o'rnatilmaganligi;

- respublikamizda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning tub mohiyati haqida yoshlarimizning yetarli darajada axborotlashtirilmaganligi;

- yoshlar orasida huquqiy ong va madaniyatni targ'ibot qilish natijalari yetarli tahlil qilinmayotganligi va bunda yoshlar fikrini o'rganuvchi turli xil davlat va nodavlat tuzilmalarining yetarli tarzda tashkil etilmaganligi;

- qonunga itoatkor shaxsni "davr qahramoni" sifatida jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun zarur mafkuraviy va targ'ibot tashviqot ishlarining yetarli emasligi.

Bizningcha, shu va boshqa muammolarni bartaraf etish, aholining 64 foizini yoshlar tashkil etadigan aynan bizning mamlakatimizda dolzarb ahamiyatga ega. Korrupsiyaga qarshi ta'lim faoliyatida 3 ta muhim jihatni hisobga olish lozim:

- amaldagi mavjud qonunchilik bo'yicha bilimlarni shakllantirish; murakkab korrupsiogen holatlarni hal qilish bo'yicha ko'nikmalarni rivojlantirish;

- korrupsiyaga qarshi mazmundagi ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirish. Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha ta'lim mazmuni shunday shakllantirilishi lozimki, korrupsiyaga nisbatan murosasizlik fashizm, ekstremizm yoki terrorizm kabi ijtimoiy illatlarga nisbatan murosasizlik darajasidan kam bo'lmaslik kerak.

Vaholanki, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi konvensiyasining **"Korrupsiyaning oldini olish bo'yicha choralar"**, deb nomlangan 2-bobi 6-moddasining b-bandida **"korrupsiyaning oldini olish masalalari bo'yicha bilimlarni kengaytirish va tarqatish"** vazifasi yuklatilgan. Darhaqiqat, jamiyat ahlida korrupsiyaning oldini olish va ularda korrupsiyaga qarshi xulq-atvorni shakllantirish hamda korrupsiyaning oldini olish masalalari bo'yicha bilimlarni kengaytirish va tarqatish orqali amalga oshiriladi.

"Korrupsiyaga qarshi kurashish asoslari" fanini o'qitishning maqsadi va qiymati – bo'lajak professionallarda yuqori ijtimoiy faollikni, shaxsiy javobgarligini oshirish, ularda chin insoniy fazilatlarni qaror toptirish va ularni Vatan manfaatlarini yo'lida halol xizmat qilishga safarbar etish.

Ma'lumki, bo'lajak iqtisodchi, moliyachi, bankir va iqtisodiyotning barcha tarmoqlari uchun tayyorlanayotgan kadrlarda korrupsiyaga qarshi kurash kompetentligining zamonaviy qiyofasini shakllantirish o'quv-tarbiyaviy jarayonning tegishli shart-sharoitlari va talablarini taqozo qiladi. Bizningcha, "Korrupsiyaga qarshi kurashish asoslari" fanini o'quv jarayoniga kiritish bitiruvchilarda huquqiy ongni, shu jumladan, tinglovchilarning antikorrupsiyaviy dunyoqarashini shakllantirishda, mutaxasislarning bu boradagi uzoq muddatli kasbiy layoqatga ega bo'lishida, shu bilan birga tinglovchilarning korrupsiyaga qarshi kurashdagi huquqiy kompetentligini oshirishda o'zining ijobiy samarasini beradi va bu boradagi barcha masalalarni o'zida aks ettirish imkoniyatini yaratadi.

Kutiladigan natija: milliy iqtisodiyot tarmoqlarida korrupsiyaning oldini olish va bo'lajak kadrlarimizda korrupsiyaga qarshi xulq-atvorni shakllantirish bo'lsa, fanning amaliy ahamiyati shundaki, u – ichki iqtisodiy tuzilmalar – mehnat, iqtisodiyot, moliya, bank, sug'urta, bandlik organ va tashkilotlari va xususiy sektorda korrupsiya muammosini o'rganishga va xodimlarda korrupsiyaga nafrat tuyg'usi hamda ushbu illatga murosasiz kurashish borasida muhim sanalgan kuchli fuqarolik pozitsiyasini qaror toptirishga xizmat qiladi. Bu esa mislsiz moddiy va ma'naviy zararlarning oldini oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Антикоррупционная политика. Под ред. Г.А.Сатарова. М.: Фонд ИНДЕМ, РА «СПАС», 2004. С.5. <http://indem.ru/corrupt/Uc2004/UcAKP2004.html>.
2. Андрианов В.Д. Коррупция как глобальная проблема: история и современность. М., 2011. С. 11.

3. O'zbekiston Respublikasining qonuni. Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida /Rasmiy nashr/ O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. – T., 2017. URL: <http://www.lex.uz>.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 6 iyuldagi “Korrupsiyaga qarshi murosasiz munosabatda bo'lish muhitini yaratish, davlat va jamiyat boshqaruvida korrupsiyaviy omillarni keskin kamaytirish va bunda jamoatchilik ishtirokini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-6257-sonli Farmoni. URL:<https://anticorruption.uz/uzc/category/news?page=10>
5. Elektron manba: <https://www.transparency.org>.
6. Щетинин В. Одолеем ли коррупцию? // Международная жизнь. – 1993. – №2. – С. 77.
7. Дахин А.В. Коррупция: элементы социологической модели // Коррупция в органах государственной власти: природа, меры противодействия, международное сотрудничество. – Нижний Новгород, 2001. – С. 192.
8. Korrupsiyani qabul qilish indeksi // Transparency International rasmiy sayti. [Elektron resurs]. URL: <https://transparency.org.ru/research/indeks-vospriyatiya-korrupsiyi/> (murojaat qilingan sana: 15.12.2024).
9. O'zbekiston Respublikasida Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida milliy ma'ruza. - Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi, 2024. –12-6.
10. Zulfiqorov Sh. Xalqni himoyalovchi mustahkam qo'rg'on. – “Yangi O'zbekiston” gazetasi. 2023 yil 5 dekabr.
11. Anti-corruption education: International experiences and suggestions for Vietnam // Political Theory. March 22, 2020. [Electronic resource]. URL: <http://lyluanchinhtri.vn/home/en/index.php/cadre-training/item/688-anti-corruption-education-international-experiences-and-suggestions-for-vietnam.html>.
12. Halima Yaqub. Xalqaro hamkorlik ko'pgina umumbashariy muammolarning hal qilinishida muhim hayotiy ahamiyat kasb etadi. – “Yangi O'zbekiston” gazetasi, 2023 yil 25 may soni.
13. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.// URL: <http://lex.uz>. – 2017. 2-fev. – № 2752

MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR. NIMA ULAR? – 2

Ushbu muammoga bag'ishlangan 1-maqolamizni “Moliyaviy texnologiyalar. Nima ular?” tarzida ifodalangan sarlavhaga nisbatan qarashlarimiz, hozircha, ana shu yuqoridagilardan iborat. Biroq, ular dastlabki qarash bo'lib, yuqoridagi sarlavhani batafsilroq yoritish uchun yetarli deb hisoblanishi mumkin emas. Sarlavhaning bu shakl va mazmunda qo'yilishi, shuningdek, ularning tur, shakl yoki ko'rinishlari to'g'risida ham aniq tasavvurga ega bo'lishni taqozo etadi. Bular esa, o'z navbatida, ushbu mavzuga bag'ishlangan navbatdagi maqolamiz predmeti hisoblanadi”,- degan mazmun bilan nihoya (yakun)lagan edik. Shu bois, “Moliyaviy texnologiyalar. Nima ular?” masalasiga yanada aniqlik kiritish maqsadida endi ushbu maqolamiz doirasida moliyaviy texnologiyalarning aniq tur, shakl yoki ko'rinishlari to'g'risida to'xtalib o'tishga harakat qilamiz. Bizning fikrimizcha, bunday yondashuv moliyaviy texnologiyalar to'g'risida oddiy tarzda yaxlit yoki umumiy tasavvur hosil qilishga yordam beradi.

Dastlab shuni ta'kidlash joizki, biz bu o'rinda “moliyaviy texnologiyalarning tur, shakl yoki ko'rinishlari” iborasini ishlatayotib, ularning bir-biridan tubdan farq qiluvchi uch jihatini nazarda tutayotganimiz yo'q. Bu so'zlarning o'zaro o'xshash jihatlari ko'p bo'lsa-da, ularning mohiyatan bir-biridan farqlanuvchi (ayniqsa, ishlatilish o'rniga qarab) tomonlari ham mavjud, albatta. Lekin biz bu o'rinda ularning o'rtasida bir-birlaridan farqlanishini ajratib (ko'rsatib) turuvchi Buyuk Xitoy devori yo'q deb hisoblaymiz va ushbu maqolamiz doirasida ularni yagona mohiyatni ifodalash va bir-birini to'ldirishga xizmat qiluvchi yagona tushunchalar sifatida qabul qilamiz.

Shuningdek, moliyaviy texnologiyalarning tur, shakl yoki ko'rinishlari haqida fikr yuritishda, eng avvalo, nimalarga e'tibor berish yoki nimalardan kelib chiqishni ham aniqlab olish kerak. Zero, moliyaviy texnologiyalarga ta'rif berganimizdan so'ng endi bu masalada, bo'lar-bo'lmasga, erk berish yoki erkin talqin qilishning iloji yo'q. Ma'lumki, oldingi maqolamiz doirasida biz moliyaviy texnologiyalarga “Moliyaviy munosabatlarni tashkil etish yoki amalga oshirishda qo'llaniladigan usul (metod)lar majmui moliyaviy texnologiyalar deyiladi”,- deya ta'rif bergan edik. Bundan moliyaviy texnologiyalarning tur, shakl yoki ko'rinishlariga doir prinsipial ahamiyatga ega bo'lgan bir necha muhim xulosalarni chiqarishimiz mumkin. Bizningcha, ularning eng muhim ikkitasi quyidagilardan iborat;

1. Moliyaviy texnologiyalarning tur, shakl yoki ko'rinishlari, avvalo, moliyaviy munosabatlar(ga bog'liq) bilan belgilanadi hamda ular ana shular doirasida tashkil yoki amal qilinishi mumkin;

2. Moliyaviy munosabatlarni tashkil etish yoki amalga oshirishda qo'llaniladigan usul (metod)lar majmui moliyaviy texnologiyalarning tur, shakl yoki ko'rinishlarini belgilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Shunday bo'lishiga qaramasdan, moliyaviy texnologiyalarning tur, shakl yoki ko'rinishlarini belgilab berishda hal qiluvchi rolni, baribir, moliyaviy munosabatlar o'ynashi kerakligini alohida qayd etib o'tmoq lozim. Shunga mos ravishda, moliyaviy munosabatlarning har bir ko'rinishi ma'lum bir moliyaviy texnologiyalar orqali amalga oshiriladi, deyishimiz mumkin. O'z navbatida, moliyaviy munosabatlarni, shartli ravishda bo'lsa ham, bir necha aniq guruhlariga ajratish mumkinki, ularning har biriga o'ziga mos bo'lgan moliyaviy texnologiyalar to'g'ri (mos) keladi.

Garchi bir necha mezonlar asosida guruhlariga ajratish imkoniyati mavjud bo'lsa-da, zamonaviy (amaliy) moliyada moliyaviy munosabatlar aniq bir jarayonlarning sodir etilishi natijasida

vujudga kelishi inobatga olinadigan bo'lsa, u holda quyidagi jarayonlar bilan bog'liq bo'lgan munosabatlarni ko'rsatish mumkin:

1. Moliyalashtirish;
2. Pul muomalasini tashkil qilish;
3. Soliqlar va soliqqa tortish;
4. Kreditlashtirish;
5. Sug'urtalashtirish;
6. Investitsiyalashtirish;
7. Boj undirish;
8. Baholarni shakllantirish;
9. Moliyaviy mablag'larni (chetdan) jalb qilish (fond yoki qimmatli qog'ozlar bozori orqali);
10. O'zaro hisob-kitoblarni amalga oshirish;
11. Valyuta operatsiyalarini sodir etish;
12. Xalqaro moliya;
13. Va boshqalar.

Moliyaviy munosabatlar, an'anaviy tarzda yondashuvdan farqli o'laroq, o'zgacha va amaliy tarzda yondashilib (avvalo, hayot yoki amaliyotdan kelib chiqqan holda) ana shunday (yuqoridagilar bilan bog'liq holda) aniq bir ko'rinishlarda ifodalansa, bizningcha, ularga mos keluvchi qanday moliyaviy texnologiyalar mavjudligini aniqlash unchalik murakkab bo'lmaydi. Masalan, moliyalashtirish bilan bog'liq bo'lgan moliyaviy texnologiyalarning aniq bir tur, shakl yoki ko'rishlari sifatida smeta, byudjetlashtirish, dotatsiya, subsidiya, subvensiya, transfert, islomiy moliyalashtirish va boshqalarni ko'rsatish mumkin.

Pul muomalasini tashkil qilishda esa emissiya, muomala uchun zarur bo'lgan pulning miqdori, pul agregatlari, pulning davriy qiymati yoki inflyatsion targetlashtirishni moliyaviy texnologiyalarning aniq bir shakli sifatida e'tirof etilishi izohga muhtoj emas.

Soliqlar va soliqqa tortish jarayonlarida soliq stavkasi va uning turli-tuman shakllarda (progressiv, regressiv, advalor, proporsional, murakkab, ko'p shkalali va b.) qo'llanishi, soliqqa tortish ob'ekti, soliq bazasi, soliq imtiyozlari, soliq'larni to'lash (undirish) muddatlari, soliq'larni undirish tartiblari va ular har birining aniqlanishida qo'llaniladigan usul (metod)larni moliyaviy texnologiyalarning turi sifatida qabul qilsa bo'ladi.

Kreditlashtirishdagi moliyaviy munosabatlar, masalan, kredit shartnomasi, foiz stavkasi, kreditlashtirish prinsiplari, kredit turlari (qisqa va uzoq muddatli, revolver, sinditsiyalashtirilgan, overdraft va b.), kreditni olish va qaytarish tartibi va h.k.lar bilan belgilanadiki, ularning har biriga moliyaviy texnologiyalarning u yoki bu ko'rinishi xizmat qiladi.

Sug'urtalashtirish jarayonlarida ham moliyaviy munosabatlarning ma'lum bir o'ziga xos guruhi sodir bo'ladi. Ular, misol uchun, sug'urta polisi yoki sug'urta shartnomasi, sug'urta mukofoti, sug'urta qoplamasi, anderryting xizmatlari, sug'urta syurver, aktuariy, ajaster, assistanslari va sh.k.lar orqali sodir bo'ladi va ularning har biriga ma'lum bir moliyaviy texnologiyalar to'g'ri keladi.

Investitsiyalashtirish jarayonlarini ham moliyaviy munosabatlarning o'ziga xos bo'lgan ma'lum bir ko'rinishlari orqali sodir bo'lishidan ayro holda tasavvur etib bo'lmaydi. Investitsion maqsadlar uchun foydalanishi mumkin bo'lgan moliyaviy resurslarning vujudga kelish manbalarini (xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning o'z, Davlat byudjeti yoki mahalliy byudjetlar, tijorat banklari, xalqaro moliyaviy muassasalar va h.k.larning mablag'lari) aniqlash, ularni diversifikatsiyalashtirilgan holda samarali sarflash, qo'lga kiritilgan iqtisodiy (moliyaviy) samarani aniqlash ham ma'lum bir moliyaviy texnologiyalarni qo'llash orqali sodir etiladi.

Boj undirishda moliyaviy munosabatlarning o'ziga xos turlari vujudga keladi. Ular, asosan, import va eksport operatsiyalarini amalga oshirish (masalan, proteksion yoki demping siyosatini qo'llash), mamlakatga olib kirilayotgan yoki mamlakatdan olib chiqilayotgan tovarlarga deklaratsiya taqdim etish, shuningdek, ko'rsatilgan davlat xizmatlarining haqini u yoki bu ko'rinishda undirish

(to'lash) bilan bog'liq va ular ham shularga mos keluvchi ma'lum bir moliyaviy texnologiyalarni qo'llash orqali sodir bo'ladi.

Bozor iqtisodi sharoitida sub'ektlar o'rtasida o'zaro munosabatlar, asosan, shartnomaviy baholarda amalga oshirilsa-da, bu baholarning turli-tuman ko'rinishlaridan foydalanishni inkor etmaydi. Aksincha, baho o'zining o'lchov(chilik), hisob-nazorat, taqsimlash, tartibga solish, ijtimoiy va stimullashtiruvchi funksiyalarini samarali bajarishi uchun amaliyotda uning xilma-xil turlaridan (ulgurji, chakana, sotib olish, smeta qiymati, tariflar, qat'iy, joriy, o'zgaruvchan, almashtiriluvchi, doimiy, mavsumiy, bosqichli, ma'lumotnomaviy, preyskurant, hisob-kitobli, auksion, birja, savdolar, yagona, mintaqaviy, mahalliy, bozor, qat'iy o'rnatilgan, tartibga solinadigan, kamyob, paritet, netto, brutto, jahon va b.) foydalanish taqozo etiladi.

Hayotda har qanday faoliyatni (bu yerda uning tijoriy yoki notijoriy ekanligi prinsipial ahamiyatga ega emas) amalga oshirish uchun, jumladan, moliyaviy mablag'lar ham zarur bo'ladi. Unda o'z mablag'lari bilan bir qatorda qarziy mablag'lar ham muhim rol o'ynaydi. Qarziy moliyaviy mablag'lar esa, jumladan, fond yoki qimmatli qog'ozlar bozori orqali ham jalb qilinadi va bu jarayonda turli-tuman moliyaviy instrumentlardan foydalaniladi.

O'zaro moliyaviy munosabatlarni amalga oshirishga kirishgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'rtasidagi moliyaviy (pul) mablag'larining harakatlanishi yoki pul oqimlari o'z-o'zidan sodir bo'lmasdan, balki bu jarayon o'zaro hisob-kitoblarni amalga oshirish (qo'llash) orqali kuzatiladi. Unda o'zaro hisob-kitoblarning turli shakllaridan (elektron pullar yoki elektron pul o'tkazish, plastik kartalar, hisob-kitoblarning aksept, akkreditiv, to'lov talabnomalari, to'lov topshiriqnomalari, cheklar, veksellar, forward bitimlari, fyuchers shartnomalari, opsionlar va b.) foydalaniladi va ularga moliyaviy texnologiyalarning ma'lum bir turlari mos keladi.

Globalashuv va integratsion jarayonlar o'zining yuqoriga bosqichi tomon jadal rivojlanib borayotgan bir paytda ularni, jumladan, valyuta operatsiyalarini sodir etishdan ayro holda tasavvur etib bo'lmaydi. Shuningdek, bu jarayonda moliyaviy munosabatlar alohida olingan davlatlar chegarasidan chetga chiqib, xalqaro ko'rinishni olmoqda. Valyuta kurslari va ularni aniqlash tartiblari (masalan, spot kurs yoki spot kurs, erkin suzuvchan yoki qat'iy kurs va h.k.), valyutalarning konvertatsiyalanishi, valyuta bozori, xalqaro moliya bozorlari, to'lov va savdo balanslari, xalqaro soliqq tortish, xalqaro hisob-kitoblar, jahon valyuta tizimi, bitkoin yoki kriptovalyutalar va shu kabilarning amal qilishi ham shunga mos bo'lgan moliyaviy texnologiyalar orqali sodir etiladi.

Shunday qilib, yuqorida qisqacha va eng sodda ko'rinishda keltirilgan hollardan ko'rinib turibdiki, ushbu tarzda ifodalangan moliyaviy texnologiyaning aniq bir tur, shakl yoki ko'rinishlari ular to'g'risida yaxlit bir umumiy dunyoqarashni shakllantirishda o'zining munosib hissasini qo'shishi mumkin. Shuningdek, ular "Moliyaviy texnologiyalar. Nima ular?" tarzda qo'yilgan sodda va oddiy savolning, aslida, murakkab savol ekanligi va shunga mos ravishda uning javobi ham murakkab ekanligini yana bir marta ko'rsatadi.

UO‘K:338.46(575.1).

Mamatov Baxadir Safaraliyevich

Baholash ishi va investitsiyalar kafedrası professori, i.f.d.

ORCID: 0009-0004-6227-5103

**GLOBAL TO‘G‘RIDAN-TO‘G‘RI XORIJIY INVESTITSİYALAR OQIMI: ASOSIY
TENDENSIYALAR VA IMKONIYATLAR****Маматов Бахадир Сафаралиевич**

Д.э.н., профессор кафедры Оценочное дело и инвестиции

ORCID: 0009-0004-6227-5103

**ГЛОБАЛЬНЫЕ ПОТОКИ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ:
КЛЮЧЕВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ВОЗМОЖНОСТИ****Mamatov Bahadir Safaraliyevich**

Doctor of Economics, Professor of the Department of Appraisal and Investments

ORCID: 0009-0004-6227-5103

**GLOBAL FOREIGN DIRECT INVESTMENT FLOWS:
KEY TRENDS AND OPPORTUNITIES**

Annotatsiya. Maqolada to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning nazariy asoslari va milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli ochib berilgan. 2018-2023-yillar davomida rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarga jalb qilingan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi va dinamikasi tahlil qilingan. Yevropa va Markaziy Osiyo mamlakatlarida iqtisodiy o‘sinh sur‘atlari tadqiq qilingan. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimini faollashtirish va global investitsiyalarni keng ko‘lamda jalb qilishda mamlakatning investitsion jozibadorligini oshirishga qaratilgan yondashuvlar ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqot natijalari asosida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning global oqimi bo‘yicha umumiy xulosalar shakllantirilgan va ularni jalb qilishni faollashtirish bo‘yicha ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Tayanch so‘zlar: investitsiya, xorijiy investitsiya, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, yalpi ichki mahsulot, iqtisodiy o‘sinh, kapital migratsiyasi, moliyalashtirish, inflyatsiya, asosiy kapital, rivojlangan mamlakatlar, rivojlanayotgan mamlakatlar, investitsiyaviy jozibadorlik, investitsiya muhiti, Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi, Markaziy Osiyo, Yevropa, qo‘shma korxona.

Аннотация. В статье раскрываются теоретические основы прямых иностранных инвестиций и их роль в развитии национальной экономики. Проанализированы объем и динамика прямых иностранных инвестиций, привлеченных в развитие и развивающиеся страны за 2018-2023 годы. Изучены темпы экономического роста в странах Европы и Центральной Азии. Изложены подходы к повышению инвестиционной привлекательности страны за счет активизации потока прямых иностранных инвестиций и привлечения глобальных инвестиций в широких масштабах. По результатам исследования сделаны общие выводы о мировом потоке прямых иностранных инвестиций и разработаны научные предложения и практические рекомендации по активизации их привлечения.

Ключевые слова: инвестиции, иностранные инвестиции, прямые иностранные инвестиции, валовой внутренний продукт, экономический рост, миграция капитала, финансирование, инфляция, основной капитал, развитые страны, развивающиеся страны, инвестиционная привлекательность, инвестиционный климат, Всемирный банк, Международный валютный фонд, Центральная Азия, Европа, совместное предприятие.

Annotation. The article reveals the theoretical foundations of foreign direct investment and its role in the development of the national economy. The volume and dynamics of foreign direct investment attracted to developed and developing countries in the period 2018-2023 are analyzed. The rates of economic growth in the countries of Europe and Central Asia were studied. Approaches aimed at increasing the investment attractiveness of the country in the process of activating the flow of foreign direct investment and attracting global investment on a large scale are shown. Based on the results of the study, general conclusions were drawn about the global flow of foreign direct investment, and scientific proposals and practical recommendations were developed to enhance their attraction.

Key words: investment, foreign investment, direct investment, gross domestic product, economic growth, capital migration, financing, inflation, foreign capital, developed countries, developing countries, investment attractiveness, investment environment, World Bank, International Monetary Fund, Central Asia, Europe, joint venture.

KIRISH

Investitsiyalar har qanday mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan barqaror rivojlanishini ta'minlovchi asosiy kuch va vositadir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti keng miqyosli investitsiyalar yurtimiz iqtisodiyotini mustahkamlovchi omil bo'lishini alohida ta'kidlab, shunday dedi: «Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, qaysi davlat faol investitsiya siyosatini yuritgan bo'lsa, o'z iqtisodiyotining barqaror o'sishiga erishgan. Shu sababli ham investitsiya – bu iqtisodiyot drayveri, o'zbekcha aytganda, iqtisodiyotning yuragi, desak, mubolag'a bo'lmaydi» [6]. Bir vaqtning o'zida, iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, ishlab chiqarishni intensiv asosda taraqqiy ettirish, zamonaviy, resurstejam texnika-texnologiyalarni amaliyotga faol joriy etish, asosiy fondlarni modernizatsiya qilish, ilg'or boshqaruv tajribalarini, innovatsiyalarni o'zlashtirish, mehnat unumdorligini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, kambag'allikni qisqartirish va O'zbekistonning xalqaro nufuzini oshirish, uning tashqi iqtisodiy sohadagi rolini yanada mustahkamlash kabi masalalarning ijobiy yechimi investitsiyalarga, ayniqsa to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarga borib taqaladi.

YUNKTAD (Birlashgan millatlar tashkilotining savdo va rivojlanish bo'yicha konferensiyasi)ning 2024-yilgi global investitsiyalar to'g'risidagi hisobotiga ko'ra, «2023-yilda global to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi 2 foizga kamayib, 1,37 trillion AQSh dollarini tashkil qilgan. Hisobotda qayd etilishicha, agarda Yevropaning bir qancha vositachi mamlakatlarida investitsiya oqimlarining katta tebranishlari hisobga olinmasa, pasayish darajasi 10 foizdan oshadi» [7]. Buning asosiy sabablaridan biri sifatida iqtisodiy o'sishning pasayishi va geosiyosiy keskinlikning kuchayishi fonida global to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimining kamayganligi bilan izohlash mumkin.

O'zbekistonga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish borasida so'nggi yillarda salmoqli ishlar amalga oshirildi. Investitsiyaviy jozibadorlikni yanada yaxshilash, asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalardan samarali foydalanish, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmini takomillashtirish borasida qabul qilingan qonuniy hujjatlar shular jumlasidandir.

To'g'ridan-to'g'ri xususiy chet el investitsiyalarini jalb etgan holda tashkil etilgan yuridik shaxslarga amaldagi qonunchilikda belgilangan muddatga kiritilgan to'g'ridan-to'g'ri xususiy chet el investitsiyalari hajmiga qarab, yer solig'i, mol-mulk solig'i va suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqli to'lashdan ozod etish tarzidagi soliq imtiyozlari berildi: «300 ming AQSh dollaridan 3 million AQSh dollarigacha – 3 yil muddatga; 3 million AQSh dollaridan ortiq va 10 million AQSh dollarigacha – 5 yil muddatga; 10 million AQSh dollaridan ortiq bo'lganda – 7 yil muddatga» [8].

Milliy iqtisodiyotga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish faoliyati samaradorligini oshirish, xorijiy investorlarni mamlakatimiz imkoniyatlari va salohiyati to'g'risida xabardor qilish, xorijiy investitsiyalarni faol jalb etish maqsadida: kimyo va neft-gaz sanoati, mashinasozlik sohasidagi xo'jalik yurituvchi subyektlar, bank-sug'urta tashkilotlari ustav kapitallaridagi davlat aksiyalar (ulushlar) paketlarini sotish; to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun tayyor investitsiya takliflarini ishlab chiqish; investitsiya va biznes forumlar, taqdimotlar («Road Show») va marketing kompaniyalari imkoniyatlaridan keng foydalanish; davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni tashkil etish belgilab olindi.

Maxsus iqtisodiy zonalarining ishtirokchilariga kiritilgan investitsiyalar hajmiga qarab, mol-mulk solig'idan, yer solig'idan va suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqdan qonunchilikda belgilangan muddatga ozod qilish tarzida soliq imtiyozlari berildi. Xususan, maxsus iqtisodiy zonalarining ishtirokchilari foyda solig'ini to'lashdan o'zi kiritgan investitsiyalar hajmiga qarab: «3 million AQSh dollaridan 5 million AQSh dollarigacha bo'lgan miqdordagi investitsiyalar uchun – 3 yil muddatga; 5 million AQSh dollaridan 15 million AQSh dollarigacha bo'lgan miqdordagi investitsiyalar uchun – 5 yil muddatga; 15 million AQSh dollari va undan yuqori miqdordagi investitsiyalar uchun – 10 yil muddatga ozod etilgan» [9].

Mamlakatda investitsion muhit jozibadorligini yanada oshirish, hududlarda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga ko'maklashish hamda ustuvor investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tizimini takomillashtirish maqsadida «O'zbekiston Respublikasining To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar jamg'armasi» [10] mas'uliyati cheklangan jamiyati shaklidagi investitsiya kompaniyasi tashkil etildi. Bunda, Investitsiya kompaniyasi tomonidan investitsiya loyihalarini tanlash va moliyalashtirish ushbu loyihalarining moliyaviy jozibadorligi va samaradorligidan kelib chiqib, mustaqil ravishda investitsiya siyosatida belgilangan mezon va talablarni hisobga olgan holda amalga oshirilmoqda.

Amalga oshirilgan izchil investitsion islohotlar natijasida birgina energetika sohasida «ACWA Power», «Masdar», «Total Eren», «Vitalia», «Çalık» va «Aksa», kimyo sanoatida «Air Products», «Indorama» va «CAMCE», tog'-kon va metallurgiyada – «Orano» va «DANIELI», avtomobilsozlik va elektrotexnika yo'nalishlarida «BYD», «Kia» va «Samsung», qurilish sohasida «Koç» va «KNAUF» kabi dunyoning yetakchi kompaniyalari hamda yirik brendlari bilan 300 dan ortiq investitsiya va sanoat loyihalari ishga tushirildi va yuz minglab yangi ish o'rinlari yaratildi.

Bir vaqtning o'zida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotga jalb qilish bo'yicha yaratilgan keng imkoniyatlarga (qulay investitsiya muhiti, investitsiya qonunchiligining takomillashib borayotganligi, soliq va bojxona imtiyozlari, imtiyozli viza rejimlari va h.k.) qaramasdan, bunday turdagi investitsiyalarni jalb qilish hajmlari qo'shni mamlakatlarga nisbatan talab darajasida emas. Masalan, «2022-yilda Qozog'iston Respublikasiga jalb qilingan yalpi to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi o'tgan yilga nisbatan 17,7 foizga oshib, 28 mlrd. AQSh dollarini tashkil qilgan. 2023-yilning 9 oyi davomida jalb qilingan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi 20 mlrd. AQSh dollariga yetgan» [11]. Shu nuqtai nazardan xorijiy investitsiya

va kreditlarni, ayniqsa to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish hajmini ko'paytirish va ulardan samarali foydalanish O'zbekiston iqtisodiyoti oldida turgan dolzarb vazifalardandir. Chunki, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar milliy iqtisodiyot uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular ichki jamg'armalar darajasidan ko'proq miqdorda kapital jamg'arish, to'lov balansini qo'llab-quvvatlash va import qilish imkoniyatini kengaytirish orqali iqtisodiy taraqqiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar alohida korxonalarning faoliyati, ishlab chiqarish va kapital samaradorligini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va menejment tizimini takomillashtirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu jarayonlar mahsulot va xizmatlar yetkazib beruvchilar, buyurtmachilar, raqobatchilarga bilvosita ta'sir ko'rsatish orqali ichki bozorni rivojlantirish, ishchilarning malakasi va amaliy tajribasini oshirishga yordam beradi. «O'zbekiston-2030» strategiyasiga muvofiq, «mamlakatimizda 250 milliard dollarlik investitsiyalarni o'zlashtirish, jumladan 110 milliard dollar xorijiy investitsiyalar va 30 milliard dollar davlat-xususiy sheriklik doirasidagi investitsiyalarni jalb qilish» [12] bo'yicha ustuvor vazifalar belgilangan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning mazmun-mohiyati va ularni iqtisodiyotga jalb qilishning nazariy va amaliy muammolari, xalqaro kapital migratsiyasi va harakati nufuzli xalqaro tashkilotlar, bir qator xorijiy va mahalliy iqtisodchi-olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Bunday birlamchi maqsad to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni chet elga eksport qilish va xorijdan import qilishning motivlari (sabablari)ni aniqlashdan iboratdir. Ammo, bugungi kunga qadar xalqaro kapital migratsiyasining motiv (sabab, omil)larini har tomonlama ochib beruvchi yagona ta'rif, yondashuv yoki model mavjud emas.

Jahon iqtisodiyotida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning harakati, oqimi yirik transmilliy korporatsiyalar (TMK)ning shakllanishi bilan bog'liqdir. TMKlarning barqaror sur'atlarda o'sishining sabablari, xususiyatlari va ularning tovar ishlab chiqarishni xorijga ko'chirish to'g'risidagi qarorlari Kanadalik iqtisodchi Stiven Gerbert Xaymer tomonidan tadqiq etilgan. Uning fikricha: «xorijlik investorlar bozorning nomukammalligi (Market Imperfections)dan foydalanishga intiladi, chunki xorijga mahsulot ishlab chiqarishga yo'naltirilgan investitsiyalar mahalliy investitsiyalarga nisbatan yuqori tavakkalchilik va xarajatlar bilan bog'liq. Buni qoplash uchun yirik korporatsiyalar bozor nomukammalligi tufayli monopolistik mavqega ega bo'lishi talab etiladi» [13]. S.G.Xaymerning «Milliy firmalarning xalqaro operatsiyalari: to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar tadqiqoti» mavzusidagi doktorlik dissertatsiya ishiga ilmiy rahbarlik qilgan Amerikalik iqtisodchi Charlz Puer Kindlbergerning monopolistik afzalliklar nazariyasiga ko'ra, «faqat nomukammal raqobat sharoitida xalqaro kompaniyalar, TMKlar ilg'or texnologiyalar, patentlar va boshqaruv ko'nikmalari shaklidagi investitsiyalarning afzalliklaridan foyda oladilar. Bunda monopoliyadan foyda olish imkoniyati qanchalik ko'p bo'lsa, firmalar uchun to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni amalga oshirishga bo'lgan rag'bat shunchalik yuqori bo'ladi» [14].

Reding universitetining (Buyuk Britaniya) iqtisodchilari – Mark Kasson va Piter Dj.Baklining (1976-y.) internallashtirish nazariyasiga muvofiq, «bosh kompaniyalar o'zlarining sho'ba korxonalari orqali investitsiya kiritadilar, bu esa transmilliy korporatsiyalarga bozor nazoratini saqlab qolish bilan birga risklarni boshqarish imkonini beradi. Ularning nazariyasi yirik kompaniyalar tuzilmasi va ularning xalqaro investitsiya faoliyati o'rtasidagi bog'liqlikni nazardi tutadi» [15].

Chikago universiteti professori Robert Aliberning fikricha: «to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar mamlakatda va chet elda kapitalni jalb qilish xarajatlaridagi farqlardan kelib chiqadi hamda korxona chet elda kapitalning samaradorligi (foydaliligi, daromadliligi, unumdorligi) o'z

mamlakatiga qaraganda yuqori bo'lgan vaqtgacha chet elga investitsiya kiritadi» [16].

Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ) tomonidan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar «bir mamlakatning rezidenti boshqa mamlakat rezidenti bo'lgan xo'jalik yurituvchi subyektiga nisbatan uzoq muddatli manfaatini aks ettiradigan xalqaro investitsiya kategoriyasi» [17] sifatida tavsiflangan. XVJ tavsifiga ko'ra «to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar – bu xorijlik mulkdor aksiyadorlik jamiyati ustav kapitalining kamida 25 foiziga egalik qilish asosida amalga oshiriladigan investitsiya faoliyatidir. Amerika qonunchligida bu miqdor 10 foizni, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida 20-25 foizni, Kanada, Avstraliya va Yangi Zelandiyada 50 foizni tashkil qiladi» [18]. Umuman, «xalqaro amaliyotda chet el investitsiyalari to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar sifatida tan olish maqsadida korxonaning ustav fondidagi xorijiy kapital ulushi kamida 10 foiz bo'lishi tavsiya etiladi» [19].

Amaldagi qonunchilikda to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalariga quyidagicha ta'rif berilgan: «to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalari – chet ellik investorning hukumat kafolatlarisiz, tavakkalchilik sharoitlarida o'z mablag'lari yoki qarz mablag'lari hisobidan investitsiyalari» [20].

O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga muvofiq «To'g'ridan-to'g'ri xususiy chet el investitsiyalari deganda chet davlatning fuqarolari bo'lgan jismoniy shaxslar, O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida doimiy yashovchi fuqaroligi bo'lmagan shaxslar, shuningdek chet ellik nodavlat yuridik shaxslar tomonidan O'zbekiston Respublikasining kafolatini taqdim etmasdan amalga oshiriladigan investitsiyalar» [21] tushuniladi.

Milliy amaliyotda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar «To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar ustav kapitalda 10 foizdan kam bo'lmagan ulushga ega xorijiy investorning moliyaviy va nomoliyaviy qo'yilmalari» [22] sifatida e'tirof etilgan.

Iqtisodchi-olimlardan G.P.Oksyutikning ilmiy ishlarida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar «uzoq muddatli daromad olish uchun chet elga kapital qo'yishdir. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning o'ziga xos xususiyati shundaki, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar uni amalga oshirgan investorning o'z kapitali bo'ladi yoki ushbu kapitaldan foydalanish (investitsiyalash), korxona tashkil qilish jarayoni investor tomonidan nazorat qilinadi va boshqariladi» [23].

Mahalliy iqtisodchi-olimlardan N.Oblomurodov fikricha, «to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalari – bu xorijiy investorlar tomonidan milliy iqtisodiyotdagi tadbirkorlik va boshqa faoliyat subyektlariga kiritiladigan moliyaviy, moddiy va nomoddiy ne'matlar va ularga doir huquqlar bo'lib, ular foyda (daromad) olish yoki uzoq muddatli manfaat ko'rish maqsadini o'zida aks ettiruvchi xalqaro investitsiya kategoriyasidir» [24]. D.Yu.Xo'jamqulovning ilmiy ishlarida «xalqaro kapital harakatida xalqaro loyihaviy moliyalashtirish bugungi holati va istiqbollari, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning mintaqalar bo'yicha harakati, ya'ni uning eksportyorlari va importyorlari bo'yicha tarkibi va dinamik o'zgarishlari tahlil qilingan» [25].

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning mazmun-mohiyati va xususiyatlari bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar bu borada quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi: korxona aktivlarini boshqarish huquqining qo'lga kiritilishi asosidagi investitsiyalash; xorijda tovar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish evaziga kapitalni eng foydali tarzda investitsiya qilishga, joylashtirishga harakat qilish; xorijda o'zining tashqi iqtisodiy aloqalar infratuzilmasini (omborlar, transport korxonalari, banklar, sug'urta kompaniyalari, savdo kompaniyalari va boshqalar) barpo etish; mahsulot ishlab chiqarishning intensivligini ta'minlash va sifatini oshirish orqali foyda olish; zamonaviy texnika-texnologiyalarni va nou-xaularni joriy qilish; yangi bozorlarni izlash va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish; ijtimoiy muammolarni bartaraf etish, to'lov balansida ijobiy qoldiq (saldo)ni ta'minlash, tashqi qarzni yumshatish va h.k.

NATIJA VA MUHOKAMA.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar jahon xo'jaligi globallashtiruvining asosiy omiliga aylandi. Uning faollashuvi sabablari va harakatlantiruvchi kuchlari quyidagilardan iborat: milliy bozorlarda monopolistik foyda olishning mumkinligi; tashqi savdoga nisbatan qo'shimcha foyda olish imkoniyati; nisbatan rivojlanayotgan mamlakatlar ehtiyojining keskin o'sishi; resipient-mamlakatlarda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni rag'batlantiruvchi mexanizmlarning shakllanishi.

YUNKTAD tasnifiga ko'ra, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hamkorlar o'rtasida uzoq muddatli o'zaro manfaatli munosabatlarni ifoda etuvchi, investitsiyalarni qabul qiluvchi mamlakatda joylashgan korxona ustidan nazorat qilishni nazarda tutuvchi xorijiy qo'yilmalardir. Shunga ko'ra, ular quyidagilardan iborat bo'ladi:

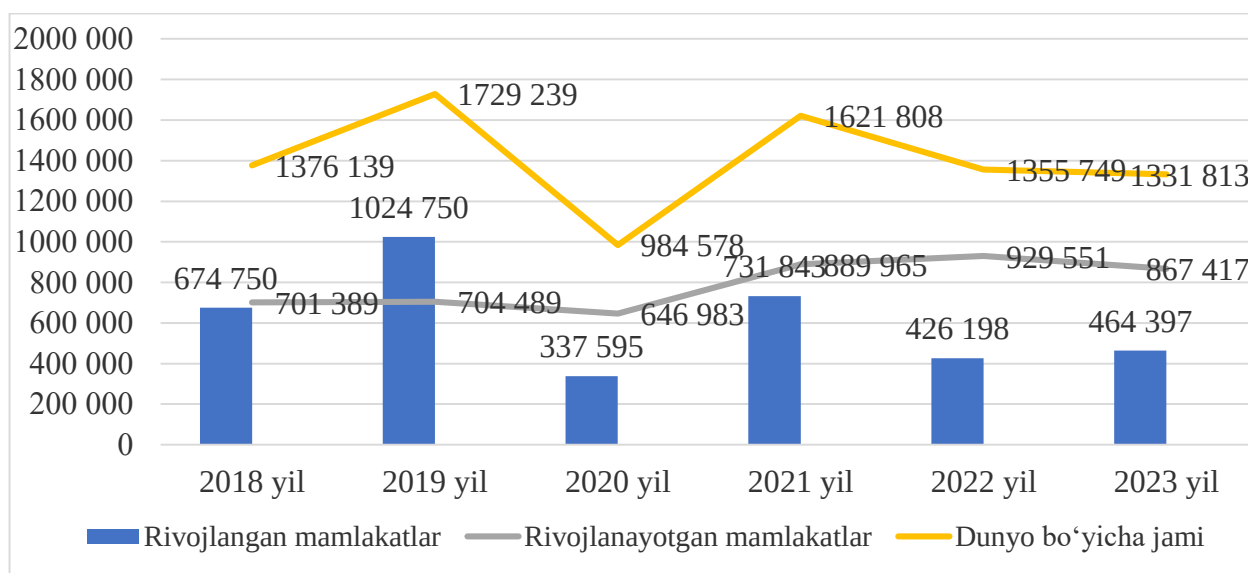
- xorijiy investor tomonidan o'z kapitalini qo'ygan korxona aksiyalari paketini e'lon qilingan ustav kapitali umumiy qiymatining 10-20 foizidan kam bo'lmagan miqdorda sotib olish;
- chet elda to'liq investorga tegishli bo'lgan o'z filialini yoki korxonani tashkil qilish, xorijiy korxonalarni sotib olish yoki qo'shib olish;
- korxona faoliyatidan olingan foydani investorning ustav kapitalidagi ulushiga to'g'ri keladigan va dividendlar taqsimlangandan keyin uning ixtiyorida qolgan qismini qayta investitsiya qilish va foydaning bir qismini repatriatsiya qilish (foydaning bir qismini Vataniga qaytarish);
- xorijiy filiallar faoliyatini, shu jumladan, korporativ ichidagi ssudalar va bosh kompaniyaning xorijiy filialiga bergan kreditlari hisobidan moliyalashtirish;
- yerdan foydalanish (shu jumladan ijara), tabiiy resurslar va boshqa mulkiy huquqlarni olish;
- muayyan texnologiyalar, nou-xau va boshqalardan foydalanish huquqini berish;
- investorga korxona faoliyatini nazorat qilish huquqini beruvchi xorijiy kompaniyaning ulushlarini yoki ustav kapitalidagi ulushlarini sotib olish;
- investitsiyalash obyektni bevosita nazorat qilish va boshqarishni o'rnatishga qaratilgan investitsion faoliyat.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning roli nafaqat milliy iqtisodiyotga va umuman xalqaro biznesga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Balki, umumiy ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va moddiy ishlab chiqarishni investitsiyalash orqali rag'batlantirish (milliy iqtisodiyot uchun salbiy oqibatlarga olib keladigan spekulativ va beqaror portfel investitsiyalardan farqli o'laroq); investitsiyalarning o'ziga xos multiplikativ ta'siri tufayli investitsiya jarayonlarini faollashtirish imkoniyati; amaliy ko'nikmalar va malakali boshqaruv tajribalarini, nou-xaularni o'zlashtirish bilan birgalikda xalqaro bozorlarga chiqishni osonlashtiradi; raqobatni kuchaytirish, kichik va o'rta biznesni, xususiyl tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirish; investitsiyalarni to'g'ri tashkil etish, rag'batlantirish va joylashtirish bilan tarmoqlar va hududlarni rivojlantirishni jadallashtirish imkoniyati; aholi bandligini ta'minlash va oshirish, rela daromadlar darajasini yanada oshirish, soliq olinadigan bazani kengaytirish; yuqori qo'shimcha qiymatga ega bo'lgan eksport mahsulotlari, innovatsion tovarlar va ishlab chiqarish texnologiyalari ishlab chiqarishni rivojlantirishni rag'batlantirish, sifat menejmentini takomillashtirish.

Xalqaro investitsiyalar uchun global muhit 2024-yilda ham murakkabligicha qoldi. Iqtisodiy o'sish istiqbollarning zaiflashuvi, iqtisodiy qiyinchiliklar, geosiyosiy keskinliklar, xalqaro savdo va ta'minot zanjiridagi uzilishlar to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar shaklini o'zgartirib, transmilliy korxonalarni chet elga investitsiya qilishlarida ehtiyotkorona munosabatda bo'lishlariga majbur qilmoqda. Shu sababli 2024-yilgi global investitsiyalar to'g'risidagi hisobotda qayd etilishicha, «iqtisodiy o'sish sur'atlarining pasayishi (sekinlashuvi) va geosiyosiy keskinlikning kuchayishi fonida 2023-yilda global to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar 2 foizga qisqarib, 1,3 trln. AQSh

dollarini tashkil etgan» [26]. Oziq-ovqat va energetika resurslari narxlarining ko'tarilishi, moliyaviy inqirozlar investorlar o'rtasida noaniqlikning shakllanishiga va natijada yangi investitsiya loyihalari ko'rsatkichlarining pasayishiga, jumladan, loyihaviy moliyalashtirishga ta'sir ko'rsatdi. Loyihaviy moliyalashtirish¹ hajmlarining pasayishi barqaror rivojlanishga ta'sir ko'rsatdi, barqaror rivojlanish maqsadlari sektorlari uchun loyihaviy moliyalashtirish qishloq, oziq-ovqat va suv resurslari sohasida 10 foizgacha kamaydi. Bu esa barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishga to'sqinlik qiladi va barqaror rivojlanishni moliyalashtirishni kuchaytirish bo'yicha tezkor siyosiy choralar ko'rilishi zarurligini taqozo etadi. Bunda raqamli hukumat va biznes yuritish jarayonlarining soddalashtirilishi shaffof muhit yaratish orqali investitsion faollikni ta'minlaydi.

Quyidagi rasm ma'lumotlaridan ko'rinadiki, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi 2019-yilda «o'sish», 2020-yilda «pasayish», 2021-yilda «o'sish» va 2022-2023-yillarda «pasayish» tendensiyasiga ega bo'lgan (1-rasm). To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar xalqaro harakatining bunday nobarqarorligiga, eng avvalo, 2019-yilda boshlangan COVID-19 pandemiyasining global iqtisodiyotga jiddiy ta'siri, iqlim o'zgarishining oziq-ovqat xavfsizligiga salbiy ta'siri, yoqilg'i-energetika resurslarining narx va tariflaridagi keskin o'zgarishlar sabab bo'lgan.

1-rasm. 2018-2023-yillarda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarga jalb qilingan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi va dinamikasi (mln. AQSh dollarida) [27]

Natijada, 2018-2023-yillar mobaynida dunyo bo'yicha jalb qilingan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi 44,3 mlrd. AQSh dollarigacha kamaygan. Bu, asosan, rivojlangan mamlakatlarda global investitsiyalarning kamayishi hisobiga ro'y bergan. Aksincha, 2018-2023-yillar mobaynida rivojlanayotgan mamlakatlarda global to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi 1,2 barobarga oshgan yoki 166 mlrd. AQSh dollariga ko'paygan. Buning asosiy sabablaridan biri iqtisodiy o'sish sur'atlaridir. Xususan, 2018-2023-yillar davomida rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish sur'atlari rivojlangan mamlakatlarga nisbatan yuqori bo'lgan.

¹ Yirik investitsiya talab loyihalarni turli iqtisodiyotlar kapitali birlashuvi asosida moliyalashtirish va amalga oshirish imkonini beradi. Bunday loyihalarni moliyalashtirish jahon amaliyotida loyihaviy moliyalashtirish, deb ataladi. Loyihaviy moliyalashtirish – bu yirik investitsiya loyihasini moliyalashtirishda bir qancha investorlar (jumladan, moliya-kredit muassasalari) resurslarining birlashishi va risklarning loyiha ishtirokchilari o'rtasida taqsimlanishi, loyihaga jalb etilgan kreditning esa uni amalga oshirishdan olingan daromadlar hisobidan qaytarilishiga asoslangan moliyalashtirish usuli hisoblanadi.

Yevropa va Markaziy Osiyodagi aksariyat rivojlanayotgan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulot (YaIM) hajmi o'tgan yilning shu davriga nisbatan o'sish dinamikasi sekinlashgan bo'lsa-da, o'sish davom etmoqda (1-javdal). Yevrohudud mamlakatlarida YaIM hajmining o'sish sur'ati, ya'ni iqtisodiy o'sish inflyasiyaning sekinlashuvi, aholining real daromadlari va iste'molining o'sishi fonida 2023-yilda 0,5 foizni tashkil qilgan.

Rivojlanayotgan mamlakatlarga (asosan, Xitoy, Hindiston va Braziliya) investitsiyalarning sezilarli darajada o'sishini yashil investitsiyalar va raqamli texnologiyalarga investitsiyalarning o'sishi bilan izohlash mumkin. Bunday o'sish sur'atlari infratuzilmani rivojlantirish, texnologik yangilash va atrof-muhitga zararli ta'sirlarni kamaytirishga bo'lgan yuqori ehtiyoj bilan bog'liqdir.

Bugungi kunda dunyo iqtisodiyotida noaniqlik darajasi indeksi (World Uncertainty Index, WUI)² kun sayin o'sib bormoqda. Bu, o'z navbatida, COVID-19 pandemiyasining hali davom etayotganligi, jahonda geosiyosiy vaziyatning chigallashuvi, energetik inqirozning kun sayin kuchayishi, global inflyasion jarayonlarning jadallashishi, ekologik risk (xatar)larning ortishi kabi omillar bilan bog'liqdir. Bugungi kunda Jahon banki dunyo mamlakatlarining markaziy banklarini inflyasiyani jilovlash borasida o'z hatti-harakatlarini muvofiqlashtirishga chaqirmoqda.

1-jadval

**Yevropa va Markaziy Osiyo mamlakatlarida
iqtisodiy o'sish sur'atlari (real YaIM hajmi, bozor bahosida, %) [28]**

Mamlakatlar	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2024 yil	2025 yil (prognoz)
Albaniya	8,9	4,9	3,4	3,3	3,4
Armaniston	5,8	12,6	3,8	5,5	5,0
Ozarbayjon	5,6	4,6	1,1	3,2	2,7
Belarus	2,4	- 4,7	3,9	4,0	1,2
Bosniya va Gersegovina	7,3	3,8	1,6	2,8	3,2
Bolgariya	7,7	3,9	1,8	2,2	2,8
Xorvatiya	13,0	7,0	3,1	3,5	3,0
Gruziya	10,6	11,0	7,5	7,8	5,2
Qozog'iston	4,3	3,2	5,1	3,4	4,7
Kosovo	10,7	4,3	3,3	3,8	3,9
Qirg'iziston	5,5	9,0	6,2	5,8	4,5
Moldaviya	13,9	- 4,6	0,7	2,8	3,9
Chernogoriya	13,0	6,4	6,3	3,4	3,5
Shimoliy Makedoniya	4,5	2,2	1,0	1,8	2,5
Polsha	6,9	5,6	0,2	3,2	3,7
Ruminya	5,7	4,1	2,1	2,0	2,7
Rossiya Federatsiyasi	5,9	- 1,2	3,6	3,2	1,6
Serbiya	7,7	2,5	2,5	3,8	4,2
Tojikiston	9,4	8,0	8,3	7,2	5,5

² Jahon noaniqlik indeksi 143 ta mamlakatni qamrab olib, Economist Intelligence Unit tomonidan mamlakatlar bo'yicha har chorakda chop etiladigan hisobotlarida qo'llanilgan "noaniqlik" (yoki uning variantlari) so'zlari sonining ushbu hisobotlarning jami so'zlaridagi ulushini 1 mln martaga ko'paytirilgan qiymati va mamlakatlar YaIMdan kelib chiqqan holda o'rtacha tortilgan qiymatini hisoblash orqali aniqlanadi. Indeksning yuqori qiymati noaniqlik darajasining yuqoriligini, aksincha past qiymati esa noaniqlik darajasining pastligini anglatadi.

Turkiya	11,4	5,5	5,1	3,2	2,6
Ukraina	3,4	- 28,8	5,3	3,2	2,0
O'zbekiston	8,0	6,0	6,3	6,0	5,8

2018-2023-yillar davomida global iqtisodiy o'sishning o'rtacha darajadan past ko'rsatkichlarni qayd etganligi, bir tomondan, tovar va xomashyo bozorlariga sezilarli bosim o'tkazsa, boshqa tomondan, geosiyosiy vaziyat keskinlashuvi global ta'minot cheklanishiga olib kelishi hamda xalqaro savdo o'sishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Bu jarayon bilan bir qatorda, ehtimoliy energiya resurslari qimmatlashishi inflyasiyaning yangi to'liqini paydo bo'lish riskini kuchaytiradi.

Jahon bankining yangi hisobotiga ko'ra, O'zbekiston 2024-yilda Yevropa va Markaziy Osiyoning eng tez rivojlanayotgan iqtisodiyoti uchligiga kirdi. «O'zbekiston iqtisodiyoti 2024-yilda Markaziy Osiyo va Yevropada eng tez rivojlanayotgan mamlakatlar orasida Gruziya va Tojikistondan keyin uchinchi o'rinni egalladi, 2025-yilda esa mamlakat YaIM o'sish sur'atlari bo'yicha yetakchi bo'lishi mumkin» [29].

Rossiyada pul-kredit siyosatining qat'iylashtirilishi hamda ishlab chiqarish quvvatlari va mehnat resurslari tanqisligining kuchayishi natijasida iqtisodiy o'sish sur'atlarining 2024-yilda 3,2 foizgacha (2023-yilda – 3,6 foiz) va 2025-yilda 1,6 foizgacha pasayishi kutilmoqda. Global geosiyosiy va iqtisodiy muammolar avj olayotgani, barqaror rivojlanish yo'lida xavf va tahdidlar kuchayib borayotgani iqtisodiy o'sish sur'atlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bizning fikrimizcha, 2024-2025-yillarda global to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimining biroz o'sishi kuzatiladi. Biroq, geosiyosiy xavf-xatarlar (risklar) va jahon iqtisodiyotining yanada bo'linishi global investitsiyalar o'sishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi yoki o'sishini cheklashda davom etadi. Shuni alohida ta'kidlash zarurki, 2020-yilda COVID-19 pandemiyasi tufayli global to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi 36 foizga kamaygan bo'lsa, 2021-yilda bu ko'rsatkich jahon iqtisodiyotining tiklanishi fonida 64 foizga oshgan. 2022-yilda esa Rossiya Federatsiyasi va Ukrainadagi harbiy operatsiya oqibatlarini, oziq-ovqat va energiya narxlarining o'sishi natijasida bu ko'rsatkich yana 12 foizga kamaygan. 2023-yilda global iqtisodiy o'sishning pasayishi va geosiyosiy keskinlikning kuchayishi fonida global to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi 2 foizga kamaygan. Global to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning pasayish tendensiyasiga, birinchi navbatda, dunyodagi umumiy iqtisodiy noaniqlik va geosiyosiy keskinlik, risklar ta'sir ko'rsatgan.

XULOSA.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning aksariyat rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotidagi roli beqiyosdir. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, nafaqat, moliyaviy resurslar oqimini ta'minlaydi, balki ishlab chiqarish va menejment sohasida yangi texnologiyalar va bilimlarni oshiradi. Bunday investitsiyalar, odatda, uzoq muddatga mo'ljallangan bo'lib, qabul qiluvchi mamlakatlarning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlaydi. To'g'ridan-to'g'ri investorlar ko'pincha rivojlangan tovarlar bozoriga ega yirik transmilliy korporatsiyalar bo'lib, ularning homiyligida xalqaro tovar bozorlariga kirish osonroq bo'ladi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni qabul qiluvchi mamlakat uchun ijobiy ta'siri YaIM hajmining o'sishida, iqtisodiy integratsiyalashuvda, asosiy fondlarning yangilanishida, raqobatbardosh, import o'rnini bosuvchi va eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarilishida, zamonaviy boshqaruv tajriba va malakaning o'zlashtirilishida, ilg'or texnologiyalarning joriy qilinishida, aholi bandligini ta'minlashda, mehnat unumdorligini oshirishda namoyon bo'ladi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimiga eksport va import ijobiy ta'sir ko'rsatadi. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar mamlakatdan tovarlar eksportining ko'payishiga olib keladi va bir vaqtning o'zida eksportning o'sishi to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimining oshishiga olib keladi. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar mamlakatga tovarlar importining ko'payishiga olib keladi va importning o'sishi mamlakatga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimining ko'payishiga olib keladi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimini faollashtirish va global investitsiyalarni keng ko'lamda jalb qilish mamlakatning investitsion jozibadorligini oshirishga qaratilgan kompleks yondashuvni taqozo etadi. Ulardan asosiylari quyidagilardan iborat:

1. Makroiqtisodiy barqarorlikni oshirish (inflyasiyani jilovlash, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, davlat byudjetini muvozanatlashtirish, valyuta kursining barqarorligini ta'minlash);

2. Qulay investitsiya muhitini yaratish (biznesni ro'yxatga olish jarayonlarini yanada soddalashtirish, byurokratiya va korrupsiyani kamaytirish, mulk huquqini himoya qilish, qonunchilikning shaffofligini ta'minlash, moliyalashtirish va kreditlash imkoniyatlarini oshirish, soliq imtiyozlari va rag'batlantiruvchi omillarni yaratish, ishlab chiqarish, bozor va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish);

3. Investitsion salohiyatni rag'batlantirish (xalqaro investitsion forumlarda faol ishtirok etish, investitsion loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga ixtisoslashgan investitsiya agentliklarini tashkil etish, xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kuchaytirish, ingliz tilida so'zlashuv darajasini oshirish, marketingni rivojlantirish);

4. Inson kapitaliga yo'naltiriladigan investitsiyalarni rivojlantirish (insonning o'zi, uning oilasi, ish joyi va jamiyatga iqtisodiy-ijtimoiy naf keltiradigan jismoniy, aqliy va tadbirkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish, ta'limga va kasbiy ta'limga investitsiyalarni yo'naltirish);

5. Muayyan tarmoqlarga e'tibor qaratish (mamlakatning raqobatdosh ustunliklarini hisobga olgan holda investitsiyalarni jalb qilish uchun ustuvor tarmoqlarni tanlash);

6. Siyosiy barqarorlik (uzoq muddatli investitsiyalarni jalb qilishda bashorat qilinadigan siyosiy muhit, siyosiy risklarning mavjud emasligi va siyosiy barqarorlikni saqlash muhim ahamiyatga ega).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. 30.12.2019.
2. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrda O'RQ-598-son «Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida»gi qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 11-aprelda PF-3594-son «To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-sentyabrda PF-215-son «O'zbekiston Respublikasining To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar jamg'armasi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrda PF-158-son ««O'zbekiston-2030» Strategiyasi to'g'risida»gi farmoni.
6. Investitsiya — iqtisodiyotning yuragi - Xalq so'zi (xs.uz).
7. World Investment Report 2024 by United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). OverDrive: Free ebooks, audiobooks & movies from your library. Доклад о мировых инвестициях за 2024 год | ЮНКТАД.
8. PF-3594-son 11.04.2005. To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida.
9. 30.12.2019. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi.
10. PF-215-son 07.09.2022. O'zbekiston Respublikasining To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar jamg'armasi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida.

11. Какие страны больше всего инвестируют в Казахстан | Inbusiness.kz.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son «O'zbekiston-2030» Strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/6600413>.
13. Международные операции национальных фирм: исследование прямых иностранных инвестиций: Хаймер, Стивен: Бесплатная загрузка, заимствование и потоковое вещание: Архив Интернета.
14. Киндлбергер, К. (1969) Теория прямых инвестиций. Киндлбергер, К., ред., Американский бизнес за рубежом, Издательство Йельского университета, Нью-Хейвен. - Список литературы - Научно-исследовательское издательство.
15. Meyer, Klaus. Direct Investment in Economies in Transition. - Cheltenham, Edward Elgar, 1998.
16. Алибер Р.З. Теория прямых иностранных инвестиций // Международные корпорации, 1970. – С. 28.
17. International Monetary Fund. Balance of payments manual. Washington DC. 2003.
18. Доклад всемирного банка/ World Development Report 2011: A Better Investment Climate for Everyone (World Development Report) // The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. 2010.
19. Benchmark Definition of Foreign Direct Investment, Fourth Edition – Paris, OECD Publications, 2008, p.48.
20. O'zbekiston Respublikasining Qonuni O'RQ-598-son «Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida». 2019 yil 25 dekabrda qabul qilingan. <https://lex.uz/docs/4664142>
21. 30.12.2019. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. 67-bob. 741-modda, 2-xatboshi.
22. 4.INVESTISIYA VA QURILISH ISHLARI (5).pdf.
23. Оксютик Г.П. Иностранные инвестиции в России: монография. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2014. – С. 11, 15. (- 220 с.)
24. Oblomurodov N.N. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari doktori (Doctor of Science) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, TMI. 2024. 19-b.
25. (PDF) M.Xalqaro kapital harakatida xalqaro loyihaviy moliyalashtirish bugungi holati va istiqbollari.
26. Доклад о мировых инвестициях за 2024 год | ЮНКТАД.
27. Доклад о мировых инвестициях за 2024 год | ЮНКТАД.
28. O'zbekiston Yevropa va Markaziy Osiyoda iqtisodiy o'sish sur'atlari bo'yicha yetakchi uchlikka kirdi - O'zbekiston yangiliklari - Vzglyad.uz.
29. O'zbekiston Yevropa va Markaziy Osiyoda iqtisodiy o'sish sur'atlari bo'yicha yetakchi uchlikka kirdi - O'zbekiston yangiliklari - Vzglyad.uz.

уўк :658.562:6П2.15.7.

Матчанова Феруза Абадовна,
доктор философии по экономическим наукам (PhD)
ООО “Surat Kargo”
ORCID:0009-0004-0130-4767
matchanovaf@gmail.com

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И ВЛИЯНИЕ ЕЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Matchanova Feruza Abadovna,
iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
MChJ “Surat Kargo”
ORCID:0009-0004-0130-4767
matchanovaf@gmail.com

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA UNING SANOAT KORXONALARINING RAQOBATBARDOSHLIGIGA TA'SIRI

Matchanova Feruza Abadovna,
Doctor of Philosophy in Economics (PhD),
ООО “Surat Kargo”
ORCID:0009-0004-0130-4767
matchanovaf@gmail.com

DIGITAL TRANSFORMATION AND ITS IMPACT ON THE COMPETITIVENESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Аннотация. В статье рассматривается процесс цифровой трансформации и её влияние на конкурентоспособность промышленных предприятий. В современных условиях цифровая трансформация воспринимается как объективная реальность, отражающая социальный и экономический прогресс. Её возникновение связано с четвертой промышленной революцией, которая ознаменовала переход к постиндустриальной модели экономического развития. Особое внимание уделяется развитию цифровых технологий, способных изменять структуру экономических отношений, а также трансформировать традиционные подходы к производственным процессам, взаимодействию с подрядчиками, логистике, финансовым операциям, управлению персоналом, повышению производительности труда и другим бизнес-аспектам. Всё это приводит к усилению роли искусственного интеллекта в деятельности предприятий.

Ключевые слова: цифровые технологии, цифровая трансформация, конкурентоспособность, четвертая промышленная революция, промышленные предприятия, методы производства.

Annotatsiya. Maqolada raqamli transformatsiya jarayoni va uning sanoat korxonalarining raqobatbardoshligiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Zamonaviy sharoitda raqamli transformatsiya ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotni aks ettiruvchi ob'ektiv haqiqat sifatida qabul qilinadi. Uning paydo bo'lishi iqtisodiy rivojlanishning postindustrial modeliga o'tishni belgilagan to'rtinchi sanoat inqilobi bilan bog'liq. Iqtisodiy munosabatlar tuzilishini o'zgartirishga qodir bo'lgan raqamli texnologiyalarni rivojlantirishga, shuningdek ishlab chiqarish jarayonlari, pudratchilar bilan o'zaro aloqalar, logistika, moliyaviy operatsiyalar, xodimlarni boshqarish, mehnat unumdorligini oshirish va boshqa biznes jihatlariga an'anaviy yondashuvlarni o'zgartirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bularning barchasi korxonalar faoliyatida sun'iy intellektning rolini oshirishga olib keladi.

Tayanch soʻzlar: raqamli texnologiyalar, raqamli transformatsiya, raqobatbardoshlik, toʻrtinchi sanoat inqilobi, sanoat, korxonalar, ishlab chiqarish usullari.

Abstract. The article examines the process of digital transformation and its impact on the competitiveness of industrial enterprises. In modern conditions, digital transformation is perceived as an objective reality reflecting social and economic progress. Its emergence is associated with the fourth industrial revolution, which marked the transition to a post-industrial model of economic development. Special attention is paid to the development of digital technologies capable of changing the structure of economic relations, as well as transforming traditional approaches to production processes, interaction with contractors, logistics, financial operations, personnel management, labor productivity improvement and other business aspects. All this leads to an increased role of artificial intelligence in the activities of enterprises.

Keywords: digital technologies, digital transformation, competitiveness, the fourth industrial revolution, industrial, enterprises, production methods.

Введение

За последние десятилетия информационно-коммуникационные технологии стали ключевым фактором социально-экономического развития стран. Их стремительное развитие и повсеместное внедрение существенно преобразовали различные секторы экономики. В то же время развитие ИКТ во многом определяется глобальными вызовами и масштабными тенденциями, которые формируют долгосрочные направления научно-технического прогресса. Руководители многих развитых государств признают важность ускоренного перехода к цифровой экономике, способной обеспечить устойчивый и инклюзивный рост, а также благосостояние общества. Цифровая трансформация бизнеса сегодня воспринимается как неизбежная составляющая социального и экономического прогресса. Её возникновение связывают с Четвёртой промышленной революцией, которая стала основой перехода к постиндустриальной модели экономического развития. Как отмечает С. Захиди, один из авторов Доклада о глобальной конкурентоспособности 2018 года, успехи Четвёртой промышленной революции могут сделать все страны более процветающими.[3] Ключевым условием для реализации этой модели выступает широкомасштабное внедрение интеллектуального производства. Это предполагает использование цифровых технологий в производственных процессах с применением «умных машин», а также разработку специализированных ИКТ-платформ, обеспечивающих координацию и управление на всех этапах жизненного цикла продукта.

Анализ литературы по теме

Вопросы обеспечения и повышения конкурентоспособности предприятий стали объектом исследования многих зарубежных ученых, среди которых Дж. М. Кларк, А. Смит, Д. Рикардо, Р. Кейвис, Ф. Хайек, И. А. Маршалл, М. Портер и Ф. Найт. Тематика конкурентоспособного развития стран СНГ нашла отражение в работах таких исследователей, как И. Ершова, Е. Андреева, С. Авдашева, Г. Азоева, И. Спиридонов и Р. Фатхутдинов. Узбекистанские ученые, включая С. С. Гулямова, М. А. Икрамова, Г. А. Саматова, Г. Ж. Аллаеву, Г. Б. Юсупходжаеву, Г. А. Хамдамову и других, активно исследуют организационные, методологические и экономические механизмы, направленные на повышение конкурентоспособности в различных секторах и отраслях экономики республики.

Методология исследования

Методологической основой исследования послужили труды отечественных и зарубежных ученых, изучающих цифровую трансформацию и её влияние на конкурентоспособность промышленных предприятий. В процессе анализа также были использованы законодательные акты, нормативные документы и материалы научно-практических конференций, посвящённых данной теме. Исследование базировалось на

системном подходе, а для достижения поставленных целей применялись методы логического, сравнительного и статистического анализа.

Результат и обсуждение

Современная цифровая экономика выходит за рамки переноса экономической деятельности в интернет-пространство. Она основывается на глубоком проникновении информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) во все сферы экономической активности: от внутренних процессов в организациях до взаимодействия между компаниями и частными лицами, которые выступают одновременно в роли потребителей и представителей организаций. В соответствии с Указом Президента Республики Узбекистан от 5 октября 2020 года была утверждена стратегия «Цифровой Узбекистан-2030», включающая реализацию более 280 инициатив. Эти инициативы направлены на цифровую трансформацию регионов и отраслей экономики страны в ближайшие два года. В документе подробно рассматриваются задачи долгосрочного характера, включая внедрение цифровых технологий в таких областях, как телекоммуникации, государственные услуги, реальный сектор экономики, здравоохранение и кадастровая деятельность.[1]

Многие отечественные и зарубежные исследователи, а также представители крупных транснациональных корпораций проявляют большой интерес к возможностям информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) для повышения конкурентных преимуществ. В своих работах Е. А. Каширина [4] анализирует, как ИКТ трансформируют современную конкуренцию на рынке, изменяют структуру существующих отраслей экономики, способствуют снижению затрат, повышению производительности труда, а также стимулируют появление новых товаров, услуг и бизнес-моделей.

В. Тоичкина [7] в своих исследованиях уделяет внимание ключевым детерминантам информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) и их влиянию на международную конкурентоспособность. ИКТ рассматриваются как относительно новый источник конкурентных преимуществ для бизнеса, который, по мнению Т. Михалича и Д. Бухалица, недостаточно изучен в рамках современных теорий и моделей конкурентоспособности. В своей монографии Дж. Ху и М. Кваддус подчёркивают важность информационных систем для эффективного функционирования компаний. Среди пяти ключевых конкурентных стратегий выделяются: ценовое лидерство, продуктовая дифференциация, инновационная стратегия, слияния и поглощения, а также стратегические альянсы [6].

Согласно Международной организации по стандартизации, ИКТ представляют собой совокупность ресурсов, методов, процессов и инструментов, предназначенных для сбора, хранения, обработки, передачи, распространения и использования информации с использованием программного обеспечения, аппаратных средств и лингвистических технологий.

Классические теории конкурентоспособности, представленные американской, британской и скандинавской школами, недостаточно акцентировали внимание на роли информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Они рассматривали ИКТ лишь как один из многих инструментов для достижения конкурентных преимуществ. Это объясняется тем, что большинство исследований этих школ проводилось в период с 1970-х по 2000-е годы, когда уровень развития и распространения информационных технологий был значительно ниже, чем в наши дни.

Современный мир обладает огромным технологическим потенциалом, который может стать основой для качественного прорыва в улучшении уровня жизни, модернизации экономики, инфраструктуры и системы государственного управления. Президент Узбекистана, объявив 2020 год Годом науки, образования и цифровой экономики, подчеркнул важность цифровых технологий во всех аспектах современной жизни. В своём Послании Олий Мажлису от 24 января 2020 года он отметил, что, хотя Узбекистан набрал восемь баллов в

международном индексе развития информационно-коммуникационных технологий за 2019 год, страна всё ещё отстаёт от других государств. Для построения «цифровой экономики» необходимы значительные инвестиции в инфраструктуру, человеческие ресурсы и финансовые средства. Однако начинать нужно уже сейчас, так как промедление может сделать этот переход слишком сложным в будущем. Основной задачей Узбекистана на ближайшие пять лет станет ускоренное развитие цифровой экономики. Степень развития цифровой экономики страны, напрямую связана с развитием информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) и обычно определяется различными показателями: долей цифровой экономики в ВВП, размером инвестиций в сектор ИКТ, скоростью Интернета, охватом территории страны и её общедоступностью. [2]

Термин «цифровая экономика» был впервые введён в 1995 году в Массачусетском технологическом институте (США), где Николас Негропonte представил концепцию «электронной экономики» [3].

Согласно определению Всемирного банка, цифровая экономика представляет собой систему экономических, социальных и культурных взаимодействий, основанных на применении цифровых информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в самом широком смысле. Также её описывают как «новую парадигму ускоренного экономического развития».[9]

На данный момент в научной литературе отсутствует единое определение цифровой экономики. Аналитики компании Gartner предлагают её трактовку как процесс создания, потребления и управления ценностями, связанными с цифровыми продуктами, услугами и активами в рамках организаций.[10]

В широком смысле, цифровая экономика представляет собой использование информационных технологий в таких областях, как производство, управление, связь и развлечения. С этой точки зрения цифровизация может быть приравнена к автоматизации, а сам термин «цифровизация» не несёт принципиально нового содержания. Однако развитие цифровых технологий существенно влияет на структуру экономических отношений, одновременно трансформируя традиционные подходы к производственным процессам, взаимодействию с подрядчиками, логистике, финансовым операциям, управлению персоналом и повышению производительности труда. Всё это усиливает зависимость бизнеса от искусственного интеллекта. С момента появления информационных технологий сама природа конкуренции претерпела значительные изменения. В условиях цифровой экономики одним из ключевых направлений работы компаний становится управление их конкурентоспособностью.[11]

С 2016 года пропускная способность глобальных сетей передачи данных значительно возросла, увеличившись с 55 до 1200 Гбит/с всего за несколько лет. При этом стоимость интернет-услуг для провайдеров снизилась в 21 раз: с 91,5 до 4,3 доллара за мегабит в секунду. Исследования показывают, что увеличение числа пользователей мобильной связи и Интернета стало возможным не только благодаря развитию инфраструктуры ИКТ, но и благодаря снижению стоимости доступа в Интернет при одновременном увеличении его скорости.

Цифровая трансформация определяется как процесс изменений в бизнесе, вызванных внедрением цифровых технологий. Этот процесс затрагивает методы управления, операционные процессы, продукты, бизнес-модели, корпоративные стратегии и цели организации. Это свидетельствует о том, что современные цифровые технологии не только улучшают и поддерживают существующие подходы, но и способствуют созданию и внедрению инноваций во всех сферах деятельности. Цифровая трансформация включает этапы оцифровки информации, обработки данных в цифровом формате и интеграции цифровых технологий в информационно-коммуникационную инфраструктуру.

Ключевыми факторами, влияющими на конкурентоспособность компании, являются эффективность её маркетинговой стратегии, производственных мощностей, финансовых операций, а также качество и конкурентоспособность продукции. На внутреннем рынке

внедрение цифровых технологий, базирующихся на новых, нестандартных экономических и управленческих подходах, приведёт к полному преобразованию отечественных компаний. Они будут трансформированы в инновационные структуры, способные успешно конкурировать на рынках.

Ключевыми элементами производства в условиях цифровой экономики являются данные в цифровом формате, а также их обработка и использование в больших объёмах. Это позволяет значительно повысить эффективность, качество и производительность в различных сферах деятельности, включая хранение, продажу, доставку и потребление, по сравнению с традиционными подходами к управлению. Однако цифровая экономика не может рассматриваться исключительно как совокупность цифровых компаний или как отдельная отрасль. Все аспекты деятельности предприятия, включая стиль жизни, основу для развития экономических систем, функциональный компонент информационной экономики и новую модель для информационного общества, должны опираться на хорошо скоординированную инфраструктуру, обеспечивающую интеграцию всех систем предприятия.

Факторы, влияющие на повышение конкурентоспособности в условиях цифровой трансформации.¹

На основе мирового опыта можно отметить, что научно-технический прогресс является ключевым драйвером социально-экономического развития. Он способствует повышению производительности труда, улучшению качества продукции и услуг, а также укреплению их конкурентоспособности. Узбекистан располагает значительным потенциалом для использования этих возможностей. При этом промышленный комплекс страны имеет

¹ Разработка автора

уникальные производственные особенности, которые необходимо учитывать при внедрении новых технологий.

Промышленный сектор Узбекистана играет центральную роль в экономике страны. В последние годы в его структуре произошли значительные изменения и были проведены масштабные реформы. Для максимального использования возможностей цифровых технологий внедряются механизмы, направленные на развитие сотрудничества между государственными предприятиями и частным сектором, усиление взаимодействия с научными и исследовательскими организациями, рациональное распределение ресурсов, а также внедрение налоговой политики, стимулирующей инвестиции в цифровую трансформацию.

На национальном уровне для управления этими изменениями реализуются крупные программы, такие как Партнёрство в области передовых технологий в США, Индустрия 4.0 в Германии, проект «Фабрики будущего» в Европейском Союзе и инициатива «Сделано в Китае 2025». Эти инициативы демонстрируют эффективность цифровых технологий, благодаря чему их использование становится всё более распространённым и востребованным в различных отраслях.

В современном мире широкое использование интернета тесно связано с развитием и внедрением цифровых технологий. Помимо того, что интернет выступает как инструмент для получения любой информации, он превратился в эффективный канал продвижения товаров и услуг, становясь незаменимым бизнес-ресурсом. По прогнозам, к 2025 году экономическое влияние «Интернета вещей» на мировую экономику может составить от 4 до 11 триллионов долларов ежегодно.

В настоящее время активно развивается промышленный Интернет вещей (IoT), который позволяет клиентам и машинам взаимодействовать через сеть. Например, это может включать размещение индивидуальных производственных заказов и соединение машин, которые выполняют эти заказы. Такая взаимосвязь обеспечивает автономную и гибкую работу, адаптированную к потребностям клиентов. Для поддержки взаимодействий между человеком и машиной (H2M), а также между машинами (M2M), отрасль информационных технологий предоставляет облачные решения, способствующие эффективной организации таких процессов.

В производственной сфере растёт популярность промышленного Интернета вещей (PIV), который является частью экосистемы Интернета вещей и ориентирован на потребности промышленного бизнеса. Персонализированные информационные технологии (PIT) ожидаемо окажут значительное влияние на промышленный сектор, что приведёт к запуску Индустрии 4.0, также известной как четвёртая промышленная революция. Предприятия, которые смогут эффективно применять аналитику для внедрения инноваций и модернизации своей рабочей силы с помощью Интернета вещей, вероятно, повысят производительность и увеличат доходы за счёт создания новых бизнес-моделей.

По оценкам Всемирного банка, внедрение ERP-систем (систем планирования ресурсов предприятия) может способствовать росту мирового ВВП на 12 триллионов долларов к 2030 году. Оптимальным уровнем доли цифровой экономики в структуре ВВП на глобальном уровне считается показатель 7-8%. В отдельных странах эта доля варьируется: в Великобритании она достигает 12,4%, в Южной Корее — 8%, в Китае — 6,9%, в Индии — 5,6%, в России — 2,8%, в Казахстане — 3,9%, а в Узбекистане — 2,2%.

Преимущества и недостатки использования цифровых технологий на предприятиях

Преимущества	Недостатки
-повышение оперативности управления предприятием; -повышение гибкости производства посредством возможности его быстрой перенастройки; -информационная интеграция этапов жизненного цикла производимой продукции; -возможность комплексного решения вопросов оптимизации производства, повышения качества, экологичности и безопасности производимой продукции; -сокращение сроков подготовки производства; -снижение длительности производственного цикла; -уменьшение количества и длительности внеплановых простоев оборудования; -увеличение уровня его загрузки; -снижение эксплуатационных расходов и повышение энергоэффективности; -повышение производительности труда.	-повышение уровня зависимости производства от используемых цифровых технологий; -существенное снижение роли персонала в процессе принятия корректирующих решений в течение производственного процесса; -снижение возможности оперативного влияния работников на производственные процессы; -высокая стоимость цифрового оборудования, обусловленная повышением требований к его надежности и устойчивости.

Республика Узбекистан планирует увеличить долю услуг информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в ВВП до 5% к 2025 году и до 10% к 2030 году, что отражено в проекте Концепции развития системы «Электронное правительство». Практика показывает, что цифровая экономика является одним из ключевых факторов, стимулирующих инновации, повышающих конкурентоспособность и способствующих экономическому росту.

В настоящее время большинство промышленных предприятий в стране функционируют с низким уровнем цифровизации в производственном секторе. В то время как в других странах уже закрепились тенденции интеграции единых систем управления знаниями, использования цифровых платформ и комплексных решений, Узбекистан находится на раннем этапе реализации концепции перехода к «Индустрии 4.0». В результате отечественная промышленность уступает ведущим зарубежным конкурентам по уровню проникновения на рынок готовой продукции, а также по показателям цены и качества. Аналогичные отечественные промышленные системы зачастую не способны обеспечить эффективную организацию производства и оперативную реакцию бизнеса на рыночные изменения.

Для ускорения роста и масштабного внедрения цифровых технологий в промышленности необходимо обновление нормативно-правовой базы. Требуется уточнение существующих законов и, при необходимости, внесение изменений, чтобы обеспечить бизнесу доверие и правовую определённость.

В современных условиях поддержание конкурентоспособности предприятия невозможно без адаптации к новым экономическим реалиям. Внедрение цифровых технологий, наряду с достижениями в управлении и производстве, создаёт необходимую основу для обеспечения устойчивости и конкурентных преимуществ.

Выводы и предложения

Любой процесс базируется на определённой теории и методологии. В контексте исследования конкурентоспособности в промышленном секторе особую значимость приобретает развитие теоретических и методологических основ этой области. Как показывает практика, улучшение методологических подходов к обеспечению конкурентоспособности предприятия является не только самостоятельной задачей, но и включает анализ всех её составляющих. Это особенно касается применения информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), которые играют ключевую роль в повышении конкурентоспособности

промышленных предприятий в условиях цифровой трансформации экономики. Комплексный подход к изучению данных и сопутствующих аспектов способствует достижению значительных результатов.

Анализ методов оценки конкурентоспособности, предложенных отечественными и зарубежными учёными, показал, что на данный момент отсутствует единая универсальная методология для оценки конкурентоспособности компаний и организаций. Это обусловлено рядом недостатков, присущих существующим подходам. Среди ключевых проблем можно выделить сложность составления полного и объективного списка факторов для анализа, затруднения в сравнении с другими компаниями из-за их постоянной диверсификации, а также неопределённость границ рынка.

В условиях модернизации страны цифровизация промышленных экономических систем принимает различные формы. На данный момент большинство производственных компаний всё ещё находятся на начальных стадиях цифровой трансформации. Такие технологии, как аддитивное производство, промышленный Интернет вещей, мехатроника, робототехника, вычислительные системы и виртуальное моделирование, остаются относительно новыми и недостаточно освоенными. Вследствие этого продукция местного производства зачастую уступает по качеству своим основным международным конкурентам, имеет более низкую стоимость и поступает на рынок с опозданием. В современных условиях повышение конкурентоспособности предприятия требует учёта новых экономических реалий. Интеграция цифровых технологий, наряду с управленческими и производственными инновациями, создаёт устойчивую основу для успешного развития и укрепления конкурентных позиций.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 5 октября 2020 года утверждена Стратегия «Цифровой Узбекистан-2030».
2. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису. 2020 год 24 января.
3. Матчанова Ф.А. (2021) Информационно-коммуникационные технологии как ключевой фактор конкурентного преимущества Узбекистана. Бюллетень науки и практики. 7(9), 445-459. <http://elibrary.ru/item.asp?id=46616875>.
4. Каширина Е.А. Роль информационных технологий в достижении конкурентного преимущества // Системное управление. 2016. № 1(30).
5. Тоичкина И.В. Роль информационно-коммуникативных технологий в повышении международной конкурентоспособности // Экономика и социум. 2016. №3(22). С. 1496-1498.
6. Mihalič T., Buhalis D. ICT as a new competitive advantage factor - case of small transitional hotel sector // Economic and business review. 2013. Vol. 15. no. 1. pp. 33–56
7. Xu J., Quaddus M. Managing Information Systems. Atlantis Press. 2013. pp. 27-40. URL: DOI: 10.2991/978-94-91216-89-3_2
8. Lundvall B.A. The Social Dimension of the Learn-ing Economy // Danish Research Unit for Industrial Dynamics, Working Paper 96-1, 1999
9. Ильченко А.Н., Ильченко К.А. Цифровая экономика как высшая ступень развития инфокоммуникационных технологий. <https://elibrary.ru/item.asp?id=36319011>
10. Перспективы получения цифровых дивидендов в Евразийском экономическом союзе. Доклад всемирного банка. URL: <http://d-russia.ru/wpcontent/uploads/2016/10/Navas-Sabater-J. WB-Digital-Dividends-for-EAEU-Digital-Agenda.pdf>.
11. Савич Ю.А. Цифровая трансформация и влияние ее на конкурентоспособность промышленных предприятий. <http://elibrary.ru/item.asp?id=36540712>
12. Савич Ю.А. Цифровая трансформация и влияние ее на конкурентоспособность промышленных предприятий. <http://elibrary.ru/item.asp?id=36540712>
13. Цифровизация промышленных экономических систем: проблемы и последствия современных технологий. <http://elibrary.ru/item.asp?id=40102231>
14. Цифровизация, промышленный интернет вещей и Индустрия 4.0: URL: https://neftegaz.ru/tech_library/view/5098-Tsifrovizatsiya-promyshlennyj-internet-veschey-i-Industriya-4.0.

ЖЎРАЕВ ТОШБОЛТА ТЎХТАЕВИЧ
ТДИУ профессори
МАМАТОВ АХМЕТЖОН АТАЖАНОВИЧ
ТДИУ профессори

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАЪЛИМ ЛОЙИХАЛАРИ
САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ**

ДЖУРАЕВ ТОШБОЛТА ТОХТАЕВИЧ
Профессор ТГЭУ
МАМАТОВ АХМЕТЖОН АТАЖАНОВИЧ
Профессор ТГЭУ

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОЕКТОВ В ВУЗАХ

DZHURAEV TOSHBOLTA TOKHTAEVICH
Professor TSUE
MAMATOV AKHMETZHON ATAZHANOVICH
Professor TSUE

**IMPROVING THE EFFICIENCY OF EDUCATIONAL PROJECTS IN
UNIVERSITIES**

Аннотация: мақолада лойиҳага асосан таълим, талабаларни илмий-тадқиқот ишларига жалб этиш, инновацион маҳсулотларни тижоратлаштириш, унда маркетинг, бенчмаркингдан, рақамли технологиялардан фойдаланиш каби интрукментларнинг инновацион таълим хизматлари самарадорлигини оширишга таъсири тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: лойиҳага асосланган таълим, илмий-тадқиқот ишлари, маркетинг, бенчмаркинг, рақамли технологиялар, интрукментлар.

Аннотация: В статье исследуется влияние таких инструментов, как проектное обучение, вовлечение студентов в научные исследования и разработки, коммерциализация инновационных продуктов, маркетинг, бенчмаркинг и использование цифровых технологий, на повышение эффективности инновационных образовательных услуг.

Ключевые слова: проектное обучение, исследования, маркетинг, бенчмаркинг, цифровые технологии, инструменты.

Abstract: The article examines the impact of such tools as project-based learning, student involvement in research and development, commercialization of innovative products, marketing, benchmarking and the use of digital technologies on increasing the effectiveness of innovative educational services.

Keywords: project-based learning, research, marketing, benchmarking, digital technologies, tools.

Кириш.

Бугунги кунда олий таълим муассасалари фақат билим берувчи ташкилотлар эмас, балки жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий ва маданий тараққиётида муҳим рол ўйнавчи стратегик субъектлар сифатида қаралмоқда. Самарали бошқарув тизимлари, ресурсларни оқилона тақсимлаш ва таълим жараёнини оптималлаштириш бўйича стратегик ёндашувларни ишлаб чиқиш бугунги кун масалаларидан бири ҳисобланади. Бу ҳақда муҳтарам Президентимиз қуйидагиларни таъкидлаб ўтдилар: “Хорижий мамлакатлар билан қўшма таълим дастурлари доирасида 64 та янги касб бўйича мутахассислар тайёрлаш йўлга қўйилди. Профессор-

ўқитувчиларнинг маоши ўртача 3,5 бараварга оширилди. Лекин сифат борасида ўзгаришлар ҳали сезилмаяпти” [1].

Мавжуд вазиятнинг сабабларини таҳлил қилиш фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг мустаҳкам интеграциясини таъминлаш асосида таълим сифатини яхшилаш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш, илмий ва инновацион фаолиятни самарали ташкил этишга қаратилган университетнинг инновацион фаолияти самарадорлигини ошириш инструментларини ишлаб чиқишни долзарб қилиб қўймоқда.

Илмий муаммонинг қўйилиши.

Олий таълим муассасаларида таълим самарадорлигини *оширишнинг назарий асослари* куйидаги хорижлик олимлар Ж. Бен-Порет, Л. Валрас, С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи, А. Маршал, Ф. Макхлооп, Л.Туро, Сакайя Т., Дайзард У., Кастельс М. бўлиб ҳисобланади.

Россиялик олимлардан Корогодин И.Т., Шевченко Д.А., Сергеева А. О., Черкашин М., Солодуха П.В., Грузков И.В., Ткаченко А.В., Капелюшников Р.И., Реморенко, И.И., Попова Т.С., Парфенова С.Л. ва бошқалар ушбу мавзуга бағишланган илмий-тадқиқот ишларини олиб борган.

Республикаимиз олимларидан Академик Қ.Х.Абдурахмонов, Р.А.Убайдуллаева, Д.М.Каримова, А.Ўлмасов, А.Ваҳобов, Г.Қ.Абдурахмонова, С.А.Бозорова, Абулқосимов Х.П., Т.Т.Жўраев, Ш.Г.Ақромова, Хасанхонова Н.И., Эшбоев А.Х., Хожаев А.С. ва бошқаларнинг мазкур соҳага дахлдор илмий тадқиқот ишларини кўрсатиш мумкин.

ОТМларда ресурсларни самарали бошқариш ёндашувлари ва халқаро тажриба ва хорижий адабиётлар асосида таҳлил натижаларини кўрсатиб ўтган. Камерон, Куинн “Олий таълим муассасаларида ташкилот маданиятини ривожлантириш бошқарув самарадорлигини оширади. Диагностика воситаларини қўллаш орқали бошқарувни оптималлаштириш мумкин [2].

Гаязова, Фахрутдинова [3] ўз тадқиқотларини таълим сифатини оширишда АҚШ таълим тизими тажрибасини ўрганишга бағишланган. “Таълим сифатини бошқариш учун аниқ мониторинг тизимларини жорий қилиш. Таълим муассасаларининг хусусий сектор билан ҳамкорлиги ривожланишни.” таъкидлаб ўтганлар. Кананикина [4] “Таълим тизимида номарказлашув бошқарув самарадорлигини оширишда муҳим омил ҳисобланади. Инновацион ёндашувларнинг кенг татбиқ этилиши таълим сифатини оширади”.

Глобаллашув ва рақобатбардошлик шароитида инновацион бошқарув усуллари таълим муассасаларининг стратегияси сифатида тадқиқ этган Ҳасанов А. ва Бекмуродов Ш. [5] инновацион бошқарувнинг назарий асосларига эътибор қаратган. Уларнинг тадқиқотларида таълим муассасаларида рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш ва илмий-тадқиқотларни молиявий қўллаб-қувватлаш муҳимлиги таъкидланган.

Каримова Н. [6] олий таълим муассасаларида кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш инновацион бошқарув усулларини жорий этишда муҳим омил эканини таъкидлайди. Унинг фикрига кўра, инновацион ёндашувлар педагогларнинг компетенцияларини ривожлантиришда асосий роль ўйнайди.

Тадқиқот методологияси.

Мақолада диалектик, тизимли, интеграл ва синергетик ёндашувлар, иқтисодий, мантиқий, илмий абстракция, таҳлил ва синтез, иқтисодий жараёнлар ва тизимларни моделлаштириш, индукция ва дедукция, қиёслаш, умумлаштириш, гуруҳлаш ва график усулларида фойдаланилади.

Асосий таҳлил ва натижалар

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ 5847 – сон фармони[7] асосида қабул қилинган Концепцияда

олий таълим тизимини ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқлари эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда, фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг мустаҳкам интеграциясини таъминлаш асосида таълим сифатини яхшилаш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш, илмий ва инновацион фаолиятни самарали ташкил этишга қаратилган. Ушбу стратегиянинг ўзига хос хусусияти олий таълим соҳасида давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш, ҳудудларда давлат ва нодавлат ОТМлари, шу жумладан нуфузли хорижий ОТМлари филиаллари фаолиятини ташкил этиш асосида олий таълим билан қамров даражасининг 50 фоиздан юқори бўлиши таъминланади, соҳада рақобат муҳити яратилади.

Ўзбекистон Республикасида инновацион ғояларни яратиш ва амалга оширишнинг турли босқичларини ўз ичига олган кенг тармоқли инновацион инфратузилма: инновацион лойиҳалар ва ишланмаларни тижоратлаштириш офислари, технологиялар ва инновацияларни қўллаб-қувватлаш марказлари, илмий жиҳозлардан жамоавий фойдаланиш марказлари, саноатни ривожлантириш жамғармаси, инжинринглик марказлари, илмий ва таълим марказлари, инновацион бизнес-инкубаторлар, технопарклар, индустриал саноат парклари, технологик платформа, маҳсулотларни сертификатлаштириш органлари ва синов-тажриба лабораториялари, технологияларни трансферт марказлари шаклланади. Бироқ, ушбу объектлар ўртасида яхши ўрнатилмаган алоқалар ҳамда етарли даражада ҳамкорликдаги фаолиятнинг етишмаслиги ва мотивациянинг пастлиги туфайли талаб даражада фойдаланилмаяпти.

Миллий инновацион тизимнинг энг муҳим элементи илмий салоҳиятига эга бўлган университетлардир. Таянч университетларни ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш доирасида стратегик ҳужжатлардаги қўлаб университетлар мамлакатнинг инновацион экотизимини шакллантиришда самарали иштирок этиш мақсадларини белгилайдилар. Рус олими Козлова О.Н. кичик ва ўрта корхоналарнинг инновацион кластерда улушини жуда паст эканлигини қайд этади[8]. Мавжуд вазиятнинг сабабларини таҳлил қилиш университетнинг инновацион фаолияти самарадорлигини ошириш инструментларини ишлаб чиқиш имконини берди (қаранг 1-расм).

1.Расм. Университетларнинг инновацион фаолияти самарадорлигини ошириш инструментлари[9].

Университет миллий инновацион тизимнинг ядросига айланиши учун ресурслар зарур - инновацион салоҳият зарур. Университетларнинг инновацион салоҳияти қуйидаги таркибий қисмлардан таркиб топган: ходимлар салоҳияти, моддий-техник таъминот, бошқарув салоҳияти, шунингдек молиявий салоҳият. Бошқарув салоҳиятини мустақил элемент сифатида алоҳида ажратиш кўрсатиш мумкин, бу унинг алоҳида аҳамиятига боғлиқ эканлидан келиб чиқади. Ресурс потенциалининг барча таркибий қисмлари мавжуд бўлганда ҳам, ақлли ва ваколатли бошқарув бўлмаса, қутилган натижани олиш қийин.

Фикримизча, университетларда талабалар инновацион фаолиятга етарли даражада жалб этилмаган. Мавжуд вазиятнинг кўплаб сабаблари бор, энг муҳимларига илмий-тадқиқот фаолиятига жуда паст мотивациянинг мавжудлигидир. Биз қуйидаги параметрлардан фойдаланган ҳолда ёшларни илмий-тадқиқот фаолиятига жалб қилишга таъсир қилувчи омилларнинг таъсирини баҳолашни таклиф қиламиз:

- университет умумий ўқув дастурларининг номенклатурасида тадбиркорлик ваколатларини шакллантиришга йўналтирилган олий ва қўшимча касбий таълим ўқув дастурларининг улуши;

- олий таълим муассасаларида ташкил этилган КИКлар сони;
- Кичик инновацион корхоналар (КИК) иш фаолияти самарадорлиги;
- университет томонидан амалга оширилган лойиҳаларнинг умумий ҳажмида корхона ва ташкилотлар билан ҳамкорликда амалга оширилаётган лойиҳаларнинг улуши;
- университет томонидан корхона ва ташкилотлар буюртмаси билан амалга оширилаётган лойиҳаларнинг улуши;
- амалиётчи мутахасислар томонидан ўтказиладиган ўқув дастурлари доирасидаги ўқув машғулотлари улуши;

- аспирантурада ўқиш даврида КИКда илмий фаолият билан шуғулланишни давом эттирган университет битирувчиларининг улуши;

- инновацион фаолият инфратузилманинг мавжудлиги: технопарк, бизнес-инкубатор.

Юқоридаги кўрсаткичларнинг барчаси университетнинг муҳитини ва унда талабалар ўртасида инновацион тадбиркорликни ривожлантириш салоҳиятини тавсифлайди. Университет талабалари инновацияларни яратиш жараёнида фаол иштирок этишлари учун нафақат илмий-тадқиқот ва ишланмалар учун шарт-шароит яратиш, балки асосий субъект бўлган ўқитувчи-тадқиқотчилар орқали ушбу фаолият турида иштирок этиш учун илмий кизиқиш ва талабни яратиш керак.

Инновацион фаолият учун инфратузилма мажмуаси мавжуд бўлса ҳам, олимларнинг ишини рағбатлантириш бўлмаса, ушбу соҳада катта ютуқ натижаларига эришига ишониш қийин. Меҳнатни рағбатлантириш инструментлари қаторига қуйидагилар киради: университет ички грантлар тизими, самарали шартномалар ва бошқалар. Мақсадли номдор стипендиялар, ўқитувчиларга грантлар, ОТМнинг йирик инфратузилма лойиҳаларини (ўқув бинолари, спорт иншоотларини қуриш, лабораторияларни жиҳозлаш ва ҳ.к.) амалга оширишни молиялаштириш, шунингдек, университет ходимлари ва профессор-ўқитувчилари учун имтиёзли ипотека кредитлари, тиббий суғурта ва ижтимоий лойиҳаларини молиялаштириш учун фойдаланилиши мумкин[10].

Университетлар томонидан ишлаб чиқилган инновацион маҳсулотларни кенг жорий этиш ва тижоратлаштиришга тўсқинлик қиладиган омил-бу инновацияларни етказиб бериш ва бизнес ишбилармон доиралари томонидан уларга бўлган ҳақиқий талабнинг тузилиши ўртасидаги номувофиқликни мавжудлигидир. Шунинг учун, ИТТКИлари тегишли талаб мавжуд бўлган йўналишларда ва соҳаларда амалга оширилиши керак.

Инновацион маҳсулотни бозорга чиқаришни ихтисослашган профессионал маркетинг бўлинмаларига юклатилиши керак. Энг истикболлиси бу рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолдаги маркетинг бўлиб, анъанавий инструментларга нисбатан қуйидаги мажмуали авфзалликларга эга:

• аудитория билан ўзаро ҳамкорликнинг интерактивлиги (сўровлар, анкеталар ва бошқалар жараёнида.);

- маркетинг тадқиқотларига харажатларнинг сезиларли даражада камайиши;
- олинган ахборотни тезда қайта ишлаш имконияти;
- мақсадли аудиторияни кўп марталаб кенгайтириш имкониятларини мавжудлиги;
- университетнинг бизнес жараёнларини назорат қилиш қобилияти ва бошқа бир қатор афзалликлар.

Ушбу йўналишларни таълим фаолияти маркетингида ривожлантириш муҳим деб ҳисоблаймиз, чунки университет таҳдидларга, ўзгариб бораётган дунё ва истеъмолчилар талабига жавоб бериши керак. Талабаларда энг замонавий билим ва кўникмаларни шакллантириш учун таълим сифатини ошириш мақсадида, амалий дарс машғулотларида ишбилармонлар ўйинларидан, кейсстади, бизнес вазият таҳлили кабилардан фойдаланиш талабаларда тадбиркорлик фаолиятини юритиш бўйича кўникмаларни кенгайтиришга олиб келади. Тадбиркорлик кўламининг кенгайтириши эса мамлакат иқтисодиётининг мустаҳкамланишига, халқнинг турмуш даражасининг ошишини таъминлайди[11]. Университетнинг инновацион лойиҳаларини тижоратлаштириш тўғридан-тўғри ташкил этилган кичик инновацион корхоналарда, шунингдек патентлар, лицензияларни сотиш ёки стартап орқали амалга оширилиши мумкин. Тадқиқот натижаларига кўра Ўзбекистонда интеллектуал мулк ўсиши динамикаси беқарор эканлигини кўрсатмоқда. “Бироқ олимларимиз томонидан яратилган ва патентланган ихтиролар тижоратлаштирилиши йилига 1 фоизига ҳам етмаган, сабаби патент аксарият ҳолларда докторлик диссертацияларни ҳимоя қилишда, ҳисоботларда акс эттириш мақсадида олинмоқда[12]”.

Мамлакатнинг иқтисодий ривожланиш жараёнларини тезлаштириш учун энг аввало кадрлар тайёрлаш дастурларини жаҳон стандартларига мувофиқ тарзда ҳамда ривожланган давлатларнинг илғор тажрибаларидан фойдаланган ҳолда шакллантириши лозим. Шу сабабли Университетларда талабалар ўртасида инновацияларни рағбатлантиришга қаратилган инструментлардан бири бу лойиҳага асосланган таълимдир. Кўпгина университетларнинг ўқув режаларида лойиҳаларни бошқариш, технологик тадбиркорлик ва бошқалар бўйича фанлар пайдо бўлиб улар талабаларни ўз бизнесини бошлаш масалаларига йўналтириши, шунингдек лойиҳаларни бошқариш хусусиятлари тўғрисида билим бериши керак.

Концептуал муҳим ечим деб таклиф қилинган моделда биз рақамлаштириш инструментларидан фойдаланиш деб ҳисоблаймиз. Рақамли иқтисодиёт ривожланиб боргани сари хизматлар ҳам рақамли хизматларга айланиб боради. Бунда хизматлар корхоналар томонидан амалга оширилиши натижасида хизматларнинг сифати ортади ва истеъмолчи ўзининг товар ва хизматлар сифатига қўяётган баҳоси орқали тез муносабат билдиради. Жаҳон ҳўжалигида бундай глобал воқелик янги талаб ва истеъмол шаклининг пайдо бўлишига ва кескин ўзгаришига олиб келади[13].

Бизнинг фикримизча, университетларда рақамлаштириш жараёнлари ўқитишда энг янги технологиялардан фойдаланиш орқали КИКларни ривожланишини тезлаштириши мумкин. КИКлар университет таркибидаги инновацион тизимнинг таркибий қисми бўлиб, университетнинг инновацион фаолияти самарадорлигини ошириш учун барча инструментлар мажмуасининг самарали ўзаро таъсири остида университетнинг ривожланиш драйвери бўлиб инновацияларнинг асосий ядроси сифатида ҳаракат қилиши мумкин.

Университетлар миллий инновацион тизимнинг марказига айланиши учун университетда инновацион маданиятни шакллантириш керак, университет ичидаги коммуникацион алоқалардаги ўзгаришларга ва университетлараро коммуникацион алоқаларнинг интенсивлигига, шу жумладан халқаро даражада ОТМнинг манфаъатдорлиги орқали таъминлаш лозим.

Олий таълим муассасаларида инновацион бошқарувни мустаҳкамлаш мақсадида кадрлар тайёрлаш, молиявий қўллаб-қувватлаш, ахборот технологияларидан фойдаланиш ва инновацион ёндашувларни жорий этишга янада кўпроқ эътибор қаратиш талаб этилади. Бу

университетларнинг халқаро майдонда рақобатбардошлигини таъминлайди ва уларнинг умумий ривожланишига хизмат қилади.

Шундай қилиб, университетларда ташкил этилган кичик инновацион корхоналар самарадорлигини ошириш учун университетларда инновацион маданиятни шакллантириш, ходимларнинг садоқати, таълимни трансформациялаш, илмий-тадқиқот ишларини ташкил этишга ёндашувларни ўзгартириш, олимларни мотивациялаш тизими, шунингдек университетларнинг бошқа илмий ва таълим ташкилотлари ва бизнес билан ҳамкорлигини ташкил этиш тамойилларига қаратилган кенг қўламли инструментларидан фойдаланиш керак.

Хулоса ва таклифлар

1. Университетларнинг инновацион салоҳияти қуйидаги таркибий қисмлардан: ходимлар салоҳияти, моддий-техник таъминот, бошқарув салоҳияти, шунингдек молиявий салоҳиятдан таркиб топган.

2. Университет талабалари инновацияларни яратиш жараёнида фаол иштирок этишлари учун нафақат илмий-тадқиқот ва ишланмалар учун шарт-шароит яратиш, балки асосий субъект бўлган ўқитувчи-тадқиқотчилар орқали ушбу фаолият турида иштирок этиш учун илмий қизиқиш ва талабни яратиш керак.

3. Университетлар томонидан ишлаб чиқилган инновацион маҳсулотларни кенг жорий этиш ва тижоратлаштиришга тўсқинлик қиладиган омил-бу инновацияларни етказиб бериш ва бизнес ишбилармон доиралари томонидан уларга бўлган ҳақиқий талабнинг тузилиши ўртасидаги номувофиқликни мавжудлигидир.

4. Инновацион маҳсулотни бозорга чиқаришни рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолдаги ихтисослашган профессионал маркетинг бўлинмаларига юклатилиши керак.

5. Олий таълим муассасаларида инновацион бошқарувни мустаҳкамлаш мақсадида кадрлар тайёрлаш, молиявий қўллаб-қувватлаш, ахборот технологияларидан фойдаланиш ва инновацион ёндашувларни жорий этишга янада кўпроқ эътибор қаратиш талаб этилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Олий таълим тизимидаги устувор вазифалар. 16 июнь 2021й. <https://president.uz/>.

2. Камерон К., Куинн Р. Диагностика и изменение организационной культуры: пер. с англ./ под ред. И.В. Андреевой. - СПб.: Питер, 2001. - 320 с.

3. Гаязова Э.Б., Фахрутдинова Э.З. Обеспечение качества образования за рубежом (на примере системы образования США) // Вестник Казанского технологического университета. 2012. Т. 15. № 4. С. 199-202.

4. Кананькина Е.С. Система высшего и дальнейшего образования в нормативных документах Великобритании // Право и образование. 2009. № 1. С. 59-70.

5. Ҳасанов А., Бекмуродов Ш. Инновацион бошқарув асослари ва амалиёти. Тошкент: “Илм-фан нашриёти”.

6. Каримова Н. Кадрлар тайёрлашда инновацион технологиялардан фойдаланиш йўналишлари. Тошкент: “Педагогика нашриёти”.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ 5847 – сон фармони.

8. Козлова О.Н. Мир университета на рынке услуг // Социальногуманитарные знания: Научно-образовательное издание. – 2000. – № 6. –С. 220-238.

9. Муаллиф тадқиқотлари асосида тузилган.

10. Юсупов Н., Карабаев Ф. Теория и практика государственно-частного партнерства. Учебный модуль. Под редак. А.Э.Шайхова Ташкент, 2013/www.undp.uz.

11. Тўйчиева О.М.Замонавий бизнес –таълимни ривожлантириш масалалари. Журнал. “Иқтисод ва таълим” 2021 йил.№3 сон. – Б. 203.

12. Отажонов Ш.И., Далиев Х.Х. Илмий-техник ишланмаларни тижоратлаштириш асосида иқтисодиётни инновацион ривожлантириш. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий журнали. №6, декабрь, 2021 йил.

13. Мустафоев Ғ. С. Хизмат кўрсатиш ва рақамли хизматлар ривожланиш босқичлари ҳамда ижтимоий иқтисодий аҳамияти. Журнал “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” Илмий электрон журнали . 2020 йил №6 сон. -192. Б.

UO‘K: 336:297:336.2(575.1)

Муротов Акмал Хакимович – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры «Международные финансы и инвестиции». Университет мировой экономики и дипломатии. makmal2001@mail.ru

Налогообложение исламских финансовых инструментов: вызовы, международный опыт и перспективы адаптации в Узбекистане

Муротов Акмал Хакимович – iqtisod fanlari nomzodi, “Xalqaro moliya va investitsiyalar” kafedrasida katta o‘qituvchisi. Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti. makmal2001@mail.ru

Islomiy moliyaviy vositalarni soliqqa tortish: muammolar, xalqaro tajriba va O‘zbekistonda moslashish istiqbollari

Murotov Akmal Hakimovich – Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer at the Department of "International Finance and Investments," University of World Economy and Diplomacy. makmal2001@mail.ru

Taxation of Islamic Financial Instruments: Challenges, International Experience, and Prospects for Adaptation in Uzbekistan

Аннотация. Исламские финансовые инструменты представляют собой альтернативный механизм финансирования, основанный на принципах шариата. В данной статье рассматриваются особенности налогообложения исламских финансовых инструментов, включая проблемы двойного налогообложения, правовую неопределенность и необходимость адаптации международного опыта. Особое внимание уделено перспективам развития исламского банкинга в Узбекистане и возможным мерам по совершенствованию налогового законодательства. В результате исследования предложены рекомендации по устранению налоговых барьеров и созданию благоприятной среды для развития исламских финансов в стране.

Ключевые слова: исламские финансы, налогообложение, шариат, исламский банкинг, двойное налогообложение, Узбекистан, международный опыт, налоговое регулирование.

Annotatsiya. Islomiy moliyaviy vositalar shariat tamoyillariga asoslangan muqobil moliyalashtirish mexanizmidir. Ushbu maqolada islomiy moliyaviy vositalarining soliqqa tortish masalalari, jumladan, ikki tomonlama soliqqa tortish muammolari, huquqiy noaniqlik va xalqaro tajribani moslashtirish zaruriyati ko‘rib chiqiladi. O‘zbekistonda islom bankini rivojlantirish istiqbollari va soliq qonunchiligini takomillashtirish bo‘yicha mumkin bo‘lgan chora-tadbirlarga alohida e‘tibor qaratilgan. Maqolada soliq to‘siqlarini bartaraf etish va mamlakatda islomiy moliyani rivojlantirish uchun qulay muhit yaratish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Tayanch soʻzlar: islom moliyasi, soliqqa tortish, shariat, islom bank ishi, ikki tomonlama soliqqa tortish, O'zbekiston, xalqaro tajriba, soliqni tartibga solish.

Abstract. Islamic financial instruments represent an alternative financing mechanism based on Sharia principles. This article examines the taxation of Islamic financial instruments, including issues of double taxation, legal uncertainty, and the need to adapt international experience. Special attention is given to the prospects for the development of Islamic banking in Uzbekistan and possible measures to improve tax legislation. As a result of the study, recommendations are proposed to eliminate tax barriers and create a favorable environment for the development of Islamic finance in the country.

Keywords: Islamic finance, taxation, Sharia, Islamic banking, double taxation, Uzbekistan, international experience, tax regulation.

Введение

Исламские финансы представляют собой альтернативную систему финансовых услуг, основанную на принципах шариата. В последние десятилетия исламский банкинг демонстрирует значительный рост во многих странах мира, включая государства с традиционно нерелигиозной банковской системой. Исламские финансовые инструменты отличаются отсутствием процентных платежей (риба), а также акцентом на справедливое распределение прибыли и рисков между сторонами.

Актуальность темы исследования обусловлена стремлением многих стран, в том числе Узбекистана, к диверсификации финансового сектора и привлечению инвестиций из исламских стран. В Узбекистане, где исламская финансовая система находится на этапе становления, вопросы налогообложения таких инструментов приобретают особую важность. Двойное налогообложение, неопределенность в регулировании и необходимость адаптации международного опыта создают значительные вызовы для государства и бизнеса. Поэтому изучение особенностей налогообложения исламских финансовых инструментов в Узбекистане может способствовать разработке благоприятной законодательной среды и привлечению новых инвестиций.

Целью настоящего исследования является анализ налогообложения исламских финансовых инструментов, выявление существующих проблем и поиск возможных решений, основанных на международной практике и теоретических разработках. Для достижения поставленной цели в работе рассматриваются ключевые принципы исламского финансирования, анализируются налоговые вызовы и предлагаются рекомендации по их преодолению.

Обзор литературы.

Вопросы налогообложения исламских финансовых инструментов освещены в трудах ряда зарубежных авторов, таких как М.А. Эль-Гамаль [1], Замир Икбал и Аббас Мирахор [2]. В этих работах рассматриваются особенности налогообложения исламских финансовых операций, роль налоговых органов, а также налогообложение в исламских странах. Исследования этих авторов закладывают теоретическую основу для анализа налогового регулирования исламских финансовых учреждений, демонстрируя, что адаптация традиционных налоговых систем является ключевым фактором успешного функционирования исламских финансов и их конкурентоспособности на глобальном рынке.

Вопросам налогообложения исламских финансов посвящены также работы российских исследователей, среди которых можно выделить труды Р.И. Беккина [3], Н.А. Львова, Н.В. Покровской [4] и Ш.А. Шовхалова [5]. В этих исследованиях рассматриваются сущность и виды

исламских налогов, особенности исламской системы налогообложения, а также роль налогов в исламской финансовой системе. Однако вопросы налогообложения конкретных исламских финансовых инструментов в этих работах не затрагиваются.

Методология исследования.

В данной работе применены методы сравнительного и правового анализа. Сравнительный анализ позволил выявить различия в налоговых подходах к традиционным и исламским финансовым инструментам в разных странах. Правовой анализ помог определить нормативные барьеры и возможные пути их устранения. Источниками данных послужили нормативные документы, отчеты международных финансовых организаций и академические исследования.

Анализ и обсуждение результатов.

Исламские банки используют различные финансовые инструменты, каждый из которых имеет свои особенности в налогообложении. Рассмотрим три ключевых инструмента: мудараба, мушарака и мурабаха. Первые два относятся к долевым, а последний – к долговым инструментам.

Мудараба (Mudaraba) – это форма доверительного управления капиталом. В рамках данного договора одна сторона (инвестор, называемый раб аль-маль) предоставляет капитал, а другая сторона (управляющий, именуемый мудариб) использует его для ведения бизнеса с целью получения прибыли.

Основные принципы мударабы:

1. Разделение прибыли - прибыль делится между сторонами в заранее согласованных долях. Например, инвестор получает 70%, а управляющий — 30%.
2. Риск инвестора - в случае убытков инвестор несёт полную финансовую ответственность, если только они не произошли из-за халатности или мошенничества управляющего.
3. Отсутствие гарантированного дохода - мудараба полностью исключает гарантированные выплаты, такие как проценты (риба), чтобы соответствовать принципам шариата.
4. Роль мудариба - управляющий несёт ответственность за деятельность, связанную с инвестициями, и действует как доверенное лицо.

При использовании этого инструмента банк одалживает деньги клиенту для финансирования, например фабрику, в обмен на получение заранее определенной доли чистой годовой прибыли бизнеса в течение заранее определенного периода времени. Эта часть прибыли покрывает погашение основного долга, а также прибыль, которую банк может распределить между своими вкладчиками. В случае, если производитель понесет финансовые потери, банк, его вкладчики и заемщик будут участвовать в убытках. Это эффективно реализует фундаментальную исламскую концепцию, которая гласит, что источники и пользователи капитала должны разделять риски и выгоды.

При использовании мударабы налоговые вызовы могут возникнуть при: распределении прибыли и убытков между инвестором и управляющим; налогообложении доходов, а также в трансграничных операциях (см. таблицу). Возможно двойное налогообложение. Эти вызовы требуют разработки более ясных и согласованных нормативных правил, которые учитывали бы уникальные характеристики исламских финансовых инструментов. Эль-Гамаль [1] подчеркивает, что успешная интеграция таких инструментов в современную финансовую систему требует как теоретического анализа, так и практической адаптации налогового законодательства.

2) Мушарака (*Musharakah*, от арабского слова "шерик" – партнер) — это финансовый инструмент, основанный на принципе совместного партнерства, который широко используется в исламском финансировании¹.

Основные принципы мушараки:

1. Совместное партнерство - все стороны вносят вклад в капитал предприятия, который может быть в денежной форме, в виде активов или труда. Распределение прибыли и убытков: прибыль распределяется между партнерами в соответствии с заранее согласованной пропорцией, а не пропорционально их капиталу. Убытки распределяются строго пропорционально долям в капитале.

2. Форма участия - постоянная мушарака - партнерство остается в силе на неопределенный срок, пока стороны не решат прекратить его; Уменьшающаяся мушарака - один из партнеров постепенно выкупает долю другого, что часто используется в жилищном финансировании.

Мушарака используется: в проектном финансировании для финансирования крупных проектов, где стороны объединяют ресурсы для совместной работы; в банковском деле для предоставления финансирования клиентам. Банк и клиент выступают партнерами, и прибыль от проекта делится между ними; в покупке и аренде недвижимости.

Налоговые вызовы, связанные с использованием инструмента мушарака в исламском финансировании, обусловлены его уникальной природой, основанной на совместном владении и распределении прибыли и убытков (см. таблицу). Эти вызовы подчеркивают необходимость учета уникальных характеристик исламского финансирования в современных налоговых системах.

3) Мурабаха - это соглашение о продаже актива, в рамках которого банк сначала покупает актив, а затем перепродает его клиенту с добавленной наценкой. Ключевые принципы мурабахи включают:

1. Прозрачность ценообразования – банк обязан раскрывать первоначальную стоимость актива и размер наценки.

2. Физическое владение – банк должен фактически приобрести актив перед его перепродажей клиенту.

3. Фиксированная наценка – в отличие от традиционных кредитов, процентная ставка не используется, а наценка фиксируется заранее.

4. Распределение рисков – до передачи актива клиенту все риски, связанные с владением, лежат на банке.

Налоговая сложность связана с двойным налогообложением (см. таблицу). Поэтому в странах Запада мурабаха может облагаться двойным налогом. В США некоторые органы, такие как Бюро контролера денежного обращения², признают мурабаху как эквивалент традиционного кредитования, что упрощает регулирование, но не устраняет полностью налоговые барьеры.

¹ Основные характеристики инструмента «Мушарака», а также его налоговые и правовые аспекты, изложены в книге Zamir Iqbal, Abbas Mirakhor «An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice» на страницах 75–98.

² Office of the Comptroller of the Currency - агентство Министерства финансов США, которое занимается регулированием и надзором за национальными банками и федеральными сберегательными ассоциациями. Оно устанавливает правила, следит за их соблюдением и обеспечивает стабильность банковской системы. В контексте исламских финансов OCC признает определенные финансовые инструменты, такие как мурабаха, как эквиваленты традиционного кредитования, что упрощает их использование в правовом и регулирующем контексте

Для минимизации налоговых обязательств используются инструменты, такие как специальные целевые компании (SPV)³ или агентские схемы, чтобы банк не владел активом напрямую.

Налоговые вызовы, которые могут возникать при использовании исламских финансовых инструментов

Наименование инструмента	Налоговые вызовы
Мудараба	1. Распределение прибыли и убытков. В некоторых юрисдикциях распределение прибыли может рассматриваться как процентный доход, что может вызвать споры, поскольку проценты запрещены в исламском финансировании. 2. Отсутствие фиксированной доходности. Мудараба не гарантирует фиксированный доход для инвесторов, что делает доходы непредсказуемыми. В ряде стран налоговые законы требуют отчетности по предсказуемым потокам доходов. Это создает трудности при налогообложении доходов, полученных через мударабу. 3. Двойное налогообложение. В некоторых странах доходы компании, полученные через мударабу, могут облагаться налогом дважды: на уровне компании и на уровне инвестора. Отсутствие ясных правил в отношении исламских финансовых инструментов может привести к двойному налогообложению прибыли. 4. Трансграничные операции. Если Мудараба проводится между сторонами из разных стран, возникает сложность с налоговыми соглашениями и признанием особенностей исламского финансирования. Некоторые юрисдикции не признают мударабу как особую форму партнерства, что усложняет вопросы налоговых вычетов и признания расходов.
Мушарака	1. Распределение прибыли и убытков. В мушараке прибыль распределяется согласно заранее согласованным пропорциям, поэтому некоторые налоговые системы могут не признавать гибкость в распределении прибыли. Вместо этого они требуют строгого соответствия распределения дохода долям в капитале, что противоречит принципам мушараки. 2. Проблемы классификации дохода. Доходы, получаемые через мушараку, могут быть классифицированы как дивиденды, проценты или иные виды доходов, в зависимости от налогового законодательства конкретной страны. Неясность классификации может привести к несоответствию в учете, удвоению налогов или непризнанию вычетов. Например, доход от аренды имущества в рамках мушараки может быть классифицирован как пассивный доход, а не как операционная прибыль, что повлияет на налоговую ставку. 3. Двойное налогообложение. При использовании мушараки в трансграничных сделках возникает риск двойного налогообложения. Прибыль может облагаться налогом как на уровне партнерства, так и на уровне отдельных участников, если нет соглашений об избежании двойного налогообложения. 4. Отсутствие признания исламских финансовых инструментов. Многие налоговые системы основаны на традиционных финансовых структурах и не адаптированы для исламских инструментов, таких как мушарака. В

³ SPV (Special Purpose Vehicle) — это специальная проектная компания (или юридическое лицо), созданная для выполнения конкретной задачи или проекта, обычно с целью минимизации рисков, управления активами или оптимизации налогообложения. В контексте исламских финансов SPV используется для структурирования сделок в соответствии с нормами шариата.

	некоторых странах мушарака может рассматриваться как обычное партнерство или инвестиционная схема, что приводит к неправильному применению налоговых правил. 5. Ограничения на вычеты. Расходы, связанные с мушаракой, например, затраты на управление проектом, не всегда признаются вычитаемыми для целей налогообложения. В странах, где налоговая база жестко регламентирована, может возникнуть проблема с признанием таких расходов.
Мурабаха	1. Двойное налогообложение. Актив сначала облагается налогом при покупке банком, а затем при перепродаже клиенту. Например, банк приобретает имущество стоимостью 1 млн у поставщика, уплачивая НДС. Затем банк перепродает это имущество клиенту за 1,2 млн, включая свою наценку. Клиент снова уплачивает НДС на полную сумму 1,2 млн. Таким образом, налог уплачивается дважды: сначала при покупке банком, а затем при продаже клиенту.

Таблица составлена автором.

Исследование выявило ряд налоговых вызовов, связанных с использованием исламских финансовых инструментов. Основные сложности обусловлены следующими аспектами:

1. Различия в механизмах финансирования. Традиционные и исламские модели финансирования различаются по характеру доходов и их налоговым последствиям. В традиционных схемах основным доходом являются проценты, налоговые аспекты которых четко регулируются законодательством Узбекистана. В исламских же схемах, таких как мушарака или мурабаха, доходы квалифицируются как предпринимательская прибыль или доля в партнерстве, что требует иной налоговой интерпретации.

2. Двойное налогообложение. Часто возникают ситуации двойного налогообложения, например, при использовании мурабахи, где налог взимается на стадии покупки банком актива и при его продаже клиенту. Это увеличивает налоговую нагрузку и снижает конкурентоспособность исламских финансовых инструментов.

3. Особые налоговые последствия. К числу дополнительных сложностей относятся ограничения по вычету выплат, различия в сроках признания доходов и расходов, а также неблагоприятные условия налогообложения НДС. Особенно это актуально для сделок с иностранным элементом, что требует учета международных норм налогообложения.

Таким образом, для эффективного применения исламских финансовых инструментов необходимо адаптировать налоговые системы. Рассмотрим опыт Великобритании в создании специализированного законодательства и налоговых стимулов, способствовавших развитию исламского банкинга.

Последние годы исламский финансовый сектор в Великобритании демонстрирует устойчивый рост. По данным на 2023 год, доходы исламского банкинга в стране достигли 7,5 миллиардов долларов США, при этом прогнозируется среднегодовой темп роста более 3% в ближайшие годы. Хотя на долю Великобритании приходится лишь 0,3% мировых активов исламского банкинга, она занимает лидирующую позицию в Европе, аккумулируя 85% всех европейских исламских банковских активов [8].

На глобальном уровне индустрия исламских финансов также развивается динамично. Согласно отчету Лондонской фондовой биржи за 2024 год, активы отрасли выросли на 11% до 4,5 трлн долларов в 2022 году, и прогнозируется, что к 2027 году они достигнут 6,7 трлн долларов [9].

Одним из факторов бурного роста исламских финансов в Великобритании являются усилия британского правительства по созданию нормативно-правовой базы, обеспечивающей

равные условия для исламских и традиционных финансовых инструментов. Важную роль в этом процессе сыграли налоговые реформы, проведенные в нескольких направлениях.

1. Адаптация налогового законодательства Великобритании для исламских финансовых инструментов. Великобритания избрала стратегию модификации существующих законов, регулирующих традиционные финансовые инструменты, чтобы они включали исламские финансы. Такой подход позволяет избегать создания отдельного законодательства и поддерживать единые принципы регулирования. Одним из первых шагов в этой области стало устранение проблемы двойного налогообложения при исламском ипотечном кредитовании (иджара⁴, мушарака), которое ранее облагалось двойным гербовым сбором. Закон о финансах 2003 года ввел понятие "альтернативного финансирования недвижимости", устранив этот барьер. Далее, в 2005 году был принят Закон о финансах, который официально признал исламские финансовые операции, такие как мурабаха и мудараба, как "альтернативные финансовые механизмы".

2. Налоговые реформы, обеспечившие "налоговую нейтральность". Принцип налоговой нейтральности означал, что исламские финансовые продукты должны облагаться налогами на тех же условиях, что и традиционные финансовые инструменты. Важным этапом стало принятие Закона о финансах 2007 года, который расширил налоговые послабления на сукук⁵, приравняв их к традиционным облигациям. В 2010 году последовали изменения в Приказе о регулировании деятельности в сфере финансовых услуг, которые окончательно закрепили налоговый режим для сукук, устранив разночтения с традиционными долговыми инструментами. Кроме того, в 2021 году Банк Англии внедрил альтернативный механизм ликвидности (ALF), структурированный по принципу вакала⁶, что позволило исламским банкам на равных с традиционными банками выполнять требования к капиталу.

3. Сотрудничество Великобритании с международными организациями. Великобритания активно сотрудничает с международными организациями по вопросам учета и налогообложения исламских финансовых инструментов. Среди таких организаций можно выделить:

- **Совет по бухгалтерскому учету и аудиту исламских финансовых учреждений (AAOIFI)**, который разрабатывает стандарты отчетности и регулирования.

- **Исламский финансовый совет Великобритании (UKIFS)**, который способствует развитию исламских финансов на национальном уровне и координирует взаимодействие с глобальными партнерами.

- **Банк международных расчетов (BIS) и Международный валютный фонд (IMF)**, которые консультируют по вопросам финансовой стабильности и внедрения исламских инструментов в глобальную финансовую систему.

Таким образом, Великобритания смогла создать благоприятную среду для развития исламских финансовых инструментов, сочетая стратегическую адаптацию законодательства, налоговую нейтральность и международное сотрудничество.

Заключение.

⁴ Иджара - финансовая аренда, лизинг: банк приобретает товар и предоставляет его в аренду клиенту на определенный период.

⁵ Сукук - исламский тип облигации, представляющий долю собственности держателя сукук в базовом активе.

⁶ Вакала - контракт, в рамках которого один человек уполномочивает второго выполнить конкретное юридическое действие от своего имени.

Исследование выявило, что налогообложение исламских финансовых инструментов сталкивается с рядом вызовов, включая двойное налогообложение, правовые неопределенности и различия в классификации доходов. Анализ мирового опыта, в частности Великобритании, показывает, что успешная интеграция исламских финансов требует адаптации налогового законодательства с целью достижения налоговой нейтральности. Важно учитывать специфику исламских инструментов при формировании налоговой политики Узбекистана, что позволит создать благоприятные условия для развития исламского банкинга и привлечения инвестиций. Дальнейшие исследования могут быть направлены на детальный анализ конкретных законодательных инициатив, способствующих гармонизации налогового регулирования исламских финансовых инструментов с международной практикой.

Литература

1. El-Gamal M. A. Islamic Finance: Law, Economics, and Practice, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
2. Zamir Iqbal, Abbas Mirakhor An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice/ 2011 John Wiley & Sons (Asia) Pte. Ltd.
3. Бекин Р.И. Исламская экономическая модель и современность/ М.: Изд. дом Марджани, 2010., 352 с
4. Львова Н.А., Покровская Н.В. Особенности исламского налогообложения в условиях современной финансовой системы/ журнал «Финансы и кредит» №8, 2015, стр. 31-40
5. Шовхалов Ш.А. Современные подходы к исследованию исламского налогообложения на отечественном рынке мусульманских товаров/ журнал “Финансы и кредит”, 2017, т.23, вып.19, стр. 1144-1152
6. Калимуллина М.Э. Великобритания: исламские финансы без привилегий/ Международный бухгалтерский учет, №12, 2011
7. Развитие Исламских принципов финансирования в Великобритании/ Посольство Великобритании в Бишкеке <https://www.gov.uk/government/publications/islamic-finance-in-uk.ru>
8. https://www.mordorintelligence.com/ru/industry-reports/uk-islamic-finance-market?utm_source=chatgpt.com
9. reinvestmentsgroup.com

UO‘K: 33M.

Xamdamov Omonullo Ne‘matullayevich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Korporativ moliya
va qimmatli qog‘ozlar”
kafedrasi professori, i.f.d.
hamdamov_omonullo@tsue.uz
ORCID: 0000-0002-0876-8327

JAHON IQTISODIYOTI RIVOJLANISHINING JORIY TENDENSIYALARI VA PROGNOZLARI

Хамдамов Омонулло Нейматуллаевич
профессор кафедры «Корпоративные
финансы и ценные бумаги»
Ташкентского государственного
экономического университета, д.э.н.

ТЕНДЕНЦИИ И ПРОГНОЗЫ МИРОВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Khamdamov Omonullo Nematullaevich
Professor of the Department of Corporate Finance and
Securities at Tashkent
State University of Economics, DSc
hamdamov_omonullo@tsue.uz

TRENDS AND FORECASTS OF WORLD ECONOMIC DEVELOPMENT

Annotatsiya. Maqolada jahon iqtisodiyoti tendensiyalarining o‘zgarib borish sabablari va unga ta’sir etayotgan omillarning tasnifi bayon etilgan. Jahon iqtisodiyotining asosiy indikatorlarini o‘zgarish dinamikasi tahlil qilingan. Tahlil natijalari asosida istiqbolli prognoz ko‘rsatkichlari ilmiy asoslangan. Jahon iqtisodiyotining o‘zgarib borayotganligi sharoitida O‘zbekiston iqtisodiyotiga ta’sir etuvchi omillar va hatarlari tasniflangan. Tashqi omillar sharoitida milliy iqtisodiyotni rivojlantirishga doir ilmiy hulosalar asoslangan.

Tayanch so‘zlar: jahon YaIM, iqtisodiy o‘sish, aholi daromadlari, inflyatsiya, asosiy stavka, valyuta siyosati, fiskal omillar, bandlik.

Аннотация. В статье описаны изменения тенденции мировой экономики и основные влияющие факторы на динамику развития. Проанализирована динамика изменения основных показателей мировой экономики. По результатам анализа научно обосновано перспективные прогнозные показатели. Классифицированы факторы и риски, влияющие на экономику Узбекистана, в условиях меняющейся мировой экономики. Разработаны выводы и предложения по развитию национальной экономики в условиях внешних факторов.

Ключевые слова: мировой ВВП, экономический рост, доходы населения, инфляция, ключевая ставка, валютная политика, фискальные факторы, занятость.

Abstract. The article reveals the factors of change in the global economic trend and the main factors influencing the dynamics of development. The dynamics of change in the main indicators of the global economy is analyzed. Based on the results of the analysis, promising forecast indicators are scientifically substantiated. The factors and risks influencing the economy of Uzbekistan in the context of a changing global economy are classified. Conclusions and proposals for the development of the national economy in the context of external factors are developed.

Key words: world GDP, economic growth, population income, inflation, key rate, monetary policy, fiscal factors, employment.

KIRISH.

Jahonda ro'y berayotgan siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy jabhadagi o'zgarishlarni shiddat bilan rivojlanib borayotganligi davlatlar rivojlanish strategiyalariga o'zgartishlar yoki qo'shimchalar kiritib borishni taqozo etmoqda. Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi va boshqa nufuzli reyting kompaniyalari tomonidan jahon iqtisodiyotini rivojlanishi va prognozlari bo'yicha ehtiyotkorlik bilan yondashgan holda xulosalarini taqdim etmoqda. Hisobotlarda keltirilgan ma'lumotlar asosida aytish mumkinki, 2024-2025 yillar davomida iqtisodiyoti rivojlangan davlatlarda yuqori o'sishni kutish qiyin bo'lsada, biroq ijobiy tendensiyalar bo'yicha prognozlarni ham uchratish mumkin. Iqtisodiyoti rivojlanayotgan davlatlarda qarz yuklarini oshib borayotganligi, budjet xarajatlarini qisqartirish va eksport bo'yicha savdo cheklovlarining bilvosita ta'sirlari saqlanib qolayotganligi iqtisodiy o'sishni kamayishi bo'yicha xulosalarga sabab bo'lmoqda.

Bunday sharoitda mamlakat iqtisodiyotini barqaror darajada rivojlantirish bo'yicha tendensiyalarni saqlab turish hamda tashqi omillar o'zgarishi ta'sirida tezkor qarorlar qabul qilish muhim vazifalardan biri sanaladi. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot Strategiyasida «hamkor mamlakatlar bilan hamda xalqaro tashkilotlar doirasida mintaqaviy va global masalalar bo'yicha muvozanatli, doimiy muloqot olib borish, ular bilan ikki va ko'p tomonlama uchrashuvlar o'tkazish, siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalarida hamda turli darajadagi maslahatlashuvlarni tashkil etish» [1] tashqi munosabatlar va iqtisodiy-ijtimoiy sohalarni rivojlantirishdagi asosiy maqsadlardan biri sifatida belgilab olingan.

Shunga muvofiq, tashqi iqtisodiy-ijtimoiy hamda siyosiy hayotdagi rivojlanish tendensiyalarni tizimli tahlil qilish asosida istiqbolli prognozlarni ishlab chiqish, tashqi o'zgarishlarni milliy iqtisodiyotga ta'sirini baholash, soha va tarmoqlarda faoliyat yuritayotgan yirik ishlab chiqaruvchi korxonalar faoliyatini tartibga solishning aniq yo'nalishlarini belgilab berishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarni olib borilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI.

Jahon iqtisodiyotini rivojlanish tendensiyalari va unga ta'sir etuvchi omillar ko'plab xalqaro moliyaviy ekspertlar, moliyaviy tashkilotlar, xalqaro reyting kompaniyalari hamda iqtisodchi olimlarning tadqiqotlari orqali o'rganishda davom etib kelmoqda.

Jahon iqtisodiyoti tendensiyalarini tahlil qilish quyidagicha muhim xulosalarni shakllantirish imkonini bermoqda:

- bozorlari rivojlanayotgan va daromadlari past bo'lgan mamlakatlar iqtisodiy o'sish sur'atlari bo'yicha rivojlangan mamlakatlardan ortda qolmoqda;
- Yevropa Ittifoqi iqtisodiyoti iqtisodiy istiqbollarning yanada yomonlashishi xavfi bilan mohiyatan turg'unlikda;
- birgina Qo'shma Shtatlar iqtisodiy o'sishning an'anaviy sur'atlariga deyarli qaytishga muvaffaq bo'ldi.

Global iqtisodiy o'sishning sustligi asosiy makroiqtisodiy omillarni tarqoq holatda rivojlanishiga ta'sir ko'rsatmoqda [2].

Jahon iqtisodiyoti rivojlanishining joriy tendensiyalari ko'rsatadiki, keskin o'zgarishlarga ta'sir etuvchi muhim faktorlar sifatida jahon kapital bozori yoki moliya bozori emas balki geosiyosiy omillarni keltirish mumkin. Albatta yuqoridagi ikkita omil moliyaviy integratsiya jarayonlarining obyektiv natijasi hisoblansada, biroq geosiyosiy omillar ishlab chiqilgan strategik qarorlarning o'zgarishiga ko'proq ta'sir ko'rsatmoqda [3]. Davlatlar iqtisodiyotini rivojlantirishdagi muhim omillardan biri shubhasiz xorijiy investitsiyalardir. O'z navbatida, moliyaviy rivojlanish to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, bank tizimi, sug'urta kompaniyalarini moliyaviy salohiyatini oshirish bilan birga fond bozori faoliyatini takomillashtirishda alohida ahamiyat kasb etadi [4].

Xalqaro moliya institutlari bilan yaqin istiqbolga mo'ljallangan hamkorlik aloqalari doirasida esa yashil energiyadan innovatsion sanoatgacha, qishloq xo'jaligidan iqtisodiyot tarmoqlarini raqamlashtirishgacha bo'lgan yo'nalishlar alohida ustuvorlik kasb etishi, shuningdek sanoatda yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlarni ishlab chiqarishni rag'batlantirishga qaratilgan investitsion loyihalarni amalga oshirish belgilangan. Xususan, Xalqaro valyuta fondi keyingi yillarda mamlakatimizga zarur maslahat va texnik ko'makni taqdim etish, mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha ta'lim dasturlarini amalga oshirish hamda moliyaviy yordam orqali iqtisodiyotni rivojlantirishda faol hamkorlik qilmoqda [5].

Yaqin muddatli prognozlar yahshilanganiga qaramay, global iqtisodiy o'sish istiqbollari tarixiy ko'rsatkichlarga nisbatan past darajada qolmoqda. 2024-2025 yillarda dunyo aholisining 80 foizdan ortig'i istiqomat qiluvchi mamlakatlarning qariyb 60 foizida o'sish sur'atlari 2010-yillardagi o'rtacha ko'rsatkichdan past bo'lishi kutilmoqda. Global iqtisodiy vaziyatning yomonlashishiga olib kelishi mumkin bo'lgan xavf omillari ustunlik qiladi. Jumladan, geosiyosiy keskinliklar, savdoning bo'linishi, yuqori foiz stavkalarining uzoq davom etishi va iqlim o'zgarishi bilan bog'liq tabiiy ofatlar tahdidini keltirish mumkin [6]. Bazaviy prognozga ko'ra, iqtisodiy o'sish 2022 yildagi 3,4 foizdan 2023 yilda 2,8 foizgacha pasayishi hamda 2024 yilda esa 3,0 foizni tashkil etishi mumkin. Rivojlangan mamlakatlarda o'sish ayniqsa keskin sekinlashishi kutilmoqda, ya'ni 2022 yildagi 2,7 foizdan, 2024 yilda 1,3 foizgacha bo'lishi mumkin. Moliyaviy sektorning keyingi o'zgarishlari bilan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan stsenariyda global iqtisodiy o'sish 2024 yilda taxminan 2,5 foizgacha pasaysa mazkur ko'rsatkich rivojlangan mamlakatlarda esa 1 foizdan pastgacha tushib ketadi [7].

Darhaqiqat keyingi yillarda jahon iqtisodiyotining tendensiyalari avvalgi yillarga nisbatan keskin o'zgarib bormoqda. Bu nafaqat tashqi prognoz qilingan omillarning ta'siri balki kutilmagan geosiyosiy keskinlikning ortib borishi sharoitida yuz berayotganligini kuzatishimiz mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida ilmiy tadqiq etish, umumlashtirish, guruhlashtirish, taqqoslama usullar, iqtisodiy tahlil, statistika, ekspert baholash, qiyosiy taqqoslash, kuzatuv va boshqa usullardan foydalanilgan.

NATIJA VA MUHOKAMA.

Jahon iqtisodiyotining rivojlanish tendensiyalari ohirgi o'n yillikda shiddat bilan o'zgarib bormoqda. Albatta ilmiy maqola orqali oxirgi o'n yillik bo'yicha o'zgarish dinamikalari o'rganilayotganligi inobatga oladigan bo'lsak, dunyo mamlakatlari iqtisodiyotida COVID-19 pandemiyasining "og'riqli" oqibatlari yakuniga yetmay turib, 2022 yilda boshlangan keskin geosiyosiy muammolarning vujudga kelishi, bu kabi xulosaga kelishimizga sabab bo'ladi.

2024 yilning boshiga kelib jahon iqtisodiyoti ko'plab moliyaviy tashkilotlar va reyting kompaniyalari tomonidan berilgan pessimistik yondashuvlardan farqli o'laroq biroz ijobiy tendensiyalar bo'yicha "siljish" kuzatilmoqda. Shu bilan birga prognoz qilingan dunyo retsessiyasidan qutulib qolib, jahondagi yirik moliya sektori hususan banklarning moliyaviy

barqarorlik darajalarini o'sishiga (kam bo'lsada) erishildi hamda ayrim iqtisodiyoti rivojlangan davlatlarning xalqaro kapital oqimidagi ulushini o'sishi ta'minlandi. Asosiy xavf sifatida prognoz qilinayotgan inflyatsiya darajasini boshqarib bo'lmaydigan bosqichga (fazaga) o'tib ketishini oldini olishga erishildi. Hususan, 2024 yilning birinchi yarim yilligi bo'yicha ko'plab xalqaro moliyaviy hisobotlarning tahlil natijalari ko'rsatishicha, global inflyatsiya darajasi biroz pasayganligini qayd etish mumkin.

Dastlab XVJning makroiqtisodiy prognozlariga to'htalib o'tadigan bo'lsak, global iqtisodiy o'sish 2024 yilda 3,1 foizni va 2025 yilda 3,2 foiz bo'lishi tahmin qilinmoqda. Tashkilotning 2024 yil yarim yillik bo'yicha prognozlari 0,2 foizga yuqori bo'lib, bunga asosiy omillar sifatida bozor munosabatlari shakllanayotgan iqtisodiyotlar, rivojlanayotgan davlatlar va Amerika qo'shma shtatlardagi iqtisodiy rivojlanishning kutilganidan yuqori bo'lganligi, shuningdek Xitoydagi budjet-fiskal siyosati bo'yicha amalga oshirilgan islohotlarning pirovard natijalari keltirilmoqda. Biroq, 2024-2025 yillar uchun prognozda tarixiy (2000-2019) o'rtachadan 3,8 foizdan past bo'lganligini qayd etish mumkin, bunga asosiy faktorlar sifatida esa markaziy banklar tomonidan inflyatsiyaga qarshi kurashish maqsadida stavkalarni ko'tarishi, yuqori qarzlar sharoitida budjetni optimallashtirish jarayonlari va ishlab chiqarish unumdorligini pasayib borishi kabilar keltirilgan. 2024 yilning yakunlariga ko'ra jahon YaIMning o'sishi 3,2 foizni tashkil etsa, ushbu ko'rsatkich 2029 yilning yakunlariga ko'ra deyarli o'zgarishsiz qoladi.

1-jadval

Jahon iqtisodiyoti rivojlanishining o'rta muddatli bazaviy ssenariysi¹

№	Кўрсаткичлар	O‘rtacha (haqiqat)		2022	2023	Prognozlar			
		2006-2015	2016-2025			2024	2025	O‘rtacha	
								2022-2025	2026-2029
Yillar bo‘yicha foizdagi o‘zgarishlar									
1.	Jahon (real) YaIM hajmi	3,7	3,0	3,5	3,2	3,2	3,2	3,2	3,1
1.1	Iqtisodiyoti rivojlangan davlatlar	1,5	1,8	2,6	1,6	1,7	1,8	1,9	1,7
1.2	Iqtisodiyoti rivojlanayotgan davl.	5,7	3,9	4,1	4,3	4,2	4,2	4,2	4,0
2.	Jahon savdo hajmi	4,2	2,7	5,6	0,3	3,0	3,3	3,0	3,3
2.1	Import	9,8	5,4	11,0	1,0	6,9	6,9	6,4	7,0
2.2	Eksport	9,0	5,6	10,3	0,8	6,2	6,8	6,0	6,9
3.	Jahon narxlari (AQSh doll.)								
3.1	Sanoatda qayta ishlanadigan mahsulotlar	1,2	1,2	10,1	-1,6	1,8	1,7	2,9	1,5
3.2	Neft	-0,5	3,8	39,2	-16,4	-2,5	-6,3	1,6	-2,2
3.3	Yoqilg‘idan tashqari boshqa hom-ashyo mahsulotlari	3,4	4,0	7,9	-5,7	0,1	-0,4	0,4	0,5
4.	Iste‘mol narxlari								
4.1	Iqtisodiyoti rivojlangan davlatlar	1,7	2,6	7,3	4,6	2,6	2,0	4,1	2,0
4.2	Bozor munosabatlari shakllanayotgan va rivojlanayotgan davlatlar	6,0	6,2	9,8	8,3	8,3	6,2	8,1	4,4
5.	Bozor munosabatlari shakllanayotgan va rivojlanayotgan davlatlarning tashqi qarzlar (YaIMga nisbatan, %)	27,3	30,1	29,0	29,8	28,6	27,9	28,8	27,1
6.	Qarzlarga xizmat ko‘rsatish (YaIMga nisbatan, %)	9,7	10,3	10,5	10,4	9,7	9,5	10,0	9,4

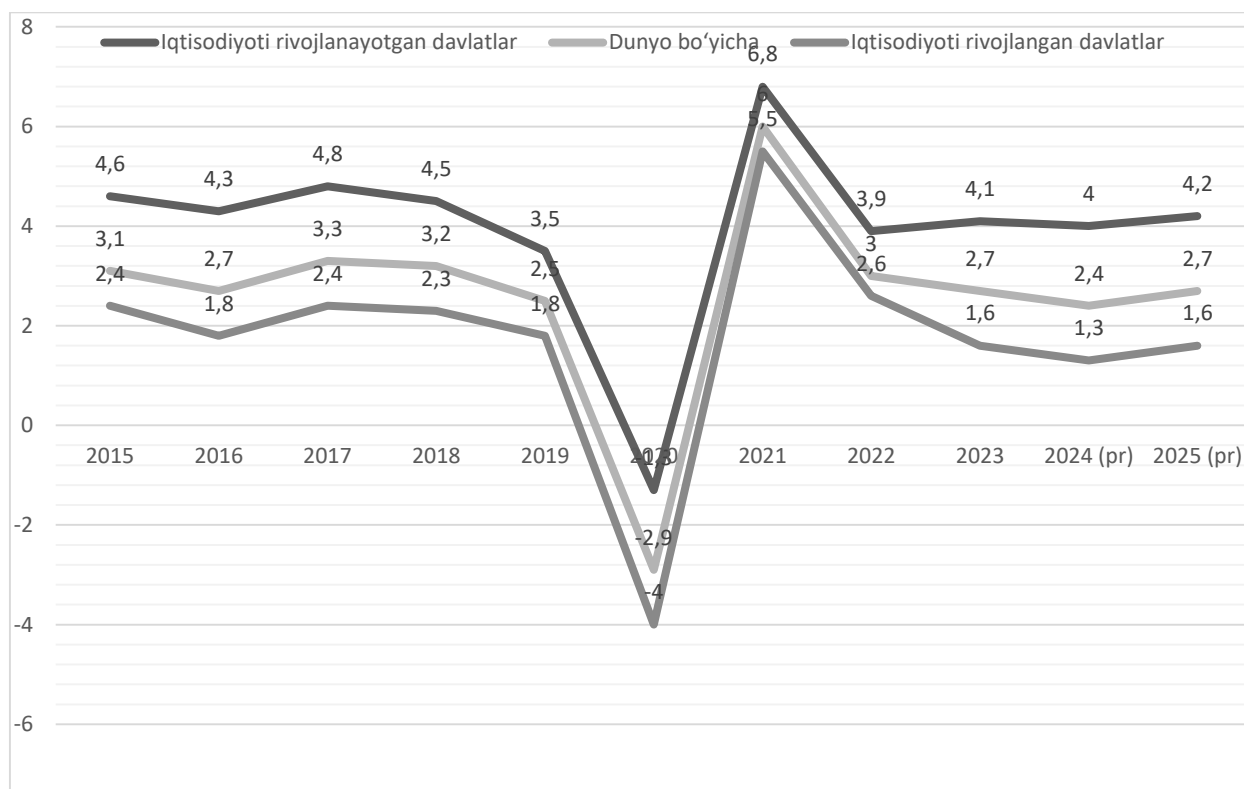
¹ <https://www.ifm.org/news-insights/> - Xalqaro valyuta fondi yillik hisobotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Jumladan, tahlil qilinayotgan davrda asosiy tebranishlar iqtisodiyoti rivojlangan davlatlar hissasiga to'g'ri keladigan bo'lsa, iqtisodiyoti rivojlanayotgan davlatlarda deyarli o'zgarishsiz qoladi (1-jadval).

BMTning 2024 yildagi iqtisodiy rivojlanish bo'yicha prognozlarini tahlil qiladigan bo'lsak, quyidagicha hulosalarni shakllantirishimiz mumkin. Xususan, global iqtisodiy o'sish 2023 yildagi 2,7 foizdan 2024 yilda 2,4 foizgacha sekinlashishi prognoz qilingan bo'lsa, tashkilot tomonidan taqdim qilingan hisobotlarda aytilishicha jahon iqtisodiyotining o'sish sur'ati hali ham pandemiyadan oldingi darajadan past ko'rsatkichlarda saqlanib qolmoqda. Aksariyat davlatlarda yuqori foiz stavkalarini saqlanib qolishi, siyosiy muammolarning yanada kuchayishi, xalqaro savdoning sustlashuvi va kuchayib borayotgan iqlim ofatlari global o'sishga katta "zarba" beradi. Shuningdek, uzoq muddat davomida kreditlash shartlarini murakkabligicha saqlanib qolishi, jahon moliya bozoridagi nobarqarorlikni saqlanib qolishi, xalqaro kapital oqimining sekinlashuvi hamda davlat qarzlari bo'yicha yuqori xarajatlarni saqlanib qolishi prognoz qilinmoqda. Mutahassislarning fikricha iqtisodiyoti rivojlanayotgan davlatlar ko'p miqdordagi qarzlarni bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish bo'yicha sa'y harakatlarni amalga oshirishlari zarur bo'ladi. Iqtisodiyotda yuqori foiz stavkalar, iste'mol xarajatlarining kamayishi va mehnat bozorining yomonlashuvi hisobga olinsa, bir qator yirik rivojlangan mamlakatlarda, xususan, AQShda o'sish sur'ati 2024 yilda sekinlashishi prognoz qilinmoqda.

Rivojlanayotgan ko'plab mamlakatlarning, ayniqsa Lotin Amerikasi va Osiyoning yaqin muddatli o'sish istiqbollari ham moliyaviy sharoitlarning keskinlashishi, budjet xarajatlarining qisqarishi va tashqi talabning keskin kamayishi tufayli zaiflashmoqda. Xususan, Xitoyda iqtisodiy o'sish 2024-yilda 4,7 foizgacha sekinlashishi kutilmoqda. Kam daromadli mamlakatlarning iqtisodiy istiqbollari qarz yuklarining yuqoriligi, yuqori foiz stavkalari va iqlim o'zgarishi natijasida yuzaga kelgan ekstremal ob-havo hodisalari bilan bog'liq yo'qotishlar bilan cheklanadi. 2025 yilga kelib jahon iqtisodiyotining o'sishi 2,7 foizni tashkil etilishi prognoz qilingan bo'lsa, ushbu ko'rsatkich 2016 yildagi ko'rsatkichga yetishini qayd etish mumkin (1-rasm). Prognozlarga ko'ra, global inflyatsiya pasayishda davom etadi va 2024 yilda 3,9 foizni tashkil etishi mumkin (2023 yildagi 5,7 foizdan kam). Biroq, aksariyat davlatlarda iste'mol narxlarini keskin oshishi hamda geosiyosiy mojarolarning kuchayishi global inflyatsiyani yanada oshirib yuborishi mumkin.

Rivojlanayotgan mamlakatlarning qariyb chorak qismida yillik inflyatsiya 2024-yilda 10 foizdan oshishi kutilmoqda. 2021-yil yanvar oyidan buyon rivojlanayotgan mamlakatlarda iste'mol narxlari umumiy 21,1 foizga oshib, pandemiyadan keyin erishilgan iqtisodiy yutuqlarni yo'qotgan bo'lsa, yuqori inflyatsiya esa nisbatan rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatib, kambag'allikni kamaytirish bo'yicha istiqbolli islohotlarni yanada sekinlashtirdi. Global mehnat bozorlari pandemiyadan keyingi davrlarda notekis rivojlanmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda o'sish sur'atlari pasayganiga qaramay, mehnat bozoridagi vaziyatni umumiy holatda "barqaror" sifatida baholash mumkin. Biroq, ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda, ayniqsa G'arbiy Osiyo va Afrikada bandlikning asosiy ko'rsatkichlari, jumladan ishsizlik darajasi hanuzgacha pandemiyadan oldingi darajaga qaytmagan. Bandlikdagi global gender tafovuti yuqoriligicha qolmoqda va ish haqi bo'yicha gender farqi nafaqat saqlanib qolmoqda, balki ba'zi kasblarda hatto kengayganligi, hisobotda qayd etilgan.

1-rasm. Jahon iqtisodiyotini rivojlanish dinamikasi²

Jahon savdo dinamikasi bo'yicha fikrlarimizni davom ettiradigan bo'lsak, ushbu segmentdagi o'sish 2024 yilda 3,3 foizni, 2025 yilda esa 3,6 foizni tashkil etishi hamda ushbu ko'rsatkichlar tarixiy o'rtacha o'sish sur'ati 4,9 foizdan past bo'lishi prognoz qilinmoqda. Savdo zanjiridagi uzilishlarining kuchayishi va geoiqtisodiy muammolarning avj olishi global savdo darajasiga bosim o'tkazishda davom etishi kutilmoqda. Global Trade Alert ma'lumotlariga ko'ra, ayrim mamlakatlar 2019-yilda 1100 ga yaqin savdo cheklovlarini joriy qilishga majbur bo'lgan bo'lsa, 2022-yilda 3200 ga yaqin hamda 2023-yilda 3000 ga yaqin yangi savdo cheklovlarini joriy qildi. Tashkilot tomonidan ishlab chiqilgan ushbu ko'rsatkichlar, 2024 va 2025 yillarda yoqilg'i va yoqilg'i bo'lmagan tovarlar narxining pasayishi, shuningdek, yirik iqtisodiyotlarda foiz stavkalarining pasayishi tahminlariga asoslanadi. 2024-yilda neftning o'rtacha yillik narxi taxminan 2,3 foizga, yoqilg'idan tashqari tovarlar narxi esa 0,9 foizga tushishi kutilmoqda. XVJ mutahassislari Federal xazina tizimi, Yevropa Markaziy banki va Angliya bankining stavkalari 2024 yilning ikkinchi yarmigacha hozirgi darajada saqlanib qolishi va keyinchalik inflyatsiya target ko'rsatkichga yaqinlashganda asta-sekin pasayishini tahmin qilmoqda. Yaponiya banki esa umumiy monetar siyosat yo'nalishini saqlab qolishi tahmin qilinmoqda.

Jahon iqtisodiyotini prognoz qilish nuqtai nazaridan murakkab segmentlardan biri bu jahon moliya bozori hisoblanadi. Shubhasiz qolgan segmentlar ham o'ziga hos murakkablik kasb etsada, moliya bozori ta'sirchanlik va yuqori tebranuvchanlikka ega hisoblanadi. Bunga birgina misol qilib, 2024 yil 5 avgustdagi (trejderlar tili bilan aytikanda) "qora" kunni keltirish mumkin. 5 avgust kuni Osiyo fond bozorlaridagi keskin pasayish, Yaponiya moliyaviy regulyatori tomonidan asosiy stavkani oshirish bilan birga kuzatildi. Shu kunning o'zida Nikkei indeksini 13,5%ga tushib ketishi ortidan aksiyalar bozoridagi qulashlar kuzatildi. Bu kabi keskin pasayish va aksiyalar bozorining

² <https://news.un.org/ru/story> - BMTning yillik hisobotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

qulashi oxirgi marotaba 1987 yilda kuzatilgan edi. Keyinchalik AQSh iqtisodiyoti bo'yicha xalqaro reyting kompaniyalari tomonidan e'lon qilingan hisobotlar jahon fond bozorida salbiy "signal" sifatida qabul qilinadi boshlandi. Albatta ekspertlarning bu boradagi fikrlari turlicha, hususan Goldman Sachs tahlilchilari AQShda bir yil ichida retsessiya ehtimoli 25%, JPMorgan tahlilchilari esa 50% ehtimolini pronoz qilmoqda.

XULOSA.

Jahon iqtisodiyoti rivojlanishini yaqin o'n yillik tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, avvalgi davrlarga nisbatan yuqori tendensiyalar bilan o'zgarib borayotganligini ta'kidlash mumkin. Bu birinchi navbatda Covid-19 pandemiyasi bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchidan xalqaro geosiyosiy mojarolarning kuchayib borayotganligi bilan bog'liq hisoblanadi. Shuningdek, jahon iqtisodiyotidagi o'zgarishlar natijasida xalqaro savdo, xalqaro mehnat taqsimoti, jahon moliya bozori, xalqaro kapital oqimi bo'yicha ham pasayish kuzatilgan bo'lsa, ekstremal ob-havolarning kuzatilishi va atrof muhitni o'zgarishi natijasida tabiat hodisalarini ro'y berishi davlatlar tomonidan qo'shimcha moliyaviy ta'minot manbalarini izlab topishni taqozo etmoqda.

Ta'kidlash lozimki, keyingi yillarda O'zbekiston Respublikasi xalqaro yirik moliya muassasalari, reyting kompaniyalari va fond birjalari bilan teng hamkorlikdagi munosabatlarni rivojlantirib bormoqda. Shu bilan birga xalqaro reytinglarda yuqori o'rinlarni egallash bilan birga xalqaro savdo munosabatlarini rivojlantirishning yangi vektorlarini amaliyotga joriy etib kelmoqda. O'z navbatida milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda nufuzli moliyaviy tashkilotlarning mamlakat iqtisodiy barqarorligi bo'yicha xulosalari muhim ahamiyat kasb etib, davlatning xalqaro maydondagi obro'sini oshirishga xizmat qiladi.

Xalqaro valyuta jamg'armasi tomonidan 2024-2025-yillarda O'zbekiston iqtisodiy o'sishini yiliga 5,5 foizdan yuqori darajada prognoz qilingan bo'lib, 2024-yilda to'lov balansining joriy hisobi taqchilligi yalpi ichki mahsulotga nisbatan 6,5 foizni (oldingi prognozda – YaIMga nisbatan 4,9 foiz), keyingi yilda – YaIMga nisbatan 6,1 foizni (YaIMga nisbatan 4,5 foiz) tashkil etishi kutilmoqda. Real YaIM o'sish sur'atlari yuqori bo'lib qoladi, investitsiyalarning faol sur'atlari va tuzilmaviy islohotlar tufayli 2024 va 2025 yillarda 5,5 foizdan oshishi kutilmoqda. Prognozlarga ko'ra, iste'mol narxlari indeksi inflyatsiyasi "qattiq" pul-kredit va soliq-budjet siyosati hamda energiya resurslari narxi o'sishi ta'sirining kamayishiga javoban asta-sekin pasayib boradi. Joriy operatsiyalar hisobi defitsiti 2024 yilda YaIMning tahminan 6,25 foiziga, 2025 yilda esa 6,1 foiziga qisqaradi, shu jumladan, eksport va pul o'tkazmalari hajmi katta bo'lishi, 2023 yilda bo'lgani kabi import qilinadigan mashina va uskunalarini bir martalik yirik xaridlardan voz kechish, shuningdek, budjetni konsolidatsiya qilish hisobiga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son «2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot Strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063>
2. Григорев Л.М. Весна переоценки: как меняется видение мировой экономики международными организациями//Современная мировая экономика. 2024. Том 2. №1 (5).
3. Wen, J., Mahmood, H., Khalid, S., & Zakaria, M. (2022). The impact of financial development on economic indicators: A dynamic panel data analysis. *Economic research - Ekonomika istrazivanja*, 35(1), 2930-2942. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2021.1985570>

4. Mahalik, M. K., Babu, M. S., Loganathan, N., & Shahbaz, M. (2017). Does financial development intensify energy consumption in Saudi Arabia? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 75, 1022-1034. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.11.081>
5. Ataniyazov J.X. O‘zbekiston – xalqaro moliya tashkilotlari: hamkorlikning joriy holati va rivojlanish istiqbollari//“O‘zbekistonda xalqaro moliya munosabatlarini rivojlantirishning strategik yo‘nalishlari” mavzusidagi xalqaro miqyosida o‘tkazilgan ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami, - T.: “Zebo prints”. 2023. 613 b.
6. <https://www.worldbank.openknowledge.org> - Jahon bankining rasmiy ma’lumotlari.
7. <https://www.imf.org/Publications> - Xalqaro valyuta jamg‘armasining rasmiy ma’lumolari.
8. <https://www.ifm.org/news-insights/> - Xalqaro valyuta fondining rasmiy veb sayti.
9. <https://news.un.org/ru/story> - BMTning rasmiy veb sayti.
10. <https://www.globaltradealert.org/> - Jahon savdo tizimi monitoringini yurituvchi kompaniya ma’lumotlari
11. <https://www.goldmansachs.com> – Goldman Sachs Group xalqaro moliyaviy konglomerati.
12. <https://www.jpmorgan.com/global> - JPMorgan Chase xalqaro moliyaviy konglomerat.

UO'K:001.

Dusmuratov Radjabbay Davlatbayevich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
"Buxgalteriya hisobi" kafedrası professori, i.f.d.

METODOLOGIYA O'ZI NIMA?

Annotatsiya. Mazkur maqola ilmiy tadqiqot metodologiyasining muammoli jihatlariga bag'ishlangan. Jumladan, so'nggi yillarda metodologiya tushunchasining talqinidagi yondashuvlar tanqidiy tahlil qilinib, unga doir atamalarning etimologik va gnoseologik tahlili keltirilgan. Bunda ilmiy va o'quv-uslubiy manbalar sharhlariga asoslanib, metodologiya tushunchasiga ikkita yondashuv: a) ilmiy tafakkur yuritish qoidalari to'g'risidagi ta'limot; b) har bir fan sohasi o'zining metodologisiga egaligi. Shuningdek, ilm-fan taraqqiyotida fanlar doimo o'zaro aloqada va bog'liqlikda bo'lishi bois, fanlararo (bir necha yondash fanlar birlashmasida shakllanayotgan) fanlarning metodologik muammolari hamda ularning dolzarbligi xususida fikr-mulohazalar bildirilgan. «Metodika», «metod» va «metodologiya» tushunchalarining mohiyati hamda o'zaro nisbati yoritilgan. Dissertatsiya va boshqa ilmiy tadqiqot ishlarining metodikasini shakllantirishda maqsad va vaziflar doirasidan chetga chiqmasdan, muayyan ob'ekt bo'yicha aniq predmet (muammo)ning ilmiy yechimiga qaratilgan metodlarnigina tanlash, shuningdek, ulardan qaysilari umumilmiy metodlar, qaysilari xususiy, ya'ni bevosita muayyan tadqiqot mavzusi doirasida qo'llaniladigan metodlar ekanligini aniq ko'rsatish tavsiya etilgan.

Tayanch so'zlar: ilm, ilmiy faoliyat, usul, uslub, metod, metodika, metodologiya, dialektika, nazariya, tafakkur qoidalari, umumilmiy metodlar, xususiy metodlar, nazariy metodlar, empirik metodlar.

Аннотация. Данная статья посвящена проблемам методологии научных исследований. В частности, критически проанализировав подходы к интерпретации дефиниции «методология», подробно исследованы их этимологические и гносеологические аспекты. При этом основываясь на научный обзор научной и учебно-методической литературы, сформулированы два подхода к данной дефиниции: а) методология как учение о правилах научного мышления; б) каждая сфера науки имеет свою частную методологию. А также, исходя из того, что в своём развитии все сферы науки всегда находятся во взаимосвязи и взаимозависимости, выдвинуты мнения об актуальности и проблемах формирования методологии междисциплинарных наук. Освещены такие базовые дефиниции как «методика», «метод» и «методология», а также их соотношения. Даны рекомендации по соблюдению границ целей и задач при формировании методов диссертационного и других видов исследований, т.е. отбора только тех методов, которые применяются в исследований конкретной научной проблемы (предмета), а также четко обозначить, какие из них общенаучные методы, и какие частнонаучные методы, т.е., методы применяемые непосредственно в рамках конкретной темы исследования.

Ключевые слова: наука, научная деятельность, способ, метод, методика, методология, диалектика, теория, правила мышления, общенаучные методы, частнонаучные методы, теоретические методы, эмпирические методы.

Annotation. This article is devoted to the problems of scientific research methodology. In particular, having critically analysed the approaches to the interpretation of the definition of 'methodology', their etymological and epistemological aspects are investigated in detail. At the same time, based on the scientific review of scientific and educational-methodological literature, two approaches to this definition are formulated: a) methodology as a doctrine of the rules of scientific

thinking; b) each sphere of science has its own private methodology. And also, proceeding from the fact that in its development all spheres of science are always in interrelation and interdependence, opinions about the relevance and problems of formation of methodology of interdisciplinary sciences are put forward. Such basic definitions as 'methodology', "method" and 'methodology' as well as their correlations are highlighted. Recommendations are given on observing the boundaries of goals and objectives in the formation of methods of dissertation and other types of research, i.e. the selection of only those methods that are used in the research of a particular scientific problem (subject), as well as to clearly indicate which of them are general scientific methods, and which are private scientific methods, i.e., methods applied directly within the framework of a particular research topic.

Key words: science, scientific activity, method, methodology, dialectics, theory, rules of thinking, general scientific methods, particular scientific methods, theoretical methods, empirical methods.

KIRISH.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev tomonidan: **«Bir haqiqat hammamizga ma'lum: ilm va izlanish bo'lmagan joyda hech qanday rivojlanish, yuksalish va umuman, biror-bir sohaning kelajagi bo'lmaydi»**[1],- deb alohida ta'kidlandi.

Darhaqiqat shunday, bu fikr isbot va izoh talab qilmaydigan aksioma (postulat)dir. Lekin, rivojlanish va yuksalishni ta'minlaydigan ilmiy izlanishlar samarasi ularning nafaqat kim tomonidan va nima maqsadda, balki qanday usullar va uslublar vositasida amalga oshirilishiga ham bog'liq. So'nggi holat esa, bo'lg'usi olimlardan ilmiy tadqiqot metodologiyasini puxta o'zlashtirishni talab etadi.

Xo'sh, metodologiya o'zi nima? Ilmiy va ilmiy-pedagogik jamoatchilikda eng ko'p takrorlanadigan so'zlardan biri – metodologiya tushunchasidir. Hozirgi davrga kelib bu jamoa vakillaridan «metodologiya nima?» deb so'rasangiz, ko'pchiligi «usul», «uslub» yoki «metodlar» deyishdan nariga o'tmaydi. Shu bilan birga, ayrim yosh tadqiqotchilar bu atamalarining mazmun-mohiyatini va ahamiyatini tushuntirib ham bera olmaydi. Albatta, «metodologiya»ga oid barcha manbalarni o'rganib chiqdik, yondashuvlarimiz yagona va yakunlangan degan fikrdan mutlaqo yiroqmiz. Ammo, hozirda tolibi ilmlarga o'qitilayotgan ayrim manbalarda «metodologiya» tushunchasini ta'riflash va tavsiflashga yondashuvlarning chuqur, keng qamrovli va tizimli emasligiga amin bo'ldik. So'nggi yillarda iqtisodiyot fanlari bo'yicha ilmiy anjumanlar va muhokamalarda, falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasini beruvchi Ilmiy kengashlarda hamda ular huzuridagi ilmiy seminarlarda ko'pchilik tayanch doktorantlar va mustaqil tadqiqotchilar **iqtisodiy tadqiqotlar metodologiyasini** yaxshi bilmasliklari oqibatida ularning ishlarida ko'plab kamchiliklar uchramoqda.

Buning ustiga, bu atamaning asl mazmun-mohiyati va ahamiyatini ayrim ilmiy-pedagog xodimlar chuqur anglab yetmasdan, «jozibadorlik» uchun aytilayotganligiga hamda noto'g'ri talqin qilinayotganligiga ham guvoh bo'lmoqdamiz. Shunday ekan, ilmiy tadqiqot metodologiyasiga munosabatni o'zgartirish, aniqrog'i vaziyatni o'nglash uchun ushbu tushunchaning o'zini tizimli-majmuli tahlil qilish maqsadga muvofiq. Shuningdek, uning birlamchi sababi, dastlabki g'oyasi va asl mohiyatini mufassal tavsiflash zarurdir. Zero, **«inson shaxsiyatini ilmdan boshqa narsa to'g'ri yo'lga sola olmaydi va taraqqiyotga ham erishtira olmaydi»** [2].

Tadqiq qilinayotgan masala juda dolzarb va murakkabligi bois, maqolani ilmiy faoliyatda mavjud bo'lgan, metodologiya bilan bog'liq atamalarining izohlanishini oddiydan murakkabga tomon fikran tahlil qilishdan boshlashni joiz, deb bildik. Avvalo, yuqoridagi ta'kidlashni mantiqan rivojlantirsak, inson faoliyatining har qanday shakli, xususan ilmiy tadqiqot faoliyati ham, bir qancha omillarga bog'liq. Xususan, uning yakuniy natijasi nafaqat kim tomonidan amalga oshirilishi (sub'ekti) yoki nimaga yo'naltirilganligi (ob'ekti)ga, balki bu jarayonda qanday usullar va uslublar qo'llanilishiga ham bog'liq. Shunday ekan, nazariy tadqiqotlarimizni aynan ushbu tushunchalarning sharhlaridan boshlaymiz.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI.

«Usul» va «metod» tushunchalari ko'pincha bir xil ma'noda (sinonim sifatida) qo'llanilib, kamdan-kam hollarda farqlanadi hamda ular nisbati mufassal ifodalanadi. So'nggi holat har xil tadqiqot usullaridan iborat, murakkabroq bilish usullarining majmui qo'llanilganda namoyon bo'ladi. Shuningdek, «metodika» va «metodologiya» tushunchalarining ta'riflariga ham har xil yondashuvlar mavjud. Shunday ekan, ushbu tushunchalarning etimologiyasi, izohlari va ilmiy sharhlariga hamda o'zaro nisbatiga qomusiy, ilmiy va o'quv-uslubiy manbalar tahlili asosida batafsilroq to'xtalishimiz o'rinli hisoblanadi.

O'zbek tilining izohli lug'ati IV-jildida «usul» tushunchasiga 5 ta izoh berilgan bo'lib, shulardan ikkitasi ilmiy-tadqiqot faoliyatiga nisbatan yaqinroq: «**Usul** [a. – asosiy qoidalar, qonunlar; qabul qilingan tartib] **1** Biror narsani yuzaga chiqarish, amalga oshirish yo'li; harakat tarzi, xili, tartibi; yo'l. **2** Biror ish, mashg'ulot kabilarga xos bo'lgan, unda qo'llanuvchi asosiy xatti-harakat, yo'l» [3]. Ushbu izohlardan ham usul tushunchasi metodologiya tushunchasining tarkibiy qismi ekanligini anglash qiyin. Chunki izohlar keng va ayni chog'da biroz tarqoq, masalan, yo'li; harakat tarzi, xili, tartibi, xatti-harakat, yo'l va h.k.

Bu tushunchaga faylasuf olim, professor B. Ziyomuxammadov tomonidan berilgan ta'rifda: «Maqsadga yetishishda muayyan to'siqni yengish uchun qo'llaniladigan tadbir yoki chorani **usul** deyiladi»[4]. Fikrimizcha, bu ta'rif boshqalariga nisbatan mukammalroq.

Endi metod tushunchasiga keladigan bo'lsak, O'zbek tilining izohli lug'ati II-jildida «**Metod** [yun. *methodos* - tadqiqot usuli, yo'li] **1** Tabiat va jamiyat hodisalarini bilish, tadqiq qilish usuli. **2** q.usul, uslub» [5],- deb izohlangan. Ushbu izohdan usul, uslub, metod tushunchalarining umumiy va xususiy jihatlarini ajratib olish malakali so'z iste'molchisiga ham qiyinchilik tug'diradi. Ular deyarli sinonim sifatida keltirilgan.

Faylasuf olimlar I.R.Xo'jamurodov, M.E.Abduraimova va Z.E.Markaev ta'kidlashicha: «Metod – bu bilimga erishish usuli, olimning ma'lum tarzda tartibga solingan, ongli va izchil faoliyatidir» [6].

Faylasuf olim N.A.Shermuxeimova yozishicha, «metod – (*yunon.methodos* - usul) keng ma'noda yo'l, ijodiy faoliyatning har qanday shakli kabi ma'nolarni anglatadi. Metod u yoki bu shaklda ma'lum qoida, tartib, usul, harakat va bilim mezonlarining yig'indisi hamdir» [7]. I.Sayfazarov, A.Muxtarov, T.Sultonov, D.Ernazarovlar tomonidan ham mazmunan shunday ta'rif keltirilgan [8].

O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi V-jildida ushbu tushuncha ancha batafsil va aniqroq ta'riflangan deyish mumkin. Xususan, «**Metod** (*yun. methodos* – bilish yoki tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot) – voqelikni amaliy va nazariy egallash, o'zlashtirish, o'rganish, bilish uchun yo'l – yo'riqlar, **usullar majmuasi**, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usuli. M.ning kelib chiqish tarixi kishilarning amaliy faoliyatiga borib taqaladi. Biror ishni bajarish M.ning egallagan kishi shu ishni boshqalarga nisbatan oson, tez va soz bajara oladi. M.ning egallamagan inson esa bu ishni bajarish uchun ko'p vaqt va kuch sarflaydi. M. o'z mazmuni jihatidan amaliy yoki nazariy shaklda bo'lishi mumkin. Insonning amaliy faoliyatiga oid M.lar ham voqelikka xos bo'lgan qonuniyatlarni anglab yetish, bilib olishga borib taqaladi. M.lar haqidagi ta'limot fanda **metodologiya** deb ataladi»[9].

Darhaqiqat shunday, lekin «metodologiya» tushunchasining mazmun-mohiyatini va ahamiyatini mufassalroq bayon etish maqsadida yana mukammalroq falsafiy manbalarga murojaat qilamiz. Xususan, yuqorida iqtibos keltirilgan manba muallifi, professor B. Ziyomuxammadovning yozishicha, «maqsadga yetishishda qo'llaniladigan usullar tizimini **uslub** (yo'l) deyiladi. Maqsadga yetishdagi qo'llaniladigan usullar tizimi turli faoliyat sohalarida turlicha atamalar bilan nomlanadi. Ta'lim-tarbiya jarayonidagi maqsadga yetishdagi usullar tizimi «uslub» yoki «metodika», sanoat ishlab chiqarishida - «texnologiya», qishloq xo'jalik ishlab chiqarishida - «agrotexnologiya», o'simlikshunoslikda - «biotexnologiya», tasavvufda - «tariqat», yashash yo'lini ifoda etganda «shariat», musiqada - «yo'l» degan tushunchalar bilan ifodalanadi» [4].

Keltirilgan iqtiboslarga tayanib aytishimiz mumkinki, ta'lim-tarbiyada «uslub» yoki «metodika»ga rioya qilinmasligi ta'limning sifatsiz bo'lishiga, sanoat ishlab chiqarishida «texnologiya»ning buzilishi ishlab chiqarish samaradorligi va mahsulot sifatining pasayishiga, qishloq xo'jalik ishlab chiqarishida agrotexnologik jarayonlar izdan chiqishining oqibati hosildorlik va mahsuldorlikning pasayishiga yoki butunlay barbod bo'lishiga, o'simlikshunoslikda «biotexnologiya»ga rioya qilmaslik kutilgan natijaga erisha olmaslikka, musiqada «yo'l»dan chiqish esa, o'ta sayoz kuylar bastalanishiga olib keladi.

Demak, tadqiqotda qo'yilgan **maqsadga erishish** yo'lida belgilangan **muayyan vazifani** muvaffaqiyatli hal etish uchun bajariladigan tadbir (harakat) **usul**, qo'llaniladigan usullarning ilmiy asoslangan maqbul majmui esa **metod (uslub)**ni tashkil etadi. Shunday ekan, bo'lg'usi olim ilmiy tadqiqot metodologiyasini tushunmasa, o'z mavzusi doirasida tadqiqot metodlarini to'g'ri shakllantirib, muvaffaqiyatli qo'llashni bilmasa-chi?! Qanday ilmiy natijalarga erishishi mumkin?! Ushbu va boshqa savollarga yanada to'laroq javob topish maqsadida metodologiya borasidagi fikr-mulohazalarimizni mantiqan va izchil rivojlantirishga harakat qilamiz.

Metodologiya tushunchasiga o'quv-uslubiy manbalarda ko'plab ta'riflar keltirilgan. Jumladan, N.A.Shermuxamedova fikriga ko'ra, «metodologiya–faoliyatda qo'llaniladigan ma'lum usullar tizimi (fanda, siyosatda, san'atda va h.k) va tizim haqidagi ta'limot yoki metod nazariyasi sifatida amal qiladi» [7].

I.Sayfnazarov, A.Muxtarov, T.Sultonov, D.Ernazarovlar «metodologiya–faoliyatda qo'llaniladigan ma'lum usullar tizim (fanda, siyosatda, san'atda va hokazo) va tizim haqidagi ta'limot yoki metod nazariyasi sifatida amal qiladi. Metodologiya – bu fanda foydalaniladigan bilish vositalari, usullarining majmui, shuningdek, fanning ijodiy bilish va amaliy o'zgartirish faoliyatini tashkil etish vositalari, shart-sharoitlari va prinsiplarini o'rganuvchi ilmiy falsafiy bilim sohasidir»[8]. Shuningdek, ular ta'kidlashlaricha, «metodologiya faqat metodlarni emas, balki tadqiqotni ta'minlovchi boshqa vositalarni ham o'rganadi. Tamoil, qoida va ko'rsatmalar, kategoriya hamda tushunchalar shunday vositalar jumlasiga kiradi» [8].

N.Q. Yo'ldoshev va J.X.Rashidovlarning metodologiya tushunchasini ta'riflashga yondashuvi quyidagicha: «Metodologiya – bu, inson faoliyatini mantiqiy tashkil qilish bo'lib, u tadqiqot maqsadi va predmetini, uni o'tkazishda yondashuvlar va mo'ljallarni aniqlashdan, eng maqbul natijani olishni belgilovchi vositalar va usullarni tanlashdan iboratdir»[10].

I.R.Xo'jamurodov, M.E.Abduraimova, Z.E.Markaevlar yozishicha, «Metodologiya – bu fanda foydalaniladigan bilish vositalari, usullarining majmui, shuningdek fanning ijodiy bilish va amaliy o'zgartirish faoliyatini tashkil etish vositalari, shart-sharoitlari va prinsiplarini o'rganuvchi ilmiy-falsafiy bilim sohasidir»[6].

Metodologiya tushunchasiga ilmiy qomusiy manbalarda ham ta'riflar keltirilgan. Xususan, «metodologiya (*metod* va *...logiya* so'zlaridan) – tadqiqotchining nazariy va amaliy faoliyatini tashkil etish, tiklash tamoyillari va usullari tizimi hamda bunday tizim haqidagi ta'limot. **Metodologiya metodlar haqidagi ta'limot** yoki yalpi umumiy bilish metodi, deb ham ta'riflanadi. **Metodologiya metodlarga va umuman voqelikka qanday yondashish yo'lini o'rgatadi**»[9]. Aynan shunday ta'rif **Falsafa: ensiklopedik lug'atda** ham berilgan[11]. Bunday ta'riflarni va ularning sharhlarini yana davom ettirishimiz mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Metodologiya, aniqrog'i ilmiy tadqiqot metodologiyasi to'g'risida ilmiy tafakkur yuritishning o'zi murakkab, chunki metodologiya, sodda qilib aytganda, bu bir tomondan – o'zi fan haqidagi fan bo'lsa, ikkinchi tomondan, har bir fanning o'z metodologiyasi mavjud. Shu bois, ham mazkur tadqiqotda ilmiy tadqiqot metodologiyasiga uchta pog'ona: falsafa darajasida; umumilmiy metodologiya darajasida va xususiy (har bir fan metodologiyasi) darajada yondashildi. Falsafa darajasida – dialektika qonunlari va

kategoriyalari; umumilmiy darajada – analiz va sintez, dalillar, induksiya va deduksiya, abstraksiyalash, mantiqiy fikrlash, qiyoslash, tasavvur etish kabi ilmiy nazariy metodlar; ilmiy adabiyotlarni, hujjatlar va faoliyat natijalarini sharhlash, guruhlash, turkumlash va boshqa empirik metodlar qo'llanildi. Xususiyl metodologiya darajasida esa, alohida fan sohalari bo'yicha kuzatuv, ilmiy-qomusiy manbalarni sharhlash va boshqa ilmiy tadqiqot metodlari misolida yondashildi.

NATIJA VA MUHOKAMA.

Shunday qilib, **metodologiya bir tomondan, bilish metodlarining tizimi haqidagi bir butun ta'limot (o'zi alohida fan!)** bo'lsa, boshqa tomondan, muayyan fan sohasida (iqtisodiyot, texnika, falsafa, tibbiyot va b.) qo'llaniladigan **tadqiqot metodlarining tizimi** hamdir. Ushbu fikrning birinchi qismini yanada mufassalroq, ya'ni **metodologiya - bu fan nazariyasini yaratishda qo'llaniladigan tafakkur qoidalar** haqidagi ta'limot deb ham ta'riflashimiz mumkin. Demak, metodologiya fan sifatida ikkita qutbdan iborat. *Bir tomondan* – ilmiy tadqiqot usullari, amallari va metodlarining majmui, *ikkinchi tomondan* – ilmiy faoliyatda to'lig'icha birlamchi turtki hisoblanadigan konsepsiyalarning mantiqiy tahlili, fanning falsafasi ekan. Izlanuvchilar esa, ushbu ikkala jihatni ham mukammal bilishlari lozim.

Metodlar ilmiy-tadqiqot faoliyatini tartibga keltiradi, agar ular to'g'ri shakllantirilgan bo'lsa, vaqtni va kuchni tejashga, maqsadga qisqa yo'l bilan erishishga imkon beradi. Demak, to'g'ri tanlangan metodlar izlanuvchi o'ziga to'g'ri yo'l topib, samarali ilmiy natijaga erishishga yordam beradi. Tegishli fan tarmog'i bo'yicha tadqiqot olib borayotgan izlanuvchi fanning nazariy asoslari va unda qo'llaniladigan tadqiqot metodlarini chuqur o'zlashtirib, tadqiqot predmeti (mavzu doirasidagi ilmiy muammo)ni o'rganish uchun o'z **metodikasini** shakllantirishi zarur.

Tadqiqot metodikasi ilmiy ishda qo'yilgan maqsadga erishishning muhim sharti bo'lib, qo'yilgan vazifalar ular yordamida hal etiladi va kutilgan natijalarga erishiladi.

Metodika umumiy tarzda bo'lmasdan, har xil ob'ektlar, hodisalar va jarayonlarni tadqiq qilishning o'z metodikasi shakllantirilishi lozim.

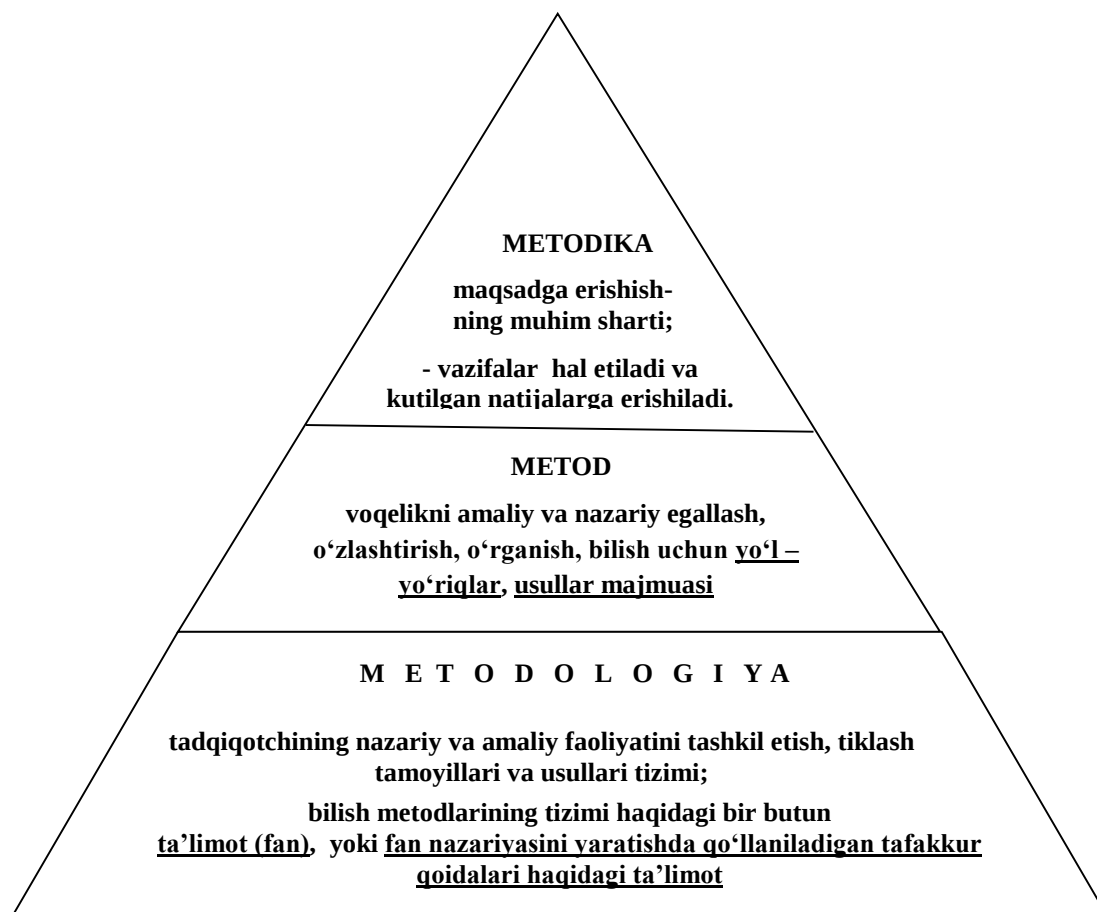
Metodika – bu tadqiqot o'tkazish usullari va amallarining to'plami, ularni qo'llash va olingan natijalarni talqin qilish tartibidan iborat. Ushbu fikr-mulohazalarni umumlashtirib, **metodika, metodlar va metodologiya** tushunchalarining mantiqiy tuzilmasi va o'zaro nisbatini quyidagicha taqdim etamiz (1- rasm).

Metodologiyaning zamonaviy talqini fanning o'zi ijtimoiy va tabiiy jarayonlar hamda hodisalarni, ijtimoiy ong va dunyoqarash shakllanishini, inson faoliyatining samaradorligini oshirishni bilish va tartibga solish funksiyalarining xilma-xilligi hamda rolini ifodalashga asoslanadi. U fan va ishlab chiqarishdan oqilona foydalanish, iqtisodiyot va madaniyatni rivojlantirish strategiyasi va taktikasini ishlab chiqish, ijtimoiy taraqqiyot va shaxsni har tomonlama qaror toptirish uchun muhimdir.

Tadqiqot metodlari umumqabul qilingan turkumlashga muvofiq nazariy va empirik metodlarga bo'linadi.

Nazariy metodlar - yangi ilmiy nazariyalar va gipotezalarni yaratish hamda mavjudlarini rivojlantirish, qonuniyatlarni shakllantirish va ulardan mantiqiy oqibatlarni keltirib chiqarish, har xil nazariya va gipotezalarni taqqoslashdan iborat.

Empirik metodlar – kuzatish, eksperiment o'tkazish, guruhlash va turkumlash hamda eksperiment va kuzatish natijalarini bayon qilishdan iborat. Shu o'rinda empirik tushunchasining izohiga to'xtalsak. «Empirizm - [yun. *yemperia* – tajriba] fls. Tajribaga asoslangan idrokni, ya'ni hissiy idrok va tajribani bilishning birdan-bir manbai deb biladigan va nazariyaning ahamiyatini inkor qiladigan falsafiy ta'limot, yo'nalish.

1-rasm. Metodika, metod va metodologiya tushunchalarining mantiqiy tuzilmasi va o'zaro nisbati

Nazariyani kamsitib, faqat amaliy ishga, tajribaga berilish, quruq amaliyotchilik»[12]. Bu izohning ikkinchi qismini zamonaviy ilmiy tadqiqot metodologiyasiga to'g'ridan-to'g'ri tatbiq etish uncha o'rinli emas. Albatta, ilmiy dunyoqarashning tarixiy taraqqiyoti yo'lida bunday oqimlar, yo'nalishlar bo'lgan. Lekin, fikrimizcha, ilmiy tadqiqotlarning nazariy va empirik metodlaridan birortasini inkor qilish yoki bittasiga ustunlik berib, ikkinchisini kamsitish mumkin emas. Ilmiy tadqiqotlarda ular qay nisbatda bo'lishi, ya'ni qaysining ulushi ko'p-u, qaysiniki kamroq bo'lishi esa, muayyan fan sohasi, tadqiqot ob'ekti va predmetining xususiyatlariga bog'liq.

Shulardan kelib chiqqan holda, **umumilmiy darajada tadqiqot metodlari nazariy metodlari va empirik metodlarga** bo'linadi (1-jadval).

Ilmiy tadqiqot metodlarining turkumlanishi

I. NAZARIY METODLAR		II. EMPIRIK METODLAR	
- dialektika (metod sifatida); - nazariya yaratish; - dalillar; - tizimli tahlil; - funksional-qiyamat tahlili; - aksiomatik metod; - induktiv-deduktiv metod; - muammoni qo'yish; - gipoteza tuzish.	- analiz va sintez; - qiyoslash; - abstraksiyalash; - konkretlashtirish; - shakllantirish; - induksiya va deduksiya; - ideallashtirish; - analogiya; - modellash; - mantiqiy fikrlash; - tasavvur etish.	- ob'ektni kuzatish metodlari: tekshiruv; monitoring; o'rganish va tajribani umumlashtirish; - ob'ektni qayta shakllantirish metodlari: tajriba ishi, eksperiment; - ob'ektni davr oraliq'ida tadqiq qilish metodlari: retrospektiv tahlil, prognozlash	- ilmiy adabiyotlar, hujjatlar va faoliyat natijala-rini o'rganish; - kuzatish; - o'lchash; - guruhlash, turkumlash; - anketa-so'rovnoma (og'zaki va yozma); - eksperiment o'tkazish; - test sinovi.

Metodologiyani yuqorida bayon qilingan ta'rif va tavsiflaridan quyidagi o'ziga xos belgilarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- yangi ilmiy bilimlarni kashf etish usullarini bir tizimga keltirishga yordam beradi;
- ma'lum ilmiy-tadqiqot maqsadiga erishishda yordam beradigan asosiy yo'lni aniqlab beradi va yo'naltiradi;
- o'rganiladigan hodisa yoki jarayonlarni har tomonlama tavsiflaydigan axborotlarni olishni ta'minlaydi;
- ilmiy bilish nazariyasining zaxirasini yangi bilimlar bilan to'ldirishga xizmat qiladi;
- fandagi tushuncha va atamalarni aniqlashtirish, boyitish va bir tizimga keltirishni ta'minlaydi;
- ob'ektiv faktlarga asoslangan ilmiy axborotlar tizimi va ilmiy bilish uchun mantiqiy-tahliliy instrumentlarni yaratadi.

«Metodologiya» tushunchasining fandagi funksiyalarini aniqlaydigan ushbu belgilari quyidagicha xulosa qilishga imkon beradi: metodologiya-tadqiqot maqsadi, mazmuni va metodlarining konseptual bayoni bo'lib, sodir bo'layotgan jarayonlar va hodisalar to'g'risida yuqori darajada ob'ektiv, aniq va tizimlashtirilgan axborotlar olishni ta'minlaydi.

Lekin, bu ta'rif-u, tavsiflar va yondashuvlar ham yetarli emasday tuyuladi. Chunki, inson aql-zakovati qanchalik taraqqiy etmasin, baribir mutlaq mukammal bo'la olmaydi va shu bois, har qanday ishda, xususan ilmiy tadqiqot faoliyatida ham, xato-kamchiliklarga yo'l qo'yiladi. Darhaqiqat, «*Inson qo'li bilan yaratilgan hech bir narsa mukammal emas...*» (R.Bekon). Shuning uchun ilmga oid mukammalroq manbalarga tayanilgan ilmiy sharhlarga ham murojaat qilamiz. Maqsadimiz, shu yergacha bayon qilgan fikr-mulohazalarimizning «bo'sh» joylarini, ishonchliroq manbalardan keltirilgan iqtiboslarga tayanib to'ldirish, yanada ziyolantirish va quvvatlantirishdan iborat. Xususan, ilmning haq ekanligini isbotlagan Abu Hafs Najmiddin Umar an-Nasafiy rahmatullohi alayhining «**al-Aqoid an-nasafiya**» nomli mashhur risolasidan iqtibos keltiramiz:

و اللمس و الذوق و الشم و البصر و السمع هي الحواس و العقل و الصادق خبر و الخمس الحواس ثلاثة للخلق العلم أسباب ثم له هي وضعت ما على توقف منها حاسة بكل

«Ilmning sabablari xalq uchun uchta: **beshta (sog'lom) his-tuyg'ular, to'g'ri xabar va aql**. Bas, his qiluvchi (a'zolar beshtadir): eshitish, ko'rish, hidlash, totish va ushlash-silash. Ulardan har bir hossa o'zi uchun qo'yilgan narsagagina voqif bo'lur»[13]

Ushbu manba ilmiy tadqiqot metodlarining mazmunini yanada keng qamrovli va chuqurroq kashf etadi. Xususan, empirik tadqiqot metodlari «beshta (sog'lom) his-tuyg'ular: tinglash, ko'rish, hidlash, tatish va ushlab-silash», shuningdek nazariy tadqiqot metodlari, ya'ni har qanday bilimni aqliy tafakkurdan o'tkazish, aql tarozisi bilan tortib ko'rish to'g'risida so'z yuritiladi. Yana ta'kidlash joizki, empirik metodlar ta'riflangan boshqa manbalarda bilimlarga sog'lom his qilish a'zolari orqali erishilishi to'g'risida aytilmagan. Chunki, insonning biron-bir sezgi a'zosi kasal bo'lsa, uning vositasida olingan bilim haqiqiy bo'lmasligi mumkin. Hatto sog'lom sezgi a'zolari ham ayrim hodisalarni haqiqiy aks ettirmasligi mumkin. Masalan, quyosh nurlari kun o'rtasida oq bo'lib ko'rinsa, kun chiqishi va botishida qizarib ko'rinadi, shisha idishdagi suvga solingan qoshiq yoki pichoq ko'zimizga «siniq» bo'lib ko'rinadi. Yaqin o'tmishimizda esa, insoniyat «Covid-19» pandemiyasini boshidan kechirganida, kasallangan odamlar hid va ta'm bilmay qoldilar va h.k. Demak, olingan empirik bilim haqiqiy bo'lishi uchun his qilish a'zolari sog'lom bo'lishi lozim. Aks holda, uning sabablarini aqliy tafakkur orqali aniqlaymiz. Shu o'rinda, ushbu manbada keltirilgan beshta (sog'lom) his-tuyg'ular (empirik tadqiqot metodlari) va aql (nazariy tadqiqot metodlari) vositasida ilm hosil qilish bilan cheklanamiz. To'g'ri xabar, sodiq xabar vositasida ilm kelishi borasida esa, bilimimiz noqisligi bois, tiyilamiz.

XULOSA.

Shunday qilib, tadqiqotimiz boshlanishida «metodologiya»ga oid barcha manbalar o'rganilganiga, yondashuvlarimiz yagona va yakunlanganiga da'vo qilma olmaganimizdek, uning xotimasida ham «xulosa» emas, «xulosa o'rinda» baholi qudrat umumlashtirgan fikr-mulohazalarimizni bayon etamiz. Chunki bunday hamisha dolzarb, o'ta murakkab, keng qamrovli va teran masalaga oid muammolarni faqat biz ko'tarayotganimiz yo'q va xulosasini ham biz qila olmaymiz. Ularga bundan keyin ham ko'p marotaba qaytilishi ayondir.

1) Metodologiya bir tomondan, bilish metodlarining tizimi haqidagi bir butun ta'limot (o'zi alohida fan) bo'lsa, boshqa tomondan, muayyan fan (iqtisodiyot, texnika, falsafa, huquqshunoslik, tibbiyot, biologiya va b.) sohasida qo'llaniladigan tadqiqot metodlarining tizimi hamdir.

Kengroq ma'noda, metodologiya fan nazariyasini yaratishda qo'llaniladigan tafakkur qoidalari haqidagi ta'limot;

2) Metodologiyani tashkil etuvchi metodlar nazariy va empirik metodlardan iborat. Tadqiqotning nazariy metodlari ham, empirik metodlari ham, harakat metodlari va operatsiya metodlariga bo'linadi.

Nazariy metodlar ijtimoiy-gumanitar fanlar sohasida, empirik metodlar esa, amaliy fanlar sohasida ko'proq qo'llaniladi. Ushbu ikkala toifa metodlardan birontasini inkor etish yoki ahamiyatini pasaytirish, qolaversa, ular o'rtasida ma'lum bir qat'iy nisbat o'rnatish mumkin emas;

3) Dialektika qonuniyatlariga muvofiq, tadqiqot predmeti, ya'ni hal etilishi lozim bo'lgan ilmiy muammo(lar) doimo vujudga kelib turadi. Yangi muammolarni hal etish uchun esa yangi, takomillashgan usullar, uslublar zarur bo'ladi va shu bois, metodologiya ham yangilanib, eskirgan metodlar chiqarib tashlanadi va yangilari kashf etilib borilaveradi. Demak, metodologiyaning o'zi ham ilmiy tafakkur qoidalari haqidagi fan sifatida doimo takomillashib, o'z qoidalari va yondashuvlarini rivojlantirib borishi lozim. Chunki, yangi muammoni eski uslub bilan hal etib, ta'bir joiz bo'lsa, yangi kasallikni eski usullar bilan davolab bo'lmaydi;

4. Har bir mavzu doirasida shakllantirilgan predmet (ilmiy muammo)ni tadqiq qilish va maqsadga erishishni ta'minlaydigan metodlarni tanlash yo'li bilan tadqiqot metodikasi shakllantiriladi. Tadqiqot metodikasi ilmiy ishda qo'yilgan maqsadga erishishning muhim sharti bo'lib, qo'yilgan vazifalar ular yordamida hal etiladi va kutilgan natijalarga erishiladi;

5. Tadqiqot metodlarini shakllantirishda maqsad va vazifalar doirasidan chetga chiqmasdan, muayyan ob'ekt bo'yicha aniq predmet(muammo)ning ilmiy yechimiga qaratilgan metodlarga

tanlanishi zarur. Shu bilan birga, shakllantirilgan metodlardan qaysilari umumilmiy metodlar, qaysilari bevosita mavzu doirasidagi xususiy metodlar ekanligini aniq ajratib ko'rsatish tavsiya etiladi;

6. Fikrimizcha, metodologiyani turkumlash bo'yicha hozirgacha fanga ma'lum bo'lgan yondashuvlarning, ya'ni nazariy tadqiqot metodlari va empirik tadqiqot metodlariga (harakat metodlari va operatsiya metodlariga bo'lingan holda) turkumlanishining o'zi ham yetarli emasdek. Biz esa, Abu Hafs Najmiddin Umar an-Nasafiy rahmatullohi alayhining «al-Aqoid an-nasafiya» risolasidagi «to'g'ri xabar» kelishi orqali bilim olish, ilmiy izlanishlarda zamonaviy dasturiy ta'minotlar va modellarni qo'llash masalalarini keyingi tadqiqotlarimizga qoldiramiz. Bu boradagi aqliy tafakkur va bahs-munozaralar hali ko'p davom etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sh.Mirziyoev. Rizq-ro'zimiz bunyodkori bo'lgan qishloq xo'jaligi xodimlari mehnatini ulug'lash, soha rivojini yangi bosqichga ko'tarish-asosiy vazifamizdir. Xalq so'zi, 10 dekabr 2017 y. № 248 (6942), - B. 2.
2. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Olam va odam, din va ilm. -T.: «Hilol-Nashr», 2019, - 440 b.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. IV-jild. O'zR FA. -T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. - 608 b.
4. Ziyomuhammadov B. Komillikka eltuvchi kitob. -Toshkent: «TURON-IQBOL» nashriyoti, 2006 y. - B.110.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. II-jild. O'zR FA. -T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. - 672 b.
6. I.R.Xo'jamurodov, M.E.Abduraimova, Z.E.Markaev. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. O'quv qo'llanma. - T.: ToshDAU, 2012, -155 bet.
7. N.A.Shermuxeamedova. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. Darslik. -T.: «Fan va texnologiya», 2014. - 512 bet.
8. I.Sayfnazarov, A.Muxtarov, T.Sultonov, D.Ernazarov. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. O'quv qo'llanma. - T.: «Iqtisodiyot», 2019. - 226 bet.
9. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 5-jild. T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2003. - 704 b.
10. N.Q. Yo'ldoshev, J.X.Rashidov. Menejmentning tadqiqot usullari. Darslik. - T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021. 152 bet.
11. Falsafa: ensiklopedik lug'at. -T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2010. - 344 b.
12. O'zbek tilining izohli lug'ati. V-jild. O'zR FA. -T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. -592 b.
13. Abu Hafs Najmiddin Umar an-Nasafiy rahmatullohi alayhi. «al-Aqoid an-nasafiya». <https://ahlisunna.uz/al-aqoid-an-nasafiya/>, (**Hamidulloh Beruniy**)

UO‘K:6.01:33M(575.1).

Karimov Akrom Abbasovich - iqtisodiyot fanlari doktori, professor, “Moliyaviy hisob va hisobot” kafedrasi professori. Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti.

Karimovaa53@mail.ru

Rizayev Nurbek Kadirovich - iqtisodiyot fanlari doktori, professor, “Bank ishi va buxgalteriya hisobi” kafedrasi professori. Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

rizayevnk220874@gmail.com

Bugungi O‘zbekistonning xalqaro Global innovatsion indeksdagi natijalari qoniqarlirmi?

Каримов Акром Аббасович - доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Финансовый учет и отчетность» Ташкентский государственный экономический университет. Karimovaa53@mail.ru

Ризаев Нурбек Кадилович - доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Банковское дело и бухгалтерский учет». Ташкентский Международный Университет Кимё. rizayevnk220874@gmail.com

Удовлетворительны ли текущие результаты Узбекистана в международном Глобальном инновационном индексе?

Karimov Akrom Abbasovich - Doctor of Economics, Professor, Professor of the Financial accounting and reporting Tashkent State University of Economics.

Karimovaa53@mail.ru

Rizaev Nurbek Kadirovich - Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Banking and Accounting. Kimyo International University in Tashkent

rizayevnk220874@gmail.com

Are Uzbekistan's current results in the international Global Innovation Index satisfactory?

Annotatsiya: Maqolada xalqaro reytinglar va indekslar ichida muhim hisoblangan Global innovatsion indeks (GII-2024) ning innovatsiya va ijtimoiy tashkilotlar o‘rtasidagi bog‘liqlik hamda uni biz yashab turgan olamga ta’sirini o‘rganishga qaratilgan maxsus “Ijtimoiy tadbirkorlik va’dasini amalga oshirish” nomi bilan nashr etilgan to‘plamida keltirilgan ma’lumotlar bo‘yicha O‘zbekistonning o‘z pozitsiyasi va erishilgan natijalari tahlil qilindi. Unda O‘zbekistonni “Institutlar” (Institutions), “Inson kapitali va tadqiqotlar” (Human capital & research), “Infratuzilma” (Infrastructure), “Bozorning jozibadorligi” (Market sophistication), “Biznes jozibadorligi” (Business sophistication), “Ilmiy va texnologik natijalar” (Knowledge & technology outputs) hamda “Ijod mahsuli” (Creative outputs) kabi indikatorlar o‘rganildi va kelgusida reytingdagi o‘rnimizni yanada mustahkamlash va yuqori pog‘onalarga chiqish bo‘yicha fikrlar bildirib o‘tilgan.

Tayanch soʻzlar: reyting, indekslar, institutlar, inson kapitali va tadqiqotlar, infratuzilma, bozor jozibadorligi, biznes jozibadorligi, ilmiy va texnologik natijalar, ijod mahsuli.

Аннотация: Статья основана на данных, представленных в специальном выпуске Глобального инновационного индекса (GII-2024), который считается важным среди международных рейтингов и индексов, под названием «Реализация обещаний социального предпринимательства», целью которого является изучение связи между инновациями и общественными организациями и ее влияние на мир, в котором мы живем. Проанализированы собственная позиция Узбекистана и достигнутые результаты. Узбекистан ранжируется по следующим категориям: «Институты», «Человеческий капитал и исследования», «Инфраструктура», «Развитость рынка», «Развитость бизнеса», «Научные и такие показатели, как «Знания и технологические результаты» и «Творческие результаты». были изучены и высказаны идеи о том, как еще больше укрепить наши позиции в рейтинге и достичь более высоких позиций в будущем.

Ключевые слова: рейтинг, индексы, институты, человеческий капитал и исследования, инфраструктура, привлекательность рынка, привлекательность бизнеса, научно-технические достижения, творческая продукция.

Abstract: The article is based on the data presented in the special issue of the Global Innovation Index (GII-2024), which is considered important among international rankings and indices, entitled “Realizing the Promise of Social Entrepreneurship”, which aims to study the relationship between innovation and social organizations and its impact on the world we live in. Uzbekistan’s own position and achieved results are analyzed. Uzbekistan is ranked in the following categories: “Institutions”, “Human Capital and Research”, “Infrastructure”, “Market Sophistication”, “Business Sophistication”, “Scientific and such indicators as “Knowledge and Technological Results” and “Creative Results”. were studied and ideas were put forward on how to further strengthen our position in the ranking and achieve higher positions in the future.

Key words: ranking, indices, institutions, human capital and research, infrastructure, market attractiveness, business attractiveness, scientific and technological achievements, creative products.

KIRISH.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 19 iyundagi “Xalqaro reyting va indekslar bilan ishlash tizimi takomillashtirish hamda ushbu sohada parlament nazoratini kuchaytirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PF-91-son Farmoni asosida «O'zbekiston — 2030» [strategiyasida](#) belgilab berilgan ustuvor vazifalardan kelib chiqib, respublikamizda xalqaro reyting va indekslar bilan ishlash tizimini yanada takomillashtirish hamda ushbu sohada parlament rolini kuchaytirish belgilab berilgan edi.

Ushbu vazifalarni amalga oshirish va uning nazoratini ta'minlash maqsadida, joriy yilning 17 yanvarida Xalqaro reyting va indekslar bilan ishlash bo'yicha respublika kengashining 2025 yil uchun O'zbekiston Respublikasining ustuvor xalqaro reyting va indekslardagi o'rnini yaxshilashga qaratilgan amaliy chora-tadbirlar dasturlari loyihalari muhokama qilindi. Mazkur yig'ilishda 2024 yilda bir qator reyting va ko'rsatkichlarda ijobiy natijalarga erishilganligi qayd etildi, jumladan, 9 ta xalqaro reytingda O'zbekistonning o'zni yaxshilangani, Elektron hukumatni rivojlantirish reytingida 6 pog'onaga ko'tarilib, 193 ta davlat orasida 63-o'rinni egallagan va elektron hukumat sohasida rivojlanish bo'yicha «yuqori» guruhdan «juda yuqori» guruhga ko'tarilgan 17 ta davlat qatoridan joy olgan, statistika faoliyati samaradorligi indeksida 17 pog'onaga ko'tarilib, 217 ta davlat orasida 62-o'ringa loyiq ko'rilgan, shuningdek. ayollar, biznes va qonun indeksida mamlakatimiz 48 pog'onaga yuqorilab, 190 ta davlat orasida 91-o'rinni egallagan. O'z navbatida yuqoridagi farmonda xam keyingi besh yilda O'zbekiston Huquq ustuvorligi indeksida 16, Korruptsiyani qabul qilish indeksida 32, Elektron hukumatni rivojlantirish indeksida 18, Iqtisodiy erkinlik indeksida 31, Logistika samaradorligi hamda Global innovatsiya indekslarida 11 pog'onaga yuqorilashga erishilganligi qayd etilgan edi.

Ushbu quvonarli raqamlardan ko‘rinib turibdiki, xalqaro reyting va indekslarda mamlakatimiz yildan-yilga o‘z mavqeini tiklab, yuqorilab bormoqda. Xo‘sh, O‘zbekistonning bugungi kunda xalqaro indekslar ichida muhim sanalgan Global innovatsion indeks (“The Global Innovation Index” — GII)da o‘z pozitsiyasini saqlab qoldimi, o‘tgan yilda qanday natijalarga erishdi, kelgusida qaysi ko‘rsatkichlarga ustivorlik berish lozim, bu kabi savollarga javobni olish uchun, Global innovatsion indeksning 2024 yil yakunlari bo‘yicha statistik ma‘lumotlariga to‘xtalib o‘tamiz.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI.

Ma‘lumki, Global innovatsion indeks (GII) Kornell universiteti (Cornell University), Yevropa biznesni boshqarish instituti (INSEAD) va Butunjahon intellektual mulk tashkiloti (WIPO) hamda BMTning ixtisoslashgan agentligi tomonidan birgalikda nashr etiladi.

Butunjahon intellektual mulk tashkiloti (WIPO)ning ma‘lumoti bo‘yicha, Global innovatsion indeks — bu mamlakatlarning innovatsion imkoniyat va ko‘rsatkichlari reytingidir. Bunda institutlar, inson kapitali va tadqiqotlar, infratuzilma, kreditlar, investitsiyalar, kommunikatsiyalar mezonlarga asoslangan holda innovatsiyalar darajalari o‘lchanadi (WIPO-2024).

O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligining e‘tirof etishicha, Global innovatsion indeks — bu ulkan tadqiqot bo‘lib, unda innovatsion rivojlanish darajasiga ko‘ra dunyo mamlakatlari reytingi tuziladi. Demak, Global innovatsion indeks mamlakatlarning har yili o‘zlarining qobiliyat va innovatsiyalardagi muvaffaqiyatlariga qarab tuziladigan reyting. Bu reyting odatda korporativ va hukumat tomonidan mamlakatlarning innovatsiyalarini o‘zaro taqqoslash uchun foydalaniladi.

Mazkur Global innovatsion indeks subindekslarga bo‘lingan holda bir nechta baholash komponentlaridan iborat bo‘ladi. Global innovatsion indeks reytingi ko‘rsatkichlari jahon mamlakatlari iqtisodiyotini o‘zida qamrab olib, u 80 ga yaqin ko‘rsatkichlar asosida aniqlanadi (WIPO-2024).

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Maqolani yozish davomida olingan ma‘lumotlar Global innovatsion kuzatuvchi - 2024, ya‘ni global innovatsion rivojlanishning hozirgi holatini keng qamrovli tahlili asosida amalga oshirildi. Natijada, tahliliy natijalar quyidagi bosqichlar bo‘yicha amalga oshirilgan: ilm-fan va innovatsiya investitsiyalari, texnologik taraqqiyot, texnologiyalarni qabul qilish va innovatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy ta‘siri. Global innovatsion indeksning bu yilgi nashri ijtimoiy tadbirkorlikka e‘tibor qaratdi, bu model muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ijtimoiy muammolarni hal etish bo‘yicha innovatsiyalarni keng joriy etish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, tadqiqotda tahlilning dinamik ko‘rsatkichlar, yillar kesimida gorizontal va vertikal tahlil qilish usullaridan keng foydalanildi.

NATIJA VA MUHOKAMA.

Bu yil Butunjahon intellektual mulk tashkiloti (WIPO) tomonidan Global innovatsion indeksining (GII-2024) 17-chi maxsus nashri e‘lon qilindi, mazkur indeksda jahonning 133 ta mamlakati bo‘yicha innovatsion ko‘rsatkichlari va dunyodagi eng yaxshi 100 ta fan va texnologiya klasterlari kiritildi. Global innovatsion indeksning 2024 yilgi maxsus mavzusi asosan, innovatsiya va ijtimoiy tashkilotlar o‘rtasidagi bog‘liqlik hamda uni biz yashab turgan olamga ta‘sirini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, *“Ijtimoiy tadbirkorlik va dasini amalga oshirish”* nomi bilan nashr etildi. Natijada, mazkur xalqaro indeksning 2024 yilgi loyihasida qatnashgan 133ta mamlakatlar dunyo aholisining 92,8 foizini va xarid qilish quvvati tengligi bo‘yicha dunyo yalpi ichki mahsulotining 97,5 foizini tashkil etadi.

Global innovatsion indeks-2024 jahonning har bir kontinenti bo‘yicha Top-3 talikka kirgan innovatsion mamalakatlarini qayd etdi, jumladan: “Markaziy va Janubiy Osiyo” mintaqasining yetakchisi sifatida Hindiston e‘tirof etildi, keyingi o‘rinlar Eron Islom Respublikasi va Qozog‘istonga nasib etdi. O‘zbekiston ilk bora mazkur indeksga kirganda 93-o‘rinni egallagan edi, bugungi kunga kelib, reytingning yuqori 85 talik mamlakatlari qatorida 83-o‘rinda qayd etdi. Reytingni yuqori pog‘onalarida xam Shveysariya, Shvesiya va AQSh yetakchilik qilib kelmoqda. Afsuski, mamlakatimiz o‘tgan yilga nisbatan bir pog‘onaga 82 o‘rindan 83-o‘ringa pastlagan bo‘lsa, qo‘shni Qozog‘iston o‘tgan yili deyarli biz bilan bir hil natijani qayd etishiga qaramasdan, bir yil ichida 4 pog‘ona yuqorilab 78 o‘ringa loyiq ko‘rildi. To‘g‘ri bir jihatdan Turkiy Davlatlar Tashkilotiga a‘zo mamalakatlar ichida Ozarbayjon (95-o‘rin), Qirg‘iziston (99-o‘rin), Tojikiston (107-o‘rin) kabi mamlakatlarga nisbatan mavqemiz yaxshiroq, lekin, ushbu reytingda o‘z oldimizga qo‘ygan ulkan marra 2030 yilga borib

kuchli 50 talikdan joy olish uchun xali amalga oshiriladigan ishlar talaygina.. Shuningdek, Indoneziya, O'zbekiston, Pokiston, Braziliya kabi mamlakatlar reytingda o'z pozitsiyasini ketma-ket uch yildan buyon saqlab qolayotgani qayd etilgan. Lekin, shunday bo'lsada, mintaqada o'z o'rnimizni boy berib qo'ydik. Buning sababi nima va reytingda pastlashga qaysi ko'rsatkich ta'sir qilgan.

Global innovatsion indeks reytingida O'zbekiston "Rivojlanish darajasi uchun kutilgandan yuqori natijalarga erishgan" mamlakatlar qatorida "*Past o'rtacha daromadli guruh*"ga kiritilgan bo'lib, eng yaxshi 85 ta davlatlar orasida bu guruxda 10-o'rinni egallagan. Mazkur guruxda Hindiston, Marokash, Ukraina kabi davlatlar ham mavjud.

Yuqorida ta'kidlaganidek, reytingda bu yilgi natijalari bo'yicha bir pog'onaga pasayish sababini bilish maqsadida, o'tgan yilgi ko'rsatkichlar bilan taqqoslama tahlilini keltirib o'tamiz.

Reytingni *birinchi* ko'rsatkichi (indikator) bo'yicha raqamlarga e'tibor qaratamiz, O'zbekiston "Institutlar" (Institutions) ko'rsatkichida 2023 yilda 8 pog'onaga yuqorilab, 55 o'rinni egalagan, 2024 yilda 7 pog'onaga pastlab 62-o'ringa tushib qolgan. Mazkur ko'rsatkichda biznes muhiti (7-o'rin!) evaziga barqarorlik saqlanib qolingani, xattoki, reytingda kuchli 5 talikka kiritilgan, bunda biznes yuritishdagi siyosiy barqarorlik (20-o'rin) hamda tadbirkorlik siyosati va madaniyati (4-o'rin!)ga loyiq ko'rilgan.

Shunday bo'lsada, qonunchilik bazasi (107-o'rin) va uning tarkibidagi qonun sifati hamda qonun ustivorligi bo'yicha raqamlarni maqtanib bo'lmaydi. Bu esa, reytingda "Institutlar" ko'rsatkichini 55 o'rindan 62 o'ringa tushib ketishining sabablaridan biri bo'lib qolmoqda. Kelgusida mazkur ko'rsatkichning siyosiy muhit (85-o'rin) va qonunchilik bazasi (107-o'rin) ko'rsatkichlarini yanada yaxshilashda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-91 sonli farmonida belgilanganidek, tegishli chora-tadbirlarni ishlab chiqish hamda 2025 yilda mutasaddi vazirlik va idoralar tomonidan respublikaning xalqaro reyting va indekslardagi o'rnini yaxshilashda maqsadli ko'rsatkichlarga erishish doirasida amalga oshirilayotgan ishlarni muhokama qilib borish lozim bo'ladi.

"Institutlar" (Institutions) ko'rsatkichi bo'yicha:			
2023 yil	2024 yil	Farqi	Natija
55-o'rin	62-o'rin	-7 pog'ona	Pastlagan

Reytingni *ikkinchi* ko'rsatkichi, "Inson kapitali va tadqiqotlar" (Human capital & research)da yildan yilga pasayish kuzatilmoqda. O'tgan yili 24 pag'onaga pastlab 89-o'rinni egallagan bo'lsa bu ko'rsatkich 2024 yilda 93 o'ringa loyiq ko'rilgan. Mazkur ko'rsatkich indikatorlarida ta'lim (104-o'rin), oliy ta'lim (62-o'rin), ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar (91-o'rin) bo'yicha amalga oshirilgan ishlar baholanadi. Bunda oliy ta'lim indikator tarkibida oliy ta'limni bitiruvchilari bo'yicha yuqori natijaga egamiz (12-o'rin!). Lekin, ilmiy tadqiqot natijalari bo'yicha keltirilgan raqamlar qoniqarli holatda emas, ya'ni FTE ko'rsatkichi bo'yicha har million kishiga to'g'ri keluvchi tadqiqotchilar soni 547,5 tani tashkil etishi va reytingda 69-o'rin, ilmiy tadqiqot ishlariga qilinayotgan xarajatlar YaIM tarkibida 0,2 foizga teng bo'lib, 94-o'rin, "QS Universitetlar reytingi, top 3" indikatorida 75-o'ringa ega.

Demak, "Inson kapitali va tadqiqotlar" ko'rsatkichini yanada yaxshilashda "O'zbekiston-2030 strategiyasi"da belgilanganidek, 10 ta oliy ta'lim muassasasini dunyoning eng nufuzli «Top-1000» oliy ta'lim tashkilotlari reytingiga kirish, Oliy ta'lim muassasalarida ilmiy tadqiqotlar natijadorligini oshirish va ilmiy salohiyatni 70 foizga yetkazish, shuningdek, barcha yo'nalishlarda innovatsion faoliyatni keng joriy etish, ilmiy tadqiqotlarni va innovatsion tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash, bunda O'zbekiston Global innovatsion indeksda Top-50 talik mamlakatlar ro'yxatiga kirishini ta'minlash, har bir million aholiga to'g'ri keladigan tadqiqotchilar sonini 2 ming nafarga yetkazish hamda ichki va tashqi bozorlarda tijoratlashtirish natijasida yaratiladigan yangi innovatsion ishlanmalar sonini 2 baravarga oshirish natijasida erishamiz. Shuningdek, Prezientimiz tomonidan tadbirkorlikni har tomonlama qo'llab - quvvatlash bo'yicha 2024 yil yakunlari va 2025 yilga asosiy rejalar yuzasidan o'tkazilgan yig'ilishida ham tadbirkorlar bilan IT va sun'iy intellektni keng rivojlantirishda ular bilan manfaatli xamkordlikni yo'lga qo'yilishi, ularga rivojlanish va tadqiqot markazlari (R&D) uchun laboratoriya jihozlari va texnologik uskunalarni olib kelishda imtiyozlar berilishini alohida ta'kidlab o'tgan edi, bularning

barchasi 2025 yilda xalqaro reytingning “Inson kapitali va tadqiqotlar” ko‘rsatkichida yanada yuqorilash imkoniyatini yaratadi.

“Inson kapitali va tadqiqotlar” (Human capital & research) ko‘rsatkichi bo‘yicha:			
2023 yil	2024 yil	Farqi	Natija
89-o‘rin	93-o‘rin	- 4 pog‘ona	Pastlagan

Reytingni *uchinchi* ko‘rsatkichi, “Infratuzilma” (Infrastructure) da 3 pog‘ona yuqorilashga erishildi, bunda o‘tgan yilda 37,9 daraja yoki 73-o‘rinni 2024 yilda esa, 40,4 yoki 70-o‘ringa ko‘tarildi. Bunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, bosh infratuzilma, ekologik muvozanat ko‘rsatkichlari bo‘yicha reyting beriladi. Ushbu reytingda 3 pog‘onaga yuqorilashga yalpi kapitalning shakllanishi 7-o‘rin! (YaIMga nisbatan foizda). shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) 76-o‘rin hamda xukumatning onlayn xizmatlari 57-o‘rinda o‘z barqarorligini saqlab qolgan.

Shunga qaramasdan ekologik barqarorlik indikatori yuztalikdan past reytingga ega 103-o‘rin, bunda YaIM/energiyadan foydalanish birligi bo‘yicha 112 o‘rin, kam uglerodli energiyadan foydalanish 116 - o‘rin, lekin ekologik barqarorlikda ISO 14001 atrof-muhit indikatori ko‘rsatkichimiz 36-o‘rinda bo‘lib, bu borada so‘nggi yillarda Prezidentimiz tomonidan ekologik muvozanatni saqlab qolish hamda uni tiklash yo‘lida olib borilayotgan samarali islohotlari evaziga erishmoqdamiz. Qolaversa, 2025 yilni “Atrof - muhitni asrash va yashil iqtisodiyot yili” deb nomlanishi va 5 ta ustivor yo‘nalishlarni o‘z ichiga olgan davlat dasturi va unda belgilangan vazifalarni amalga oshirilishi, 2025 yilda “Infratuzilma” ko‘rsatkichi bo‘yicha belgilangan indikatorlarni yanada yuqori pog‘onalarga ko‘tarilishini kafolatlaydi.

“Infratuzilma” (Infrastructure) ko‘rsatkichi bo‘yicha:			
2023 yil	2024 yil	Farqi	Natija
73-o‘rin	70-o‘rin	+3 pog‘ona	Yuqorilagan

Reytingni to‘rtinchi ko‘rsatkichi, “Bozorning jozibadorligi” (Market sophistication) bo‘yicha O‘zbekiston 2023 yilda 69-o‘ringa loyiq ko‘rilgan bo‘lsa, 2024 yilda 9 pog‘ona pastlab 78-o‘rindan joy olgan (yildan yilga pasayish tendensiyasi mavjud). Ushbu ko‘rsatkich kreditlar (66), investitsiyalar (106), savdo, diversifikatsiya va bozor hajmi (61) kabi indikatorlar bilan baholab boriladi. Tahliliy raqamlardan ko‘rinib turibdiki, bunda investitsiyalar indikatori past darajada baholangan. Shunga qaramasdan mazkur ko‘rsatkichda startap loyixalar va yirik ishlab chiqarishni moliyalashtirish masalalari bo‘yicha reytingni kuchli Top-20dan joy olganmiz.

“Bozorning jozibadorligi” (Market sophistication) ko‘rsatkichi bo‘yicha:			
2023 yil	2024 yil	Farqi	Natija
69-o‘rin	78-o‘rin	-9 pog‘ona	Pastlagan

Reytingni beshinchi ko‘rsatkichi, “Biznes jozibadorligi” (Business sophistication) bo‘yicha esa, o‘tgan yilga nisbatan (78-o‘rin) 7 pog‘ona yuqorilab 71-o‘ringa loyiq ko‘rildi. To‘g‘ri, ikki yil avval bu ko‘rsatkich bo‘yicha pasayib tendensiyasi xukmron edi, o‘tgan yili pozitsiya mustahkamlandi va 2024 yilga kelib, Prezidentimiz tomonidan biznes va va tadbirkorlikka katta e‘tibor qaratib, ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlab kelayotgani, ayniqsa “champion” tadbirkorlarni ko‘paytirish kerakligi alohida ta’kidlab o‘tgan, natijada, xalqaro reyting barcha ishlarning samarasini ko‘rsatdi va o‘shishga erishildi. Xalqaro reytingni “Biznes jozibadorligi” ko‘rsatkichida quyidagi indikatorlar asosida baholangan, jumladan, ilmiy xodimlar (89), innovatsion aloqalar (51) va bilimlarni o‘zlashtirish (84), ushbu indikatorlar ichida ilmiy klasterlarni rivojlanishi bo‘yicha 72.7 ball bilan kuchli 30 talikka kiritilgan. Shuningdek biznes tomonidan moliyalashtirilgan GERD bo‘yicha 42,4 ball bilan 42 o‘ringa, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning sof tushumi 3.1 ball bilan 47 o‘rin, universitetlar bilan sanoat o‘rtasidagi ilmiy tadqiqot (R&D) xamkorlik 60,3 ball bilan 37-o‘ringa loyiq ko‘rilgan, ushbu raqamlardan ko‘rinib turibdiki, ko‘rsatkichlar Top-50 talik ichida bu esa, “Biznes jozibadorligi” ko‘rsatkichini yuqorilashga sabab bo‘lgan.

“Biznes jozibadorligi” (Business sophistication) ko‘rsatkichi bo‘yicha:			
2023 yil	2024 yil	Farqi	Natija
78-o‘rin	71-o‘rin	+7 pog‘ona	Yuqorilagan

Reytingni *oltinchi* ko‘rsatkichi “Ilmiy va texnologik natijalar” (Knowledge & technology outputs) bo‘yicha mamlakatimiz 2023 yilda 78-o‘rinda qayd etilgan bo‘lsa, 2024 yilda ushbu pozitsiyani saqlab

qoldi. Mazkur ko'rsatkich bo'yicha o'z pozitsiyamizni saqlab qolishimizga quyidagi indikatorlar asosida erishildi, jumladan: bilimlarni yaratish (66-o'rin), bilimlar ta'siri (56 ball) va bilimlarni tarqatish (87-o'rin). Ayniqsa, mehnat unumdorligining oshishi ko'rsatkichi (3,9 ball, 7-o'rin!) bilan reytingda fahrlanadigan va kuchli jihatlarimiz mavjud, shuningdek, foydali medel (14-o'rin), patentlarni yaratish (42-o'rin) hamda yuqori texnologiyali ishlab chiqarish (52-o'rin) darajalari oshgan.

Demak, 2025 yilda "Ilmiy va texnologik natijalar" ko'rsatkichida nafaqat o'z pozitsiyamizni saqlab qolishga erishish, balki o'sishni ta'minlashda reytingni 100 taligidan past ko'rsatkichiga ega bo'lib turgan ilmiy - texnikaviy maqolalar sonini (116-o'rinda qayd etilgan) ko'paytirish, maqolalarga berilayotgan iqtiboslarni h-indeks (111-o'rinda) miqdorini oshirish, intellektual mulk bo'yicha tushum hajmini (107-o'rinda) ko'paytirish, yuqori texnologiyalar eksportini (99-o'rinda) oshirish bo'yicha yuqorida ta'kidlab o'tilganidek O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-91-son qarorida belgilab berilgan ustivor vazifalar asosida ilmiy ishlanmalar va texnologik natijalarga erishishda ishlarning samaradorligiga to'siq bo'layotgan muammolarni bartaraf etish choralari ko'rish, ilg'or xalqaro tajribalar ni qo'llash bo'yicha taklif va tashabbuslarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

"Ilmiy va texnologik natijalar" (Knowledge & technology outputs) bo'yicha:			
2023 yil	2024 yil	Farqi	Natija
78-o'rin	78-o'rin	-	Pozitsiya saqlanib qolingan

Reytingni yettinchi ko'rsatkichi "Ijod mahsuli" (Creative outputs) bo'yicha raqamlar xavas qiladigan darajada emas, 2023 yilda 93-o'rin band etilgan bo'lsa, 2024 yilda bu 103-o'ringa tushib ketgan. Nima sababdan, mazkur ko'rsatkichda bir yil ichida 10 pog'ona pastlaganmiz. Ushbu ko'rsatkichlarni quyidagi indikatorlar orqali baholangan: nomoddiy aktivlar (97), ijodiy mahsulot (tovarlar va xizmatlar) (94), masofaviy ijodkorlik (80) tashkil etdi. O'z navbatida, "Ijod mahsuli" ko'rsatkichining yuqori pog'onali ayrim indikatorlari ham mavjud, masalan, tovar belgilari (57-o'rinda), sanoat namunlari (69), milliy badiy filmlarni yaratish (60) hamda ko'ngilochar va mediya bozori (49), ijodiy mahsulotlar eksporti (65), raqamlar shundan dalolat bermoqdaki, xattoki, ayrim ko'rsatkichlarda kuchli Top-50 va Top-60 talikdamiz.

"Ijod mahsuli" (Creative outputs) bo'yicha:			
2023 yil	2024 yil	Farqi	Natija
93-o'rin	103-o'rin	-10	Pastlagan

Lekin, shunga qaramasdan kelgusida nomoddiy aktivlar intensivligi (bu haqida xalqaro reytingga ma'lumotlar taqdim etilmagan), madaniy - ijodiy xizmatlar eksporti (91), yuqori darajadagi domentlar (102) hamda GitHub majburiyati (94) bo'yicha ko'rsatkichlarimizni yanada yaxshilab olsak, 2025 yilda albatta "Ijod mahsuli" ko'rsatkichi bo'yicha o'z pozitsiyamizni yanada mustahkamlab olamiz.

XULOSA.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, so'nggi yillarda Prezidentimiz tashabbusi bilan amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar, davlat boshqaruvida samaradorlikka erishish, mamlakatimizda iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy farovonlik ta'minlash, shuningdek, xalqaro hamkorlar uchun ochiq va shaffof muhitni yaratilishi natijasida O'zbekistonning xalqaro reytingva indekslardagi ko'rsatkichlari tobora yaxshilanib bormoqda.

Bugungi kunda Parlamentdagi yig'ilishlarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 19 iyundagi "Xalqaro reyting va indekslar bilan ishlash tizimi takomillashtirish hamda ushbu sohada parlament nazoratini kuchaytirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-91-son Farmonida belgilangan ustvor vazifalar ijrosini ta'minlashda, xalqaro reytingdagi ijobiy natijalar bilan birga ayrim indekslardagi pasayishlar muhokama qilinib borilmoqda. Albatta, bunda O'zbekistonning xalqaro reyting va indekslardagi imijiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi ko'rsatkichlar va indikatorlarni tez fursatlarda bartaraf etish hamda ularni yanada yaxshilash va yuqori pog'onalarga erishishda kerakli chora-tadbirlarni ko'rish hamda xalqaro reyting va indekslardagi o'rni yaxshilanishi to'g'risidagi milliy ma'ruzani muhokama qilib borishni talab etadi.

O'zbekiston 2025 yilda Global innovatsion indeksda o'z o'rnini yanada mustahkamlaydi va albatta salbiy ta'sir etuvchi ko'rsatkichlarni bartaraf etib, kuchli Top-70 talikka kirish imkoniyatiga ega bo'ladi, biz bunga ishonamiz, bu yo'lda qaysi sohada mehnat qilmaylik, shijoatimizni ishga solib, bor kuchimizni ayamaymiz. Chunki, xalqaro reyting va indekslarda O'zbekistonning o'rnini yaxshilash bo'yicha maqsadli ko'rsatkichlarga amalga oshirishda mehnatkash va intellektual salohiyatli xalqimizga mustahkam qalqon bo'lib Hurmatli Prezidentimiz turibdi.

Zero, Butunjahon intellektual mulk tashkiloti tomonidan Global innovatsion indeksining 2024 yilgi maxsus *"Ijtimoiy tadbirkorlik va'dasini amalga oshirish"* nomli nashriyotida O'zbekistonni irodasi kuchli va o'z pozitsiyasini so'nggi yillar davomida, uch yil ketma-ket ushlab turgan 5 ta mamalakatning biri sifatida tan olindi va e'tirof etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 19 iyundagi "Xalqaro reyting va indekslar bilan ishlash tizimi takomillashtirish hamda ushbu sohada parlament nazoratini kuchaytirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-91-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/6975276>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi "O'zbekiston-2030 strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/6600413>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60 son Farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063>
4. Butunjahon intellektual mulk tashkilotining yillik hisobotlari. <https://www.wipo.int/portal/en/index.html>
5. Afolabi, V. Ingenuity and the challenges of scale-up of social enterprises: The Nigerian context. In Global Innovation Index 2024: Unlocking the Promise of Social Entrepreneurship. Lagos and Geneva: Eko Innovation Center and World Intellectual Property Organization. Available at: www.wipo.int/web/global-innovation-index/2024/contributors.

UO‘K: 657(575.1).

Kurbanbayev Jurabek Eruvbayevich - Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti “Bank ishi va buxgalteriya hisobi” kafedrasida dotsenti.

jurabektfi@mail.ru

HISOB SIYOSATINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Kurbanbaev Jurabek Eruvbaevich - associate professor of the department of "Banking and accounting" of Kimyo International University in Tashkent.

jurabektfi@mail.ru

THEORITIKAL BASIS FOR THE FORMATION OF ACCOUNTING POLICIES

Курбанбаев Журабек Эрувбаевич - доцент кафедры «Банковское дело и бухгалтерский учёт» Ташкентский международный университет Кимё.

jurabektfi@mail.ru

ТЕОРИТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ

Annotatsiya: O‘zbekistonda hisob siyosatining zaruriyati va ahamiyati, uni shakllantirishga qo‘yilgan talablar va unga ta’sir etuvchi omillar hamda moliya viy hisobotning xalqaro standartlari asosida hisob siyosatini shakllantirishning metodologik asoslari keng yoritib berilgan. Shuningdek, maqolada hisob siyosati bo‘yicha iqtisodchi olimlarning qarashlari va fikr-mulohazalari, hisob siyosatiga oid me‘yoriy xujjatlarni takomillashtirish masalalari ifodalangan.

Tayanch so‘zlar: hisob siyosati, hisob siyosatini tanlash, hisob bahosidagi o‘zgarishlar, hisob siyosatini qo‘llash.

Abstract: In the article the necessity and importance of the accounting policy in Uzbekistan, the requirements for its formulation and the factors affecting it, as well as the methodological foundations for the formulation of the accounting policy on the basis of the international standards of financial accounting are extensively described. In addition, the article reflects the views and ideas of economists on accounting policy, the issues of improving the standard accounts on accounting policy.

Keywords: accounting policy, select accounting policy, changes in accounting valuation, apply accounting policy.

Аннотация: В статье необходимость и значение учетной политики в Узбекистане, требования к ее формулированию и факторы, влияющие на нее, а также методологические основы для формулирования учетной политики на основе международных стандартов финансового учета. Кроме того, в статье отражены взгляды и идеи экономистов по учетной политике, вопросы совершенствования стандартных счетов по учетной политике.

Ключевые слова: учетная политика, выбор учетной политики, изменения в учетной оценке, применение учетной политики.

KIRISH

Jahonda yuz bergan globallashuv jarayoni mamlakatlar o‘rtasida iqtisodiy o‘lishni yanada yuqori cho‘qqiga olib chiqmoqda. Bu esa korxonalarni o‘z moliya xo‘jalik faoliyatini qayta ko‘rib chiqishga hamda rivojlanish uchun yangi imkoniyatlarni izlashga majbur qilmoqda. So‘nggi yillarda korxonalar tomonidan xalqaro standartlarga muvofiq moliyaviy hisobotlarni tuzish va uni taqdim etishda yetarlicha ilmiy va amaliy metodologik asoslari bo‘lishini talab etmoqda.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi 4611-sonli "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorida quyidagi jumla keltirib o'tilgan edi: "...buxgalteriya hisobining milliy standartlarini MHXSga muvofiq uyg'unlashtirish." [1]. Albatta, Hukumatimiz tomonidan qo'yilgan bu kabi mas'uliyatli vazifalarni amalga oshirishda, tegishli vazirliklarning soha mutaxassisleri va Oliy ta'lim muasasalarining yetuk professor-o'qituvchilari bilan xamkorlikda faoliyat olib borishni talab etadi. Bugungi kunda buxgalteriya hisobi milliy standartlarini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiqlashtirish va uyg'unlashtirish jarayoni boshlangan va bu ishlar samarali davom etmoqda (hozirgacha 10 yaqin BHMS xalqaroga muvofiqlashtirilgan hamda jarayon davom etmoqda).

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI.

Hisob siyosati tushunchasiga xalqaro va milliy darajadagi iqtisodchi olimlar va soxaning amaliyotchi mutaxassisleri (auditorlar, buxgalterlar, tahlilchilar) tomonidan ko'plab ta'riflar hamda turli yondoshuvlar berilgan. Ushbu ta'riflarning barchasida yagona bir maqsad mujassamlashganini ko'rish mumkin, ya'ni hisob siyosati buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotlarni tuzishga qaratilgan qoidalar majmuidan iborat.

"Hisob siyosatlari, hisoblab chiqilgan baholardagi o'zgarishlar va xatolar" nomli 8-son BHXSda quyidagi ta'rif shakllantirilgan: Hisob siyosati – bu tashkilot tomonidan moliyaviy hisobotni tayyorlashda va taqdim etishda qo'llanadigan muayyan tamoyillar, asoslar, umumqabul qilingan shartlar, qoidalar va amaliy yondashuvlardir [2].

Berilgan ta'rif aniq va to'g'ri maqsad uchun yo'naltirilgan. Bizning amaliyotimizda esa bunga biroz boshqacharoq yondoshilganini ko'rishimiz mumkin. Masalan, milliy standartda: "...Hisob siyosati tashkilot moliyaviy hisobotni tayyorlash va tuzish uchun foydalanadigan maxsus prinsiplarni, konvensiyalarni, tartib va amaliy yondashuvlarni ifodalaydi" deb ta'rif berilgan [3]. Ushbu ta'rifdan ko'rinib turibdiki, bir vaqtning o'zida buxgalteriya hisobini yuritilishi hamda hisob siyosatini shakllashtirilishiga xo'jalik subyekti rahbari mas'ul shaxs sifatida yondoshilgan. Hisob siyosatiga berilgan ta'riflar va uning mazmunini ifodalab beruvchi fikrlar masalasida xorijiy tajribaga murojaat etiladigan bo'lsa, hisob siyosati umumiy bir maqsadda hizmat qilishini ko'rish mumkin.

Rossiya Federatsiyasi qonunchiligida hisob siyosatiga qo'yidagicha yondoshiladi: "...tashkilotning buxgalteriya siyosati u tomonidan qabul qilingan buxgalteriya hisobi usullari to'plami - dastlabki kuzatish, xarajatlarni o'lchash, joriy guruhlash va xo'jalik jarayonlarini umumlashtirish tushuniladi. Buxgalteriya hisobini yuritish usullariga iqtisodiy faoliyatni guruhlash va baholash, aktivlar qiymatini to'lash, xo'jalik jarayonlari, inventarizatsiyani tashkil qilish, buxgalteriya hisobi schotlar rejasini qo'llash, buxgalteriya registrlarini shakllantirish hamda ma'lumotlarni qayta ishlash va umumlashtirish kabi usullarni o'z ichiga oladi [4].

MHXSni muvoffaqiyatli qo'llayotgan Hindiston tajribasiga e'tibor qaratamiz. Hindiston buxgalteriya hisobi standarti (Ind AS) da hisob siyosati va uni shakllantirish masalalari xalqaro standart (MHXS) talablariga to'liq muvofiqlashtirilgan. Masalan, hisob siyosatiga berilgan ta'rif bilan MHXSda berilgan ta'rif o'rtasida deyarli farqli jihatlari mavjud emas: "Hisob siyosati - bu moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etishda subyekt tomonidan qo'llaniladigan o'ziga xos prinsiplar, asoslar, konvensiyalar, qoidalar va amaliyotlar" [5]. Mazkur standartda hisob siyosatini ochib berish bo'yicha talablar, bundan hisob siyosatidagi o'zgarishlarni ochib berishni istisno qilgan holatda, Ind AS1 "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish"da o'rnatilishi belgilangan.

Yaponiyaning buxgalteriya hisobi standartlariga muvofiq: "Hisob siyosati - bu kompaniya boshqarish uchun moliyaviy hisobotni tayyorlashda foydalanadigan o'ziga xos prinsiplar va protseduralardir. Bunga buxgalteriya hisobining har qanday usullari, baholash tizimlari va axborotni oshkor qilish tartib qoidalari kiradi". Globallashuv sharoitida Yaponiya Buxgalteriya Standartlari Kengashi (ASBJ) tomonidan 24-sonli "Hisob siyosatini yoritib berish, hisob siyosatidagi o'zgarishlar va xatolarni tuzatish" standartini qayta ko'rib chiqilganligi yuzasidan bayonot berildi (mazkur bayonot faqat yapon tilida mavjud) [6].

AQSHning hisob siyosatini ochib berishga qaratilgan tamoyillarida (APB 22): "Kompaniyalarning hisob siyosati – bu buxgalteriya hisobining umumqabul qilingan tamoyillariga muvofiq moliyaviy

hisobotlarni tuzishdagi buxgalteriya hisobining aniq tamoyillari va usullari bo'lib, bu kompaniyalarni boshqaruvida moliyaviy holat to'g'risida, pul mablag'larning xarakati va moliyaviy natijalar bo'yicha ishonchli ma'lumotlarni taqdim etishga qaratiladi".

Respublikamizda buxgalteriya hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiqlashtirishda iqtisodchi olimlar tomonidan hisob siyosatini tuzish va takomillashtirishda quyidagicha ta'riflar va yondoshuvlar berilgan:

A.A.Karimovning fikriga ko'ra: "Hisob siyosati korxona tomonidan moliyaviy hisobotni tayyorlashda va taqdim etishda qo'llaniladigan muayan tamoyillar, asoslar, qoidalar va amaliy yondoshuvlardir" [7]

A.K.Ibragimov tomonidan quyidagi fikrlar bildirib o'tilgan: "Hisob siyosati – bu bank tomonidan operatsiyalarni aks ettirish, nazoratni ta'minlash hamda moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etish uchun qabul qilingan aniq bir tamoyillar, asoslar, shartlar, qoidalar va amaliyotlardir" [8].

Xorij iqtisodchi olimlaridan L.R.Smironova o'zining ilmiy asarida quyidagi fikrlarni bildirib o'tadi: "Tijorat banklarning hisob siyosatida hisobning muhim variantlarini har xil operatsiyalarda to'g'ri qulay bo'lishi kerak shuningdek, tijorat banklarning hisob siyosatini shakllantirishda uzviy bog'liq soliqlarni rejalashtirish va baholay bilishdir" [9].

V.P.Astaxov tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda hisob siyosatiga quyidagi ta'rifni shakllantiradi: "Hisob siyosati buxgalteriya hisobini yo'lga qo'yish usullarining tartiboti bo'lib, ustav va boshqa faoliyatning iqtisodiy hodisalar faktini dastlabki kuzatish, qiymat o'lchovida baholash, joriy guruhlash va yakuniy umumlashtirishdan iborat" [10].

Avval olib borilgan tadqiqotlarda hisob siyosatiga quyidagicha ta'rifi shakllantirilgan edi: «Hisob siyosati - bu buxgalteriya hisobini tashkil qilish, yuritish va moliyaviy hisobini tuzish va topshirish uchun muqobil tamoyillar, shart va qoidalarga asoslanib, xo'jalik yurituvchi subyekt rahbari tomonidan qabul qilingan maqbul usullar va qoidalar majmuasi tushiniladi" [11]. Yana bir rus olimi Ye.P.Kozlova va boshqalarning fikriga ko'ra: "Tashkilotning hisob siyosati deganda, u tomondan tanlangan buxgalteriya hisobini yuritish usullarining majmuasi: xo'jalik faoliyati faktlarini dastlabki kuzatish, qiymat o'lchovida ifodalash, joriy guruhlash va yakuniy umumlashtirish tushuniladi" [12].

A.X.Pardayev tomonidan berilgan izohda esa: "Korxona hisob siyosati - bu korxonaning o'zi uchun ahamiyatli bo'lgan va umumiy qoidalaridan kelib chiqqan holda belgilanadigan va e'lon qiladigan buxgalteriya hisobining shakl va uslublari to'plamidir" [13].

A.Polkovskiyning ta'rificha: "Korxonaning hisob siyosati -bu buxgalteriya hisobini yuritish usullarining majmui: dastlabki kuzatish, qiymat o'lchovida ifodalash, xo'jalik faoliyati operatsiyalarini joriy guruhlash va umumlashtirish" [14].

N.Yu.Jo'rayev esa, «Hisob siyosati - bu xo'jalik subyektlari faoliyatini tartibga soluvchi qonuniy-me'yoriy hujjatlarda ruhsat etilgan buxgalteriya hisobining muqobil usullari va shakllaridan korxona tanlab olgan hamda e'lon qilgan buxgalteriya hisobi tizimidir» [15].

N.Lyubishin, V.Jarinovlarning fikriga ko'ra: "hisob siyosati bu korxona tomonidan uning xo'jalik yuritish sharoitlariga mos ravishda tanlangan , buxgalteriya hisobini yuritish usullarining majmui, ya'ni buxgalteriya hisobi metodini amalga oshirish tartibidagi dastlabki kuzatish, qiymat o'lchovi. Guruxlash va umumlashtirish usullaridir" [16].

B.A.Hoshimov xo'jalik yurituvchi subyektlarning hisob siyosatini buxgalteriya hisobini ma'lum qoidalar va tamoyillar bo'yicha quyidagicha asoslagan: tamoyil va qoidalarining shunday majmuini o'rnatish kerakki, uni amalga qo'llash hisob yuritishning maksimal samarasini ta'minlashi kerak" [17].

K.B.Urazov tomonidan qo'yidagicha ta'rif berilgan va 1-son BHMSga kiritishni maqsadga muvofiq deb bilgan holda "Hisob siyosati deganda xo'jalik yurituvchi subyekt rahbari tomonidan buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni tuzishning tanlangan aniq qonuniy usullarini o'zida mujassamlashtiruvchi va foydalanuvchilarning axborot olish talablarini to'liq qoniqtirishga xizmat qiluvchi ichki me'yoriy hujjat tushuniladi" [18].

N.Kondrakovning fikriga ko'ra: "Hisob siyosati- bu tashkilot tomonidan hisob hisob obyektlarini baholashning ruxsat etilgan variantlardan ma'qbulini, hamda o'rnatilgan ruxsatlar, talablar va o'z

faoliyatining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, buxgalteriya hisobini tashkil etish, yuritish shakllari va texnikasini tanlash” deb ta’riflaydi [19].

N.Shadilova esa: “Korxonaning hisob siyosati- bu belgilangan qoidalar va firma faoliyatining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, buxgalteriya hisobini yuritishning ma’lum va muayan uslublari, shakllari va texnikasini korxona tomonidan tanlash” degan fikrga keladi [20].

Hisob siyosatini shakllantirishda ilmiy izlanishlarni olib borgan yana bir iqtisodchi olim B.Jo’rayev tomonidan quyidagi ta’rif shakllantirilgan: “Hisob siyosati-xo’jalik yurituvchi subyekt tomonidan buxgalteriya hisobini tashkil etish, yuritish va moliyaviy hamda boshqa hisobotlarni tuzishning huquqiy-me’yoriy hujjatlar bilan tasdiqlangan muqobil variantlardan ma’qbuli tanlanib shakllantirilgan, o’zaro uzviy aloqador tamoyillar, talablar, shakllar, usullar va vositalar tizimidan iborat ichki tartibga soluvchi hujjatdir” deb ta’rif beriladi [21].

Hisob siyosatiga berilgan umumiy xulosalarga kelish mumkinki, hisob siyoati - bu korxonalarning moliyaviy hisobotlarini tuzish, tayyorlash va taqdim etish bo’yicha ko’rsatmalari va tartiblarini o’zida ifodalab, korxonaning moliyaviy holatining aniq tasvirini beradi. Biroq bizning fikrimizcha, ushbu olimlarning ishlarida hisob siyosatiga berilgan yondoshuvlar, hisob siyosatini shakllantirish masalalari moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari talablari asosida tadqiq etilmagan. Demak, bugungi kun talabi hisob siyosatni xalqaro standartlar qoidalar bo’yicha shakllantirishga katta e’tiborni qaratishni talab etmoqda, yuqorida keltirilgan iqtisodchi olimlarning ishlari ushbu ishga nazariy tomonlarini shakllantirishda katta xizmat qildi.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda quyidagi ta’rif shakllantirildi: *hisob siyosati - bu tadbirkorlik subyekti tomonidan moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda va taqdim etishda qo’llaniladigan muayyan tamoyillar, usullar, odatlar, qoidalar va amaliyotlardan iborat majmuadir.*

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Mazkur maqolani yozish davomida mantiqiy fikrlash, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv, monografik kuzatuv, statistika, iqtisodiy tahlil hamda iqtisodiy-matematik tahlil hamda hisob siyosatini shakllantirishdagi buxgalteriya hisobining usullardan foydalanilgan.

NATIJA VA MUHOKAMA.

Korxonalarda shakllantirilishi lozim bo’lgan muhim standartlardan biri hisob siyosati haqida so’z yuritiladi. O’z navbatida bir qator savollar tug’ilishi tabiiy, ya’ni xo’jalik subyektlari uchun hisob siyosati kerakmi, kerak bo’lsa unga qanday talablar qo’yiladi, hisob siyosati subyekt uchun qanday foydali tomonlari bor, moliyaviy hisobotni shakllantirishga ta’sir ko’rsatadimi, bunda xalqaro andozani to’g’ridan to’g’ri ko’chirib olsa xam bo’ladimi, yoki hisob siyosatiga oid milliy standart xalqaro standartga qanday muvofiqlashtiriladi, aslida hisob siyosatini bir qolibga solmasdan u erkin shakllantirilishi lozim emasmi. Xo’jalik subyektlarining bosh maqsadi ham foydalanuvchilarni shaffof va ishonchli bo’lgan buxgalteriya (moliyaviy hisobot) axborotlari bilan ta’minlashga qaratilgan, demak hisob siyosati shunga xizmat qilishi kerak. Demak biz xalqaro standartlarga o’tar ekanmiz, birinchi navbatda hisob siyosatiga oid milliy standartni xalqaroga uyg’unlashtirib olishimiz talab etiladi. Bu xorijiy davlatlarning tajribasidan xam ma’lum, ya’ni hisob siyosati xalqaro darajada qo’yilgan talablarga muvofiqlashtirilib, moliyaviy hisobotlarni tuzish va taqdim etish konsepsiyasiga e’tibor qaratiladi.

Bizning amaliyotimizda buni aksini ko’rishimiz mumkin, ya’ni hisob siyosatini shakllantirish va uning uslubiy asoslarini takomillashtirilmadan turib to’g’ridan to’g’ri moliyaviy hisobotlarni tuzishga qiziqish kuchaygan yoki uni xalqaro talablarga muvofiq transformatsiyalashga o’tib ketilmoqda. Bu esa bizning buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotlarni tuzish bu bizning amaliyotimizdagi kamchiliklarimizdan biridir, demak biz avvalo hisob siyosatini puxta shakllantirib xalqaroga to’liq moslashtirib olishimizni talab etadi. Fikrimizcha buxgalterning ish rejasi (hisob siyosati) xo’jalik subyekti biznes-rejasi bilan xamohang ravishda to’g’ri va aniq shakllantirilib olsagina, qo’yilgan maqsadga (moliyaviy hisobotlarni tuzish) erishish mumkin.

Xalqaro buxgalteriya hisobi amaliyotida hisob siyosati qo’llashda xo’jalik subyekti tomonidan konservativ va agressiv hisob siyosatiga ham ajratiladi. “Hisob siyosati - bu kompaniya tomonidan moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etishda foydalanish uchun tanlangan qoidalar va ko’rsatmalar. Hisob siyosati muhim ahamiyatga ega, chunki ular barcha kompaniyalar amal qiladigan

asosni belgilaydi va yillar davomida va boshqa kompaniyalarga nisbatan taqqoslanadigan va izchil standart moliyaviy hisobotlarni taqdim etadi”. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) va Umum qabul qilingan buxgalteriya hisobi tamoyillari (USGAAP) bu ikki etalon kompaniyalar moliyaviy hisobotlarni qanday tayyorlashlari kerakligi haqida ko‘rsatmalar beradi. MHXS ko‘proq prinsiplarga asoslangan va shuning uchun ma’lum bir bitimning iqtisodini yaxshiroq tushunishi mumkin.

Boshqa tomondan, AQSH GAAP ko‘proq qoidalarga asoslangan yondashuvdir. Ikkala usul o‘rtasidagi farqlar buxgalteriya hisobi siyosati bilan bog‘liq turli standartlarda yaqqol ko‘rinadi (masalan, GAAP bo‘yicha ruxsat etilgan ba’zi hisob siyosatlariga MHXS bo‘yicha ruxsat berilmasligi mumkin). Hisob siyosati juda xilma-xil bo‘lishi mumkin, ammo barchasi MHXS yoki GAAP tomonidan belgilangan standartlarga kiritilgan. Quyidagi ro‘yxatda kompaniyalar tomonidan qo‘llaniladigan ba’zi asosiy siyosatlar eslatib o‘tilgan (albatta bu hisob siyosatida bo‘lishi mumkin bo‘lgan asosiy komponentlar bo‘lib, bular sohalarga qarab farq qilishi mumkin): *izchil hisob siyosatini tanlash, asosiy vositalarni baholash, amortizatsiya va inventarizatsiya siyosati, investitsiyalarni baholash, tadqiqot va ishlanmalar uchun sarflangan xarajatlar, haqqoniy yoki joriy xarajatlar hisobi, lizing hisobi, gudvill hisobi, uzoq muddatli shartnomalar bo‘yicha foydani tan olish, shartli majburiyatlar hisobi.*

Konservativ hisob siyosati xo‘jalik subyekting hisobot davridagi moliyaviy natijalarini kmaytirib ko‘rsatishga hamda keyingi davrlardagi moliyaviy natijalari va unga bog‘liq ko‘rsatkichlarni oshirib ko‘rsatishga qaratiladi. Hisob siyosatining bu ko‘rinishini tanlash xo‘jalik subyektlariga yillar davomida takomillashtirib, moliyaviy faoliyati tendensiyasini oshishini ko‘rsatishga imkon beradigan yanada barqaror yondashuv hisoblandi. Eng muhimi, konservativ hisob siyosati investorlar uchun ijobiy holatdir, sababi ular xo‘jalik subyektini yillar kesimida faoliyatini (biznesini) yaxshilanib borayotganligi haqida ma’lumotlarga ega bo‘ladi.

Agressiv siyosatini tanlagan xo‘jalik subyekti o‘tgan faoliyatiga yuqori baho beradi, ya’ni bunda qo‘llanilgan hisob siyosati avvalgi yillardagi faoliyatni yuqori baholashga qaratiladi. Lekin so‘nggi yillarda xo‘jalik subyekting ish faoliyatini pasayishiga olib keladigan holatlar bo‘lishi mumkin. Demak bu siyosatni tanlashda extiyotkorlik talab etiladi, sababi, agressiv hisob siyosati auditorlar yoki investorlarni kelgusida biroz xavotirga solib qo‘yish extimolini vujudga keltiradi (menejerlar tomonidan faoliyati pasaygan subyekt haqida noto‘g‘ri ma’lumotlarni taqdim etishi xatari oshib boradi). Shuningdek, xalqaro amaliyotda xo‘jalik subyektlari tomonidan moliyaviy hisobotlarni tuzishga emas, balki foydani belgilangan qoidalar asosida boshqarish nuqtayi nazardan ham hisob siyosati tanlanishi mumkin.

So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, hisob siyosati tushunchasiga me‘yoriy hujjatlar va boshqa asarlardan turlicha talqinlarni ko‘rish mumkin. Jumladan, chop etilgan ilmiy ishlar tahlili ko‘rsatishicha, “hisob siyosati”, “xo‘jalik yurituvchi subyekting hisob siyosati”, “hisob yuritish siyosati”, “korxonaning hisob siyosati”, “tashkilotning hisob siyosati” kabi tushunchalar keng qo‘llanib kelinmoqda. Albatta hisob siyosatini nomlanishdagi turli yondoshuv va talqinlarni yagona me‘yoriy asoslarini yaratishga ehtiyoj tug‘iladi.

Hisob siyosatini shakllantirishdagi me‘yoriy hujjatlarni biz ikki darajada tadqiq etishga xakat qilindi.

birinchi, xalqaro darajada hisob siyosatini shakllantirishga qo‘yilgan talablar va uning tartibi.

ikkinchi, milliy darajadagi hisob siyosatini shakllantirishning me‘yoriy asoslari.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda mavjud buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot tizimini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXS) muvofiqlashtirish bo‘yicha me‘yoriy huquqiy asoslari yaratildi va amaliy ishlar qilinmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4611-sonli qaroriga muvofiq, aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, sug‘urta tashkilotlari va yirik soliq to‘lovchilar toifasiga kiritilgan yuridik shaxslar 2021 yil 1 yanvardan boshlab, MHXS asosida buxgalteriya hisobi yuritila boshlandi. Demak, bugungi kun tendensiyasi shundaki, hisob siyosatini shakllantirishda xalqaro standartlar talablari asosida ishlab chiqish va unga muvofiqlashtirishni taqozo etadi.

Hisob siyosati bo'yicha yagona bo'lgan xalqaro hujjatlardan biri - bu 1-son BHXS "Hisob siyosati, hisob baholaridagi o'zgarishlar va xatolar" deb nomlangan xalqaro standart hisoblanadi. Mazkur standartning maqsadi, hisob siyosatidagi o'zgarishlarni, hisob baholaridagi o'zgarishlarni va xatolarni tuzatishni hisobga olish tartibi va yoritib berish bilan birgalikda, hisob siyosatini tanlash va o'zgartirish mezonlarini belgilashdan iboratligi belgilangan bo'lib, tashkilot moliyaviy hisobotining o'rinnililigi va ishonchliligini hamda oldingi hisobot davrlarining va boshqa tashkilotlarning moliyaviy hisoboti bilan qiyoslanuvchanligini oshirishga qaratiladi.

Shuningdek, hisob siyosati to'g'risidagi ma'lumotlarni yoritib berish bo'yicha talablar 1-son BHXS "Moliyaviy hisobotni taqdim etish"da belgilangan. Yana bir muhim jihati shundaki, standartning bugungi kunda o'zbek tilidagi rasmiy tarjimasini amalga oshirilgan bo'lib, uni qo'llash uchun tavsiya etilgan. Bunda, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining 2024 yil 20 martdagi 23-57-sonli buyrug'ining 1-ilovasi "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari hujjatlarini va ularga kiritiladigan o'zgartirishlarni davlat tiliga tarjima qilish tartibi to'g'risidagi" Nizomga muvofiq MXHS Fondi tomonidan MHXS hujjatlariga har yillik kiritiladigan yangi o'zgarishlar yoki tuzatishlarni davlat tiliga tarjima qilish belgilab qo'yilgan.

Shu munosabat bilan MXHS Fondi tomonidan tasdiqlangan MHXS hujjatlarining 2022 yil tahririga asosan amaldagi tahririga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritilmoqda. Hozirda MHXS Fondi tomonidan qabul qilingan MHXS standartlari va unga tushuntirishlar matnining 2022-2023, 2023-2024-yil tahrirlariga asosan loyihalar ishlab chiqildi.

Mazkur loyixaga asosan qator xalqaro standartlar (BHXS va MHXS)dagi o'zgarishlar bo'yicha taqqoslama jadvallar ishlab chiqildi va tegishli asosnomalar bilan amaliyotga joriy etildi. Ushbu kiritilgan qo'shimcha va o'zgartirishlarda hisob siyosatiga berilgan ta'rif deyarli o'zgarmay qoldi, jumladan: "Hisob siyosati – bu tashkilot tomonidan moliyaviy hisobotni tayyorlashda va taqdim etishda qo'llanadigan muayyan tamoyillar, asoslar, umumqabul qilingan shartlar, qoidalar va amaliy yondashuvlardir.". Lekin, standartda keltirib o'tilgan quyidagi jumlar chiqarib tashlash rejalashtirilgan, jumladan:

"Hisob bahosidagi o'zgarish - aktivlar va majburiyatlarning joriy holatini hamda ular bilan bog'liq bo'lgan, kutilayotgan kelgusi naflar va javobgarliklarni baholash natijasida aktiv yoki majburiyatning balans qiymatini yoki aktivning davriy iste'moli summasini tuzatishdir. Hisob baholaridagi o'zgarishlar yangi ma'lumotlar yoki voqealar rivoji natijasida yuzaga keladi va shu sababli, xatolarni tuzatish hisoblanmaydi."

1-jadval.

Hisob siyosatini shakllantirishda xalqaro me'yoriy-huquqiy asoslari¹

T/r	Xalqaro xujjat nomi	Mazmuni
	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IAS, IFRS) bo'yicha:	
1.	"Hisob siyosati, hisob baholaridagi o'zgarishlar va xatolar" 8-son BHXS.	Hisob siyosatidagi o'zgarishlarni, hisob baholaridagi o'zgarishlarni va xatolarni tuzatishni hisobga olish tartibi va yoritib berish bilan birgalikda, hisob siyosatini tanlash va o'zgartirish mezonlarini belgilaydi hamda moliyaviy hisobotining o'rinnililigi va ishonchliligini hamda oldingi hisobot davrlarining va boshqa tashkilotlarning moliyaviy hisoboti bilan qiyoslanuvchanligini oshirishga qaratiladi.
	Buxgalteriya hisobining umumqabul qilingan tamoyillari (USGAAP) bo'yicha:	
2.	AQSH hisob tizimining Konseptual asoslari (Statement on Financial Accounting Concepts — SFAC).	Daromad va xarajatlarni bog'lash. Agar hodisa daromadga ham, xarajatlarga ham ta'sir etsa, u sodir bo'lgan hisobot davrida tan olinishi hamda eng muhimi moliyaviy hisobotlarning elementlarini (aktivlar, xususiy kapital va majburiyatlar) ni baholashga hamda asosiy tamoyillari o'z ifodasini topadi.

¹ Tadqiqotlar natijasida muallif ishlanmasi.

Hisob siyosatining yana bir muhim xalqaro me'yoriy asoslaridan biri bu xalqaro maydonda buxgalteriya hisobining etalonni deb tan olingan AQSH GAAP tizimi hisoblanadi. Mazkur GAAPda hisob siyosati asosan quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Konsepsiya. Qoidalarini tanlash va ularni muhim qaror asosida ishlab chiqish.

Muvofiqlik va o'zgarish:

birinchi, Hisob siyosatidagi barcha o'zgarishlar moliyaviy hisobotga izohlarda ochib berilishi kerak;

ikkinchi, Retrospektiv dastur. Uning cheklovlari va tuzatishlarni aks ettirish lozim.

AQSH GAAPda buxgalteriya hisobi hisob siyosatiga muvofiq quyidagilar bilan tartibga solinadi:

birinchi, uning asosiy tamoyillarni belgilaydigan moliyaviy hisob tushunchalari to'g'risidagi qoidalar;

ikkinchi, uni yuritishning asosiy qoidalarini belgilovchi moliyaviy hisob standartlari to'g'risidagi qoidalar;

uchinchi, standartlarni o'zgartiruvchi va to'ldiruvchi talqinlar;

to'rtinchi, standartlar va talqinlarni qo'llashning muayyan masalalari bo'yicha foydalanuvchilarga taqdim etiladigan tushuntirishlar bo'lgan texnik byulletenlar;

beshinchi, mavjud standartlarga mos kelmaydigan nostandart vaziyatlarda yuzaga keladigan muammolar bo'yicha ishchi guruhining qoidalari.

Respublikamizda xam hisob siyosatini ishlashab chiqish va uning yagona metodoloik asoslarini yaratishda me'yoriy -huquqiy bazasi shakllantirilgan. To'g'ri, bugungi kundagi ushbu me'yoriy asoslarni xalqaro standartlar talablariga muvofiqlashtirish va garmonizatsiyalashtirish taqozo etmoqda.

Hisob siyosatiga doir dastlabki me'yoriy hujjat sifatida O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi" to'g'risidagi qonunni kiritish mumkin. Mazkur qonunga ham xalqaro talablardan kelib chiqqan holda tegishli o'zgartirishlar kiritilmoqda, masalan qonunning nomi "Buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot" deb nomlanishi va uning moddalarini xalqaro normalarga muvofiqlashtirilmoqda. Yuqoridagi qonunning 9-10-moddalarida aynan buxgalteriya hisobi va hisobotini tartibga solish hamda buxgalteriya hisobi milliy standartlari haqida to'xtalib o'tiladi. Umuman olganda, qonunning baracha moddalarida korxona hisob siyosatida yoritib berilishi kerak bo'lgan uslubiyotlar mujassamlashgan. Masalan, qonunning 1-moddasida maqsadi bayon etiladi, xuddi shunday tartib korxona hisob siyosatining umumiy bo'limida aks etadi: "Ushbu Qonunning maqsadi buxgalteriya hisobini tashkil etish, yuritish va hisobotni tuzish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

Yoki, qonunning 8-moddasida sintetik va analitik hisob haqida so'z yuritiladi. Bu esa hisob siyosatining texnikaviy bo'limida aks ettirilishi lozim bo'lgan qoidalar bilan bevosita bog'liqdir: "Sintetik hisob qonunchilikda belgilanadigan tartibda buxgalteriya hisobi obyektlari haqidagi ma'lumotlarni muayyan iqtisodiy belgilari bo'yicha umumlashtirish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Analitik hisob buxgalteriya hisobi obyektlari haqidagi batafsil buxgalteriya axborotini shakllantirish maqsadida buxgalteriya hisobining subyekti tomonidan mustaqil ravishda belgilanadigan tartibda yuritiladi".

Qonunning moddalari bilan hisob siyosatining o'zaro bohliq va o'xshash jihatlaridan yana biri bu qonuni 17-moddasiga tegishli. Aynan ushbu moddada aktivlar va majburiyatlarni baholash masalasi ko'rsatib berilgan. Hisob siyosatining uslubiy bo'limiga doir qoidalarida ham eng avvalo, moliyaviy hisobot elementlarini baholash tartibiga qaratiladi: "Tovar-moddiy zaxiralarni baholash quyidagi ikkita bahoning eng pasti bo'yicha - balans tuzilayotgan sanadagi haqiqiy tannarx (sotib olish narxi yoki ishlab chiqarish tannarxi) bo'yicha yoki bozor bahosi (realizatsiya qilishning sof qiymati) bo'yicha amalga oshiriladi".

Hisob siyosatini shakllantirishning milliy huquqiy asoslari ²

T/r	Me'yoriy xujjat nomi	Mazmuni
1.	O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi qonuni. (O'RQ-404, 2016 y. 13.04)	4-modda. Buxgalteriya hisobi barcha xo'jalik operatsiyalarini yaxlit, uzluksiz, hujjatlar asosida hisobga olish yo'li bilan buxgalteriya axborotini yig'ish, qayd etish va umumlashtirishning tartibga solingan tizimidan, shuningdek uning asosida moliyaviy va boshqa hisobotni tuzishdan iboratdir. 10-modda. Buxgalteriya hisobi standartlari buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni tuzishga doir minimal talablarni belgilaydi.
2.	O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. 2020 yil.01.01	77-modda. Soliq solish maqsadlarida hisob siyosati Soliq solish maqsadlaridagi hisob siyosati soliq to'lovchi tomonidan mustaqil ravishda belgilanadi. Bunda hisob siyosati ixtiyoriy shaklda tasdiqlanadi.
3.	O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standarti (1-son BHMS) «Moliyaviy hisobotni taqdim etish va hisob siyosati». 2024 yil.	6-band. Mazkur BHMSda hisob siyosati deganda tashkilotning rahbari buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobot tuzish uchun qo'llaydigan usullari, ularning prinsip va asoslari bilan birgalikdagi jamlamasi tushuniladi.

Shuningdek, hisob siyosatini bosh maqsadi moliyaviy hisobotlarni tuzishga qaratilgan uslublar va qoidalar yig'indisidan iborat bo'lib, qonunning 22-moddasida moliyaviy hisobot haqida ma'lumotlar beriladi: "Moliyaviy hisobot buxgalteriya hisobi subyekting hisobot sanasidagi moliyaviy holati, hisobot davridagi faoliyatining moliyaviy natijasi va pul mablag'larining harakati to'g'risidagi tizimlashtirilgan axborotdan iboratdir". Qonun va hisob siyosatining taqqoslanishidan ma'lumki, me'yoriy hujjatda hisob siyosatini asosiy jihatlarini o'zida ifodalanganligini yaqqol ko'rish mumkin.

Milliy doirada hisob siyosatiga oid yana bir muhim me'yoriy asos - bu amaldagi 1-son O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standarti (BHMS) «Moliyaviy hisobotni taqdim etish va hisob siyosati» hisoblanadi (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2024 yil 6 avgustda ro'yxatdan o'tkazilgan №3544). Ushbu milliy standartda hisob siyosatiga quyidagi tushuncha berib o'tilgan: "... hisob siyosati deganda tashkilotning rahbari buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobot tuzish uchun qo'llaydigan usullari, ularning prinsip va asoslari bilan birgalikdagi jamlamasi tushuniladi".

Yuqoridagi BHMSda keltirib o'tilgan 6-8 bandlar yuzasidan ayrim fikrlarni bildirib o'tamiz.

birinchidan, fikrimizcha berilgan ta'rifdagi "Rahbar" so'zining o'rniga "Bosh buxgalter" so'zi bilan alshmatirish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi. Tashkilot yoki korxonada buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotlarni tuzishni bevosita rahbar emas balki, buxgalter va uning yordamchilari tomonidan amalga oshiriladi. To'g'ri, bu yerda rahbar buxgalteriya hisobiga umumiy rahbarlik qilishi mumkin, lekin buxgalteriyadagi iqtisodiy hodisalarini qayd etish, uni umumlashtirish, registrlarda aks ettirish, turli tamoyillar va priksiylarga tayangan holda moliyaviy hisobotlarni tuzish, shakllantirish va taqdim etishning barcha jarayonlarida buxgalter qatnashadi. Xalqaro standartlarga murojaat qilinadigan bo'linsa, xalqaro qoidalarda ham hisob siyosatiga berilgan atama yoki ta'riflarda tashkilot rahbari haqida so'z yuritilmagan, masalan xalqaro 8-son BHXSda berilgan atamaga e'tibor qaratamiz: "Hisob siyosati

² Tadqiqotlar natijasida muallif ishlanmasi.

– bu tashkilot tomonidan moliyaviy hisobotni tayyorlashda va taqdim etishda qo‘llanadigan muayyan tamoyillar, asoslar, umumqabul qilingan shartlar, qoidalar va amaliy yondashuvlardir”.

Demak, fikrimizcha yuqoridagi ta’rifni quyidagicha belgilash maqsadga muvofiq: “... *hisob siyosati deganda tashkilotning bosh buxgalteri yoki uning o‘rinbosari tomonidan buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotlarni tuzish uchun qo‘llaydigan usullari, prinsiplari va asoslari bilan birgalikdagi jamlamasi tushuniladi*”.

ikkinchidan, amaldagi 1-son BHMSning yana bir bandida quyidagi jumlaning ko‘rish mumkin: “*Tashkilotning hisob siyosati tashkilot rahbari tomonidan mazkur BHMS asosida tashkilot faoliyatining turli yillar uchun tuzilgan moliyaviy hisobotda keltiriladigan moliyaviy ko‘rsatkichlari bir-biriga qiyoslanadigan bo‘lishi uchun shakllantiriladi*”.

E’tibor qilinsa, bu yerda xam bevosita moliyaviy hisobotlarni taqqoslash maqsadida shakllantiriladigan hisob siyosatiga bevosita tashkilot rahbari ko‘rsatib o‘tilgan. Tashkilot yoki korxonaning moliyaviy hisobotlarida keltirib o‘tiladigan moliyaviy ko‘rsatkichlar buxgalter tomonidan shakllantiriladi. Ushbu ko‘rsatkichlarning hisob-kitoblari natijasidagi umumiy hisobotlar va xulosalar rahbariyatga taqdim etiladi. Shunday ekan fikrimizcha ushbu bandni quyidagicha qayta tahrir qilish maqsadga muvofiq: “*Tashkilotning hisob siyosati bosh buxgalter tomonidan tashkilot faoliyatining turli yillar uchun tuzilgan moliyaviy hisobotlarida keltiriladigan moliyaviy ko‘rsatkichlari bir-biriga qiyoslanadigan bo‘lishi uchun shakllantiriladi*”.

XULOSA.

Xulosa qilish mumkinki, korxonalarda hisob siyosatini ikki hil maqsadda amalga oshirish mumkin ekan:

birinchidan, buxgalteriya maqsadlaridagi (moliyaviy hisobotlarni tuzishga qaratilgan) hisob siyosati; ikkinchidan, korxonaning soliq maqsadlaridagi hisob siyosati.

Demak, hisob siyosatisiz hech qanday tashkilot yoki korxona o‘z ish faoliyatini samarali tashkil eta olmaydi. Hisob siyosati buxgalteriya hisobi uchun alohida va soliq hisobi uchun alohida ishlab chiqiladi. Har ikkala hisob siyosatini amalga oshirishda buxgalterdan katta uslubiy va amaliy tajribaga ega bo‘lishini talab etadi.

Shuni alohida ta’kidlab o‘tish lozimki, O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi ko‘plab masalalar bo‘yicha muqobil hisob-kitob usullarini nazarda tutadi. Soliq to‘lovchilarga o‘z tanlovini hisob siyosatida qayd etgan holda u yoki bu usulni mustaqil tanlash huquqi beriladi. To‘g‘ri tuzilgan soliq maqsadlaridagi hisobi siyosati soliq organlari bilan kelishmovchiliklardan qochishga va ortiqcha soliq to‘lamaslikka yordam beradi. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, buxgalteriya hisobi qoidalar soliq qonunchiligida belgilangan qoidalaridan farq qiladi. Buxgalteriya hisobining asosiy maqsadi umumiy maqsaddagi moliyaviy hisobotni foydalanuvchilarga holis tarzda taqdim etishdan iborat. Bu holislik ko‘pincha aniqlikdan uzoqlashib bo‘lsa ham taxminlarga asoslangan qiymatlarni moliyaviy hisobotga kiritishga ruxsat beradi.

Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, xalqaro amaliyotda xo‘jalik subyektlari tomonidan moliyaviy hisobotlarni tuzishga emas, balki foydani belgilangan qoidalar asosida boshqarish nuqtayi nazardan ham hisob siyosati tanlanish samaradorlikka olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 4611-sonli Qarori. 2020 yil 24 fevral. (3-bandi) <https://lex.uz/docs/4746047>
2. 8-son Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti. *Hisob siyosati, hisob baholaridagi o‘zgarishlar va xatolar*. Rasmiy tarjima. 2022 yil.
3. O‘zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standarti (1-sonli BHMS) «Moliyaviy hisobotni taqdim etish va hisob siyosati»ni tasdiqlash haqida [O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2024 yil 6 avgustda ro‘yxatdan o‘tkazildi, ro‘yxat raqami 3544].

4. Положение по бухгалтерскому учету "Учетная политика организации" (ПБУ 1/2008). Приложение N1 к Приказу Министерства финансов Российской Федерации от 06.10.2008 N 106н http://www.consultant.ru/document/cons_doc_law_164/2d52/
5. Indian Accounting Standard (Ind AS) 8 Accounting Policies, Changes in Accounting Estimates and Errors# http://www.mca.gov.in/Ministry/pdf/IndAS8_2019.pdf
6. Accounting Standards Board of Japan (ASBJ). Japanese generally accepted accounting principles (JGAAP) Accounting Standard for Accounting Policy Disclosures, Accounting Changes and Error Corrections. www.asb.or.jp/en/jp-gaap/accounting_standards/y2020/html
7. Karimov A., Kurbanbayev J., Jumanazarov S. Buxgalteriya hisobi. Darslik. –T.: “Iqtisod-moliya”, 2019.
8. Ibragimov A.K. Tijorat banklarida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. O‘quv qo‘llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2019.
9. Смирнова, Т. В. Основы теории бухгалтерского учета: учебное пособие / Т. В. Смирнова ; Минобрнауки России, ГОУ. 2011. - 155 с.
10. Астахов (2018), Бухгалтерский (финансовый) учет в 2 ч. Ч. 1 : учебник для академического бакалавриата / В. П. Астахов. — 12-е изд., перераб. и доп. — Москва: Юрайт, 2018. - 536 с.
11. Qurbonboyev J.E. Korxonalarda hisob siyosatini shakllantirish, yuritish va rivojlantirish istiqbollari. i.f.n.. avt. - T., 2005. 18 b.
12. Козлова Е.П. ва бошқ. Бухгалтерский учет в организациях.-М.: ФиС, 1999.
13. Pardayev A.X. Boshqaruv hisobi. Darslik. T.: 2002 yil.
14. Польковский А. Теория бухгалтерского учета. Учеб пособие-М.: “Экономика и организация”, 2002.
15. Jo‘rayev N.Yu. Buxgalteriya hisobi. O‘quv qo‘llanma. T.: -1998.
16. Н.Любушин. Теория бухгалтерского учета: учебное пособие для вузов-М.-2002.
17. Xoshimov B. Buxgalteriya hisobi. T.: Darslik. -2004 yil.
18. Urazov K.B. Iqtisodiyotni erkinlantirish sharoitida buxgalteriya hisobining konseptual masalalari”. Monografiya. -T.: 2005. 151- 152 bet.
19. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет. -М.: Инфра-М. 1997.
20. Щадилова Н.С. Основы теории бухгалтерского учета. Учеб. пособие. -М.: ИКЦ. ДИС, 1997.
21. Djo‘rayev B.M. Qishloq xo‘jaligi korxonalarida hisob siyosatini takomillashtirish. Iqt. fanlari ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss.avtoreferati. 2011 yil. 21 b.

Hamdamov Bahrom Kasimovich

Toshkent davlat iktisodiyot universiteti
professori, iqtisod fanlari doktori
bahrom24061965@mail.ru

"MASOFAVIY AUDIT" AVTOMATLASHGAN MA'LUMOTLAR TIZIMI VA UNING AHAMIYATI.

Хамдамов Бахром Касимович

Ташкентский государственный экономический
университет, профессор, доктор экономических
наук, bahrom24061965@mail.ru

АВТОМАТИЗИРОВАННАЯ ИНФОРМАЦИОННАЯ СИСТЕМА «ДИСТАНЦИОННЫЙ АУДИТ» И ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ.

Khamdamov Bakhrom Kasimovich

Tashkent State Economic university
professor, doctor of economics
bahrom24061965@mail.ru

AUTOMATED INFORMATION SYSTEM "REMOTE AUDIT" AND ITS VALUE.

Annotatsiya: Maqolada masofaviy audit informatsion tizimini tashkil qilish zarurligi asoslangan va ushbu tizimni yaratish yunalishlari belgilab berilgan. Nazorat masalaxatchi auditorlik tizimini faoliyati va uni auditorlar mehnat unumdorligini oshirish omili sifatidagi o'zni tahlil etilib, tegishli tavsiyalar berilgan.

Tayanch so'zlar: Masofaviy audit, nazorat masalaxatchi auditorlik tizimi (NMAT), audit, taftish, ekspert-konsultatsiya faoliyati, sud-buxgalteriya ekspertizasi, shartli mehnat unumdorligi

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы необходимости и пути создания автоматизированных дистанционных аудиторских систем. Проанализирована деятельность контрольно – консалтинговых аудиторских систем и её воздействие как фактор на повышение производительности труда аудиторов, даны рекомендации по совершенствованию данной системы.

Ключевые слова: Дистанционный аудит, контрольно – консалтинговые аудиторская система, аудит, ревизия, экспертно-консультационная деятельность, судебно-бухгалтерская экспертиза, условная производительность труда.

Abstract: This article discusses the necessity and ways of remote audit systems. The activity of control and consulting audit systems and its impact as a factor in increasing the productivity of auditors are analyzed, recommendations for improving this system are given.

Keywords: remote audit, control and consulting audit system, audit, audit, expert consulting activities, forensic accounting expertise, conditional labor productivity.

KIRISH.

Samarali audit tizimini yaratish, raqamli auditni rivojlantirish orqali amalga oshadi. Respublikamizda "Masofaviy audit" avtomatlashgan ma'lumotlar tizimi yaratildi. Bu tizimi 34 ta vazirlik va maxkamalarni o'z ichiga oldi. Natijada 2024 yilda, yangi manbalarga tayanib, hisob palatasi davlat budjetiga 3,7 trln sum qo'shimcha tushimni ta'minladi, 2,7 trln sum qayd etilmagan moliyaviy mablag' aniqlandi. Davlat haridlari tizimida 4,5 trln. sum miqdorida kamomadlar aniqlandi va bartaraf etildi. (Sputnik.Uz. 2021.01. Tashkent)

Bunda ixtisoslashgan maslahatchi bo'g'in yaratilishi zarur. Bu tuzilmani «nazorat maslahatchi auditorlik tizimlari (NMAT)» deb atash mumkin. NMAT auditorlik ob'ektlarining quyidagi guruhlariga mo'ljallab tashkil qilinishi maqsadga muvofiq:

- buxgalteriya hisobi qo'lda yuritiladigan obyektlar;
- buxgalteriya hisobi kompyuterlar qo'llab yuritiladigan obyektlar.

Bu yerda, kompyuter fayllarining mazmunini tashkil qiluvchi birlamchi buxgalteriya hujjatlarining asosiy qismi qayta ishlanadi. Bu holatda NMAT ning fayllaridan foydalanishi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, auditni bajarish uchun qilinayotgan xarajatlarning qisqarishiga, uning aniqligi va operativligini oshirishga imkon beradi.

Agar, mijozning buxgalteriya hisobi avtomatlashtirilgan bo'lsa, u holda auditor o'z vazifalarini bajarishda «Ma'lumotlarning kompyuter ishlanmasi sharoitida audit» nomli audit xalqaro standartidan foydalanishi lozim.

Xuddi shu standart NMAT ishlab chiquvchi faoliyatga ham asos qilib olinishi kerak, chunki bu standart unga avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimining xususiyatlarini to'g'ri hisobga olish imkonini beradi. Bundan tashqari, standart mijozning hisobga doir ma'lumotlarini kompyuterda qayta ishlashni tashkil qilish shaklini aniqlash bo'yicha ishlarni tartibga solishga yordam beradi. Shu bilan birga bunda ma'lumotlarni qayta ishlashning markazlashgan darajasini aniqlash zarur: ma'lumotlar mahalliy kompyuterlarda yoki tizimga ulangan kompyuterlarda qayta ishlanadi.

Bu savollarga javoblar mijozlarning ma'lum bir guruhlarini to'la tenglashtirib, NMATni tashkil qilishning strategiyasini belgilab beradi. Biroq, auditorlik tizimni tashkil qilishning imkonli strategiyalarini izohlashdan avval, bundan qanday vazifalar oldiga qo'yilishni aniqlash zarur.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI.

Hozirgi kunda audit mohiyati to'g'risida uch fikr mavjud:

- audit - bu taftish faoliyati;
- audit - bu ekspert-konsultatsiya faoliyati;
- audit - bu taftish va ekspert-konsultatsiya faoliyatining birligi.

Audit bu taftish faoliyati degan nuqtai nazarda A.F.Aksyonenko, Yu.A.Danilevskiy, V.M.Rodionov, A.Ya.Ruf, A.K.Solodov, K.L.Ugolnikov turishibdi.

Professor A.F.Aksyonenkoning fikricha, audit buxgalteriya hisobini yuritish jarayonini va turli mulkchilik sharoitida xo'jaliklar moliyaviy hisobotini belgilangan qonunlarga mosligini tekshirish ekanligi bildirilgan.

Bizning fikrimizcha, bu holda asos sifatida auditning maqsadi - turli mulkka asoslangan korxonalar moliyaviy hisobotlarini va hisobotni yuritishni tekshirish tushuniladi. Shu bilan birga audit faqat hisobot va hisobni yuritilishini tekshirish bilan chegaralanmaydi. Auditorlik nazorati korxona faoliyatining alohida taraflarini o'rganishga, hisobni yuritishda ko'maklashishga, xo'jalik faoliyatining tahlili, qabul qilinayotgan boshqaruv qarorlarining asoslanganligiga qaratiladi.

Yu.A.Danilevskiy auditni yillik moliyaviy hisobotni tekshiruvchi mustaqil nazorat sifatida va uni qay darajada belgilangan qonunlarda mosligini aniqlab, aktivlar, majburiyatlar va xususiy mablag'larni aks ettirilishining to'laligi, aniqligini belgilab beruvchi vosita sifatida talqin qiladi.

V.I.Podolskiy «audit korxona erishgan moliyaviy natijasi, buxgalteriya hisobini tasdiqlab beruvchi, taftish va nazoratga nisbatan kengroq tushuncha» (9), deb biladi.

Ko'rinib turibdiki, keltirilgan ta'riflar, birinchidan, moliyaviy hisobot auditi va amalga oshirilgan muomalalar haqqoniyligining taftishi bir xil tushuncha sifatida ko'rsatilgan, ikkinchidan, audit davlat moliyaviy nazoratining ko'rinishi sifatida berilgan. Bizning fikrimizcha, bunday yondoshishni konstruktiv deb hisoblab bo'lmaydi, chunki bu MDH davlatlarida audit amaliyotini juda soddalashtirib ko'rsatadi va shu bilan birga O'zbekiston iqtisodidagi amalga oshirilayotgan yirik tashqi iqtisodiy aloqalar talabiga javob bermaydi. Shu bilan birga tahlil qilinayotgan audit to'g'risidagi fikrlar - qonuniy jarayondir, chunki hozirgi kunda O'zbekistonda audit chet davlatlardagi audit taraqqiyoti evolyusiyasining birinchi bosqichidagi nazariy fikrlar ta'siri ostida va sobiq ittifoqning nazorat va taftish tajribasida rivojlanmoqda.

Auditni ekspertiza-konsultatsiya faoliyati sifatida talqin qiluvchi olimlar qatoriga Ye.A.Stoyanov, Ye.S.Stoyanova, P.I.Kamishanovlarni kiritish mumkin. Masalan, Ye.A.Stoyanov va Ye.S.Stoyanova chet el tajribasini o'rgangan holda auditni kompleks iqtisodiy tahlil bilan taqqoslashmoqda.

Professor P.I.Kamishanov «auditni biznesni ekspertiza qiluvchi vosita» (10) sifatida talqin qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Maqolaba abstrakt va mantiqiy fikrlarni bayon etish, umumlashtirib berish, guruhlab berish, ekstropolatsiya usullari orqali ekspert, taqqoslama, qiyosiy, bashoratlash, ekonometrik, tahlil va sintez kabi tahlil usullardan foydalanilgan.

NATIJA VA MUHOKAMA.

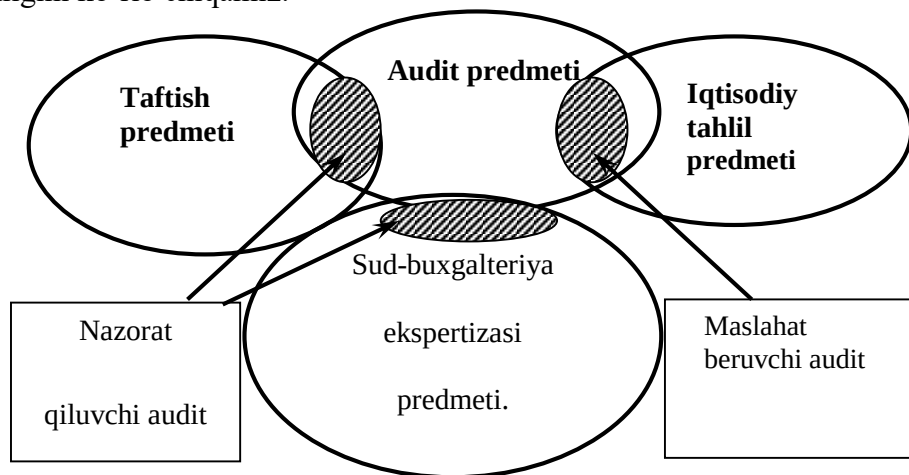
Audit nazariyasi hali amaliy malakalarni umumlashtiruvchi ilmiy asoslar va g'oyalar tizimi sifatida shakllanmaganligi sababli, nazorat- maslaxatchi auditorlik tizimining (NMAT) nazariyasi haqida ham gapirish erta, deb hisoblaymiz. Bu yerda gap faqat NMATni tashkil qilish va ish yuritishining asosi bo'lgan nazariyasining ba'zi bir jabhalari haqidagina borish mumkin.

Auditorlik tizimlarini tashkil qilishning asoslarini ko'rib chiqishdan avval, audit quyidagi faoliyat turlari bilan uzviy bog'liqlikda ekanligini inobatga olish kerak:

- Iqtisodiy tahlil;
- Moliyaviy-xo'jalik faoliyatining taftishi;
- Sud-buxgalteriya ekspertizasi.

Audit umumlashgan fan bo'lib, yuqorida ko'rsatilgan har bir faoliyat turining ish yuritish uslubi va usullarini o'z ichiga qisman oladi.

NMAT qoniqtiradigan asoslarni aniqlash uchun, eng avvalo, aytib o'tilgan faoliyat turlarining predmetini ko'rib chiqish zarur. Bu esa avtomatlashtirish tizimida o'z ifodasini topadigan auditning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rishga imkon beradi. Quyidagi 1- rasmda auditning boshqa faoliyat sohalari bilan bog'liqliklarni ko'rib chiqamiz.

1-rasm. Auditning qo'shilgan faoliyat turlari bilan bog'liqligi¹.

Korxonalarning samaradorlik nuqtai nazaridan qaraladigan xo'jalik jarayonlari iqtisodiy tahlilning predmeti hisoblanadi. Uning tashkiliy qismlaridan biri - moliyaviy tahlil bo'lib, u faqat buxgalteriya hisobotini qamrab oladi. Bu sharoit moliyaviy tahlilni korxonaga qiziqishi bo'lgan kontragentlar bilan tashqi aloqa sohasiga olib chiqadi.

Moliyaviy-xo'jalik faoliyatning taftish predmeti bo'lib, qonuniylik nuqtai nazaridan qaraladigan jarayonlar hisoblanadi. Oxirgi vaqtlarda auditorlik tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan nazoratning yangi ko'rinishlari paydo bo'ldi, biroq moliyaviy-xo'jalik faoliyatini taftish qilish nazoratning asosiy shakllaridan biri bo'lib qolmoqda. Taftishning asosiy vazifasi korxona faoliyatining barcha bo'limlarini batafsil va chuqur tekshirish hisoblanadi.

¹ Tadqiqotlar asosida muallif ishlanmasi

Nazorat-taftish ishining uslublari o'ziga xos bo'lib, ularni bir necha guruhga ajratish mumkin: tasdiqlovchi hujjatlar va yozuvlarni tekshirishga mo'ljallangan uslublar; ro'yxatdan o'tkazish va nazorat tekshirish uchun qo'llaniladigan uslublar; taftishchilarning tahliliy ish uslublari.

Sud-buxgalteriya ekspertizasining predmeti bo'lib, noqonuniy hatti-harakatlarga yo'l qo'yilganligi haqidagi hujjatlar xizmat qiladi.

Bunday ekspertizaning o'ziga xosligi shundayki, taftish davrida taftishchi oldiga jinoiy ish predmeti bo'lib, qolgan hujjatlarni o'rganish vazifasi qo'yiladi.

Aytib o'tganimizdek, auditning predmeti - hisobotning haqqoniyligi va uning qonuniyligini tasdiqlash, shuningdek, korxona faoliyatining haqiqiy sharoitini aniqlash hisoblanadi. Shunday qilib, auditorlik faoliyatning bu turlari bilan nafaqat bevosita bog'liq, balki ularning farqi ham bor. Bu farqlarni ko'rib chiqamiz.

Audit va iqtisodiy tahlil. Iqtisodiy tahlilning asosiy vazifasi - korxona sharoitini ob'ektiv baholash, shu sharoitga tushishiga sabab bo'lgan omillarni aniqlash, haqiqiy ko'rsatkichlarning rejasidan og'ishini hisoblashdan iborat. Auditor esa bu vazifasini nafaqat bajarish, balki korxona moliyaviy-xo'jalik faoliyatini yaxshilash uchun yo'l ko'rsatishi, korxona xodimlariga keyingi davrda ularni hatti-harakatlari qanday bo'lishi kerakligi haqida maslahat berishi zarur.

Audit va iqtisodiy tahlilning umumiy sohasi foydalanuvchilarni moliyaviy faoliyatni yaxshilash bo'yicha ma'lumotlar bilan ta'minlashga qodir bo'lgan NMATni yaratishni ob'ektiv talab qiladi.

Audit va taftish. Taftish predmeti - ishlab chiqarish-xo'jalik faoliyatini qonuniy va haqqoniy aks ettirishdir. Audit predmeti taftish bilan solishtirganda sal kengroq bo'lib, bu mulk va moddiy zaxiralari bilan bog'liq muomalalarning nafaqat qonuniyligi, balki soliqqa tortish, pensiya ta'minoti, mol-mulkni baholash, xo'jalik yuritishning samaraliligi masalalari hamdir. Auditor doimo u yoki bu muomalaning qonuniyligi faktini qayd qilib emas, balki xo'jalik muomalalari jarayonlarini mijozga yordam nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi.

Audit va sud-buxgalteriya ekspertizasi. Sud-buxgalteriya ekspertizasi taftishning bir qismi bo'lgani sababli, audit bilan nazorat muolajalarining yanada kamroq miqdori bilan to'qnash keladi. Ekspertiza xo'jalik faoliyatini hujjatlarda rasmiylashtirishning qonuniyligi, buzilish faktlarini qayd qilishga ustuvor yo'naltirilgan, shu bilan birga chegaralangan va yopiqdir. Audit haqida esa bunday fikr yuritish mumkin emas.

Shunday qilib, audit faoliyatning bir necha turlari ichiga, ularning uslublari va tashkil qilish asoslarini sintezlashtirib kirib boradi.

Auditda, iqtisodiy tahlilda, taftish va sud-buxgalteriya ekspertizasida umumiy sohalarning mavjudligi, barcha ko'rsatib o'tilgan tavsiflarga ega bo'lgan NMATni tashkil qilishni talab qiladi.

Bunday turdagi tizim tashkiliy tuzilma nuqtai nazaridan, bajarish vazifalari turlicha bo'lgan ikkita qismdan tashkil topishi lozim. Iqtisodiy tahlil va taftish turli maqsadlarni ko'zlagani kabi, NMAT ham bir tomondan, nazorat qilish, ikkinchi tomondan esa maslahat berish uchun mo'ljallangan. Bunda NMAT tashkil qilish asoslari shunday bo'lishi kerakki, uning qismlaridagi qarama-qarshi maqsadlarga samarali erishish ta'minlanishi kerak. Bunday asoslarga:

- Umumtizim qismini yaratish uchun: a) komplekslilik; b) axborot saqlashning yagona tizimi;
- Nazorat qiluvchi qismni yaratish uchun: a) auditorlik xatolari paydo bo'lishi tavakkalchiligining eng kamligi (minimumi); b) ma'lumotlarni minimal, lekin yetarli darajada kiritish; v) auditorlik hisobotlarini tashkil qilish sxemalarining birligi va kelishilganligi;
- Maslahat beruvchi qismni yaratish uchun: a) natijalarni taqqoslash; b) natijalarning maqsad sari yo'naltirilishi; v) natijalar noaniqligining minimumi kabilar kiradi.

Komplekslilik prinsipi turli axborot tizimini tashkil qilishda umumqabul qilingan bo'lib, real jarayonlar (bu sharoitda audit modelini) umumiy modelini ishlab chiqishni nazarda tutadi. Umumiy model tizim tuzilishining asosiy maqsadlarini, chegaralarini, xo'jalik jarayonlarini buxgalteriya hujjatlarida qayd qilish usullarini aks ettirishi lozim. Umumtizim modelining mavjudligi audit vazifalari, nazorat muolajalari va uslublari, birlamchi buxgalteriya hujjatlari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatish imkonini beradi.

Ma'lumotlarni saqlashning yagona tizimi prinsipi barcha axborot tizimlari uchun ajralmas

xarakteristika, ya'ni ma'lumotni kiritish bir marta va undan ko'p marotaba foydalanishga ahamiyat qaratadi. Yagona axborot bazasi turli vazifalarga xizmat ko'rsatish bilan birga, ma'lumotlarga tuzatish kiritish uchun qilinadigan xarajatlarni qisqartirish imkonini beradi.

1-jadval

NMATda avtomatlashtirishning mehnat unumdorligiga ta'siri

№	O'rtacha bir yillik auditorga to'g'ri keladigan fondlar bilan qurollanish, ming so'm	Guruhdagi auditorlik firmalari soni	O'rtacha bir yillik auditorga to'g'ri keladigan asosiy vositalar, ming so'm	Nazorat va maslahat xizmatlaridan olingan daromad, ming so'm			Rentabellik %
				1 kishi soatiga tugri keladigan to'g'ri mehnat xarajatlariga	1 kishi soatiga to'g'ri keladigan ShUMQga	Ming so'mlik kompyuter dasturlariga	
1	600 gacha	8	305	2,19	2,37	0,49	15
2	601-800	15	544	2,96	3,69	1,14	18
3	801 dan yuqori	13	996	4,02	5,44	0,86	20
	Jami:	36	615	3,0	3,81	0,83	18

Izox: Hisob kitoblar O'zbekiston Respublikachida faoliyat yuritayotgan ilg'or auditorlik tashkilotlarining 2018-2023 yillardagi ma'lumotlari asosida juft korrelyatsiya koeffitsientlari yordamida amalga oshirildi.

Yuqorida qayd etilganidek NMAT ob'ektlari ikki guruhga ajraladi, ya'ni buxgalteriya hisobi qo'lda yuritiladigan va kompyuterli ob'ektlar. Ma'lumki, fondlar bilan qurollanish mehnat unumdorligini oshirishning asosiy omilidir. 2-jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, avtomatlashtirish darajasining oshishi auditorlik tashkilotlarida mehnat unumdorligining oshishiga olib keladi. Masalan, tashkilotlardagi fondlar bilan qurollanish darajasi 305 ming so'mdan 996 ming so'mgacha oshganda jonli mehnat unumdorligi deyarli ikki martaga oshgan, ya'ni 2,09 ming so'mdan 4,02 ming so'mgacha. Umumiy, jonli va buyumlashgan mehnat unumdorligi esa 2,37 ming sumdan 5,44 ming sumga, deyarli 2,5 barobar oshgan. Shartli umumiy mehnat xarajatlari asosida umumiy mehnat unumdorligini hisoblash metodikasiga alohida mavzuda to'xtalamiz.

Tashqi auditning maqsadlarini tahlil qila borib, nazorat qiluvchi auditning quyidagi vazifalarini ajratib ko'rsatish mumkin: tayyor mahsulot hisobi va uni sotish audit; ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxi kalkulyatsiyasining audit; ustav kapitali va ta'sischilar bilan hisob-kitoblar audit; mehnat va ish haqi bo'yicha hisoblashuvlar audit; moddiy qimmatliklar hisobining audit; pul mablag'lari hisobining audit va boshqalar.

Konsultativ-maslahatchi audit vazifalariga quyidagilarni kiritish mumkin: Qarz vositalari strategiyasining audit; moliyaviy barqarorlik audit; dividendlar bo'yicha siyosatning audit; to'lovga qobiliyatlilik audit; kompleks audit. Bu vazifalar iqtisodiy-matematik modellar bilan ko'rsatilib, odatda, matematik dasturlashtirish va noaniq mantiq uslublari yordamida o'z yechimini topadi.

NMATning qoidalar manbaidan foydalanishning ikkita imkoniyati mavjud:

- talablarga mos keladigan tashqi axborot bilimlar manbai tizim qoidalariga asosan qayta ishlanadi va olingan natija natijaviy fayllarga yuboriladi;
- talablarga mos keluvchi tashqi axborot, avvalo, faktlar manbaiga joylashtiriladi. U auditor tomonidan, tizim bilan muloqoti oxiridagina mos qoidalar yordamida qayta ishlanadi. Auditorlik hisoboti bunda qismlar bilan emas, balki to'la tarkib topadi.

Auditni bajarish moduli - tizim ishini bo'limlarga ajratish, ekranga standart va standart bo'lmagan oynalarni chiqarish, auditorlik hulosalarni tashkil qilish va tahrir qilish uchun belgilangan.

Bu modulni ishlab chiqish auditorlik nazorat funksiyalarini bajarish strategiyasini tanlashni nazarda tutadi. NMATni tashkil qilishda ikkita strategiya mavjud bo'lib, ularni tanlash ikki qarama-qarshi mezoniga asoslanadi:

- boshlang'ich ma'lumotlarni kiritishda xarajatlarni minimallashtirish;
- moliyaviy hujjatlarda xato bo'lgan harakatlarni o'tkazish tavakkalchiligini minimallashtirish.

XULOSA.

Shunday qilib, audit faoliyatining bu turi va keltirilgan yo'nalishlar nafaqat bevosita bog'liq, balki ularning farqlari ham mavjud. Ushbu farqlar audit, iqtisodiy tahlil, taftish va sud-buxgalteriya ekspertizasida umumiy sohalarning mavjudligi barcha ko'rsatib o'tilgan tavsiflarga ega bo'lgan nazorat maslahatchi auditorlik tizimlarini (NMAT) tashkil qilishni talab qiladi.

NMATni tashkil qilishning strategiyasini belgilash va qanday vazifalar oldiga qo'yilishi aniqlash zarur. Bularni yechishga mo'ljallangan NMATning ta'minlovchi qismi, ya'ni axborot va dasturiy ta'minot umumlashtirib, yaratilishi zarur.

Shuni alohida qayd etib o'tish maqsadga muvofiqki, NMATni tashkil qilishni ikkita strategiya asosida olib borish va ularni tanlashning mezonlari ishlab chiqish kerak bo'ladi.

Audit iqtisodiy tahlil, moliyaviy-xo'jalik faoliyatining taftishi va sud-buxgalteriya ekspertisasi kabi faoliyat turlari bilan uzviy bog'liqlikda ekanligini inobatga olib, nazorat maslahatchi auditorlik tizimlari (NMAT) qoniqtiradigan asoslarni aniqlashda yuqoridagi faoliyat turlari predmeti va taklif qilinayotgan tizim o'rtasidagi bog'liqlik o'rganilishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T., 2017. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami.
2. O'zbekiston Respublikasi «Aditorlik faoliyati to'g'risida» gi Qonuni. (yangi tahrir) - T., 2021.
3. O'zbekiston Respublikasi «Buxgalteriya hisobi to'g'risida» gi Qonuni. – T., (yangi tahrir) 2016.
4. “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Xarakatlar strategiyasi to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7-fevraldagi PF -4947-sonli Farmoni.
5. Mirziyoev Sh.M Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent ; “ O'zbekiston” 2017 - 488b.
6. Mirziyoev Sh.M Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir raxbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent ; “ O'zbekiston” 2017 – 104 b.
7. “O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentyabrdagi PQ 3946-sonli Qarori.
8. “Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarga o'tishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida” O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi PQ 4611-sonli Qarori.
9. В.И Подольский. Аудит. –М., ЮНИТИ, 2006.
10. П.И.Камышанов. Знакомьтесь: Аудит (Организация и методика проверок). –М., ИВЦ «Маркетинг», 1994.
11. Hamdamov B.Q., Ostonoqulov A.A. Byudjet nazorat: O'quv qo'llanma. -T.: Toshkent Moliya instituti, 2018 yil. 310 bet.
12. Hamdamov B.Q. O'zbekiston iqtisodida audit muammosi // Xo'jalik va huquq. - Toshkent, 1997. -№4. B.36-39.
13. <https://president.uz> - ofitsialnuy sayt Prezidenta Respubliki Uzbekistan.
14. <https://www.lex.uz>
15. . <https://www.mf.uz>
16. <https://www.stat.uz> - Г
17. <https://www.deloitte.com> - Deloitte & Touche
18. <https://www.pwc.com>. - Pricewaterhouse Coopers
19. <https://www.kpmg.com> - КПМГ.
20. <https://www.ey.com> - «Эрнст энд Янг».

Abdiyeva Nargiza Shuxratovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,

«Audit» kafedrası professori v.b., DSc

E-mail: n.abdieva@tsue.uz

ORCID: 0000000193016156

AUDIT SIFATIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR

Абдиева Наргиза Шухратовна

Ташкентского государственного

экономического университета,

д.э.н., и.о.профессора кафедры «Аудит»

E-mail: n.abdieva@tsue.uz

ORCID: 0000000193016156

ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА КАЧЕСТВО АУДИТА

Abdieva Nargiza Shukhratovna

Tashkent State University of Economics,

professor of department «Audit», DSc

E-mail: n.abdieva@tsue.uz

ORCID: 0000000193016156

FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF AUDIT

Аннотация: В повышении эффективности любого вида деятельности значимую роль играет ее эффективная организация и контроль качества. Качество аудита важно не только для пользователей финансовой отчетности, но и для совершенствования аудиторских организаций. На качественную организацию и проведение аудита влияет ряд факторов, и в данной статье представлен комплексный анализ качества аудита и факторов, влияющих на него. Изучены требования к качеству аудита, установленные законодательными документами и международными стандартами аудита. Изучены научные работы и заключения зарубежных и национальных ученых о качестве аудита и на основе полученных результатов сформированы выводы автора.

Ключевые слова: аудит, международные стандарты аудита, финансовая отчетность, качество аудита, фактор, аудиторская организация, аудитор, профессиональная компетентность, достоверность информации.

Abstract: In increasing the efficiency of any type of activity, its effective organization and quality control play a significant role. Audit quality is important not only for users of financial statements, but also for the improvement of audit organizations. The quality organization and conduct of an audit is influenced by a number of factors, and this article presents a comprehensive analysis of the quality of the audit and the factors influencing it. The requirements for audit quality established by legislative documents and international auditing standards have been studied. The scientific works and conclusions of foreign and national scientists on the quality of the audit were studied and the author's conclusions were formed based on the results obtained.

Key words: audit, international auditing standards, financial reporting, audit quality, factor, audit organization, auditor, professional competence, reliability of information.

Annotatsiya: Har qanday faoliyat turining natijaviyligining oshirilishida uning samaralii tashkil etilishi hamda sifati nazorati muhim ahamiyat kasb etadi. Audit sifati nafaqat moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilarga, balki, auditorlik tashkilotlarining faoliyati takomillashuvi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Auditning sifatli tashkil etilishi va amalga oshirilishiga bir qancha omillar ta'sir etib, ushbu maqolada audit sifati va unga ta'sir qiluvchi omillar keng tahlil qilingan. Audit sifatiga qonunchilik hujjatlari va audit xalqaro standartlarida belgilangan talablar o'rganilgan. Audit sifati bo'yicha xorijiy va mahadlly olimlarning ilmiy izlanishlari va xulosalari ilmiy tadqiq etilgan va o'rganilgan ma'lumotlar asosida muallifning xulosalari shakllantirilgan.

Tayanch so'zlar: audit, audit xalqaro standartlari, moliyaviy hisobot, audit sifati, omil, auditorlik tashkiloti, auditor, professional kompetentlik, axborot ishonchliligi.

Kirish

Bugungi kunda moliyaviy hisobot va u bilan bog'liq axborotning ishonchliligi biznesning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Moliyaviy hisobotning ishonchli taqdim etilishi investorlar va boshqa moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilar uchun muhimdir. Moliyaviy hisobot auditini bevosita moliyaviy hisobotning sifatli, ya'ni ishonchli taqdim etilishini nazorat qiluvchi instrumentlardan biri bo'lib, uning sifatli amalga oshirilishi moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilarning oqilona iqtisodiy qarorlar qabul qilinishiga yordam beradi. Shu bilan bir qatorda auditorlik tekshiruvlarini unga turdosh xizmatlarni sifatli amalga oshirish auditorlik tashkilotlarining obro'si, reyting ko'rsatkichlarining oshishi va natijada daromadining oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi.

Bugungi kunda butun dunyoda auditning takomillashuvi va sifatli auditga bo'lgan talabning kuchayishi kuzatilmoqda. Bundan kelib chiqib, ko'pgina iqtisodchi olimlar tomonidan ushbu mavzuni ilmiy jihatdan tadqiq etishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Yapon iqtisodchi olimi Xiroshi Ueruma auditning sifatli o'tkazilishini uning oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarning bajarilishi bilan bog'laydi.

Va ushbu olim tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar Yaponiyada «Katta to'rtlik» auditorlik tashkilotlari "Katta to'rtlik"ka kirmaydigan auditorlik tashkilotlariga qaraganda mijoz kompaniyalarning ichki nazorat tizimini baholash va yaxshilash vazifasini mukammalroq bajarishi to'g'risida xulosaga kelgan. Bu o'z navbatida moliyaviy hisobotlarda xato va kamchiliklarning kam miqdorda aniqlanishiga olib keladi. Bundan kelib chiqib, Xiroshi Ueruma "Katta to'rtlik" auditorlik kompaniyalari auditni sifatliroq o'tkazadi degan xulosaga kelgan. Tadqiqotchi audit sifatiga ta'sir qiluvchi omillar sifatida qo'yidagilarni taklif qiladi:

- *Auditorlik tashkilotining hajmi.* "Katta to'rtlik" auditorlik tashkilotlari tomonidan risklarni baholash va auditni rejalashtirishga ko'proq resurslar ajratishi, hamda profesionallik darajasiga talabning yuqoriroq bo'lishi natijasida auditni yuqori sifatda amalga oshirilishini ta'minlaydi.

- *Audit maqsadlari.* J-SOX (Sarbanes-Oxley Act)¹ kabi qonunda belgilangan talablar audit sifatini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

- *Audit jarayonlari:* Audit sifati shuningdek, auditorlar tomonidan qo'llaniladigan amallar va jarayonlarga bog'liq bo'ladi. Bu jarayonlarga audit standartlariga rioya qilish, risklarni baholash kabilar kiradi.

- *Institutsional omillar:* Kompaniyalar faoliyatini tartibga soluvchi va huquqiy talablar ham audit sifatiga ta'sir qiladi. Masalan moliyaviy hisobotga bo'lgan me'yoriy-huquqiy tizimi kuchaytirilgan mamlakatlar moliyaviy hisobotning sifatliroq bo'lishini ta'minlaydi.

- *Iqtisodiy oqibatlar.* Audit sifatiga iqtisodiy oqibatlar ham ta'sir qilishi tadqiq etilgan, masalan kompaniyaning obro'si bilan bog'liq risklar yoki sud jarayonlari auditorlarni tekshiruvni sifatliroq o'tkazishga undashi mumkin.

¹ Sarbanes-Oxley Act.-2002 y. AQSh

Ckinner va Srinivasan fikrlariga ko'ra yuqori sifatli tashqi audit- bu yaxshi faoliyat yurituvchi kapital bozorlarining markaziy komponentidir².

Frensis audit sifatiga ta'sir qiluvchi omillarni olti darajaga bo'lib o'rgangan bo'lib, ular quyidagilar: audit axboroti, auditorlik jarayonlar, buxgalteriya tashkilotlari, audit sanoati va bozori, audit natijalarining iqtisodiy oqibatlar³.

S.M.Bichkova audit sifatiga ta'asir qiluvchi eng asosiy mezon sifatida auditorning professional fikriga undan foydalanuvchilarning bo'lgan ishonchi deb taklif qilgan va audit sifatini 2 xil yondashuvda tadqiq etgan:

1) Auditorlik xizmatlari sifati va auditorlik xulosasining sifati auditorlarning professional kompetentligi va tajribasining to'g'ridan to'g'ri natijasidir.

2) audit sifati auditorlik tashkilotining raqobatbardoshlik ko'rsatkichlaridagi afzalliklar, moliyaviy faoliyat ko'rsatkichlari, auditorlik xizmatlari bozorida ushbu auditorlik tashkiloti faoliyatining davomiyligi, auditorlar malakasi va ish tajribasi, mijozlar soni kabi reyting ko'rsatkichlari bilan namoyon bo'ladi⁴.

Rus olimi Mentyukov fikriga ko'ra, audit sifatiga ta'sir qiluvchi eng asosiy omillardan biri - bu institutsional muhitdir. Ushbu yondashuv institutsional muhit ta'siri asosida moliyaviy hisobotdan va auditorlik xulosasidan foydalanuvchilar extiyojlari yotishi bilan izohlangan⁵.

Iqtisod fanlari doktori, prof. A.Avlokulov audit sifatini ta'minlashda uni nazorat qilish katta ahamiyat kasb etishi ta'kidlagan va audit sifati nazoratini samarali tashkil qilish bo'yicha quyidagi takliflarni berib o'tgan:

«- auditor ishi sifatining nazorati tekshiruvning har bir bosqichida o'tkazilishi lozim;
- audit ishi sifatining nazorati auditorlik tashkilotining ish hujjatlarida rasmiylashtirilishi shart;
- moliyaviy natijalar audit ishi sifatini baholashda moliyaviy natijalar shakllanishining barcha bosqichlarini ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir»⁶.

Qozoqiston iqtisodchi olimlari Dulambaeva R.T., Ziyadin S. va Beksultanov A.A. olib borilgan tadqiqotlar natijasida audit sifatining oshishida quyidagi omillarning mohiyatini ilmiy jihatdan asoslab berishgan: "ilm va tajriba bilan o'zaro almashish, auditorlarni professional darajada tayyorlash va ularning malakasini doimiy oshirib borish; zamonaviy informatsion texnologiyalardan foydalanish; auditorlik guruhi a'zolari o'rtasida hamkorlik aloqalarini rivojlantirish; tekshiriluvchi ob'ekt bilan professional aloqalarni yo'lga qo'yish"⁷.

Tadqiqot metodologiyasi

Mavzuni o'rganish jarayonida induksiya va deduksiya, tizimli tahlil va ilmiy abstraksiya kabi usullardan keng foydalanildi. Ilmiy abstraksiya usulidan foydalanishga asoslangan maqolada audit sifatiga qonunchilikda belgilangan talablar va unga ta'sir qiluvchi omillar to'g'risida umumiy ma'lumot berilgan.

Tahlil

Mamlakatimizda bugungi kunda auditorlik xizmatlari sifatini oshirishga keng urg'u berilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.09.2018 yildagi PQ-3946 "O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga asosan auditorlik xizmatlari sifatini oshirish va auditorlik xulosalarining haqqoniyligi ta'minlash maqsadida, auditorlarni maxsus tayyorlash va ularning malakasini oshirish, professional tayyorgarlik va auditorlik faoliyatining xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha bir qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. Va O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonun yangi tahrir ostida qabul qilindi.

² Skinner, D. J., & Srinivasan, S. (2012). Audit quality and auditor reputation: Evidence from Japan. *The Accounting Review*, 87(5), 1737-1765.

³ Francis, J. R. (2011). A framework for understanding and researching audit quality. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 30(2), 125-152.

⁴ Bichkova S. M. Kontrol kachestva audita / S. M. Bichkova — «Eksmo», 2008 g. 25 str.

⁵ Mentyukov I.V. Vliyaniye institutsionalnoy sredi na kachestvo audita // Vestnik AKSOR. — 2011.— №2.

⁶ Avlokulov A.Z. Moliyaviy natijalar audit sifati oshirish masalalari. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 2, mart-aprel, 2015 yil. 1-7 b.

⁷ Beksultanov A.A., Dulambayeva R.T., Ziyadin S. Analiz faktorov, vliyayushix na kachestvo gosudarstvennogo audita v Kazaxstane. Voprosi gosudarstvennogo i munitsipalnogo upravleniya. 2018. № 4. Str.94-119.

Ushbu qonunda audit sifatini ta'minlovchi bir qator talablar belgilangan bo'lib, ularga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

-mustaqillik, halollik va xolislik, chuqur kasbiy bilimga egalik va axborotni maxfiyligi printsiplariga rioya qilish;

- Auditorlik faoliyatini Xalqaro buxgalterlar federatsiyasining Audit va ishonchni ta'minlaydigan topshiriqlarning xalqaro standartlari bo'yicha kengashi tomonidan e'lon qilinadigan auditning xalqaro standartlari hamda sifat nazoratining xalqaro standartlari, tahliliy tekshiruvlarning xalqaro standartlari, ishonchni ta'minlaydigan topshiriqlarning xalqaro standartlari, turdosh xizmatlarning xalqaro standartlari asosida tashkil qilish;

- auditorlik sertifikatini olish uchun malaka talablari;

-auditorlik tashkilotlariga kuyilgan talablar va boshqalar.

Shu bilan bir qatorda xalqaro audit standartlari talablariga rioya qilish audit sifatini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi:

- AXS 220. Moliyaviy hisobot auditini o'tkazishda sifat nazorati.

- Xalqaro sifat nazorati standarti №1 "Moliyaviy hisobotlarni ko'rib chiqish va tekshirishni va ishonchni ta'minlovchi boshqa topshiriqlarni hamda turdosh xizmatlarni amalga oshiruvchi auditorlik tashkilotlarida sifatni boshqarish"

- Xalqaro sifat nazorati standarti №2 "Topshiriqlarni bajarish sifatini tekshirish".

AXS 220 hamda Xalqaro sifat nazorati standartlari talablariga rioya qilish auditorlik tashkilotlarida quyidagi xususiyatlarga ega bo'lgan sifatni boshqarish tizimini ta'minlaydi:

- Auditorlik tashkiloti rahbariyatining sifatni boshqarishga javobgarlikning oshishi;

- Sifatni boshqarishga riskka yo'naltirilgan yondashuv;

- Texnologiyalardan foydalanish,

- texnologiyalar, tarmoqlar va tashqi xizmat ko'rsatuvchi provayderlardan foydalanish muammolarini hal qilish;

- ichki va tashqi ma'lumotlar oqimining uzluksizligiga e'tiborni kuchaytirish;

- sifat menejmenti tizimlarining monitoringi va aniqlangan kamchiliklarni o'z vaqtida bartaraf etish;

- auditorlik topshirig'i rahbarining rolini o'zgartirish, uning audit sifati uchun javobgarligini oshirish»⁸.

Shu bilan bir qatorda 2002 yil 30 iyulda qabul qilingan Sarbeyns-Oksli (SOX⁹) qonunchiligi audit sifatini ta'minlashga qaratilgan bir qator talablarga ega bo'lib, ushbu qonunchilik moliyaviy hisobot bilan bog'liq bo'lgan firibgarlik holatlariga qarshi kurashish bo'yicha muhim instrument bo'lib hisoblanadi. Ushbu qonunchilikni Yaponiya, Indiya va boshqa bir qator mamlakatlar ham bugungi kunda qabul qilgan bo'lib, ushbu qonunchilikning auditga ta'siri borasidagi asosiy jihatlari quyidagilardan iborat:

1. Auditorlarning mustaqilligini mustahkamlash.

Auditorlik va auditorlik xizmatlarini taqdim etishdagi cheklovlar: SOX auditorlik firmalarining mijozlarga konsalting xizmatlarini ko'rsatish imkoniyatini cheklaydi, bu manfaatlar to'qnashuvining oldini olishga yordam beradi va auditorlarning mustaqilligini oshiradi.

Auditorlarni almashtirish: SOX har besh yilda yetakchi auditorlarni muntazam ravishda almashtirishni talab qiladi, bu auditorlar va mijozlar o'rtasidagi auditning ob'ektivligini kamaytiradigan juda yaqin munosabatlarning oldini oladi.

2. Boshqaruv mas'uliyatini oshirish

Menejerlarning shaxsiy javobgarligi: SOX bo'yicha menejerlar (Bosh direktorlar va moliyaviy direktorlar) moliyaviy hisobotlarning to'g'riligini shaxsan imzolashlari va tekshirishlari shart. Bu top-menejerlarning hisobotlarning to'g'riligi uchun javobgarligining oshishi va natijada audit sifatiga qo'yiladigan talablarning kuchaytirilishiga olib keldi.

⁸ <https://www.audit-it.ru/news/audit/1091962.html>

⁹ Sarbanes-Oxley Act. <https://ru.wikipedia.org/wiki>

3. Yirik kompaniyalar buxgalteriya hisobi nazorati bo'yicha Kengash (Public Company Accounting Oversight Board) tashkil etilishi.

Auditorlik tashkilotlari ustidan nazorat: SOX asosida tashkil etilgan Buxgalteriya hisobi nazorati Kengashi yirik kompaniyalarni tekshiradigan auditorlik tashkilotlarini tartibga solish uchun javobgardir. Kengash auditorlik tashkilotlarini tekshiradi, standartlarni belgilaydi va ularga rioya qilinishini ta'minlaydi.

Standartlarni ishlab chiqish: Kengash audit sifatini oshirishga qaratilgan standartlarni, shu jumladan auditni o'tkazish va ichki nazoratni ta'minlash standartlarini ishlab chiqadi va amalga oshiradi.

4. Ichki nazorat talablarini kuchaytirish

SOX 404-bo'lim: ushbu bo'lim davlat kompaniyalaridan har yili moliyaviy hisobotlar ustidan ichki nazorat holatini baholash va hisobot berishni talab qiladi. Auditorlik firmalari ushbu hisob-kitoblarni tekshirishlari shart, bu moliyaviy hisobotlarning sifati va auditning ishonchliligini oshiradi.

5. Shaffoflik va hisobot yaxshilandi.

Kengaytirilgan oshkor qilish talablari: SOX moliyaviy hisobotda batafsilroq ma'lumot berishni talab qiladi, bu moliyaviy manipulyatsiyani yashirishni qiyinlashtiradi va auditorlarni hisobotlarni sinchkovlik bilan tekshirishga majbur qiladi.

Qoidabuzarliklar uchun sanksiyalarning kuchayishi: SOX moliyaviy hisobotdagi firibgarlik uchun qattiq jazolarni joriy qildi, bu yesa auditorlarni yanada chuqurroq tekshiruvlar o'tkazishga undaydi.

6. Korporativ madaniyatga ta'siri

«Yaxlitlik madaniyati»ni qo'llab-quvvatlash: SOX korporativ boshqaruv va axloq bo'yicha qat'iy standartlarni ilgari surdi, bu esa o'z navbatida audit sifatini yaxshilaydi, chunki kompaniyalar yuqori standartlarga rioya qilishga majbur bo'ladi.

Ushbu chora-tadbirlar natijasida Sarbeyns-Oksli Qonuni auditorlik sifatini sezilarli darajada yaxshilanishiga sabab bo'ldi, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va aniqligi uchun kompaniyalar va auditorlik firmalarining javobgarligini oshirdi.

Yuqorida tadqiq etilgan qonunchilik talablari, standartlar va iqtisodchi olimlar ilmiy qarashlarini o'rganish natijasida auditorlik tekshiruvining sifatiga ta'sir qiluvchi omillarni ichki va tashqi omillarga ajratib, tahlil qilishimiz mumkin.(1-rasm).

Audit sifatiga ta'sir etuvchi omillar	
Audit sifatiga ta'sir etuvchi tashqi omillar	Audit sifatiga ta'sir etuvchi ichki omillar
Institutsional omillar	Qonunchilik talablari va axloq prinsiplariga rioya etish
Mijoz korxona bilan axborot almashinuvi	“To'g'ri” auditorlik guruhini shakllantirish
	Axborot yig'ish va tahlil qilish tizimi
	Auditorlik amallar
	Auditorlik jarayonlarini hujjatlashtirish
	Audit jaryonida texnologiyalardan foydalanish
	Auditorlarning taklif va tavsiyalari
	Audit sifatini nazorat qilish

1-rasm. Audit sifatiga ta'sir etuvchi omillar¹⁰

1. Institutsional omillar. Auditorlik tekshiruvi va unga turdosh xizmatlarni sifatli amalga oshirishda albatta auditorlik tashkilotlari faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik talablari muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Mijoz korxona bilan axborot almashinuvi audit sifatiga ta'sir etuvchi omil hisoblanib, audit jarayonida korporativ boshqaruvga javobgar shaxsalar bilan axborot almashinuvini yo'lga qo'yish, aniqlangan xato va kamchiliklar bo'yicha ularga axborot taqdim etish va bu bo'yicha ularning

¹⁰ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

rejalashtirgan chora-tadbirlari buyicha axborotga ega bo'lishda ushbu shaxslarning savollarga obyektiv va haqqoniy javob berishi muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Qonunchilik talablari va axloq prinsiplariga rioya etish malakaviy talablar bilan bir qatorda auditni sifatli amalga oshirilishiga ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasining qonunchiligida asosiy fundamental axloq prinsiplari keltirilgan bo'lib, Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi tomonidan ishlab chiqilgan "Professional buxgalterlarning axloq Kodeksi"da ushbu sohada faoliyat yurituvchi mutaxassilar uchun keng ravishda axloq prinsiplari, ushbu prinsiplarning buzilishiga olib keluvchi holatlarni baholash konsepsiyasi keltirilgan bo'lib, ushbu prinsiplarga rioya qilish auditni sifatli tashkil qilishga yordam beradi.

3. Professional kompetentligi yuqori bo'lgan auditorlik guruhini shakllantirish. Bunda tekshiriluvchi sohada zaruriy bilim va tajribaga ega bo'lgan guruhni, ularning mustaqilligi va obyektivligini ta'minlagan holda tuzish muhim ahamiyat kasb etadi.

4. Auditni sifatli rejalashtirish. Bunda audit strategiyasi va maqsadidan kelib chiqib, kutilayotgan natijalar, moliyaviy hisobotning jiddiy buzilib ko'rsatilish riski mavjud holatlarni, muhimlik darajasini belgilab olish va auditorlik riskini apsaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Baholangan ko'rsatkichlar asosida audit rejasini tuzish va unda muddat, majburiyatlar va resurslar taqsimotini to'g'ri amalga oshirish lozim.

5. Axborot yig'ish. Auditorlik tekshiruv natijalariga ko'ra auditorlik xulosasini shakllashtirish yoki turdosh xizmatlarni sifatli amalga oshirish uchun ma'lumot yig'ishni turli xil metodlaridan foydalanish, ma'lumot manbalarini ishonchli va tekshiruv obyektiga tegishlilikini tekshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lumotlarni tahlil qilish va sharhlash: yig'ilgan ma'lumotlarni tizimlashtirish va ularni tahlil qilish va nomutanosibliklar, risklarni aniklash va ularni pasaytirish imkoniyatlarini aniqlash lozim.

6. Auditorlik tekshiruv va turdosh xizmatlarni sifatli amalga oshirishda samarali auditorlik amallari va jarayonlarni bajarish muhimdir. Ya'ni mos keluvchi, tekshiruv obyektiga tegishli bo'lgan auditorlik amallarini qo'llash eng ishonchli auditorlik dalillarni yig'ish orqali audit sifatining oshishiga ta'sir etadi.

7. Audit jarayonida zamonaviy texnologiyalar va dasturiy ta'minotlardan foydalanish bir qancha afzalliklarga ega bo'lib, ularga quyidagilarni kiritishimiz mumkin: katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, Masofaviy audit o'tkazish, nazorat qilish, axborot xavfsizligi va maxfiyligi va boshqalar. Raqamlashtirilgan audit auditorlik teshiruv va turdosh xizmatlar samaradorligini oshirish, xavflarni minimallashtirish va jarayonlarni optimallashtirish uchun kuchli vosita bo'lib hisoblanadi.

8. Auditorlik jarayonlarni hujjatlashtirish: bunda aniq xulosalar va tavsiyalar bilan batafsil hisobot yaratish, ma'lumotlarni tasavvur qilish uchun grafik va jadvallardan foydalanish tekshiruv natijalari bo'yicha xulosa shakllantirishga yordam beradi.

9. Fikr va tavsiyalar: natijalarni manfaatdor tomonlarga taqdim etish va tavsiyalarni muhokama qilish. Taklif etilgan tavsiyalarni amalga oshirish va aniqlangan kamchiliklarni tuzatish rejasini tayyorlash, shu bilan birga xato va kamchiliklarni tuzatish bo'yicha auditor taklif va tavsiyalari amalda qo'llanilganini nazorat qilish audit sifatining oshishiga ijobiy ta'sir etadi.

10. Audit sifatini nazorat etish tizimi tashqi va ichki turlarga bo'linib, tashqi nazorat auditorlik faoliyati sohasidagi vakolatli davlat organ tomonidan amalga oshirilsa, ichki nazorat auditorlik tashkilotida ichki hujjatlar asosida tashkil qilinishi lozim.

Shunday qilib, auditorlik tekshiruvini o'tkazish va xizmatlarni ko'rsatish jarayonida qonunchilik talablariga, axloqiy prinsiplargarioya qilish, auditni moliyaviy hisobotning jiddiy buzib ko'rsatilish riskini baholashga yo'naltirilgan holda rejalashtirish va amalga oshirish, zamonaviy islohotlar, metodlar va texnologiyalarni joriy etish audit sifatini oshishiga yordam beradi.

Xulosa

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash mumkinki, xalqaro standartlar va prinsiplarga rioya etish, auditorlarning malakasini doimiy oshirib borish audit jarayonida risklarni baholash va ularni pasaytirish bo'yicha chorag'tadbirlarni amalag oshirish va boshqa bir qancha omillar audit sifatini oshirishga yordam beradi.

Audit sifati shuningdek, auditorlik tashkilotining hajmi, audit maqsadlari, qo'llaniluvchi jarayonlar, institutsional sharoitlar va korporativ madaniyatning o'zaro ta'siri natijasi sifatida namoyon bo'ladi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonuni
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.09.2018 yildagi PQ-3946 "O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori
3. Sarbanes-Oxley Qonuni. Sarbanes-Oxley Act.-2002 yil. AQSH.
4. AXS 220. "Moliyaviy hisobot auditini o'tkazishda sifat nazorati".
5. Xalqaro sifat nazorati standarti №1 "Moliyaviy hisobotlarni ko'rib chiqish va tekshirishni va ishonchlni ta'minlovchi boshqa topshiriqlarni hamda turdosh xizmatlarni amalga oshiruvchi auditorlik tashkilotlarida sifatni boshqarish"
6. Xalqaro sifat nazorati standarti №2 "Topshiriqlarni bajarish sifatini tekshirish".
10. Bichkova S. M. Kontrol kachestva audita / S. M. Bichkova — «Eksmo», 2008 g. 25 str.
11. Mentyukov I.V. Vliyaniye institutsionalnoy sredi na kachestvo audita // Vestnik AKSOR. – 2011.– №2.
12. Avlokulov A.Z. Moliyaviy natijalar auditi sifatini oshirish masalalari. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 2, mart-aprel, 2015 yil. 1-7 b.
13. Beksultanov A.A., Dulambayeva R.T., Ziyadin S. Analiz faktorov, vliyayushix na kachestvo gosudarstvennogo audita v Kazaxstane. Voprosi gosudarstvennogo i munitsipalnogo upravleniya. 2018. № 4. Str.94-119.
7. Hiroshi Uemura. The Effect of Audit Objectives on Audit Quality—Why is There Little Disclosure of Significant Deficiencies in Japanese Internal Control Audits? Journal of Modern Accounting and Auditing, February 2016, Vol. 12, No. 2, 65-76 doi: 10.17265/1548-6583/2016.02.001. r.65-76
8. Skinner, D. J., & Srinivasan, S. (2012). Audit quality and auditor reputation: Evidence from Japan. The Accounting Review, 87(5), 1737-1765.
9. Francis, J. R. (2011). A framework for understanding and researching audit quality. Auditing: A Journal of Practice & Theory, 30(2), 125-152.

Mamatkulov Baxtiyor Xalmuradovich-

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Iqtisodiy statistika” kafedrasi professori,

iqtisodiyot fanlari doktori (DSc)

tel: +99890-910-74-28

elektron pochta: bmamatkulov@gmail.com

IQTISODIYOT TARMOQLARI VA SOHALARI UCHUN OLIY MA'LUMOTLI MUTAXASSISLAR TAYYORLASH SIFATINI STATISTIK O'RGANISH

Маматкулов Бахтиёр Халмурадович-

Ташкентский государственный экономический университет

Профессор кафедры «Экономическая статистика»,

Доктор экономических наук (DSc)

телефон: +99890-910-74-28

Электронная почта: bmamatkulov@gmail.com

СТАТИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ ОТРАСЛЕЙ И СФЕР ЭКОНОМИКИ

Mamatkulov Bakhtiyor Khalmuradovich-

Tashkent State University of Economics

Professor of the Department of “Economic Statistics”,

Doctor of Economic Sciences (DSc)

tel: +99890-910-74-28

e-mail: bmamatkulov@gmail.com

STATISTICAL STUDY OF THE QUALITY OF TRAINING OF HIGHER EDUCATIONAL SPECIALISTS FOR SECTORS AND AREAS OF THE ECONOMY

Annotatsiya: Mazkur maqolada iqtisodiyot tarmoqlari va sohalari uchun oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanishning mohiyati va ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni, hamda ahamiyati yoritib berilgan. Shuningdek, mazkur maqolada ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash samarasi haqida fikr yuritilgan va oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoniga yangicha yondashish borasida takliflar berilgan.

Tayanch so'zlar: iqtisodiyot tarmoqlari va sohalari, innovatsiya, pedagogik texnologiya, ta'lim sifati, iqtisodchi mutaxassislar, innovatsion yondashuv.

Аннотация: В статье освещается сущность использования педагогических технологий в повышении качества подготовки специалистов с высшим образованием для отраслей и сфер экономики, их роль в повышении качества образования и их значение. В статье также рассматривается эффективность использования инновационных педагогических технологий в образовательном процессе и даются предложения по новому подходу к образовательному процессу в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: секторы и отрасли экономики, инновация, педагогические технологии, качество образования, экономисты, инновационный подход.

Abstract: This article highlights the essence of using pedagogical technologies in improving the quality of training of specialists with higher education for sectors and areas of the economy, their role in improving the quality of education, and their importance. Also, this article discusses the

effectiveness of using innovative pedagogical technologies in the educational process and makes proposals for a new approach to the educational process in higher educational institutions.

Keywords: *economic sectors and industries, innovation, pedagogical technology, quality of education, economists, innovative approach.*

Kirish

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim davlat iqtisodiyotini va inson kapitalini rivojlantirish uchun muhim omil hisoblanadi. Hukumatimiz oliy ta'lim olish imkoniyatlarining sifatiga alohida e'tibor qaratib kelmoqda. Mamlakatimizda ta'lim tizimining maktabgacha ta'limdan tortib oliy ta'limgacha – barcha bosqichlarida izchil isloh qilmoqda. Ushbu islohotlar o'quv jarayonida sillaboslarni modernizatsiya qilish, o'qituvchilarni tayyorlash, amaliy va ma'ruza mashg'ulotlariga raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali xalqaro hamkorlikni mustahkamlashga yo'naltirilgan.

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim uzluksiz ta'lim tizimining mustaqil turi bo'lib, respublika qonunchiligiga muvofiq, umumiy o'rta va o'rta maxsus, professional ta'lim negizida, oliy ta'lim tashkilotlarida amalga oshiriladi.

“O'zbekiston Respublikasida 2023/2024 o'quv yili boshiga faoliyat yuritayotgan oliy ta'lim tashkilotlari soni 219 tani tashkil etgan va 2019/2020 o'quv yili boshiga nisbatan 100 taga, ya'ni 84,0 % ga ko'paygan. 2023/2024 o'quv yili boshiga O'zbekiston Respublikasidagi oliy ta'lim tashkilotlariga qabul qilingan talabalar soni 365,2 ming kishini tashkil etgan va 2019/2020 o'quv yili boshiga nisbatan 227,1 ming kishiga, ya'ni 2,6 barobarga oshgan” [3, 494-495 betlar].

Bugun dunyoda internetning rivojlanishi, xususan, informatsion texnologiyalar, insonlarning ta'lim olish madaniyatini tubdan o'zgartirdi. Bugungi kunda iqtisodiyot tarmoqlari va sohaları uchun oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarini samarali qo'llash keng amalga oshirilmoqda. Hozirgi vaqtda interfaol ta'lim muhitini yaratish, iqtisodiyot mutaxassisligi va ta'lim yonalishlari o'quvchilarning tafakkuri va dunyoqarashini rivojlantirishning innovatsion usul va pedagogik texnologiyalarini takomillashtirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O'zbekiston — 2030” strategiyasi to'g'risida” gi PF-158-sonli Farmonida – “Iqtisodiyotning eng tez o'sib borayotgan yo'nalishlarida amaliy tadqiqotlarni kuchaytirish, “korxona — oliygoh — ilmiy tashkilot” klaster tizimini joriy etish doirasida amaliy tadqiqotlarga Davlat budjetidan 4 trillion so'm mablag' yo'naltirish, iqtisodiyot tarmoqlarining “drayver” yo'nalishlarida 850 turdagi innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish, amaliy tadqiqotlar natijalari asosida 2,5 mingdan ziyod yangi ilmiy ishlanmalar yaratish, transport va logistika, qishloq xo'jaligida hosildorlik, energetika, biotexnologiya, geologiya va metallni qayta ishlash, mashinasozlik va elektronika yo'nalishlarida 8 ta ilmiy ishlab-chiqarish klasterini tashkil etish” [1, 6 bet] kabi bir qator ustuvor vazifalar belgilandi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot tarmoqlari va sohaları uchun oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini statistik o'rganish iqtisodchi olimlarning ilmiy adabiyotlarida ilmiy jihatdan statistik tadqiq qilinib, amaliyotda foydalanish uchun tatbiq etila boshlandi.

Muallif B.B. Usmonovning qayd etishicha: “Aholining ma'lumot darajasining o'sishi, ta'lim rivojlaninmshi aholining ijtimoiy – demografik jarayonlari – tug'ilish va o'lim, nikoh va ajralish, migratsiya jarayonlari, ijtimoiy ko'chishlar, shuningdek, odamlar turmush tarzining alohida ko'rsatkichlari – mehnat va ijtimoiy faolligi, madaniyat darajasi, ma'naviy qiyofasi va shu kabilarga ta'sirini ststistik o'rganish ham katta ahamiyatga ega” [4, 92 bet].

Mualliflar H.Nabiyev, M.Ahmedovalarning fikricha “Turmush darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi ko'p bo'l- ganligi sababli hozirgi vaqtda qator jamlovchi ko'rsatkichlar ham qo'llaniladi va ulardan biri inson imkonivatlarini rivojlanish indeksi Cinson salohivatini rivojlanish indeksiMir. Bu ko'rsatkich insonlaming moddiy va manaviy istaklarini qondirish imkoniyatlarini oichash uchun, shuningdek ayrim mamlakatlar va umuman insoniyatning ijtimoiy rivojlanishi ustidan nazorat olib borish uchun xizmat qiladi. Inson rivojlanish indeksi (Ji.r.) uchta omilning ta'sirini hisobga oladi: 1) umr uzunligi; 2) ta'lim olish darajasi; 3) jon boshiga ishlab chiqarilgan YalM hajmi.” [5, 344 bet].

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida statistik kuzatish, mutlaq, nisbiy va oʻrtacha miqdorlar, statistik baholash kabi usullardan foydalanilgan.

Natija va muhokama

Mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish boʻyicha ustuvor vazifalarga muvofiq oliy maʼlumotli iqtisodchi mutaxassislar tayyorlash tizimini tubdan qayta koʻrib chiqish, xalqaro andozlalar darajasida zarur shart-sharoitlar yaratishmni talab etmoqda.

1-jadval

Oʻzbekiston Respublikasi oliy taʼlim tashkilotlarida 2016-2024 yillardai talabalarning jinsiy tarkibi boʻyicha soni

(1 yanvar holatiga, kishi)

Yillar	Jami talabalar soni	Shu jumladan:			
		Erkaklar soni	Jami talabalar soniga nisbatan salmogʻi, %	Ayollar soni	Jami talabalar soniga nisbatan salmogʻi, %
2016	266681	165824	62,18	100857	37,82
2017	268281	165824	61,81	102457	38,19
2018	297689	178509	59,96	119180	40,04
2019	360204	200805	55,75	159399	44,25
2020	440991	238454	54,07	202537	45,93
2021	571512	311486	54,50	260026	45,50
2022	808439	439391	54,35	369048	45,65
2023	1042100	547342	52,52	494758	47,48
2024	1314542	657925	50,05	656617	49,95

Manba: Oʻzbekiston Respublikasi Predienti huzuridagi Statistika agentligining 2016- 2024 yillar boʻyicha 1 yanvar holatiga maʼlumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Jadval maʼlumotlaridan koʻrinib turibdiki, 2016 yil 1 yanvar holatiga da jami talabalar sonida erkaklar soni 62,18 foizni, ayollar soni 37,82 foizni tashkil etgan boʻlsa, 2024 yil 1 yanvar holatiga erkaklar soni 50,05 foizni, ayollar soni esa 49,95 foizni tashkil etgan. (1-jadval)

Hozirgi kunda pedagogik texnologiyalar oʻquv jarayonining rivojlanishida katta rol oʻynab, oʻz navbatida, uning tashkiliy shakllari, usullari, mazmunini oʻzgartiradigan yangi tizim deb baholanmoqda. Bu esa, oʻqituvchi va talabalarning pedagogik tafakkuriga oʻz taʼsirini oʻtkazmoqda.

“Pedagogik texnologiya — taʼlim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qoʻlash, texnologik yondashuv asosida taʼlim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini oʻrganadi”.[2, 12 bet].

Iqtisodiyot tarmoqlari va sohalari uchun oliy maʼlumotli mutaxassislar tayyorlashning sifatini oshirish va pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanishbni takomillashtirish, oliy taʼlim muassasalarining moddiy-texnika bazasini tubdan mustahkamlash va modernizatsiya qilish, zamonaviy, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan jihozlangan oʻquv-ilmiy laboratoriyalari davr boʻlib qolmoqda.

2-jadval

O'zbekiston Respublikasi hududlari kesimida oliy ta'lim tashkilotlari bitiruvchilari sonining o'zgarish dinamikasi (o'quv yili boshiga, kishi hisobida)

Ko'rsatkichlar	Yillar					2023 yil 2019 yilga nisbatan	
	2019	2020	2021	2022	2023	(+;-)	%
O'zbekiston Respublikasi	70793	83905	103898	102381	184133	113340	260,1
Qoraqalpog'iston Respublikasi	4312	5475	6475	6545	12863	8551	298,3
Andijon viloyati	4293	4622	6403	4963	10188	5895	237,3
Buxoro viloyati	3770	4784	6214	6017	11182	7412	296,6
Jizzax viloyati	2850	3862	3561	3822	7108	4258	249,4
Qashqadaryo viloyati	3908	5193	5909	5896	9861	5953	252,3
Navoiy viloyati	2374	3107	3895	3253	5103	2729	215,0
Namangan viloyati	3218	4113	5524	5508	9290	6072	288,7
Samarqand viloyati	6842	7165	8528	8962	15276	8434	223,3
Surxondaryo viloyati	2086	3329	3583	3962	9629	7543	461,6
Sirdaryo viloyati	1045	1632	2190	1938	3484	2439	333,4
Toshkent viloyati	2787	4041	3694	4049	11055	8268	396,7
Farg'ona viloyati	4778	5833	9266	8289	15845	11067	331,6
Xorazm viloyati	2426	3229	4216	4046	8815	6389	363,4
Toshkent shahri	26104	27520	34440	35131	54434	28330	208,5

Manba: O'zbekiston Respublikasi Predienti huzuridagi Statistika agentligining

2019- 2023 yillar bo'yicha ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

O'zbekiston Respublikasi hududlari kesimida oliy ta'lim tashkilotlari bitiruvchilari soni 2023 yilda 2019 yilga nisbatan 113340 kishiga yoki 2,6 martaga oshgan. (2-jadval)

Quyida O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tashkilotlarida 2016-2024 yillardai talabalar sonining o'zgarish dinamikasining tahliliy ko'rsatkichlarini keltiramiz.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tashkilotlarida 2016-2024 yillardai talabalar soni 2024 yil 1 yanvar holatiga 1314542 kishini tashkil etgan yoki 2016 yilga nisbatan 272442 kishiga oshgan. (3-jadval)

3-jadval

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tashkilotlarida 2016-2024 yillardai talabalar sonining o'zgarish dinamikasi

Yillar	Jami talabalar soni, kishi (1 yanvar holatiga)	Mutloq o'zgarish, kishi		O'sish sur'ati, %		Qo'shimcha o'sish sur'ati, %		1 %li qo'shimcha o'sish (yoki kamayish)ning mutloq mohiyati, kishi	
		Bazisli	Zanjirli	Bazisli	Zanjirli	Bazisli	Zanjirli	$[u_i - y_{i-1}] / [(U_i/Y_{i-1}) \times 100] - 100$	$(Y_{i+1}) / 100$
		$Y - Y_0$	$Y_i - Y_{i-1}$	$(Y_i/Y_0) \times 100$	$(Y_i/Y_{i-1}) \times 100$	$[(Y_i/Y_0) \times 100] - 100$	$[(Y_i/Y_{i-1}) \times 100] - 100$		
2016	266681	-	-	-	-	-	-	-	-
2017	268281	1600	1600	100,6	100,6	0,6	0,6	2666,81	2666,81
2018	297689	31008	29408	111,6	111,0	11,6	11,0	2682,81	2682,81
2019	360204	93523	62515	135,1	121,0	35,1	21,0	2976,89	2976,89
2020	440991	174310	80787	165,4	122,4	65,4	22,4	3602,04	3602,04
2021	571512	304831	130521	214,3	129,6	114,3	29,6	4409,91	4409,91
2022	808439	541758	236927	303,1	141,5	203,1	41,5	5715,12	5715,12
2023	1042100	775419	233661	390,8	128,9	290,8	28,9	8084,39	8084,39
2024	1314542	1047861	272442	492,9	126,1	392,9	26,1	1042100	10421,00

Manba: O'zbekiston Respublikasi Predienti huzuridagi Statistika agentligining

2016- 2024 yillar bo'yicha 1 yanvar holatiga ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi

Amaliy va mashg'ulotlarini o'tish jarayonida yangi innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda. so'nngi texnikalar bilan jihozlangan laboratoriya xonalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, mutaxassislik bo'yicha, masalan, iqtisodiyot tarmoqlar va sohalaridagi so'nggi innovatsiyalar haqida ma'lumotlar keltirib, jahon tajribasidan namunalarni keltirib o'tish talabalarni yangilik yaratish ruhida tarbiyalash zamon talabi bo'lib qolmoqda.

Xususan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha qo'mitasi (UNESCO) va konsalting tashkiloti (DGP Research & Consulting) hamkorligida jalb qilingan nufuzli xorijiy ekspertlar guruhi tomonidan 2017-yilda O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini kompleks o'rganish bo'yicha o'tkazilgan tahlillar natijalari asosida berilgan xulosalarda oliy ta'lim jarayonida nazariya va amaliyot yaxlitligi ta'minlanmaganligi, talabalarining malakaviy amaliyotlarini ishlab chiqarish korxonalarida o'tkazish samarali tashkil etilmagani oqibatida bitiruvchilarning aksariyat qismi tayyor mutaxassis bo'lib chiqish o'rniga, ishga joylashgandan keyin qaytadan o'z kasbini, mutaxassisligini o'rganayotganligi, shuningdek, ta'lim sifatini nazorat qilish mexanizmi zamonaviy talablarga javob bermasligi, ta'lim muassasalarida malakali pedagog va boshqaruv kadrlarining yetishmasligi, xorijiy ta'lim muassasalari bilan samarali hamkorlik yetarlicha yo'lga qo'yilmaganligi kabi kamchiliklar qayd etilgan.

Respublikamiz hududlarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali iqtisodchi xodimlarni iqtisodiyot sohalarini va tarmoqlari ehtiyojidan kelib chiqqan holda tayyorlash hamda istiqbolli rivojlanish dasturlariga muvofiq shakllantirish, mutaxassislarni egallagan kasbi va mutaxassisligi bo'yicha ishga joylashtirishga doir qator dolzarb masalalar to'liq yechimini topmagan. Bundan tashqari, iqtisodiyot tarmoqlari va sohalarining kelgusida oliy ma'lumotli xodimlar tayyorlashga buyurtmalarini shakllantirish, bitiruvchilarga qo'yiladigan malakaviy talablarni ishlab chiqish, tarmoqqa zarur bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash sifatini ta'minlash jarayonidagi ishtiroki talabga javob bermaydi. Oliy ta'lim dasturlarining o'zgaruvchan mehnat bozori talablariga hamohangligini ta'minlash uchun ish beruvchilar tomonidan tizimli ishlar amalga oshirilmayapti.

Yoqorida qayd etilgan muammolarni bartaraf etish uchun oliy ta'lim – ilm-fan – ishlab chiqarish o'rtasida uzilishlar mavjud, integratsiya ta'minlanish lozim. Ilmiy-tadqiqot institutlari oliy ta'limda iqtisodchi xodimlar tayyorlash jarayoniga zarur darajada jalb etish, ularda ilmiy izlanishlar iqtisodiyot tarmoqlari va sohalarining real ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda amalga oshirilishi zarur. Bu esa, oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarning tizimli tayyorlanmasligi oliy ta'lim muassasalari ilmiy salohiyatining oshishiga olib keladi.

Xulosa.

Iqtisodiyot tarmoqlari va sohalarini uchun oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda quyidagi ishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- magistratura mutaxassisligi va bakalavriyat ta'lim yo'nalishi talabalarini korxona va tashkilotlarning muammoli masalalariga bag'ishlangan magistrlik dissertatsiyasi va bitiruv malakaviy ishlashini korxona va tashkilotlarda o'tkazish, amaliyotga tatbiq etilgan ishlar mualliflari bo'lgan doktorant va magistr larni korxona va tashkilotlar hisobidan moddiy rag'batlantirish choralari ko'rish;
- respublikamiz oliy ta'lim muassasalarining har yili reytingini aniqlash bo'yicha milliy tizimni takomillashtirish, bunda oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining mehnat bozorida talabgorligi va professor-o'qituvchilarining ilmiy-tadqiqot ishlari natijalarini amaliyotga joriy etish bo'yicha o'quv jarayonining alohida me'yoriy-huquqiy hujjatlarini mustaqil ishlab chiqish va tasdiqlash vakolatini berish orqali akademik erkinlik bosqichma-bosqich joriy etilishini ta'minlash;
- o'quv-metodik va moddiy-texnika bazasi zamonaviy talablarga javob bermaydigan, oliy ta'lim muassasalaridan uzoqda joylashgan, ta'lim sifati va bitiruvchilarining oliy ta'lim muassasalariga kirish ko'rsatkichlari past bo'lgan akademik litseylarni tugatish, akademik litseylarni faqat yuqori ilmiy va pedagogik salohiyatga ega oliy ta'lim muassasalari tarkibida bittadan qoldirish;
- xalqaro andozalarga muvofiq ta'lim sohasida strategik rejalashtirish hujjatlari ijrosini monitoring qilish uchun zarur bo'lgan statistika bo'yicha ma'lumotlar doirasini kengaytirish va uslubiyatini takomillashtirish;

- ta'lim sohasidagi barcha vazirliklarda statistik infratuzilmani rivojlantirish uchun dolzarb va sifatli ma'lumotlarni o'z vaqtida shakllantirish hamda ularning salohiyatini mustahkamlash;
- oliy ta'limni boshqarishning axborot tizimlarining yagona tuzilmasini shakllantirishda ko'maklashish.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion usullarda dars o'tish jarayonini, ya'ni zamonaviy pedagogik texnologiyalarni oliy ta'lim muassasalarida tashkillashtirish ta'lim tizimida yuqori samara beradi. Bu degani oliy ta'lim umumiy ishlab chiqarishda amaliy jarayonlarning poydevori hisoblanadi. Ana shu poydevorni mustahkam tarzda bunyod etish kelgusi davrlardagi oliy ta'lim jarayonlarining o'tilishida qulay shart -sharoit yaratgan bo'ladi. Shu sababli, oliy ta'limdan boshlab tashkil etilgan pedagogik texnologiyalar ta'limning keyingi davrlarida tashkil etilishi - iqtisodiyot tarmoqlari va sohalari uchun oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda birinchi bosqich vazifasini o'taydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida" gi PF-158-sonli Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/-6600413>.
2. Khodjamkulov, U., Makhmudov, K., & Shofkorov, A. (2020). The Issue of Spiritual and Patriotic Education of Young Generation in the Scientific, Political and Literary Heritage of Central Asian Thinkers. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(05), 6694-6701.
3. Usmonov B.B. Ijtimoiy statistika. (O'quv qo'llanma) – T.:TDIU, 2004- 112 bet. (prof.Nabiyev X.N. tahriri ostida).
4. Nabiyev H., Ahmedova M.. Iqtisodiy statistika. Darslik. - T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021 - 380 b.
5. www.stat.uz – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentliginig rasmiy sayti.

Ташкентский государственный экономический
университет, Кафедра “Цифровая экономика”,
к.э.н. профессор Илхамова Ёдгора Саидрахмедовна
yodgorai@mail.ru

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА И ЕГО КОМПОНЕНТЫ

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
“Raqamli iqtisodiyot” kafedrası
professori, i.f.n., Ilhamova Yodgoraxon Saidaxmedovna
yodgorai@mail.ru

RAQAMLI IQTISODIYOT VA UNING KOMPONENTLARI

Yodgora Ilhamova Saidakhmedovna
professor of the Digital Economy Department Tashkent
State University of Economics yodgorai@mail.ru

DIGITAL ECONOMY AND ITS COMPONENTS

Аннотация: Термин «цифровая экономика» относится к использованию информационных технологий для создания, адаптация, маркетинга и потребления товаров и услуг, основанных на использовании информационных технологий, с целью получения прибыли. В последние несколько лет было исследовано множество областей цифровых технологий, включая цифровое банковское дело, электронную коммерцию, виртуальное образование, приложения для смартфонов и платформы для совместной работы. В течение последних нескольких десятилетий нет сомнений в том, что мир, в котором мы живем, постоянно меняется во многих отношениях. Одним из ключевых факторов, способствующих этим изменениям, является Цифровая революция, которая является одним из основных двигателей этих изменений. Более точным было бы сказать, что цель цифровой трансформации заключается не в поиске единорогов в Интернете, а в использовании новейших технологий для выполнения уже существующих задач более эффективно и результативно.

Ключевые слова: Цифровое экономическое развитие, цифровизация и экономическое воздействие, цифровизация для конкурентоспособности, экономика и цифровое путешествие.

Annotatsiya

«Raqamli iqtisodiyot» atamasi bu - axborot texnologiyalarini tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqish, muvofiqlashtirish, marketing va iste'mol qilishda foydalanish orqali foyda olish maqsadida axborot texnologiyalaridan foydalanishni anglatadi. So'nggi bir necha yilda ko'plab raqamli texnologiyalar sohalari, jumladan raqamli bank ishi, elektron tijorat, virtual ta'lim, smartfonlar uchun ilovalar va hamkorlik platformalari o'rganildi. So'nggi o'tgan bir necha o'n yilda shubhasiz, hayotimizda ko'p jihatdan o'zgarishlar bo'lib turibdi. Bularning asosiy sabablaridan biri raqamli inqilob bo'lib, u ushbu o'zgarishlarning asosiy quvvatlaridan biri hisoblanadi. Endi aniqroq aytsek, raqamli transformatsiya maqsadi Internetda "bir xil ma'lumotlarni" izlashda emas, balki yangi texnologiyalardan mavjud vazifalarni samarali va natijali bajarish uchun foydalanishdan iborat.

Tayanch so'zlar: Raqamli iqtisodiy rivojlanish, raqamlashtirish va iqtisodiy ta'sir, raqobatdoshlik uchun raqamlashtirish, iqtisodiyot va raqamli sayohat.

Abstract: The term “Digital Economy” refers to the use of information technology to create, adapt, market, and consume information technology-based goods and services for profit. In the last few years, many areas of digital technology have been explored, including digital banking, e-commerce, virtual education, smartphone applications, and collaboration platforms. Over the last few decades, there is no doubt that the world we live in has been constantly changing in many ways. One of the key factors driving this change is the Digital Revolution, which is one of the main drivers of this change. It would be more accurate to say that the goal of digital transformation is not to find unicorns on the Internet, but to use the latest technology to perform existing tasks more effectively and efficiently.

Keywords: Digital Economic Development, Digitalization and Economic Impact, Digitalization for Competitiveness, Economy and Digital Journey.

Введение

Растущее число технологий, таких как "Интернет вещей", искусственный интеллект (ИИ), виртуальная реальность, блокчейн, автономные автомобили и другие формы технологий, ожидается, что будут способствовать росту цифровой экономики в будущем. Среди многих преимуществ, которые она предлагает, я хотел бы упомянуть несколько. В результате потребители имеют больший доступ к информации, чем когда-либо прежде, не только от производителей и владельцев бизнеса, но и от других потребителей на форумах и в отзывах, чтобы иметь возможность принимать обоснованные решения о покупке в будущем.

Когда цифровая экономика впервые появилась, иногда её называли интернет-экономикой, новой экономикой или веб-экономикой. Поскольку она сильно зависит от Интернета для связи, это привело к тому, что её стали называть интернет-экономикой, так как для её существования необходима интернет-связь. Нельзя отрицать, что цифровая экономика более развита и сложна по сравнению с интернет-экономикой. Многие экономисты и лидеры бизнеса считают, что в цифровой экономике больше изощренности и сложности. В результате этого важно отметить, что цифровую экономику можно легко определить с точки зрения экономической деятельности. Это связано с тем, что ценность, получаемая от Интернета в отношении экономической активности.

В настоящее время мы живем в эпоху, когда цифровая экономика отражает изменения, произошедшие от третьей промышленной революции к четвертой промышленной революции, и мы находимся посреди этого изменения. Существует третья промышленная революция, также известная как цифровая революция. Она характеризуется переходом от аналоговой электроники и механических устройств к цифровым в результате развития цифровых технологий. Эти технологии иногда называют цифровой революцией. В результате этого перехода мы наблюдаем изменения в обществе. Я думаю, что можно с уверенностью сказать, что цифровая революция значительно способствовала четвертой промышленной революции. Учитывая, что технологии сегодня продолжают сокращать разрыв между физическим и кибернетическим мирами так же, как это было в прошлом, это не удивительно.

Литературный обзор

Многочисленные исследования подтвердили положительное влияние цифровой экономики (DE) на экономический рост. Ученые доказали, что цифровая экономика обладает потенциалом для повышения эффективности капитала, труда и различных других факторов (Lincaru et al., 2018), способствует модернизации промышленной структуры (Zhang et al., 2022c; Tan et al., 2024), снижает затраты на экономическую деятельность (Goldfarb et al., 2019) и стимулирует технологические инновации (TI) (Ding et al., 2022), тем самым способствуя экономическому развитию. Niebel (2018) утверждает, что независимо от уровня развития страны цифровая экономика является ключевым фактором экономического процветания. Этот вывод был подтвержден на примере различных стран, включая Соединенные Штаты (Jorgenson et al., 2011), Китай (Wu et al., 2022), Индию (Erumban et al., 2016), Австралию (Shahiduzzaman et al., 2014), Сингапур (Vu, 2013), Швецию (Edquist et al., 2017) и Казахстан (Gaziz et al., 2020).

По данным OECD (2022), цифровые технологии способствуют росту производительности труда, повышению конкурентоспособности компаний и улучшению качества жизни населения. В исследовании McKinsey (2023) показано, что страны с высоким уровнем цифровизации демонстрируют более высокие темпы экономического роста и устойчивость к экономическим кризисам. Также цифровизация способствует снижению транзакционных издержек и ускорению обмена информацией, что подтверждается исследованиями Brynjolfsson & McAfee (2020). Однако наряду с положительными эффектами существует риск цифрового неравенства (World Bank, 2023), что требует комплексных мер по обеспечению равного доступа к цифровым технологиям и цифровому образованию.

Более того, исследование Deloitte (2023) отмечает, что цифровизация способствует трансформации традиционных бизнес-моделей, ускоряя процесс адаптации к изменяющимся условиям рынка. Важную роль в этом играет развитие искусственного интеллекта и машинного обучения, которые повышают эффективность анализа данных и прогнозирования экономических тенденций. В то же время исследования Harvard Business Review (2022) указывают на необходимость усиленного регулирования цифровых технологий во избежание монополизации и злоупотреблений в области персональных данных.

Методология

В данной статье используется смешанный метод исследования, включающий количественные и качественные подходы. Методология исследования основана на следующих ключевых аспектах: эконометрическое моделирование, сравнительный анализ, контент-анализ, анализ временных рядов, а также опросы и экспертные интервью.

Методы и результаты

Первый шаг в эффективном решении потенциальных проблем — это ранняя идентификация возможных проблем. Это позволит нам решить их своевременно. Своевременные действия позволят нам справиться с ними таким образом, чтобы предотвратить возникновение проблем в будущем. Следовательно, это основано на предварительных данных, которые могут быть использованы как основа для выявления проблем и их быстрого решения на основе существующих в данный момент предварительных данных. Ожидается, что влияние цифровой Азии в ближайшем будущем окажет значительное воздействие на рынок в плане улучшения рыночного ценообразования и снижения транзакционных издержек. В этом нет сомнений. Это связано с более низкими транзакционными издержками и лучшими рыночными ценами благодаря снижению транзакционных издержек. Использование Интернета как средства связи со всеми уголками страны сделало возможным для каждого фермера в стране иметь доступ ко всем уголкам страны в любое время. Держать их в курсе событий на местах будет отличным способом обеспечить их информированность. В результате фермеры смогут сэкономить больше денег, поскольку им не придется платить много денег посредникам, и, следовательно, они смогут сократить сумму денег, которую им нужно тратить на них. Также вероятно, что они смогут увеличить свои доходы благодаря этому.

С развитием алгоритмов искусственного интеллекта/машинного обучения (ИИ/МЛ) в будущем им станет легче предоставлять актуальные и практические рекомендации бизнесу по мере их усовершенствования. Считается, что эта технология сможет помочь фермерам улучшить урожайность, контролировать вредителей, предоставлять им полезные данные, помогать с анализом почвы и снижать их рабочую нагрузку за счет предоставления полезных данных и помощи в анализе почвы.

Использование цифровых технологий также может быть применено правительством для повышения эффективности и результативности текущих политик и реформ. Для достижения лучшего экономического роста нам необходимо повысить эффективность и результативность политик. Кроме того, нам нужно внедрять реформы, чтобы увеличить их эффективность. Один из лучших примеров этого — возможность мониторинга широкого спектра сельскохозяйственных мероприятий бесплатно с помощью качественных спутниковых изображений, которые доступны онлайн и могут быть использованы в любое время для наблюдения. Таким образом, правительство

сможет перейти к более целенаправленной политике в будущем, которая будет вознаграждать (или наказывать) фермеров в зависимости от их результатов. Нам необходимо двигаться в сторону более целенаправленной политики, которая будет вознаграждать фермеров за их действия по защите окружающей среды.

Заменяв сельскохозяйственные субсидии системой прямых денежных выплат, цифровая Азия сможет охватить большее количество малообеспеченных и нуждающихся фермеров. Это приведет к увеличению производительности сельского хозяйства, а также к сокращению долгов фермеров.

Благодаря использованию мобильных денег у клиентов в сельской местности появилось огромное количество возможностей благодаря широкому распространению этой системы. Теперь фермеры могут получать кредиты через цифровые каналы, что способствует сбережениям и доступу к финансированию. Преимущество этого заключается в том, что они могут избежать некачественной банковской инфраструктуры и связанных с ней затрат. Это один из способов, с помощью которых онлайн-банкинг способствует повышению продуктивности ферм и доходов фермеров.

Цифровые технологии также способствуют налаживанию связи между поставщиками частного сектора и рынком, поддерживая торговлю сельскохозяйственными и продовольственными товарами за счет облегчения процесса соединения поставщиков и покупателей. Они также могут оказаться полезным инструментом для правительств в плане более эффективного мониторинга и соблюдения стандартов благодаря их использованию. Система контроля качества может обеспечить более быстрое выполнение операций с товарами, которые быстро портятся, а также улучшить процесс их транспортировки, обеспечивая более быстрые и эффективные пограничные процедуры.

Существует множество секторов экономики, которые трансформируются благодаря цифровой экономике. Сельскохозяйственный сектор уже начал извлекать выгоду из технологических инноваций за последние годы. Используя мобильные приложения, фермеры могут получать обновления в реальном времени о качестве урожая, состоянии почвы и орошении, чтобы принимать обоснованные решения по управлению урожаем в будущем.

Несмотря на то, что некоторые организации и отдельные лица могут полагаться на технологии, чтобы просто выполнять существующие задачи на своих компьютерах, цифровая экономика гораздо более развита. Это не просто использование компьютера для выполнения задач, которые ранее выполнялись вручную, или использование аналоговых устройств, если они не были автоматизированы. Именно поэтому цифровая экономика подчеркивает необходимость и возможность для организаций и индивидуумов использовать технологии для выполнения своих задач лучше, быстрее и иначе, чем они делали это до появления цифровой экономики.

Для анализа влияния цифровых технологий на экономическое развитие были использованы следующие методы: сравнительный анализ данных по цифровой экономике различных стран, статистический анализ экономических показателей, связанных с внедрением цифровых технологий, контент-анализ научных статей, отчетов и аналитических публикаций по теме цифровой экономики, а также эконометрическое моделирование, основанное на регрессионном анализе зависимости ВВП от уровня цифровизации.

$$GDP_{growth} = \alpha + \beta_1 \cdot Digitalization + \beta_2 \cdot Investment + \beta_3 \cdot Infrastructure + \beta_4 \cdot Education$$

Данная регрессионная модель отражает влияние цифровизации на экономический рост. Переменная GDP_{growth} представляет собой темпы роста ВВП, которые зависят от нескольких ключевых факторов:

- *Digitalization* — уровень цифровизации экономики, который может включать индекс цифровой трансформации, уровень проникновения интернета и распространенность цифровых технологий в бизнесе
- *Investment* — объем инвестиций в цифровые технологии, что определяет финансовые вложения в развитие цифровой инфраструктуры.

- Infrastructure — уровень цифровой инфраструктуры, включая доступность высокоскоростного интернета, дата-центры и облачные технологии
- Education — уровень цифровой грамотности населения и доступ к образованию в сфере IT и цифровой экономики.
- α — свободный член, отражающий базовый уровень роста ВВП, не связанный с цифровыми факторами.
- $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ — коэффициенты, определяющие влияние соответствующих факторов на экономический рост.

Анализ данных за последние 10 лет показал, что страны с высоким уровнем цифровизации демонстрируют более высокие темпы экономического роста. В странах с высоким уровнем цифровизации средний рост ВВП составил 3.8%, в странах со средним уровнем цифровизации – 2.4%, а в странах с низким уровнем цифровизации – 1.2%. Это свидетельствует о положительном влиянии цифровых технологий на экономическое развитие. Кроме того, цифровизация способствует снижению уровня безработицы, особенно в секторах IT, электронной коммерции и смежных индустриях, хотя в некоторых отраслях, таких как производство и логистика, автоматизация приводит к сокращению рабочих мест.

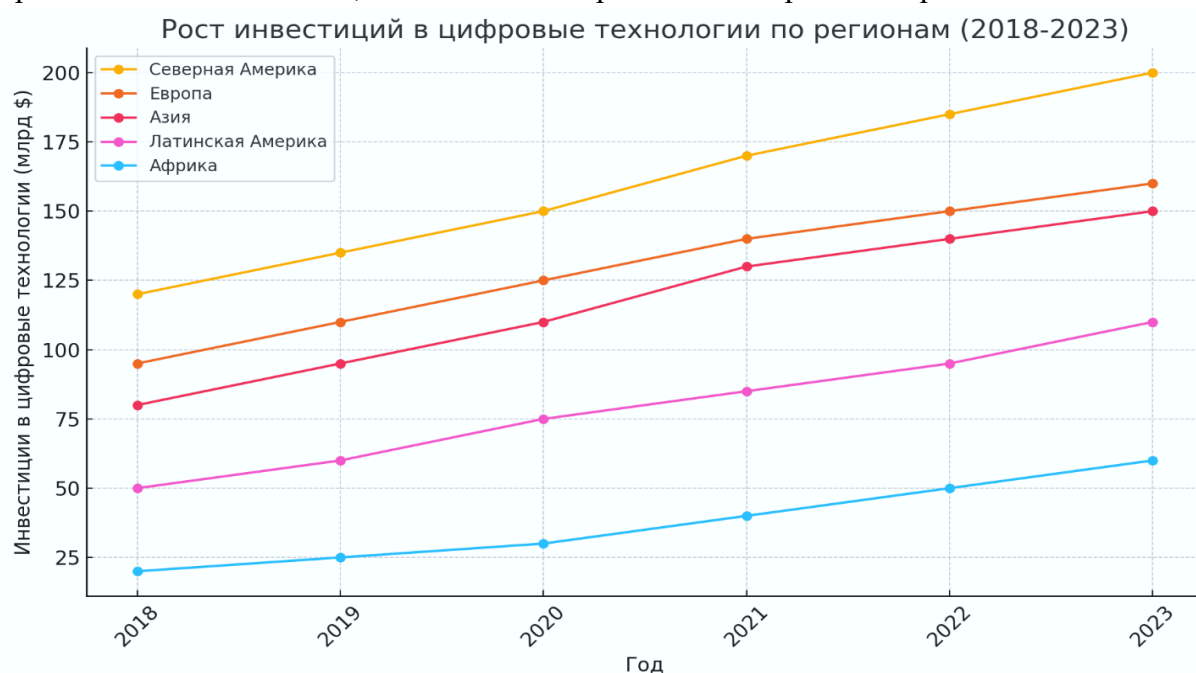

Рис.1. Рост инвестиций в цифровые технологии с 2018 до 2023 гг. в Северной Америке, Европе, Азии, Латинской Америке и Африке.

Цифровая экономика также оказывает влияние на производительность труда. В странах с высоким уровнем цифровизации темпы роста производительности увеличились в среднем на 4.2% в год, в странах со средним уровнем цифровизации – на 2.8%, а в странах с низким уровнем цифровизации – всего на 1.5%.

Уровень цифровизации	Средний рост ВВП (%)	Рост производительности труда (%)	Средний уровень безработицы (%)
Высокий	3.8	4.2	5.0
Средний	2.4	2.8	7.2
Низкий	1.2	1.5	10.5

Обсуждение

Результаты исследования показывают, что цифровая экономика оказывает значительное влияние на экономическое развитие. Страны, активно внедряющие цифровые технологии, демонстрируют более высокие темпы экономического роста благодаря увеличению производительности труда, снижению транзакционных издержек и расширению рынка цифровых услуг. В то же время цифровизация меняет структуру занятости, создавая новые рабочие места в сфере ИТ, но сокращая их в традиционных отраслях. Компании и правительства увеличивают объемы инвестиций в цифровую экономику, осознавая ее стратегическую важность.

компаниями и потребителями, а также способствует повышению конкурентоспособности стран. Однако необходимо учитывать риски, такие как цифровое неравенство, киберугрозы и зависимость от технологий. Для эффективного управления цифровой трансформацией требуются продуманные стратегии и меры регулирования, направленные на балансирование преимуществ и рисков цифровой экономики.

Стоит отметить, что цифровая экономика является важным фактором международного экономического сотрудничества. Развитие глобальных цифровых платформ, облачных вычислений и искусственного интеллекта создает новые возможности для экспорта цифровых услуг и продуктов. Однако различия в уровне цифровизации между странами могут создавать барьеры для международного сотрудничества и торговли. Важно развивать политику цифровой инклюзивности, направленную на сокращение цифрового разрыва между регионами и социальными группами.

Дополнительно, цифровые технологии оказывают влияние на государственное управление. Внедрение электронного правительства и цифровых сервисов способствует повышению прозрачности, снижению бюрократии и повышению качества государственных услуг. Однако рост цифровизации также требует усиления мер кибербезопасности и защиты персональных данных, что становится важной задачей для государств.

Заключение.

Цифровая экономика является ключевым фактором экономического роста и конкурентоспособности стран в современном мире. Развитие цифровых технологий способствует повышению производительности, снижению издержек и улучшению качества жизни. Внедрение цифровых решений позволяет бизнесу и государству оптимизировать процессы и предоставлять новые услуги, повышая общий уровень экономического развития.

Исследование показало, что уровень цифровизации напрямую связан с экономическим ростом, что подтверждается статистическими данными и аналитическими выводами. Страны, активно инвестирующие в цифровые технологии, демонстрируют устойчивый рост ВВП, снижение уровня безработицы и повышение производительности труда.

В будущем цифровая экономика продолжит трансформироваться, влияя на различные сферы жизни и бизнеса. Государственная поддержка, развитие инфраструктуры и повышение цифровой грамотности станут ключевыми факторами, определяющими успех цифровой трансформации. Важно учитывать вызовы, связанные с цифровизацией, включая вопросы кибербезопасности, защиты данных и цифрового неравенства, чтобы обеспечить устойчивое и инклюзивное развитие цифровой экономики. Также необходимо учитывать влияние цифровых технологий на рынок труда и адаптировать образовательные программы к новым требованиям цифровой эпохи, чтобы обеспечить подготовку квалифицированных кадров для цифровой экономики будущего.

Список литературы

1. Bailey, Geoff. "Concepts, time-scales and explanations in economic prehistory." *Economic archaeology* 96 (1981): 97-117.
2. Baisya, Rajat K., and Siddhartha Paul Tiwari. "E-governance Challenges and Strategies for Better-managed Projects." *Emerging Technologies in E-Government* (2008): 203-208.
3. Buiter, Willem H., and James Tobin. "Fiscal and monetary policies, capital formation, and economic activity." (1978).

4. Burchinal, Lee G. "The communications revolution: America's third century challenge." European Conference on Information Literacy (ECIL). 1976.
5. Connor, Denis J. "Network Distribution of Digital Television Signals." Digital Video Volume 3: 14th SMPTE Television Conference. SMPTE, 1980.
6. Douglas, David H. "Experiments to locate ridges and channels to create a new type of digital elevation model." Cartographica: The International Journal for Geographic Information and Geovisualization 23.4 (1986): 29-61.
7. Feld, M. D., et al. "Revolution and Reaction in Early Modern EuropeCapitalism and Material Life: 1400-1800The Dutch Rural Economy in the Golden Age, 1500-1700. The German Military Entrepreneur and his Work Force: A Study in European Economic and Social History. The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century. The Imperial Theme in the Sixteenth Century." Journal of the History of Ideas 38.1 (1977).
8. Goddard, John B., and Andrew E. Gillespie. "Advanced telecommunications and regional economic development." Geographical Journal (1986): 383-397.
9. Hepworth, Mark E. "Geography of the information economy." NETCOM: Réseaux, communication et territoires/Networks and communication studies 4.1 (1990): 266-267.
10. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2020). The Second Machine Age. W. W. Norton & Company.
11. Deloitte. (2023). Digital Transformation and Business Adaptation.
12. Harvard Business Review. (2022). Regulation and Ethics in the Digital Economy.
13. McKinsey & Company. (2023). Digital Economy Report.
14. OECD. (2022). Digital Transformation and Economic Growth.
15. Smith, J., Brown, A., & Lee, K. (2021). Digital Economy and Market Dynamics. Journal of Economic Perspectives.
16. World Bank. (2023). Bridging the Digital Divide: Global Strategies.
17. Nguyen O. (2023) Digital Economy and Its Components: A Brief Overview and Recommendations.

PhD **Abdullayev Zafarbek Safibullayevich**
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil tadqiqotchisi (DSc)
zafarbek.abdullayev555@gmail.com

TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINING BARQARORLIK REYTINGI: IQTISODIY TA'SIR KO'RSATISH VA BAHOLASHNING ILMIY METODOLOGIYASI

PhD **Абдуллаев Зафарбек Сафибуллаевич**
Независимый исследователь (DSc) Ташкентского
государственного экономического университета
zafarbek.abdullayev555@gmail.com

РЕЙТИНГ УСТОЙЧИВОСТИ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА: НАУЧНАЯ МЕТОДОЛОГИЯ ОЦЕНКИ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ

PhD **Abdullayev Zafarbek Safibullayevich**
Independent Researcher (DSc) at Tashkent State
University of Economics
zafarbek.abdullayev555@gmail.com

SCIENTIFIC ASSESSMENT METHODOLOGY AND ECONOMIC IMPACT OF THE STABILITY RATING OF BUSINESS ENTITIES

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingi tizimini shakllantirish jarayoni, baholash mezonlari va uning iqtisodiy ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajriba asosida O'zbekistonda tadbirkorlik reytingini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Tayanch so'zlar: tadbirkorlik reytingi, iqtisodiy barqarorlik, baholash tizimi, xalqaro tajriba, soliq intizomi.

Аннотация. В данной статье анализируется процесс формирования системы рейтинга устойчивости субъектов предпринимательства в Узбекистане, критерии оценки и его экономическая значимость. Также на основе международного опыта даны рекомендации по совершенствованию рейтинга предпринимательства в Узбекистане.

Ключевые слова: рейтинг предпринимательства, экономическая устойчивость, система оценки, международный опыт, налоговая дисциплина.

Annotation. This article analyzes the process of forming a business sustainability rating system in Uzbekistan, assessment criteria, and its economic significance. Based on international experience, recommendations for improving the business rating in Uzbekistan are provided.

Keywords: business rating, economic stability, evaluation system, international experience, tax discipline.

KIRISH.

O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik muhitini rivojlantirish va biznes subyektlariga qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida turli islohotlarni amalga oshirib kelmoqda. Shu jumladan, 2024-yilda tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingi tizimi joriy etildi. Ushbu tizim biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligi, soliq to'lov intizomi, mehnat unumdorligi, investitsiyalar hajmi va eksport salohiyati kabi mezonlar asosida baholanishini nazarda tutadi. Shuningdek, ushbu reyting tizimi iqtisodiy tahlil va prediktiv model asosida tadbirkorlik faoliyatining rivojlanish dinamikasini baholash imkonini beradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI.

Tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingi tizimi bo'yicha turli mamlakatlarda turli xil baholash metodologiyalari mavjud. Fitch Ratings, Standard & Poor's va Moody's xalqaro reyting agentliklari kompaniyalarning kreditga layoqatlilik darajasini baholashda moliyaviy intizom, soliq to'lov qobiliyati va korporativ boshqaruv kabi omillarni inobatga oladi. Ushbu yo'nalishda taniqli olimlar J. Stiglitz, R. Engle va P. Krugman tomonidan olib borilgan tadqiqotlar moliyaviy barqarorlik va kredit reyting tizimining iqtisodiy ta'sirini tahlil qilishga asoslangan. Xususan, Stiglitz (2001) kredit bozorlarining samaradorligi va korporativ reyting tizimlarining bozor ishtirokchilariga ta'siri haqida tadqiqotlar olib borgan. Shuningdek, R. Engle (2003) moliyaviy risklarni baholashda reyting tizimlarining roli bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan.

Yevropa Ittifoqida esa ESG (Environmental, Social, Governance) baholash mezonlari tadbirkorlik subyektlarining ijtimoiy va ekologik barqarorligini baholash uchun qo'llaniladi. Koreya Credit Bureau (KCB) va NICE Investors Service kabi tashkilotlar Janubiy Koreya bozorida biznes barqarorligini tahlil qilish uchun innovatsion va soliq intizomiga asoslangan reyting tizimlarini ishlab chiqilgan.

O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik subyektlarining reytingi tizimini shakllantirish uchun xalqaro tajribadan kelib chiqib, Fitch Ratings va Moody's metodologiyalariga moslashtirilgan baholash mezonlari ishlab chiqilgan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi va Savdo-sanoat palatasi tomonidan barqarorlik reytingi bo'yicha monitoring tizimi joriy etilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Ushbu tadqiqot nazariy va empirik tahlil usullariga asoslanadi. Tahlil jarayonida deduktiv va induktiv tahlil, statistik baholash, va chizma modellashtirish kabi usullar qo'llanildi. Deduktiv va induktiv tahlil usulidan foydalanib, tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingini belgilash jarayonidagi asosiy qonuniyatlarni aniqlandi. Statistik usullar orqali esa, reyting mezonlariga berilgan ballar tahlil qilinib, eng samarali ko'rsatkichlari ishlab chiqildi.

NATIJA VA MUHOKAMA.

Tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingini joriy etishning asosiy maqsadi qonunchilik talablariga rioya etgan tadbirkorlarni rag'batlantirish, ularning iqtisodiy faoliyatini barqarorlashtirish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari optimallashtirishdan iborat. Mazkur reyting tizimi orqali tadbirkorlik subyektlariga bir qator imtiyozlar taqdim etiladi, jumladan:

- Yuqori reytingga ega kompaniyalarga soliq tekshiruvlaridan ozod etish;
- Qo'shilgan qiymat solig'ini qaytarish jarayonlarini soddalashtirish;
- Davlat buyurtmalarida ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish.

Reyting tizimining joriy etilishi bo'yicha davlat siyosati ham muhim hisoblanadi. Tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Hukumatining qator farmonlari asosida joriy etilgan. Ushbu tizimni joriy qilishdan maqsad iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, tadbirkorlik faoliyatining shaffofligini oshirish hamda soliqlarning o'z vaqtida to'lanishini rag'batlantirishdir. Bundan tashqari, reyting tizimi orqali tadbirkorlarning biznes yuritish madaniyatini rivojlantirish, ularning raqobatbardoshligini oshirish va xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish ko'zda tutilgan. Mazkur tizim soliqqa oid majburiyatlarning bajarilishi, moliyaviy barqarorlik va korxonalarining innovatsion salohiyati kabi ko'rsatkichlarni ham baholashni o'z ichiga oladi.

Tadbirkorlik subyektlarining reytingi 23 ta asosiy mezon asosida shakllantiriladi. Ushbu mezonlar tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy, soliq, ijtimoiy va innovatsion ko'rsatkichlarini baholashga asoslanadi. Reyting tizimi quyidagi mezonlarni o'z ichiga oladi.

**Tadbirkorlik
subyektlarining
barqarorlik reytingi
mezon ko'rsatkichlari**

Moliyaviy ko'rsatkichlar:

Sof foyda darajasi
Foyda marjinalligi
Kapitalning aylanish koeffitsiyenti
Kredit yuklamasi
Investitsiyalar hajmi

Soliq ko'rsatkichlari:

Soliq to'lov intizomi
QQS qaytarish muddati va sifati
Soliq qarzlarning mavjudligi
Davlat subsidiyalaridan foydalanish

Ijtimoiy ko'rsatkichlar:

Xodimlar soni va ish haqi miqdori
Ishchilarni ijtimoiy himoya qilish darajasi
Korxonaning ishchi kuchiga investitsiya darajasi
Kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash dasturlarida ishtirok

Innovatsion va ekologik ko'rsatkichlar:

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish
Raqamli transformatsiya darajasi
Ekologik tozalikka rioya qilish va atrof-muhitga ta'sir darajasi

Tashqi iqtisodiy faoliyat va bozor raqobati:

Eksport ulushi
Mahalliy va xalqaro bozorlarda ishtirok
Import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ulushi

Korxonaning umumiy boshqaruv samaradorligi:

Biznesni boshqarish sifati
Ichki audit va moliyaviy nazorat tizimi
Raqobatbardoshlik indeksi
Boshqaruv tizimining shaffofligi

Tadbirkorlik subyektlarini reyting toifalariga ajratish ilmiy asoslangan baholash metodologiyasiga tayanadi. Bu metodologiya iqtisodiy, moliyaviy, soliq va ijtimoiy ko'rsatkichlar asosida kompaniyalarning barqarorlik darajasini aniqlashga imkon beradi. Quyidagi reyting toifalari belgilangan:

- **AAA, AA, A** – Yuqori barqarorlik reytingi: Bu toifadagi kompaniyalar moliyaviy jihatdan barqaror, soliqlarga rioya qiluvchi, yuqori darajadagi ijtimoiy mas'uliyatga ega va innovatsion jihatdan ilg'or hisoblanadi. Ular investitsiyalarni jalb qilish, davlat imtiyozlaridan foydalanish va xalqaro bozorga chiqish imkoniyatiga ega bo'ladilar.
- **BBB, BB, B** – O'rta barqarorlik reytingi: Ushbu kompaniyalar moliyaviy jihatdan mustahkam, lekin ayrim ko'rsatkichlar bo'yicha yuqori reytingga ega bo'lgan korxonalardan ortda qoladi. Ular ma'lum soliq va biznes imtiyozlaridan foydalana oladi, lekin ularga doimiy monitoring talab etiladi.
- **CCC, CC, C** – Qoniqarli barqarorlik reytingi: Bu toifadagi kompaniyalarning barqarorligi zaifroq bo'lib, ularning moliyaviy, soliq va boshqaruv ko'rsatkichlari o'rtacha yoki past darajada bo'ladi. Ularning rivojlanishi uchun muayyan chora-tadbirlar talab etiladi.
- **D** – Quyi barqarorlik reytingi: Moliyaviy holati sust, soliqlarga rioya qilmagan yoki boshqaruv tizimi zaif kompaniyalar ushbu toifaga kiradi. Ular biznes muhitida yuqori xavf omiliga ega bo'lib, davlat va investorlar tomonidan alohida e'tibor talab etiladi.

O'zbekistonda tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingi tizimi joriy etilishi natijasida biznes muhitida sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. Yuqori reytingga ega bo'lgan kompaniyalarning soliq

yuklamasi kamaytirilib, ularga soliq tekshiruvlari bo'yicha yengilliklar berilishi, davlat buyurtmalariga ustuvor kirish imkoniyati yaratilib, bu esa ularning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, reyting tizimi tadbirkorlarning moliyaviy va boshqaruv barqarorligini ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Xususan, Savdo-sanoat palatasi, Biznes-ombudsman va Soliq qo'mitasi hamkorligida har hafta tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingini yaxshilashga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqilib, ularni amalga oshirish uchun zarur choralar ko'rilmqda.

Biroq, past reytingga ega bo'lgan kompaniyalar uchun muayyan cheklovlar mavjud bo'lib, ular soliqqa oid tekshiruvlar sonining ortishi, davlat moliyaviy ko'magidan foydalanish imkoniyatining cheklanishi kabi qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bunday kompaniyalarning asosiy kamchiliklari soliq intizomi, moliyaviy shaffoflik va korporativ boshqaruv tizimining yetarli darajada rivojlanmagani bilan bog'liq.

Xalqaro tajribaga ko'radigan bo'lsak, AQSh va Yevropa Ittifoqida korporativ reyting tizimlari muhim iqtisodiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Masalan, AQShda Standard & Poor's, Moody's va Fitch Ratings kabi agentliklar kompaniyalarning kreditga layoqatlilik darajasini baholab, investorlar va hukumat tomonidan ko'rib chiqiladigan reytinglarni shakllantiradi. Janubiy Koreyada esa kompaniyalarning barqarorligi Korea Credit Bureau (KCB) tomonidan baholanib, yuqori reytingga ega kompaniyalar uchun davlat tomonidan subsidiya va soliq imtiyozlari taqdim etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasining soliq.uz rasmiy portali ma'lumotlariga ko'ra, tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingi bo'yicha 2024-yilda sezilarli o'zgarishlar kuzatildi. Xususan, reyting tizimi orqali 350 mingdan ortiq tadbirkorlik subyekti baholandi, ulardan 12% yuqori reyting (AAA, AA, A) toifasiga, 25% o'rta reyting (BBB, BB, B) toifasiga, qolgan 63% esa qoniqarli yoki quyi reyting (CCC, CC, C, D) toifalariga kiritildi.

Yuqorida takidlanganidek, ushbu reyting tizimi 23 ta mezon asosida shakllantirilib, tadbirkorlik subyektlari baholanadi. Reyting mezonlari quyidagi uchta asosiy guruhga bo'lingan:

1. Moliyaviy ko'rsatkichlar - sof foyda darajasi, foyda marjinalligi, kapitalning aylanish koeffitsiyenti, kredit yuklamasi, investitsiyalar hajmi;
2. Soliq ko'rsatkichlari - soliq to'lov intizomi, QQS qaytarish muddati va sifati, soliq qarzlarning mavjudligi, davlat subsidiyalaridan foydalanish;
3. Ijtimoiy va innovatsion ko'rsatkichlar - xodimlar soni va ish haqi miqdori, ishchilarni ijtimoiy himoya qilish darajasi, korxonaning ishchi kuchiga investitsiya darajasi, kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash dasturlarida ishtirok, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, raqamli transformatsiya darajasi, ekologik tozalikka rioya qilish va atrof-muhitga ta'sir darajasi.

Ushbu mezonlar asosida tadbirkorlik subyektlari baholanib, tegishli reyting toifalariga ajratiladi. Yuqori reytingga ega bo'lgan kompaniyalar uchun soliq tekshiruvlaridan ozod etish, QQS qaytarish jarayonlarini soddalashtirish va davlat buyurtmalarida ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish kabi imtiyozlar taqdim etiladi.

Mazkur reyting tizimi tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy barqarorligi, soliq to'lov intizomi va boshqa muhim mezonlar asosida baholanishini nazarda tutadi. Rasmiy ma'lumotlarga asoslanib, yuqori reytingli kompaniyalar soliq to'lov intizomi, investitsion faoliyat, eksport hajmi va moliyaviy barqarorlik jihatidan yetakchi ekanligi aniqlandi. Shu bilan birga, past reytingga ega bo'lgan kompaniyalarning asosiy kamchiliklari sifatida soliq qarzlari mavjudligi, korporativ boshqaruv tizimining zaifligi va moliyaviy shaffoflik yetishmovchiligi qayd etildi.

Shuningdek, 2024-yil davomida tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingi asosida 15 000 dan ortiq tadbirkorlik subyektlari soliq imtiyozlari va davlat subsidiyalaridan foydalandi, 10 000 dan ortiq tadbirkor davlat dasturlari asosida imtiyozli kreditlar olish imkoniyatiga ega bo'ldi 25 000 ga yaqin korxona o'z reytingini oshirish uchun maslahat va monitoring jarayonlariga jalb qilindi.

Bu ma'lumotlar reyting tizimining nafaqat soliq yuklamasini boshqarishda, balki iqtisodiy barqarorlik va tadbirkorlik subyektlarining o'sishini ta'minlashda muhim vosita ekanligini ko'rsatmoqda.

O'zbekistonning reyting tizimi xalqaro standartlarga muvofiq shakllantirilgan bo'lib, tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini samarali baholash hamda ularning barqarorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Dunyoning ko‘plab mamlakatlarida biznes subyektlarini baholash tizimlari joriy etilgan. Masalan, AQShda Standard & Poor’s (S&P), Moody’s va Fitch Ratings kabi reyting agentliklari kompaniyalarning moliyaviy barqarorligini, kredit to‘lov qobiliyatini va investitsion jozibadorligini baholaydi. Ushbu reytinglar davlat tomonidan rasmiy tan olingan va biznes yuritishda keng qo‘llaniladi.

Yevropa Ittifoqida esa tadbirkorlik barqarorligi reytingi ESG (Environmental, Social, Governance – Atrof-muhit, Ijtimoiy mas’uliyat va Korporativ boshqaruv) mezonlari asosida shakllantiriladi. Masalan, Germaniyada kredit muassasalari va davlat agentliklari kompaniyalarning soliq to‘lov intizomi, ishchi kuchi himoyasi hamda yashil texnologiyalarga mosligini baholaydi.

Janubiy Koreyada barqarorlik reytingi davlat va xususiy sektor hamkorligi asosida ishlaydi. Korea Credit Bureau (KCB) va NICE Investors Service kompaniyalari biznes subyektlarini baholashda soliq to‘lovlar, moliyaviy intizom va eksport salohiyatini inobatga oladi. Bundan tashqari, Janubiy Koreya hukumati yuqori reytingga ega kompaniyalarga imtiyozli kreditlar va grantlar ajratadi.

O‘zbekistonning barqarorlik reytingi tizimi ham ushbu xalqaro tajribadan kelib chiqib ishlab chiqilgan bo‘lib, mahalliy sharoitlarga moslashtirilgan. Bu tizim tadbirkorlik subyektlarining soliq intizomi, investitsion faolligi, mehnat unumdorligi va innovatsion salohiyatini baholash orqali ularning barqarorligini aniqlashga xizmat qiladi.

XULOSA.

Tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingi tizimi O‘zbekistonda biznes muhitining shaffofligi va barqarorligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu tizim tadbirkorlar uchun yangi imkoniyatlar yaratib, investitsiya jalb qilish va korxonalarning uzoq muddatli rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi. Ilmiy asoslangan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, reyting tizimi tadbirkorlik subyektlarining soliqqa oid majburiyatlarni bajarishi, innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlashi va korporativ boshqaruv samaradorligini oshirish orqali umumiy iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Bu tizim tadbirkorlar uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochib, ularning yanada samarali faoliyat yuritishlariga turtki bo‘ladi.

Ilmiy asoslangan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, reyting tizimi tadbirkorlik subyektlarining soliqqa oid majburiyatlarni bajarishi, innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlashi va korporativ boshqaruv samaradorligini oshirish orqali umumiy iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Kelgusida reyting tizimini yanada takomillashtirish uchun quyidagi chora-tadbirlar taklif etiladi:

- **Baholash metodologiyasini diversifikatsiya qilish** – reyting mezonlarini global standartlarga moslashtirish va ularni yangilab borish.
- **Elektron monitoring tizimini rivojlantirish** – tadbirkorlarning moliyaviy va soliq hisobotlarini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatini kengaytirish.
- **Tadbirkorlar uchun maslahat xizmatlarini kengaytirish** – soliq intizomi va moliyaviy barqarorlikni oshirish uchun davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish.
- **Xalqaro reyting tizimlari bilan integratsiya qilish** – O‘zbekiston kompaniyalarining xalqaro moliya institutlari va investorlar uchun yanada ishonchli bo‘lishini ta’minlash.

Shunday qilib, reyting tizimining yanada shaffof, samarali va xalqaro talablarga javob beradigan holga keltirilishi mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishiga va tadbirkorlik subyektlarining barqarorligiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 23-yanvardagi PQ-39-son Tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi rasmiy portali - soliq.uz
3. O‘zbekiston Respublikasi Savdo-sanoat palatasi - chamber.uz
4. Fitch Ratings, Standard & Poor’s va Moody’s xalqaro reyting agentliklarining korporativ barqarorlikni baholash tizimlari.
5. Korea Credit Bureau (KCB) va NICE Investors Service kompaniyalari tadqiqotlari.

6. ESG (Environmental, Social, Governance) baholash mezonlari bo'yicha Yevropa Ittifoqi statistik ma'lumotlari.
7. Janubiy Koreya hukumati tomonidan tadbirkorlik barqarorligini baholash va qo'llab-quvvatlash bo'yicha rasmiy nashrlar.
8. Bassey, M. (2013). "Tax incentives and foreign direct investment". Journal of Economic Policy Research, 10(1), 78-90.
9. Normurzaev, A. (2022). "Soliq imtiyozlari va ularning tadbirkorlik subyektlariga ta'siri". O'zbekiston Iqtisodiy Tadqiqotlar Jurnali, 7(3), 25-41.
10. Nurmatov, Sh. (2024). "O'zbekiston Respublikasida barqarorlik reytingining joriy etilishi va uning iqtisodiyotga ta'siri". O'zbekiston Iqtisodiy Islohotlar Markazi.

Samadova Nargiza Rasulovna

TDIU, "Moliyaviy tahlil" kafedrası v.b. dotsenti

G-mail: nargizasamadova050@gmail.com

Tel: +998909785395

ZAMONAVIY BOSHQARUVDA IQTISODIY SALOHIYATNING O'RNINI VA UNING IQTISODIY TALQININING NAZARIY ASOSLARI

Samadova Nargiza Rasulovna

TDIU, "Moliyaviy tahlil" kafedrası v.b. dotsenti

G-mail: nargizasamadova050@gmail.com

Tel: +998909785395

ПОЛОЖЕНИЕ СОВРЕМЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ВЛАСТЬЮ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЕГО ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Samadova Nargiza Rasulovna

TDIU, "Moliyaviy tahlil" kafedrası v.b. dotsenti

G-mail: nargizasamadova050@gmail.com

Tel: +998909785395

THE PLACE OF ECONOMIC POWER IN MODERN MANAGEMENT AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF ITS ECONOMIC INTERPRETATION

Annotatsiya: maqolada xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida zamonaviy boshqaruv faoliyatini tashkil etishda iqtisodiy salohiyatining o'rnini, ahamiyati hamda iqtisodiy talqinining nazariy ahamiyati keltirib o'tilgan. Xo'jalik yurituvchi subyektlarda boshqaruv faoliyatini tizimli yo'lga qo'yish bilan bir qatorda iqtisodiy tahlil xulosalari natijalari asosida ishlab chiqarishni tashkil etish tahlil qilish, takomillashtirish masalalari yoritilgan.

Tayanch so'zlar: zamonaviy boshqaruv, iqtisodiy salohiyat, moliyaviy salohiyat, ishlab chiqarish salohiyati, tizimli tahlil.

Аннотация: В статье рассматриваются роль и значение экономического потенциала в организации современной управленческой деятельности субъектов хозяйствования, а также теоретическое значение его экономической интерпретации. Наряду с системным построением управленческой деятельности в хозяйствующих субъектах освещаются вопросы анализа и совершенствования организации производства на основе результатов экономического анализа.

Ключевые слова: современный менеджмент, экономический потенциал, финансовый потенциал, производственный потенциал, системный анализ.

Annotation: the article presents the role and significance of economic potential in the organization of modern management activities in the activities of economic entities, as well as the theoretical significance of economic interpretation. Along with the systematic organization of management activities in economic entities, the issues of analyzing and improving the organization of production based on the results of economic analysis are discussed.

Keywords: modern management, economic potential, financial potential, production potential, systemic analysis.

Kirish

Bugun butun dunyo iqtisodiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan turli xil jarayonlar, geosiyosiy mojarolar mamlakatlar iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlashni dolzarb muammolardan biri sifatida kun tartibiga olib chiqmoqda. Bunday jarayonlar keskinlashib borayotganligiga qaramasdan

mamlakatimizning iqtisodiy jihatdan rivojlanishini mustahkamlash, barqaror o'sishini ta'minlash foydalanilmayotgan ichki va tashqi rezervlarni aniqlash hamda ulardan samarali foydalanish bugungi kunda obyektiv zaruratga aylanmoqda.

Mavzuga doir adabiyotlar sharhi

Ko'plab iqtisodiy manbalarda iqtisodiy salohiyat to'g'risida turlicha qarashlar keltirilgan bo'lib, iqtisodiy salohiyat va undan samarali foydalanish korxona faoliyati uchun muhim ekanligi ta'kidlangan. Biroq, olib borilgan tadqiqot natijalari sohaga doir adabiyotlarda hamda amaliyotda iqtisodiy salohiyatni ifodalovchi ko'rsatkichlar boshqa turli salohiyatlarni ifodalovchi ko'rsatkichlar bilan noto'g'ri holda qo'llanilayotganini ko'rsatmoqda. Bundan tashqari, iqtisodiy salohiyatni ifodalovchi ko'rsatkichlarni hisoblashda ham jiddiy kamchiliklar mavjudligi, raqamli iqtisodiyot sharoiti ta'sirida shakllangan ko'plab omillar hisob jarayonlarida inobatga olinmayotganligini ko'rish mumkin. Iqtisodchi olimlar o'rtasida mazkur masala yuzasidan turlicha yondashuvlarning mavjudligi bu borada aniq yechimga kelishni yanada murakkablashtirmoqda.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib, xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun iqtisodiy salohiyat tushunchasi va u bilan bog'liq mezon ko'rsatkichlarini ilmiy jihatdan shakllantirish hamda iqtisodiy mohiyatini ochib berish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

O'zbekiston milliy ensiklopediyasida ham salohiyat so'zining lug'aviy ma'nosi keltirilgan bo'lib, u biror vazifani hal etish va ko'zlangan maqsadga erishishda foydalaniladigan manba, imkoniyat, mablag', zaxiralar ekanligi ta'kidlangan. [1]

Iqtisodiy salohiyat atamasiga bir qancha mahalliy olimlar tarafidan ham ta'riflar keltirib o'tilgan. Jumladan, E.A.Nigmanov tomonidan korxona iqtisodiy salohiyatiga "U eng yuqori foyda olish talabidan kelib chiqib, mahsulot chiqarishni eng ko'p hajmini ta'minlaydigan asosiy va aylanma kapital, mehnat va tabiiy, ilmiy-axborot resurslarining mavjud darajasini maksimal boshqarish layoqatidir", - deb ta'rif berilgan.[2]

M.Q.Pardayev, J.I.Isroilov, B.I.Isroilovlar tomonidan korxonaning iqtisodiy potentsiali tarkibiga mehnat vositalari, mehnat predmetlari, mehnatning o'zi va nomoddiy faollar (aktivlar) kiradi deya ta'rif berishgan. [3]

M.Yu.Raximov, N.N.Kalandarovalar korxona iqtisodiy salohiyati deganda, "Sodir etiladigan iqtisodiy jarayonni to'liq ta'minlaydigan barcha moddiy va mehnat resurslari hamda nomoddiy aktivlar tushuniladi", - deb ta'rif keltirishgan.[4]

Tadqiqot metodologiyasi

Mavzuni o'rganish jarayonida tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv, taqqoslash va iqtisodiy tahlil usullaridan keng foydalanildi. Yuqorida keltirilgan usullar orqali o'rganish xo'jalik yurituvchi subyektlar iqtisodiy salohiyatini ifodalovchi ko'rsatkichlarni tahlilini yanada takomillashtirish imkonini beradi.

Natija va muhokama

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, xo'jalik yurituvchi subyektlar iqtisodiy salohiyatiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash, ularni ma'lum guruhlar asosida tasniflash va tahlil qilish asosida mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish dolzarb muammoligicha qolmoqda.

Bugungi kunda barcha sohalarida raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi mavjud ish o'rinlarining keskin kamayishiga sabab bo'lmoqda. Aynan shularni nazarda tutgan holda mamlakatimizda qo'shimcha ishchi o'rinlarini yaratish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. So'nggi yillarda tadbirkorlar faoliyatiga berilayotgan ko'plab imtiyoz va qulayliklar qo'shimcha ish o'rinlarini yaratilishiga, aholining daromadlarini ortishiga asosiy yechim bo'lmoqda.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev bu borada quyidagi fikrlarni aytib o'tganlar: "Biz 2030-yilgacha yalpi ichki mahsulotimiz hajmini 160 milliard dollarga yetkazishdek juda katta marra oldik. Bunga erishish albatta oson bo'lmaydi. Lekin bu yo'lda aniq hisob-kitoblarimiz, real imkoniyatlarimiz bor. Tabiiy boyliklarimiz, mehnat resurslarimiz, intellektual va ma'naviy salohiyatimiz, ish tajribamiz yetarli". [5]

**Hududlar kesimida faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlar soni
(dehqon va fermer xo'jaliklarisiz) [6]**

Hududlar	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2024 yil
O'zbekiston Respublikasi	323517	398133	475197	528929	592371	485024
Qoraqalpog'iston Respublikasi	15590	18404	21968	23721	26692	25928
Andijon	27391	30740	36726	40474	44658	29717
Buxoro	18115	23459	28233	31160	33686	31203
Jizzax	14226	17190	20993	22714	25847	19923
Qashqadaryo	20915	25259	30180	36168	41612	33064
Navoiy	11175	17067	20133	22711	25179	21880
Namangan	21269	25909	30882	33422	36964	27634
Samarqand	25066	31354	38946	46667	54163	43477
Surxandaryo	15172	19220	25367	28921	31427	24657
Sirdaryo	10367	13169	15425	15920	17259	13432
Toshkent	31030	38523	46173	50296	55472	45295
Farg'ona	29128	35379	42441	46622	52746	42574
Xorazm	14837	18614	21979	25160	28904	27089
Toshkent sh.	69236	83846	95951	105603	117812	99151

Xususan, statistika agentligi rasmiy sayti ma'lumotlariga ko'ra, "Mamlakat yalpi ichki mahsuloti 2016-yilgi 255421,9 mlrd.so'mdan 2024-yilda 888341,7 mlrd.so'mga, sanoat mahsulotlari hajmi esa 111869,4 mlrd.so'mdan 553265,0 mlrd.so'mga, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar 51232,0 mlrd.so'mdan 266240,0 mlrd.so'mga yetganligi makrodarajada iqtisodiy salohiyatning o'sib borayotganligidan dalolat bermoqda".[7] Yuqorida keltirilgan natijalar iqtisodiy ko'rsatkichlarini o'zida aks ettirish bilan bir qatorda, mamlakatimizning to'liq iqtisodiy salohiyatini o'zida aks ettira olmaydi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlar mamlakatimizning eng asosiy iqtisodiy salohiyatini ifodalovchi ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Har qanday makroiqtisodiy ko'rsatkich xo'jalik yurituvchi subyektlarning qay darajada samarali faoliyat yuritayotganligi va ularning imkoniyatlaridan kelib chiqib shakllanadi. Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatiga berilayotgan imtiyozlar natijasida yillar davomida ularning sonini ortib borishi o'zaro raqobat muhitini yaratish bilan bir qatorda tadbirkorlar tomonidan taklif qilinayotgan mahsulotlarning sifatini ijobiy tomonga o'zgarishi va xalqaro bozor talablariga moslashayotganligini ko'rishimiz mumkin. Hududlar kesimida faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlar sonining o'zgarishi quyidagi jadval ma'lumotlarida keltirib o'tilgan (1-jadval).

Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan xulosa qiladigan bo'lsak, mamlakatimizda 2023-yilda 2022-yilga nisbatan jami 63442 ta korxona va tashkilotlar faoliyati ortganligini ko'rishimiz mumkin. Bu esa 2022-yilga nisbatan faoliyat yuritayotgan jami korxona va tashkilotlar sonining 11,9 foizga oshganligini ko'rsatmoqda.

Mazkur korxonalar yangi ish o'rinlari yaratilishi, mamlakatda ishlab chiqarilayotgan yalpi ichki mahsulot qiymatining ortishi va boshqa bir qator makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Biroq 2024-yil bo'yicha ma'lumotlarni tahlil qiladigan bo'lsak, 107347 ta korxona o'z faoliyatini to'xtatgan. Bu esa 2023-yilga nisbatan 18,1 foizga korxonalar soni kamayganligini bildiradi. Yuqorida keltirib o'tilgan jadval ma'lumotlari asosida hududlar kesimida o'z faoliyatini ko'rsatayotgan yangi korxona va tashkilotlar mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantiruvchi asosiy ko'rsatkichlaridan biri ekanligini ta'kidlab o'tishimiz lozim. Korxonalarda mahsulot ishlab chiqarish hajmining ortib borishi resurslardan samarali foydalanishni talab etadi. Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri mavjud iqtisodiy resurslardan samarali foydalanib, yuqori qo'shimcha qiymatga ega tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni keng ko'lamda yo'lga qo'yishdir. Iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanish usullarini topish hamda ularni amaliyotga tatbiq qilish korxona rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Aynan shularni nazarda tutgan holda, korxonalarni iqtisodiy

jihatdan qo'llab-quvvatlash, xalqaro bozor talablariga moslashishiga ko'mak berish bugungi kunning dolzarb muammolarini o'zida ifoda etadi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarda boshqaruv faoliyatini tizimli yo'lga qo'yish bilan bir qatorda albatta iqtisodiy tahlil xulosalari natijalari asosida ishlab chiqarishni tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Korxona iqtisodiy salohiyati va uning tahlili iqtisodiy fanlar orasida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Iqtisodiy salohiyatga ishlab chiqarishning boshqarish funksiyalaridan biri sifatida qaralmoqda.

Asosiy omillar sifatida quyidagilarni misol qilib keltirishimiz mumkin:

- butun dunyoda o'z tarmoqlariga ega korxonalarining katta tajriba hamda yangi texnika va texnologiyalari bilan mahalliy korxonalarga munosib raqobatga kirishayotganligi bilan;

- iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish, davlat tasarrufidan chiqarish va xususiy mulk ustuvorligini ta'minlash borasida olib borilayotgan islohotlar natijasida boshqaruvning yangi, zamonaviy shakllarini paydo bo'layotganligi va h.k.

Yuqorida keltirib o'tilgan holatlarni inobatga oladigan bo'lsak, bunday sharoitda korxona rahbari faqat o'zining professional malakasiga tayanib qarorlar chiqarmasligi kerak. Uning boshqaruv qarorlari aniq hisob-kitoblar, chuqur va keng qamrovli iqtisodiy tahlillarga asoslangan bo'lishi lozim.

Xo'jalik yurituvchi subyektlar mahalliy bozordagi istiqbolli faoliyatini ta'minlash bilan bir qatorda xalqaro bozor talablariga tez moslashishi, mavjud muammolarni o'z vaqtida aniqlashi va ularni hal qilish yo'llarini tezda ishlab chiqish, keskin o'zgarib borayotgan bozor talablariga egiluvchanlik bilan moslasha olish g'oyat muhimdir.

Rejalashtirishning o'zi korxona faoliyati natijalarini tahlil qilish bilan boshlanadi va tugaydi. Bunday tahlil rejalashtirish darajasini yanada samarali oshirish va uni oqilona bo'lishiga imkon yaratadi.

Iqtisodiy salohiyat va uni ifodalovchi ko'rsatkichlar tahliliga kirishdan oldin ushbu tushunchaning mazmun-mohiyati, iqtisodiy tahlilda qanday talqin etilishi va uni tahlil qilishga oid yondashuvlar bilan tanishib chiqishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz

Xulosa

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xo'jalik yurituvchi subyektlarda faoliyatni doimiylikni ta'minlash, o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishishda samarali boshqaruvni yo'lga qo'yish va amalga oshirish jarayonida namoyon bo'luvchi muhim dastaklardan biri bu iqtisodiy salohiyat hisoblanadi. Korxonaning pirovard maqsadiga erishishda uning barcha kontragentlari manfaatlarini inobatga olgan holda iqtisodiy salohiyatning rolini oshiruvchi barcha omillardan foydalaniladi.

Korxona iqtisodiy salohiyati keng qamrovli, ko'p komponentli bo'lganligi bois uni tahlil qilish va baholashda ham turli yondashuv va usullardan foydalaniladi. Tahlil usullarini qo'llashda uning axborot ta'minoti markaziy o'ringa chiqadi. Aksariyat xo'jalik yurituvchi subyektlarning keng jamoatchilik uchun ochiq bo'lgan moliyaviy hisobotlari, xususan, buxgalteriya balansi uning moliyaviy-iqtisodiy ahvoli va salohiyati to'g'risida muhim axborotlar bilan ta'minlaydi.

Ushbu usul yordamida xaridor va buyurtmachilar, mol yetkazib beruvchi va pudratchilar, qarz beruvchilar, investorlar va boshqa iqtisodiy hamkorlarning tezkor boshqaruv qarorlari samaradorligi oshishiga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000-y
2. A.Nigmanov. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonaning iqtisodiy salohiyatini boshqarish. 2001-yil. Diss. 26 bet.
3. M.Q.Pardayev, J.I.Isroilov, B.I.Isroilov. Iqtisodiy tahlil: O'quv qo'llanma – T.2017-yil. -280 b.
4. M.Yu Raximov, N.N.Kalandarova, Moliyaviy tahlil: Darslik.
5. Xalqimizning yuksak ishonchini oqlash, erishgan yutuqlarimizni yangi, yanada ulkan natijalar bilan mustahkamlash – bosh vazifamiz (president.uz)
6. Makroko'rsatkichlar (stat.uz) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy sayti ma'lumotlari.
7. Makroko'rsatkichlar (stat.uz) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy sayti ma'lumotlari.

UO‘K:658.1: 336:371.

Narbekova Gulrux Davronboyevna
“Bank hisobi va auditi”
kafedrasining katta o‘qituvchisi, PhD
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

XALQ TA'LIMI TIZIMI MUASSASALARIDA BUDJETDAN TASHQARI MABLAG'LAR ICHKI AUDITINING XORIJ TAJRIBALARI

Нарбекова Гулрух Давронбоевна
PhD, старший преподаватель
кафедры «Банковский учёт и аудит»
Ташкентский государственный
экономический университет

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА ВНЕБЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ В УЧРЕЖДЕНИЯХ СИСТЕМЫ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Narbekova Gulrukh Davronbaevna
PhD, senior teacher of the department
“Bank account and audit”
Tashkent State the University of Economics

FOREIGN EXPERIENCES OF INTERNAL AUDIT OF NON-BUDGETARY FUNDS IN INSTITUTIONS OF THE PUBLIC EDUCATION SYSTEM

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq ta'limi tizimi muassasalarida mablag'larni tasarruf etish va ularning maqsadli sarflanishini ta'minlashda ichki audit xizmatini tashkil qilishning zarurligi asoslangan. Mamlakatimizda xalq ta'limi tizimi muassasalarida ichki auditning xorij tajribalari tadqiq etilgan, shuningdek, ichki audit xizmatini tashkil etishni takomillashtirishda ilg'or xorij tajribalaridan foydalanish yuzasidan mualliflik yondashuvlari keltirilgan. Xalq ta'limi tizimi muassasalarida davlat moliyaviy nazorat usullaridan biri ichki audit xizmatini takomillashtirishning dolzarb masalalari, asosiy tamoyillari, usullari, xususiyatlari, budjetdan tashqari topilgan mablag'larni moliyaviy nazorat qilish va ulardan foydalanish tartiblari, ichki auditi va nazoratini tashkil etishni takomillashtirish masalalari bayon qilingan.

Tayanch so'zlar: audit, auditorlik faoliyati, budjet tashkilotlari, raqamli audit, ichki audit, moliyaviy resurslar.

Аннотация. В статье рассматривается необходимость организационной службы внутреннего аудита для обеспечения управления и целевого расходования средств в государственных образовательных учреждениях. Изучен зарубежный опыт внутреннего аудита в государственных образовательных учреждениях нашей страны, а также представлены авторские подходы по использованию передового зарубежного опыта в совершенствовании организационной службы внутреннего аудита. В статье рассмотрены актуальные вопросы совершенствования службы внутреннего аудита — одного из методов государственного финансового контроля в государственных образовательных учреждениях,

ее основные принципы, методы, особенности, процедуры финансового контроля и использования внебюджетных средств, а также вопросы совершенствования организационного внутреннего аудита и контроля.

Ключевые слова: аудит, аудиторская деятельность, бюджетные организации, цифровой аудит, внутренний аудит, финансовые ресурсы.

Abstract. This article is based on the need to organize an internal audit service to ensure the management of funds and their targeted spending in public education institutions. Foreign experiences of internal audit in public education institutions in our country are studied, and author's approaches to using advanced foreign experiences in improving the organization of the internal audit service are presented. The current issues of improving the internal audit service, one of the methods of state financial control in public education institutions, its basic principles, methods, features, procedures for financial control and use of extrabudgetary funds, and issues of improving the organization of internal audit and control are described.

Key words: audit, audit activity, budget organizations, digital audit, internal audit, financial resources.

KIRISH.

Mamlakatimizda iqtisodiy siyosatining asosiy maqsadlaridan biri ijtimoiy sohadagi mavjud salohiyatni jamlab tezkor yuzaga chiqarishdir. «O‘zbekiston -2030»strategiyasining asosiy g‘oyalariidan biri “Barqaror iqtisodiy o‘rta daromadli davlatlar qatoridan o‘rin olish”dir[3]. Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib, byudjet tashkilotlarida byudjetdan tashqari mablag‘larning samarali va rejalari sarflanishi nazoratini ta’minlash yuzasidan ichki audit xizmatini tashkil etish orqali maqsadsiz xarajatlarni qisqartirishga imkon yaratiladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida byudjet tashkilotlarida ichki auditning roli ortib bormoqda, chunki nafaqat xarajatlarni olingan daromadlar bilan taqqoslash, balki moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va xarajatlarni maqsadli sarflanishini qat’iy nazorat qilish zarur. Xorijiy mamlakatlarda ichki audit xizmati faoliyati bo‘yicha muayyan qonunlar-qoidalar tashkil etilgan, mamlakatimizda ham bu sohada islohotlar allaqachon boshlab yuborilgan.

Xususan, davlat sektoridagi ta’lim muassasalarida auditni rivojlantirishda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 14 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti xarajatlarning samaradorligini yanada oshirish va davlat moliyaviy nazorati organlari faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ-128-son qarori muhim bo‘lib, unda vazirlik va idoralar ichki audit xizmatlarini tashkil etishning asosiy yo‘nalishlar belgilab berilgan[1]. Bunda asosan vazirlik va idoralarning ichki audit xizmatlari faoliyatini rivojlantirish, ularning faoliyatida masofaviy auditni keng ko‘lamda qo‘llash orqali ichki audit tadbirlari samaradorligini oshirish nazarda tutilgan.

Davlat byudjetidan moliyalashtiriladigan tashkilotlar doirasida ta’lim tizimi jumladan, umumiy o‘rta ta’lim xarajatlari eng katta ulushni tashkil etadi. Yuqoridagi qarorga binoan, mamlakatimizda byudjet mablag‘laridan samarali foydalanish masalasiga alohida e’tibor qaratilib, byudjet jarayonida shaffoflikni ta’minlash maqsadida moliyaviy nazoratni kuchaytirish, byudjetdan moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish, byudjet tashkilotlarida byudjet intizomiga qat’iy rioya qilinishini ta’minlash va ular bo‘ysunadigan vazirlik va idoralarning mas’uliyatini oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Maktab va maktabgacha talim vazirliklarida ichki audit va moliyaviy nazorat bo‘linmalari tashkil etilgan. Ushbu bo‘linmalar byudjet mablag‘larini noqonuniy sarflanishi, talon-taroj qilinishi kabi holatlarni aniqlash va oldini olish bilan shug‘ullanadi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 1 avgustdagi “Vazirlik va idoralarning ichki audit xizmati to‘g‘risida namunaviy nizomni tasdiqlash haqida”gi 416-son qaroriga asosan vazirlik va idoralar ichki audit xizmatining maqsadi, vazifalari, funksiyalari, huquq va majburiyatlari hamda ularning faoliyatini tashkil etish tartibi belgilab berilgan[2].

Xalq ta’limi tizimi muassasalapining faoliyat xususiyatidan kelib chiqib, ichki audit xizmati faoliyatida risklarni baholash va minimallashtirish, tashkilotning ish samaradorligini oshirish, byudjet

mablag'laridan oqilona foydalanish, korrupsion holatlarning oldini olish, milliy ichki audit standartlari asosida nazoratni tashkil etish masalalari qaratilgan ilmiy tadqiqotlar olib borishni taqozo etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI.

Budjet tashkilotlari moliyaviy nazoratida ichki auditning roli, ahamiyati va uni amalga oshirish yo'nalishlari xususida mamlakatimiz va xorij olimlari tomonidan ko'plab ta'riflar hamda turli yondoshuvlar berilgan. Davlat sektorida ichki auditning mohiyati va vazifalari to'g'risida iqtisodchilarning fikrlarini keltirib o'tamiz.

Kazakovaning e'tirof etishicha, davlat sektorida auditning asosiy vazifalari yani mablag'lardan maqsadli foydalanish bo'yicha boshqaruv strategiyasini ishlab chiqish, budjet mablag'larini taqsimlanishining ob'ektivligini o'rganish, budjet mablag'laridan foydalanishning natijaviyligini tekshirish, byudjet mablag'laridan maqsadli va to'g'ri foydalanishni auditorlik tekshiruvidan o'tkazish va tegishli organlarga tekshirish natijasi bo'yicha axborot va hisobotlar tayyorlab berishdan iboratligi keltirilgan[4].

Rogulenko, Ponomarevoy, Bodyakolarning fikricha, davlat sektorida audit bu barcha manfaatdor tomonlarga iqtisodiy hodisalar to'g'risida mustaqil va ob'ektiv ma'lumotlarni taqdim etishdan iborat bo'lgan faoliyatdir. Bu iqtisodiy rivojlanish jarayonlariga samarali ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan iqtisodiyotni rivojlantirishning universal vositasidir[5].

Sonin fikricha, ichki audit - bu tashkilot faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan mustaqil va ob'ektiv kafolatlar va maslahatlar berish faoliyatidir[6].

Mahalliy iqtisodchi olimlardan Ahmadjonovning ta'kidlashicha[7], ichki audit – xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga risklarni boshqarish, nazorat qilish va korporativ boshqaruv tizimiga maqbul yondashuv asosida qo'yilgan maqsadlarga erishishda yordam beruvchi, moliyaviy xo'jalik faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan ob'ektiv kafolat va maslahatlar beruvchi mustaqil tizim buxgalteriya ma'lumotlarining to'g'ri bo'lishini ta'minlash va korxonada samarali ichki nazorat tizimini tashkil etishga yo'naltirilgan faoliyat.

Sh.I.Ilxamovning fikricha[8], "Ichki audit — bu tashkilot faoliyatini har hil nuqtai nazardan va tashkilotning boshqarish bo'limi faoliyatini ichki hujjatlarini tartibga solishni nazorat qiladi, tashkilot boshqaruvini amalga oshirishda mahsus nazorat organi vakillariga chegaralangan yordam ko'rsatadi".

S.U.Mehmonov esa budjet tashkilotlarida ichki auditga quyidagicha ta'rif bergan: " Ichki audit – tashkilot tomonidan smetalarni tuzish hamda ijrosini amalga oshirishni qonunchilik hujjatlariga rioya qilinishini tekshirish hamda monitoring olib borish yo'li bilan nazorat qilish, moliyaviy hisobot ma'lumotlarini ishonchligini ta'minlash, budjet – smeta intizomiga rioya qilish, mablag'larni maqsadli va oqilona sarflanishga yo'naltirilgan faoliyatdir[9]."

A.Ostonoqulovga fikriga ko'ra[10], budjet tashkilotlarida davlat mablag'larini maqsadli boshqarish va ulardan samarali foydalanish borasida moliyaviy nazoratni yanada takomillashtirish, byudjet mablag'larining sarflanishi, ichki audit xizmatini tashkil etish masalalariga to'xtalib o'tilgan.

Yuqoridagi ilmiy tadqiqot ishlarida, qabul qilingan kodeks, nizom va buyruqlarda asosan budjet tashkilotlarida budjet va byudjetdan tashqari mablag'larni ichki audit xizmatini tashkil etishning ayrim masalalari yoritilgan. Lekin mazkur tadqiqotlarda tashqari mablag'lar hisobining yuritilishini ta'minlash, budjet mablag'larining noqonuniy sarflanishi va talon-taroj qilinishi holatlarining profilaktikasini ta'minlash, shartnomalar tuzilishi ustidan monitoring qilish, asossiz debitor va kreditor qarzdorliklarga yo'l quymaslik, budjet intizomini mustahkamlashga xizmat qilish uchun ham mazkur mavzuning tadqiqot obyekti sifatida o'rganilishiga sabab bo'ldi.

TADQIQOT METODOLOGIYSI.

Xalq ta'limi tizimi muassasalarida budjetdan tashqari mablag'lar ichki auditining amaldagi holati, xorij tajribasi, mavjud ma'lumotlar o'rganilib, tahlil qilindi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasini tadqiq qilishda kuzatuv, statistik tahlil, deduksiya kabi tadqiqot metodlaridan foydalanilgan.

NATIJA VA MUHOKAMA.

Budjet tashkilotlarida ichki nazorat va ichki audit tizimini joriy etish orqali davlat budjeti xarajatlarining samaradorligini oshirish, budjet qonunchiligi buzilishining oldini olish, qonunchilik

hujjatlariga rioya qilinishini borasida ichki audit faoliyatini ilgʻor xorijiy tajriba asosida yoʻlga qoʻyish maqsadida tegishli qonunchilik hujjatlari qabul qilindi. Bunda budget tashkilotlarida asosan ichki audit xizmatlari faoliyatini rivojlantirish orqali ichki audit tadbirlari samaradorligini oshirishga eʼtibor qaratilgan. Xorijiy mamlakatlarda davlat sektorida ichki auditni tashkil etish Moliya vazirligi zimmasiga yuklatilgan. Xususan, Ukrainada davlat auditorlik xizmati departamenti, Fransiya davlat sektorida ichki auditning rolini oshirish maqsadida "Ichki auditni garmonizatsiyalash boʻyicha markaziy qoʻmitasi (CHAI)" tashkil etilgan. Mamlakatimizda ichki audit va moliyaviy nazoratning rolini kuchaytirish maqsadida Oʻzbekiston Respublikasi moliya vazirligi tomonidan 2022 yil 3 oktyabrdagi 52-son buyrugʻi bilan "Ichki audit milliy standartlari" tasdiqlandi. Qonunchilik hujjatlariga koʻra, ichki audit milliy standartlarida ichki audit tadbirlarini qay maqsadlarda oʻtkazirilish tartiblari belgilab berilgan (1-rasm).

1-rasm. Budget tashkilotlarida ichki auditni oʻtkazish maqsadlari.¹

Rivojlangan mamlakatlarning tajribasidan kelib chiqib, mamlakat iqtisodiyotini muhim qismini tashkil etadigan byudjet mablagʻlarining oqilona va rejali sarflanishi yuzasidan budget tashkilotlarida ichki audit xizmatini tashkil qilish nomuvofiqliklarni va maqsadsiz xarajatlarni qisqartirishga yordam beradi. Xalqaro amaliyotda ichki auditorlik tekshiruvlarini oʻtkazish uslubiyotini va ichki auditning xalqaro standartlarini takomillashtirish hamda rivojlantirish boʻyicha koʻplab tadqiqotlar olib borilmoqda. Ushbu tadqiqotlarda xoʻjalik yurituvchi subʼektlarning ichki audit xizmati faoliyatida ichki auditning xalqaro standartlaridan foydalanish xususiyatlari, belgilangan talablarga rioya qilish hamda respublikamizda amaliyotga joriy etishning afzalliklari oʻrganilgan. Iqtisodiy rivojlangan davlatlar tajribasi va sohadagi ilmiy yutuqlarini tahlil etish shuni koʻrsatadiki, budget tashkilotlarida ichki audit faoliyatini muvofiqlashtiruvchi meʼyoriy hujjatlarni xalqaro talablarga uygʻunlashtirish, ichki audit institutining faoliyat samaradorligini oshirish, samarali boshqaruv tizimini shakllantirish va investorlarni jalb etishda ichki audit xizmatining biznes risklarini pasaytirishga qaratilgan mavqeini oshirish muhim omil hisoblanadi. Ichki audit xizmatlariga byudjet mablagʻlarining noqonuniy sarflanishi va talon- toroj qilinishi holatlarining quyidagi yoʻllar bilan profilaktikasini taʼminlash va ularning oldini olish uchun qator vazifalar orqali amalga oshiriladi (2-rasm).

¹ Manba. Muallif tomonidan tayyorlangan.

Bo'ysunuvdagi muassasalarda xarajatlar smetasini rejalashtirish va uning ijrosi, byudjet hisobining yuritilishi, tender (tanlov) savdolarining o'tkazilishi va shartnomalar tuzulishi ustudan monitoring qilish;

Bo'ysunuvdagi muassasalar va markazlashtirilgan moliya-buxgalteriya xizmatlari rahbarlariga byudjet hisobi va hisoboti tizimini takomillashtirish, asossiz debitor va kreditor qarzdorliklarga yo'l qo'ymaslik, byudjet intizomini mustahkamlash, byudjet mablag'laridan foydalanish, shu jumladan, tovarlar, ish va xizmatlarni xarid qilish samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar tayyorlash;

Qonunni buzish holatlarini, ularni sodir etishga imkoniyat yaratuvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish to'g'risida quyi muassasalariga bajarilishi majburiy bo'lgan taqdimnomalar kiritish.

2-rasm. Budjet tashkilotlarida ichki audit xizmatining vazifalari.²

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar ichki auditning nazariy va huquqiy asoslari, ichki audit xizmatini tashkil etish mexanizmlarini xalqaro standartlar talablari asosida takomillashtirish hamda ichki audit samaradorligini baholashning uslubiy asoslarini ishlab chiqishni talab qilmoqda. Ichki audit xizmati faoliyatida **asosiy e'tibor moliyaviy xato va kamchiliklarni oldini olish bo'yicha profilaktika** chora-tadbirlariga qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 iyundagi "O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-6013-son Farmonining 4-bandida belgilangan vazifalardan kelib chiqib, **maktabgacha va maktab ta'limi sohalarida ichki audit tadbirlarini o'tkazish buyicha o'rganish** belgilangan. Shunga ko'ra, 2021-2023 yillar davomida **Maktab va Maktabgacha ta'lim vazirliklari** tomonidan amalga oshirilgan ichki audit tadbirlarining samaradorligini o'rganish holatlari, qilingan ishlar tahlil qilindi. Afsuski, moliyaviy xato va kamchiliklarni oldini olish bo'yicha ishlar amalga oshirilayotgan bo'lsada, vazirlikning Ichki audit xizmati tomonidan 2021 yilda 80,3 mlrd. so'm, 2022 yil davomida tizim ta'lim muassasalarida 87,4 mlrd. so'm, 2023 yilda 91,1 mlrd. so'mlik moliyaviy xato-kamchiliklar (jami moliyaviy xato va kamchiliklarning 30 foizi mablag' o'zlashtirilganligi) aniqlandi.

1-jadval.

Xalq ta'limi tizimi muassasalarida ichki audit tadbirlari natijasida aniqlangan moliyaviy kamchiliklar. (mlrd so'm)

Ko'rsatkichlar	2021 yil	2022 yil	2023 yil
1.1. Keltirilgan moliyaviy xato-kamchiliklar (mlrd so'm)	80,3	87,4	91,1
a) Kamomad (mln. so'm)	732	894	912
b) O'zlashtirilgan mablag'lar (mlrd so'm)	11,6	12,3	12,7
v) noqonuniy xarajatlar (mlrd so'm)	48,6	53,2	56,7
g) Ortiqcha rejalashtirilgan to'lovlar (mlrd so'm)	4,8	5,7	6,2
d) Davlat xaridlari sohasidagik qonunbuzilishi (mlrd so'm)	7,2	7,7	8,4

Manba. info@xtv.uz ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan.

² Manba. Muallif tomonidan tayrlangan.

O'tkazilgan ichki audit tadbirlari natijalariga ko'ra, **aniqlangan holatlar yuzasidan 683 nafar xodimga intizomiy jazo choralari tayinlangan bo'lib, shundan 615 nafariga hayfsan, 36 nafariga jarima jazolari qo'llanilgan, 32 nafar xodim esa egallab turgan lavozimidan ozod qilingan.** Yuqoridagi tahlillar natijasiga ko'ra, sobiq Xalq ta'limi vazirligi tizimidagi ichki audit xizmatlari tomonidan bir qator ijobiy ishlar amalga oshirilgan bo'lsada, ichki audit xodimlarining malakasi yetarli emasligi, ular faoliyatini nazorat qilishning aniq mexanizmlari mavjud emasligi hamda ularning faoliyati vazirlik va hududiy boshqarmalar saytlarida keng yoritilmasligi hamda yetarlicha nazorat qilinmasligi oqibatida sohada yo'l qo'yilayotgan moliyaviy qonunbuzarliklarning oldini olishda kutilgan samara bermayotganligi ko'rinmoqda.

Aniqlanayotgan kamchiliklardan kelib chiqib, hamda ularni kelgusida takrorlanmasligini oldini olish maqsadida quyidagi ishlar amalga oshirilmoqda:

hisob palatasi ko'rsatmalariga asosan Moliya vazirligi bilan hamkorlikda inson omilini kamaytirish va rejalashtirishdagi kamchiliklarini oldini olish bo'yicha "UzASBO" dasturiy majmuasiga o'zgartirishlar kiritilib, yangi modul va avtomatik cheklovlar joriy etildi.

xalq ta'limi tizimidagi muassasalarni boshqarish bo'yicha **yagona elektron dasturiy majmua** – erp.maktab.uz" axborot tizimi ishlab chiqildi. Mazkur tizimda maktablar, ulardagi o'qituvchi va o'quvchilarga tegishli bo'lgan barcha ko'rsatkichlar kiritilishi hamda ularga tegishli ma'lumotlarni **inson omilini cheklash** uchun boshqa tizimdagi ma'lumotlar bazalari bilan **integratsiyalash** nazarda tutilgan. Hozirgi kunda ushbu dasturiy majmuani joriy etish ishlari olib borilmoqda.

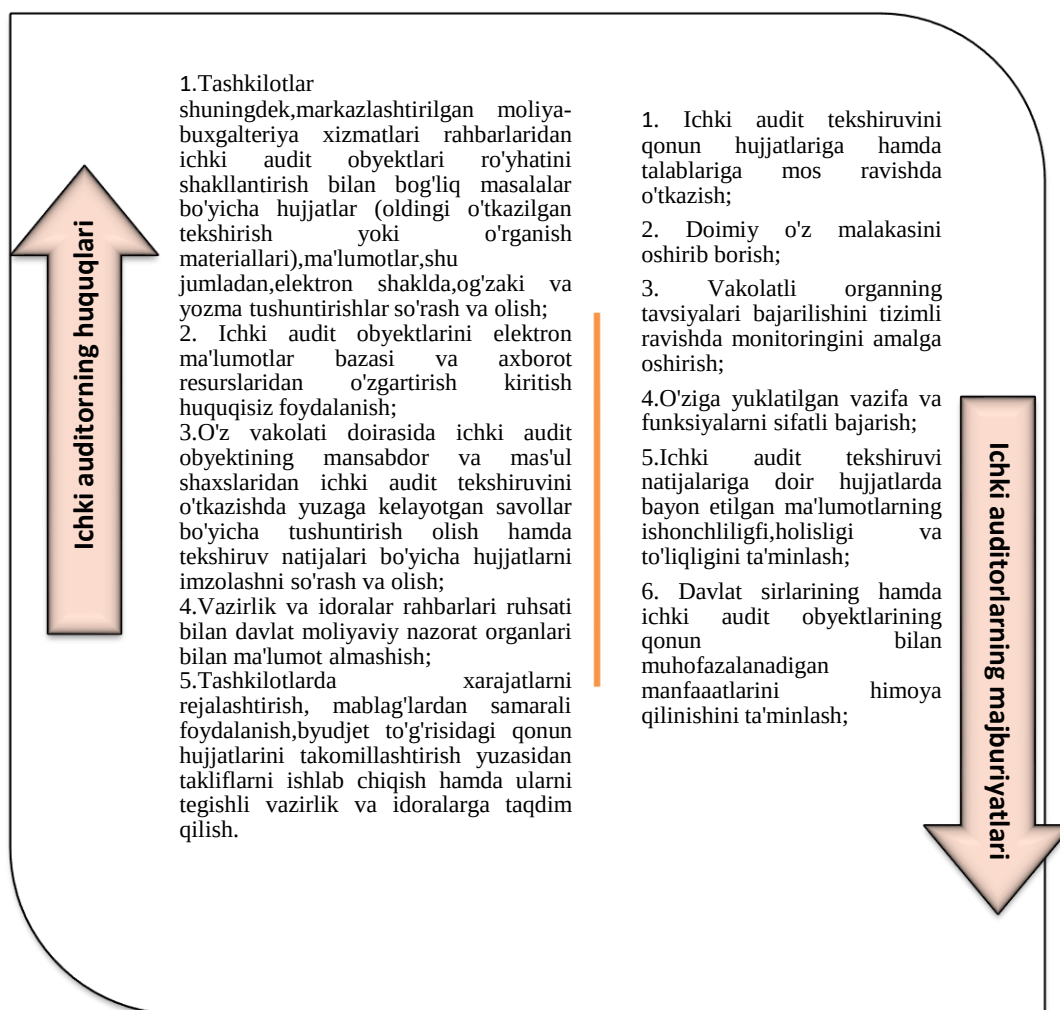
vazirlikning ichki audit xizmati faoliyatini tashkil etishda budget mablag'larining noqonuniy sarflanishi holatlarining **profilaktikasi kuchaytirilmoqda**, ya'ni noqonuniy xarajatlarni amalga oshirish riski mavjud bo'lgan hududlar bo'yicha alohida **"qizil" ro'yxat** shakllantiriladi, hamda qo'shimcha mablag' ajratilishi jarayonlarini doimiy nazorat va kuzatuvga olish choralari ko'riladi.

tizimda amalga oshirilayotgan **davlat xaridlari monitoringini olib borish** bo'yicha elektron dastur ishlab chiqildi.

Iqtisodiyotning chuqur integratsiyalashuvi va globallashuvi xalqaro amaliyotda ichki auditning xalqaro standartlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishni talab etmoqda. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda ichki auditning davlat boshqaruvdagi rolining ortib borishi natijasida alohida tuzilma sifatida shakllanishi risklarni kamaytirish va kompleks nazoratni amalga oshirishning muhim vositasi sifatida qo'llanilmoqda. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar ichki auditning nazariy va huquqiy asoslari, ichki audit xizmatini tashkil etish mexanizmlarini xalqaro standartlar talablari asosida takomillashtirish hamda ichki audit samaradorligini baholashning uslubiy asoslarini ishlab chiqishni talab qilmoqda. Ichki auditorlarni ish sifatini oshirishda ichki auditorlarini malakasini oshirish va sertifikatlashtirishni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi. "Ichki audit xizmati xodimlarini sertifikatlash tartibi to'g'risida"gi Nizom ichki auditorni sertifikatlashtirish tizimini tartibga soladi. Unga asosan ichki auditorlarning huquq va majburiyatlari belgilab berilgan. (3-rasm). Ushbu huquqlardan foydalanish uchun avvolombor "ichki auditor sertifikati"ga ega bo'lish lozim.

Xalq talimi tizimi muassalarida ichki audit xizmati – tashkilotning faoliyatini me'yoriy hujjatlar asosida ichki hujjatlarni to'liqligi, qonunga muvofiqligi, tuzilgan hisobotlarning ishonchliligini nazorat qiluvchi, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanib, budget va byudjetdan tashqari mablag'larning samarali ishlatilishini baholash va uni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beruvchi hamda budget jarayonini shaffofligini yanada oshirishni ta'minlovchi faoliyatdir.

Ichki audit xizmatlari o'ziga yuklangan vazifalarni amalga oshirish uchun ichki audit faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan hujjatlar va ma'lumotlarni elektron, og'zaki va yozma shaklda so'rash, o'ziga yuklangan vazifalarni amalga oshirish uchun real vaqt rejimida davlat organlari va tashkilotlarning ma'lumotlar bazasidan foydalanish, ichki audit obyekti mansabdor shaxsi hamda ichki audit tadbiri o'tkazilayotgan sohaga mas'ul bo'lgan shaxslardan yuzaga kelayotgan masalalar bo'yicha tushuntirish olish, ichki audit tadbirlari natijalari bo'yicha hujjatlarni tegishli xodimlaridan imzolashni so'rash huquqlariga ega.

Manba. Ichki audit xizmati xodimlarini sertifikatlash tartibi to'g'risida"gi Nizomga muvofiq muallif tomonidan shakllantirilgan.

3-rasm. Ichki auditorlarning huquq va majburiyatlari.

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, davlat moliyaviy nazorati mexanizmlarining samarali faoliyat ko'rsatishi budjetdan moliyalashtiriladigan tashkilotlarda ichki audit funksiyasining nechog'lik darajada amalga oshirilayotganligiga bevosita bog'liqdir. Zero, rivojlangan mamlakatlar, jumladan, AQSh, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Germaniya kabi davlatlar allaqachon davlat sektorida ichki auditni samarali yo'lga qo'yishgan.

XULOSA

Xalq ta'limi tizimi muassalarida ichki audit va moliyaviy nazorat xizmati tizimi davlat moliyaviy nazoratining yangicha yo'nalishlaridan biri bo'lib, uni tashkil etish bo'yicha turli hil yondashuvlar mavjud. Shu boisdan, ushbu tizimni joriy qilishda xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda quyidagi takliflarni beramiz:

Maktab va maktabgacha talim vazirligida ichki audit va moliyaviy nazorat tizimi joriy etishda quyi tashkilot vakillaridan iborat guruh tuzish zarur. Ushbu guruh talablari asosida da'vogarlarining malaka talablari, o'quv rejalarni ham yaratish;

Xalq ta'limi tizimi muassalarida ichki auditni takomillashtirish yo'nalishlaridan biri bo'lgan "Davlat ichki audit va moliyaviy nazorat" dasturlarini joriy etish orqali moliyaviy nazorat natijaviyligini oshirishga erishish;

Xalq ta'limi tizimi muassalarida organlarida ichki auditni o'tkazish jarayonida auditning xalqaro audit standartlarini qo'llash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Xalqaro audit standartlari auditning umumiy tamoyillarini va har qanday xo'jalik yurituvchi subektlar uchun auditorlik bilan bog'liq

xizmatlarni ko'rsatishni tartibga soladi va natijada ular davlat sektori subektlarining auditida qo'llaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI ;

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti xarajatlarining samaradorligini yanada oshirish va davlat moliyaviy nazorati organlari faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-128-son Qarori. 14.02.2022 yil
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Vazirlik va idoralarning ichki audit xizmati to'g'risida namunaviy nizomni tasdiqlash haqida"gi 416-son Qarori. 01.08.2022 yil
3. "2022 — 2026 yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-165 sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. 06.07.2022 yil
4. Kazakova N.A. i dr. (2019) Audit: uchebnik dlya SPO / pod obsh. red. N. A. Kazakovoy. — M.: Izdatelstvo Yurayt, . — 409 s
5. Rogulenko T.M., Ponomarevoy S.V., Bodyako A.V. (2019) Audit vneshneekonomicheskoy deyatelnosti: uchebnik i praktikum dlya bakalavriata i magistratury / T. M. Rogulenko [i dr.]; pod obsh. red. T. M. Rogulenko, S. V. Ponomarevoy, A. V. Bodyako. — M.: Izdatelstvo Yurayt, -117 s
6. A. V. Vershinina, E. R. Orlova Strategiya sifrovizatsii i realnaya Rossiyskaya ekonomika ENSR № 4 (95) 2021
7. Ilxamov Sh.I. (2019) Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda ichki audit va uning samaradorligini baholash xususiyatlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar-fevral, 1/2019 (№ 00039) www.iqtisodiyot.uz .
8. Ostonokulov A.A. Byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari mablag'lari hisobi va hisoboti metodologiyasini takomillashtirish. i.f.d. (DSc) diss. avtoreferati. — T.: TMI, 2021. — 72 b.
9. Axmadjonov K.B. (2016) Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida ichki audit metodologiyasini takomillashtirish. I.f.d. diss. avtoref. — Toshkent: O'z.R.BMA. — 76 b
10. Mehmonov S.U. (2018) Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi va ichki audit metodologiyasini takomillashtirish. Iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. — Toshkent

UO‘K 36.1:657.5.

Kuvatova Dinara Anvarovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

tayanch doktoranti

kuvatova.dinara@bk.ru

SUG‘URTA KOMPANIYALARIDA DAROMADLAR VA XARAJATLARNI TURKUMLANISHI VA ULARNING HISOBGA OLINISHINI HOZIRGI HOLATI

Куватова Динара Анваровна

Ташкентского государственного

экономического университета

kuvatova.dinara@bk.ru

КЛАССИФИКАЦИЯ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ В СТРАХОВЫХ КОМПАНИЯХ И ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ ИХ УЧЁТА

Kuvatova Dinara Anvarovna

Doctoral student of Tashkent State

University of Economics

kuvatova.dinara@bk.ru

THE CURRENT STATE OF THE CLASSIFICATION AND ACCOUNTING OF INCOME AND EXPENSES IN INSURANCE COMPANIES

Annotatsiya: Mazkur maqolada sug‘urta kompaniyalarida daromadlar va xarajatlarni turkumlash va ularning hisobi bo‘yicha zamonaviy holat o‘rganilgan. Tadqiqot davomida daromadlarning asosiy qismini sug‘urta mukofotlari va investitsiya faoliyati tashkil etishi aniqlandi. Shuningdek, xarajatlarning ko‘p qismi sug‘urta tovonlariga yo‘naltirilgani va moliyaviy hisob-kitoblarning xalqaro standartlarga mos ravishda yuritilmasligi kompaniyalar samaradorligini pasaytirishi qayd etildi. Tadqiqot natijalari xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga o‘tish, avtomatlashtirilgan tizimlarni joriy etish va marketing xarajatlarini oshirish orqali sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta‘minlash imkonini ko‘rsatdi.

Tayanch so‘zlar: sug‘urta mukofotlari, xarajatlar, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, avtomatlashtirish.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы классификации доходов и расходов страховых компаний, а также их учета в соответствии с современными стандартами. Исследование показало, что основную часть доходов составляют страховые премии и доходы от инвестиционной деятельности, в то время как расходы в основном направлены на страховые выплаты. Отмечено, что несоответствие финансовой отчетности международным стандартам снижает эффективность работы компаний. Результаты исследования подтверждают важность перехода на международные стандарты финансовой отчетности, автоматизации учета и увеличения расходов на маркетинг для повышения финансовой устойчивости страховых компаний.

Ключевые слова: страховые премии, расходы, международные стандарты, автоматизация.

Annotation: This article explores the classification of revenues and expenses in insurance companies and their accounting practices according to modern standards. The study revealed that

the main portion of revenue comes from insurance premiums and investment activities, while most expenses are allocated to insurance payouts. It was found that non-compliance with international financial reporting standards reduces the efficiency of companies. The findings highlight the importance of adopting international financial reporting standards, implementing automated systems, and increasing marketing expenditure to enhance the financial stability of insurance companies.

Keywords: *insurance premiums, expenses, international financial reporting standards, automation.*

KIRISH

Sugʻurta kompaniyalari zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismi boʻlib, ular moliyaviy barqarorlikni taʼminlash, tavakkalchiliklarni boshqarish va iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashda muhim rol oʻynaydi. Sugʻurta faoliyatining muvaffaqiyati koʻp jihatdan kompaniyaning daromadlari va xarajatlarni samarali boshqarishga bogʻliq. Bugungi kunda sugʻurta kompaniyalari uchun daromad va xarajatlarni toʻgʻri turkumlash va hisobini yuritish nafaqat moliyaviy boshqaruv, balki ularning raqobatbardoshligini taʼminlashda ham asosiy omillardan biridir. Sugʻurta kompaniyalari daromadlarining asosiy manbai sugʻurta mukofotlari va investitsiya faoliyatidan olinadigan foyda hisoblanadi. Sugʻurta mukofotlari kompaniyaning asosiy operatsion daromadini tashkil qilsa, investitsiya faoliyati qoʻshimcha daromadni taʼminlab, moliyaviy barqarorlikni oshiradi. Shu bilan birga, xarajatlar tarkibi murakkab tuzilishga ega boʻlib, ular sugʻurta tovonlari, sugʻurta rezervlari shakllantirilishi, operatsion va marketing xarajatlari, shuningdek, soliq toʻlovlari kabi turli elementlarni qamrab oladi. Bugungi kunda sugʻurta kompaniyalari faoliyatida moliyaviy axborotni avtomatlashtirish va xalqaro standartlarga muvofiq hisob yuritish dolzarb masala hisoblanadi. Ayniqsa, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) sugʻurta kompaniyalarining daromad va xarajatlarni turkumlashda va moliyaviy natijalarining aniq aks ettirilishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Biroq, koʻplab sugʻurta kompaniyalarida buxgalteriya hisobini yuritishda yuzaga kelayotgan muammolar, jumladan, daromad va xarajatlarni notoʻgʻri turkumlash yoki ularning moliyaviy natijalarga taʼsirini notoʻgʻri baholash hali ham keng uchramoqda.

Mazkur muammolar sugʻurta kompaniyalari faoliyatining samaradorligini pasaytirishi va ularda moliyaviy natijalarni boshqarish qiyin boʻlishiga olib keladi. Shu sababli, daromadlar va xarajatlarning toʻgʻri turkumlanishi hamda ularning hisobini yuritishning zamonaviy usullarini joriy etish sugʻurta kompaniyalarining barqarorligini taʼminlashda muhim omil hisoblanadi. Ushbu maqola sugʻurta kompaniyalari faoliyatida daromad va xarajatlarni turkumlashning nazariy asoslari, ularning amaliyotdagi hozirgi holati va mavjud muammolarni aniqlashga qaratilgan. Xususan, xalqaro standartlarga muvofiq sugʻurta kompaniyalarida moliyaviy hisobning samaradorligini oshirish usullari oʻrganiladi. Tadqiqotning maqsadi sugʻurta kompaniyalari daromad va xarajatlarning turkumlanishi va ularning hisobi sohasida mavjud kamchiliklarni aniqlash va bu yoʻnalishda samarali boshqaruv yondashuvlarini ishlab chiqishdir. Mazkur tadqiqot sugʻurta kompaniyalarida moliyaviy barqarorlikni taʼminlashga hissa qoʻshuvchi innovatsion yondashuvlarni taklif etish bilan bir qatorda, ularning iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun ilmiy asos yaratadi.

MAVZUGA OID ADBIYOTLAR SHARHI.

Sugʻurta kompaniyalari daromadlari va xarajatlarni turkumlash va hisobini yuritish masalalari oʻzbek sugʻurta bozorining dolzarb yoʻnalishlaridan biri boʻlib, bu borada turli olimlarning tadqiqotlari koʻplab muhim jihatlarni ochib bergan. Matiyazova (2023) Oʻzbekistonda sugʻurta brokerlari faoliyatini takomillashtirishga oid muhim yondashuvlarni yoritib bergan. Tadqiqotda sugʻurta bozorida vositachilarning iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi roli qayd etilgan. Brokerlar orqali amalga oshiriladigan operatsiyalar sugʻurta kompaniyalari daromadlarining barqarorligini taʼminlashga xizmat qiladi. Shuningdek, muallif xalqaro tajribalarni oʻrganib, sugʻurta brokerlari faoliyatida hisob-kitoblarning aniq va toʻgʻri yuritilishini taʼminlash zarurligini alohida taʼkidlaydi [1;14]. Kalandarova (2023) sugʻurta faoliyatini boshqarish istiqbollari boʻyicha olib borgan tadqiqotida sugʻurta kompaniyalarining moliyaviy koʻrsatkichlarini boshqarish muammolariga alohida eʼtibor qaratadi.

Uning fikricha, daromad va xarajatlarni to'g'ri turkumlash kompaniyaning moliyaviy barqarorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Muallif xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida hisob yuritishni joriy etish sug'urta kompaniyalarining moliyaviy natijalarini aniq aks ettirish imkonini beradi deb hisoblaydi [2;169].

Turopova va Maxmadaminov (2024) hayot sug'urtasi bozorining rivojlanishiga oid tadqiqotida ushbu yo'nalishdagi daromadlar va xarajatlarning tahliliga e'tibor qaratadi. Ularning fikricha, hayot sug'urtasi mahsulotlaridan olingan daromadlarni turkumlash va hisobotlarda aniq aks ettirish sug'urta kompaniyalarining mijozlar oldidagi majburiyatlarini samarali bajarishiga imkon beradi. Shuningdek, mualliflar hayot sug'urtasida uzoq muddatli sug'urta rezervlarini to'g'ri shakllantirish va ularni moliyaviy boshqaruvning muhim qismi sifatida ta'riflaydilar [3;81]. Botirov va Sattorov (2024) raqamli sug'urta mahsulotlari va ularning tatbiq etish imkoniyatlari haqida batafsil ma'lumot beradi. Tadqiqotda raqamli sug'urta mahsulotlari orqali daromadlar va xarajatlarni avtomatlashtirish sug'urta kompaniyalarining samaradorligini oshirishi qayd etilgan. Mualliflar moliyaviy hisoblarni raqamlashtirish nafaqat operatsion xarajatlarni kamaytiradi, balki daromadlarni yanada aniqroq prognozlash imkonini beradi deb hisoblaydi [4;140]. Abdusalomova (2024) sug'urta tashkilotlarida buxgalteriya hisobini xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida takomillashtirish bo'yicha o'z tadqiqotini taqdim etgan. Muallif sug'urta kompaniyalarida moliyaviy hisobotlar orqali daromad va xarajatlarning aniq aks ettirilishini ta'minlash zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, xalqaro standartlarga mos buxgalteriya hisobining yo'lga qo'yilishi kompaniyalarning xorijiy investorlar bilan aloqalarini mustahkamlashga xizmat qiladi deb hisoblaydi [5;85].

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Mazkur tadqiqotda sug'urta kompaniyalarida daromadlar va xarajatlarni turkumlash hamda ularning hisobini yuritish bo'yicha mavjud holatni baholash va takomillashtirishga oid chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun kompleks tadqiqot metodlari qo'llanildi. Birinchi bosqichda mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS), hamda O'zbekiston sug'urta bozoriga tegishli statistik va amaliy ma'lumotlar tahlil qilindi. Ushbu bosqichda sug'urta kompaniyalarining daromad va xarajatlarini turkumlashda qo'llanilayotgan usullar o'rganilib, ulardagi kamchiliklar aniqlandi. Ikkinchi bosqichda sifatli tahlil usullari qo'llanildi. Sug'urta kompaniyalari mutaxassisleri bilan intervyu va so'rovlar o'tkazilib, ularning daromad va xarajatlarni hisobga olishda duch kelayotgan muammolari, xalqaro standartlarga o'tishdagi to'siqlar va ularga bo'lgan ehtiyojlar o'rganildi. Uchinchi bosqichda olingan ma'lumotlar asosida statistik tahlil usullari yordamida mavjud amaliyot va xalqaro standartlar o'rtasidagi farqlar tahlil qilindi. Bu bosqichda daromad va xarajatlarni avtomatlashtirish bo'yicha imkoniyatlar ham ko'rib chiqildi. Natijada, sug'urta kompaniyalarining hisob yuritish amaliyotini xalqaro talablar asosida takomillashtirish uchun zarur bo'lgan yondashuvlar ishlab chiqildi. Ushbu metodologiya O'zbekiston sug'urta sohasida moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish va samaradorlikni oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan xulosalar chiqarishga imkon berdi.

NATIJA VA MUHOKAMA.

Tadqiqot davomida O'zbekiston sug'urta kompaniyalarining daromad va xarajatlarni turkumlash hamda hisob yuritishdagi hozirgi holati o'rganildi. Shuningdek, xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) moslashuv darajasi va bu jarayonni takomillashtirishga qaratilgan imkoniyatlar baholandi. Natijalar moliyaviy ma'lumotlarni tahlil qilish va kompaniyalar faoliyatining samaradorligini oshirish imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotda ishtirok etgan kompaniyalar daromadlarining tarkibi quyidagicha: sug'urta mukofotlari 70%, investitsiya faoliyatidan tushumlar 25% va boshqa daromadlar 5%. Sug'urta mukofotlari daromadning asosiy qismini tashkil etsa-da, investitsiya faoliyatidan tushumlar sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Xarajatlar tarkibi esa sug'urta tovonlari (60%), operatsion xarajatlar (20%), marketing va reklama xarajatlari (10%), soliq to'lovlari (5%) va boshqa xarajatlar (5%)dan iborat.

Tadqiqot davomida quyidagi muhim muammolar qayd etildi:

1. **Daromad va xarajatlarni turkumlashdagi noaniqlik:** Kompaniyalar daromad va xarajatlarni to'g'ri turkumlashda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Tadqiq etilgan kompaniyalarning 60%ida xalqaro

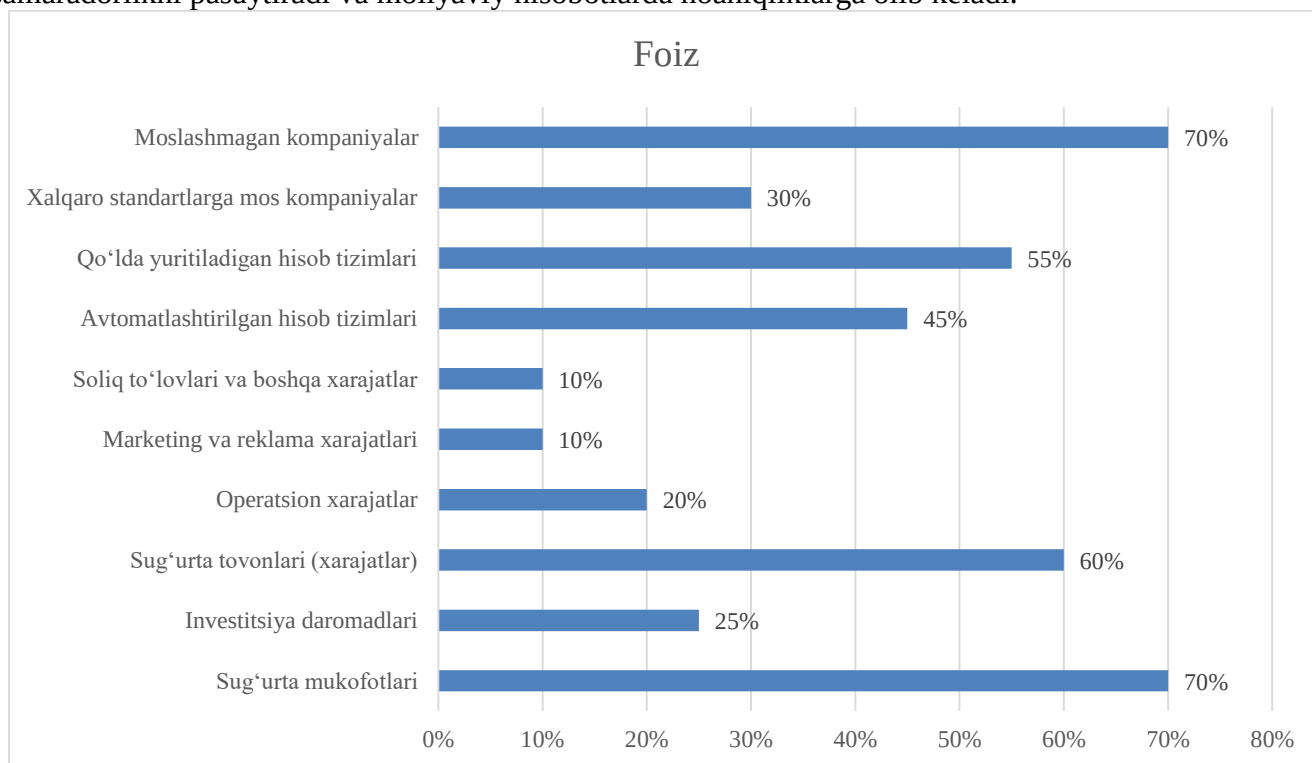
standartlarga mos ravishda turkumlash amaliyoti yo'lga qo'yilmagan. Bu esa moliyaviy natijalarni noto'g'ri aks ettiradi va investorlar uchun moliyaviy tahlilni murakkablashtiradi.

2. Buxgalteriya hisobi va avtomatlashtirishning yetishmasligi: Kompaniyalarning 55%ida hisob-kitoblar qo'lda yuritiladi. Bu esa operatsion xarajatlarning oshishiga va moliyaviy natijalarning noto'g'ri bo'lishiga olib keladi. Kompaniyalarning atigi 45%ida avtomatlashtirilgan tizimlar joriy etilgan bo'lib, ularning ham aksariyati xalqaro standartlarga to'liq mos kelmaydi.

3. IFRS talablariga moslashuv darajasi: Tadqiqotda qatnashgan kompaniyalarning 70%ida moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarga mos emasligi aniqlandi. Bu, ayniqsa, xorijiy investorlar bilan ishlashda muammolar keltirib chiqarmoqda. Sug'urta kompaniyalarining faqatgina 30%ida xalqaro standartlarga muvofiq hisob yuritish amaliyoti to'liq joriy etilgan.

4. Marketing va reklama xarajatlari: Marketing va reklama xarajatlari daromadlarni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot davomida kompaniyalarning atigi 10% daromadlarini marketing va reklama uchun sarflayotgani qayd etildi. Biroq, bu ko'rsatkichlar bozordagi raqobatni oshirish uchun yetarli emasligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston sug'urta kompaniyalarida daromad va xarajatlarni turkumlashda xalqaro standartlarga to'liq moslashmaganlik asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Kompaniyalarning aksariyatida hisob-kitoblarning qo'lda yuritilishi operatsion samaradorlikni pasaytiradi va moliyaviy hisobotlarda noaniqliklarga olib keladi.

1-rasm. Natijalar foizda

Xalqaro standartlarga moslashtirilgan tizimlarni joriy etish kompaniyalar moliyaviy natijalarining shaffofligini oshirish va investorlar ishonchini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, marketing va reklama xarajatlari e'tibor qaratish sug'urta xizmatlariga bo'lgan talabni oshirishda ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Sug'urta kompaniyalarining raqamli texnologiyalardan foydalanishini kengaytirish, avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlarini joriy etish va xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiqligini ta'minlash kompaniyalarning moliyaviy samaradorligini oshirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Kelajakda xalqaro standartlarni qo'llashni kengaytirish, avtomatlashtirilgan tizimlarni joriy etish va daromadlar hamda xarajatlarni aniqroq turkumlash sug'urta kompaniyalarining barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun zarur qadamlar hisoblanadi. Tadqiqot natijalari sug'urta kompaniyalarida daromad va xarajatlarni to'g'ri turkumlash hamda moliyaviy hisobni xalqaro standartlarga moslashtirish zarurligini ko'rsatdi.

Daromadlarning asosiy qismi sug'urta mukofotlaridan shakllanayotgani kompaniyalar uchun xavf-xatarlarni diversifikatsiya qilish lozimligini anglatadi. Investitsiya faoliyati daromadlarning 25% ini tashkil qilgani ijobiy natija bo'lsa-da, uni yanada kengaytirish orqali sug'urta kompaniyalari barqarorligini oshirish mumkin. Xarajatlar tahlili sug'urta tovonlarining 60% ni tashkil etib, xarajatlarning asosiy qismini egallashini ko'rsatdi. Operatsion xarajatlar va marketing uchun ajratilayotgan mablag'lar nisbatan past bo'lib, bu kompaniyalarning bozorni kengaytirish imkoniyatlarini to'liq ishga solmayotganligini anglatadi. Marketing va reklama xarajatlariga e'tibor qaratish kompaniyalar daromadini oshirish uchun muhim strategik yo'nalishlardan biri bo'lishi lozim.

Shuningdek, hisobotlarni xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) muvofiqlashtirish sug'urta kompaniyalarining global miqyosda raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Natijalar avtomatlashtirish darajasining pastligi moliyaviy hisoblarni yuritishda samaradorlikni pasaytirishini tasdiqlaydi. Avtomatlashtirilgan tizimlarning keng joriy qilinishi kompaniyalarning operatsion xarajatlarini qisqartirish va moliyaviy shaffofligini oshirishda katta ahamiyatga ega.

XULOSA.

Mazkur tadqiqot sug'urta kompaniyalarining daromad va xarajatlarni turkumlash hamda hisob yuritish amaliyotini yaxshilash zarurligini aniqladi. Daromadlarning 70% sug'urta mukofotlaridan, 25% investitsiya faoliyatidan shakllanayotgani kompaniyalar uchun imkoniyatlarni diversifikatsiya qilish zarurligini ko'rsatdi. Xarajatlarning asosiy qismini sug'urta tovonlari egallab, marketing va operatsion xarajatlar past darajada bo'lgani kompaniyalar uchun rivojlanish imkoniyatlarini cheklab qo'yimoqda. Natijalarga ko'ra, kompaniyalar moliyaviy hisob-kitoblarni xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiq olib borish va avtomatlashtirilgan tizimlarni joriy etish orqali o'z faoliyatini samaraliroq boshqarishi mumkin. Marketing va reklama xarajatlariga ko'proq mablag' ajratish esa sug'urta xizmatlariga bo'lgan talabni oshirishga yordam beradi. Kelgusida kompaniyalar moliyaviy shaffoflikni oshirish va raqobatbardoshligini kuchaytirish uchun innovatsion boshqaruv usullarini qo'llashi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Matiyazova, S. (2023). OZBEKISTONDA SUGURTA BROKERLARI FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHNING USTIVOR YONALISHLARI. Страховой рынок Узбекистана, 1(1), 14-16.
2. Kalandarova, E. (2023). O'ZBEKISTONDA SUG'URTA FAOLIYATINI BOSHQARISH ISTIQBOLLARI. Центральноазиатский журнал образования и инноваций, 2(10 Part 3), 168-172.
3. Turotova, N., & Maxmadaminov, A. (2024). O'ZBEKISTONDA HAYOT SUG'URTASINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI. Молодые ученые, 2(9), 79-84.
4. Botirov, A., & Sattorov, F. Z. (2024). RAQAMLI SUG'URTA MAHSULOTLARI O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TATBIQ ETISH IMKONIYATLARI. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting, 4(09), 139-143.
5. Abdusalomova, N. B. (2024). SUG'URTA TASHKILOTLARIDA BUXGALTERIYA HISOBINI MOLIVAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting, 4(05), 83-90.
6. Bazarov, Z. X., & Sattorov, F. Z. (2024). SUG'URTA SOHASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING SAMARALI ISTIQBOLARI. Ustozlar uchun, 1(4), 1229-1233.
7. Berdiyev, S. (2023). MOLIVA BOZORI MODELLARI. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 2(2), 49-60.

УДК:657.02

Икрамова Хилола Ровшан қизи
Базовый докторант
Ташкентского государственного
экономического университета
e-mail: mrsikramova@gmail.com

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ АУДИТА УЧЕТА
ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАТРАТ ВСЛЕДСТВИЕ ПЕРЕХОДА НАЦИОНАЛЬНОЙ
СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА НА МСФО**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
tayanch doktoranti
Ikramova Xilola Rovshan qizi

**MILLIY BUXGALTERIYA TIZIMINING BHXSGA O'TISHNING NATIJASIDAISHLAB
CHIQRISH XARAJATLARI HISOBI AUDITINING TASHKIL ETILISHI**

Ikramova Khilola Rovshan qizi
doctoral student at Tashkent
State University of Economics

**LEGISLATIVE REGULATIONS FOR COST ACCOUNTING AUDIT DUE TO THE
TRANSITION OF THE NATIONAL ACCOUNTING SYSTEM TO INTERNATIONAL
STANDARTS**

Аннотация: Согласно Баракаеву О.О., национальный бухгалтерский учет находится на втором этапе обновления посредством модернизации системы бухгалтерского учета и перехода на МСФО и гармонизации НСБУ с МСФО для создания качественной основы для составления финансовой отчетности¹. В данной статье описаны основные рекомендации по вопросам нормативно-правового регулированию аудита учета производственных затрат в акционерных обществах, занимающихся производством продукции, в соответствии с международными стандартами.

Ключевые слова: аудит учета производственных затрат, производственные затраты, законодательство, регулирование, стандарты.

Annotatsiya. O.O.Barakayevning fikricha, hozirgi kunda milliy buxgalteriya hisobi yangilanishning ikkinchi bosqichida bo'lib, buxgalteriya tizimining modernizatsiya qilish, BHXSGa o'tish va moliyaviy hisobotlarni tayyorlash uchun yuqori sifatli asos yaratish maqsadida BHMSlarni MHXSga muvofiqlashtirish ishlari olib borilmoqda. Ushbu maqolada mahsulot ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi aksiyadorlik jamiyatlarida ishlab chiqarish xarajatlari hisobi auditini xalqaro standartlarga muvofiq otqazishning me'yoriy-huquqiy asoslari bo'yicha asosiy tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ishlab chiqarish xarajatlari hisobi audit, ishlab chiqarish xarajatlari, qonunchilik, tartibga solish, standartlar.

¹Баракаев О. Международная научно-практическая конференции «Бухгалтерский учёт и аудит - современное состояние и перспективы развития», посвященной профессиональному празднику «День бухгалтера и аудитора Узбекистана». Сборник статей и презентаций, 2024. стр 8-21.

Abstract: According to O.O. Barakaev, national accountingsystem is at the second stage of update through modernization of the accounting system and the transition to the International standards and the harmonization of NAS with IFRS to create a high-quality basis for the preparation of financial statements. This article describes the main recommendations on the issues of regulatory framework for of cost accounting in joint-stock companies engaged in the production of products in accordance with IFRS.

Keywords: cost accountingaudit, production costs, legislation, regulation, standards.

ВСТУПЛЕНИЕ

Ускоренная индустриализация приводит к нерациональному использованию ресурсов, что в свою очередь пагубно влияет на развитие «зеленой» экономики. Рост населения, а также стремления локальных производственных предприятий к увеличению прибыли и выходу на иностранный рынок предполагает расход материальных, трудовых, финансовых и природных ресурсов, что в свою очередь ставит требования для рационального использования производственных затрат².

Учетзатратна производство продукции играет важную роль для успешной деятельности предприятия, потому что производственные затраты являются основным фактором формирования цены реализации, кроме того данный учет также помогает контролировать процесс производства и влияет на общие результаты деятельности компании.

Аудит затрат на производство представляет собой проверку правильности учета затрат и отнесение их на соответствующие счета бухгалтерского учета. Данная проверка проводится с целью удостовериться в соответствии совершенных затрат бухгалтерским записям и корректности расчетов производственной себестоимости, а также их допустимость законодательством Республики Узбекистан, если иные правила не предусмотрены международным договором.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Согласно С. Оманову, «одним из первых шагов в организации учета производства в хозяйствующих субъектах является наличие нормативно-правовой базы, регламентирующей бухгалтерский учет и его применение в производственной деятельности»³.

В своей работе Е. Кот и др. отметили, что «Целью аудита промышленного предприятия является установление правильности, законности и целесообразности его деятельности, выявление мошеннических действий и выработка рекомендаций по их устранению и предотвращению в будущем»⁴.

В соответствии с И.Герашенко, главным условием для эффективной работы менеджмента предприятия выступает правильно организованный анализ и аудит учета производственных затрат путем донесения бухгалтерской информации по всем интересующим показателям⁵.

Согласно Институту дипломированных бухгалтеров по управленческому учету в Лондоне (CIMA), аудит затрат — это «проверка правильности учета затрат и соблюдения плана учета затрат». Другими словами, аудит затрат — это проверка себестоимости производства любого продукта, услуги или вида деятельности на основе счетов, которые ведутся предприятием в соответствии с принятыми принципами учета затрат.

По мнению отраслевых экспертов А. Вахабова, Н. Ишонкулова и А. Иброхимова, затраты — это отток экономической выгоды или уменьшение ее использования в течение

²Указ Президента Республики Узбекистан № УП-158от 11.09.2023 г. «О Стратегии «Узбекистан – 2030»

³Оманов С. Совершенствование учета и аудита производственных затрат в хозяйствующих субъектах.

Автореферат. Ташкент-2024. -11-с.

⁴Кот Е. М., Горбунова О. С., Малькова Ю. В., Пильникова И. Ф., Петрякова С. В. Аудит затрат на производство продукции в организациях агропромышленного комплекса // Образование и право. 2022. №11.

⁵Герашенко И. В. Методика проведения аудиторской проверки формирования затрат на производство продукции // Экономика и социум. 2018. №1.

отчетного периода, а также возникновение обязательств, приводящих к уменьшению капитала у участников⁶.

Экономисты Б. Хасанов и А. Хашимов в своих работах отмечали, что затраты представляют собой денежное выражение расходов, связанных с производством продукции, реализацией товаров, выполнением работ и оказанием услуг⁷.

А. Шоалимова и др. Также отмечают, что затраты — это денежное выражение расходов, связанных с производством продукции, реализацией товаров и оказанием услуг⁸.

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В процессе изучения темы широко использовались такие методы, как индукция и дедукция, системный анализ и научная абстракция. В статье на основе использования метода научной абстракции сделан обзор нормативно-правового регулирования учета и аудита затрат на производство в соответствии с переходом акционерных обществ на международные стандарты.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Законодательное регулирование бухгалтерского учета и отчетности в Республике Узбекистан подразделяется на четыре уровня нормативно-правовых актов. Аудиторская деятельность в свою очередь имеет над собой пять уровней контроля (рис 1 и 2).

Место, роль и задачи бухгалтерского учета в финансово-экономической системе государства определяется в документации первого уровня, который включает в себя Закон Республики Узбекистан «О бухгалтерском учете», Гражданский кодекс, Конституцию. Вышеуказанный закон устанавливает ключевые понятия и положения, формирующие единую методологическую и правовую базу для ведения бухгалтерского учёта и отчётности в Республике Узбекистан.

Закон «О бухгалтерском учете» нацелен на обеспечение пользователей бухгалтерской отчетности «полной, достоверной, своевременной ... информацией», что первоначально подразумевает ведение полных и достоверных сведений об оборотах, связанных с активами и обязательствами⁹.

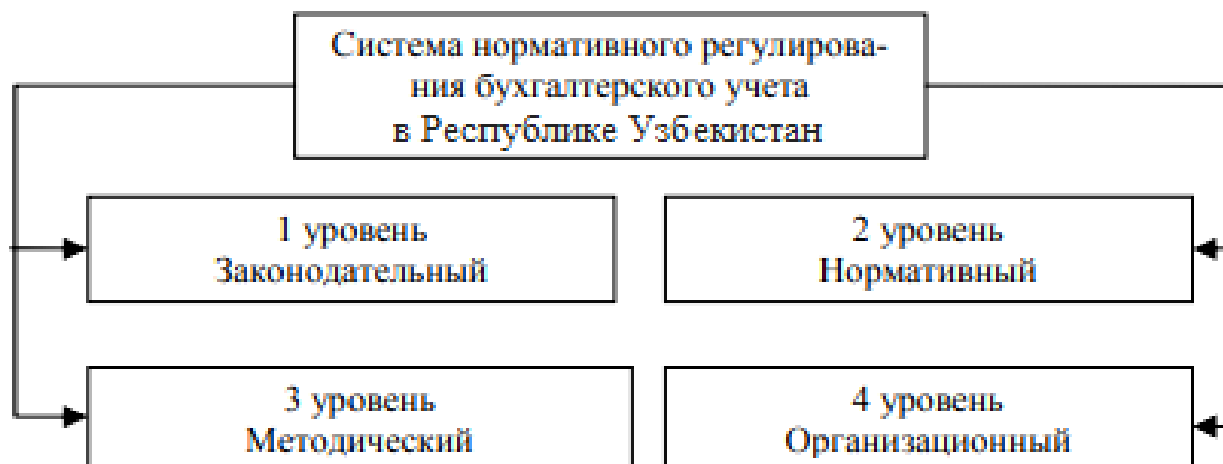

Рис. 1. Четыре уровня нормативно-правового регулирования бухгалтерского учета Республики Узбекистан

Документы второго уровня системы нормативного регулирования бухгалтерского учёта и аудита состоят из законодательных и подзаконных нормативных актов, которые устанавливают общие правила, обязательные для всех его участников.

⁶ВахабовА., Ишонкулов Н., Иброхимов А. Дарслик. Молиявий ва бошқарув таҳлили. – Т.: Иқтисод-молия, 2013.

⁷ Хасанов Б., Хашимов А. Бошқарув ҳисоби. Дарслик. – Т.: Чўлпон, 2013. – 23-с.

⁸ Шоалимов А.Х. ва бошқалар. Иқтисодий таҳлил. Ўқув қўлланма. – Т.: Лессон-пресс, 2016.

⁹ Закон Республики Узбекистан № ЗРУ-404 от 13 апреля 2016 г. «О бухгалтерском учете» (новая редакция)

Согласно Постановлению Президента «О дополнительных мерах по переходу на международные стандарты финансовой отчетности», начиная с 2021 года все акционерные общества должны перейти на ведение бухгалтерского учета и формирование финансовой отчетности в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности.

Соответственно новому Положению о сроках предоставления финансовых отчетов, а также их структуре и содержании¹⁰, составленному в целях упрощения составления финансовой отчетности, установлен порядок заполнения бланков отчетности в зависимости от формы собственности экономического субъекта, что в свою очередь не ограничивает выбор методики ведения бухгалтерского учета и способа обработки учетной информации, а также системы учета и контроля внутри производства.

Ключевые принципы организации и ведения бухгалтерского учёта в экономических субъектах изложены в Национальном стандарте (НСБУ № 21) «План счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и инструкция по его применению», который несмотря на переход на международные стандарты, все еще не потерял своей актуальности в местных предприятиях, так как МСФО по своей сути непосредственно устанавливают требования к составлению финансовой отчетности, а не к ведению бухгалтерского учета.

Особую роль в учете производственных затрат играет Положение о составе затрат, согласно которому производственная себестоимость продукции состоит непосредственно из расходов, относящихся к производству продукции, обусловленных организацией производственного процесса и его технологией. Все затраты, связанные с производством подразделяются на основные статьи затрат:

- материальные затраты, связанные с производством;
- затраты на оплату труда работников производства;
- отчисления на социальное страхование производственного характера;
- амортизация материальных и нематериальных активов, используемых в производстве продукции;
- прочие затраты, относящиеся к производству¹¹.

Все хозяйственные операции, которые осуществляются на предприятие, обязательно должны быть зарегистрированы в первичных документах, на основе которых ведется бухгалтерский учет. Данная документация и регистры учета необходимо оформлять с обязательными реквизитами независимо от того, на каких носителях они хранятся, соответственно, если учет ведется в электронном виде, документация подтверждается электронной цифровой подписью ответственных лиц, с возможностью перевода в бумажную форму. Первичная документация составляется организацией в виде бланков, соответствующих требованиям Положения о документах и документообороте в бухгалтерском учете¹² или в иных формах, установленных законодательством.

Первичная документация и аналитические учет прямых затрат на производство ведутся по совокупным группам счетов, используемых для расчета себестоимости продукции.

Согласно плану счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и инструкции по его применению¹³, все производственные затраты отражаются на следующих счетах синтетического учета:

¹⁰ Приказ Министра экономики и финансов Республики Узбекистан от 8 октября 2024 года №181 «Об утверждении Положения о сроках предоставления финансовых отчетов, а также их структуре и содержании»

¹¹ Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 05 февраля 1999 года № 54 «Об утверждении Положения о составе затрат по производству и реализации продукции (работ, услуг) и о порядке формирования финансовых результатов»

¹² Приказ Министра экономики и финансов Республики Узбекистан 14 июня 2024 года № 143 «Об утверждении Положения о документах и документообороте в бухгалтерском учете»

¹³ Приказ Министра финансов Республики Узбекистан от 9 сентября 2002 года № 103 «Об утверждении Национального стандарта бухгалтерского учета Республики Узбекистан (НСБУ № 21) «План счетов

- 2010 «Основное производство»;
- 2110 «Полуфабрикаты собственного производства»;
- 2310 «Вспомогательное производство»;
- 2510 «Общепроизводственные расходы»;
- 2610 «Брак в производстве».

Требование к аудиторской деятельности в Республике Узбекистан подразделяется на пять уровней законодательного регулирования (рис. 2), самый верхний из которых состоит из Конституции Республики Узбекистан и системой кодексов (Гражданский кодекс РУз, Налоговый кодекс РУз, Уголовный кодекс РУз и т. д.), а также закона «Об аудиторской деятельности».

Закон Республики Узбекистан «Об аудиторской деятельности» представляет собой основные правила для корректного осуществления аудиторской деятельности на территории государства. А для проведения более грамотных и корректных аудиторских проверок следует руководствоваться стандартами аудита. После внесения изменений в Закон «Об аудиторской деятельности» в 2018 году перед аудиторскими организациями было поставлено требование по совершению аудиторской деятельности непосредственно по международным стандартам аудита (МСА), которые издаются Международной федерацией бухгалтеров¹⁴.

Второй уровень состоит из постановлений руководящей структуры Республики, к которым относятся Постановления Президента «О мерах по дальнейшему развитию аудиторской деятельности в Республике Узбекистан», «[О дополнительных мерах по совершенствованию системы сертификации аудиторов](#)» и Постановление КабМина «Об утверждении Положения о порядке признания международных стандартов аудита (МСА) для применения на территории Республики Узбекистан».

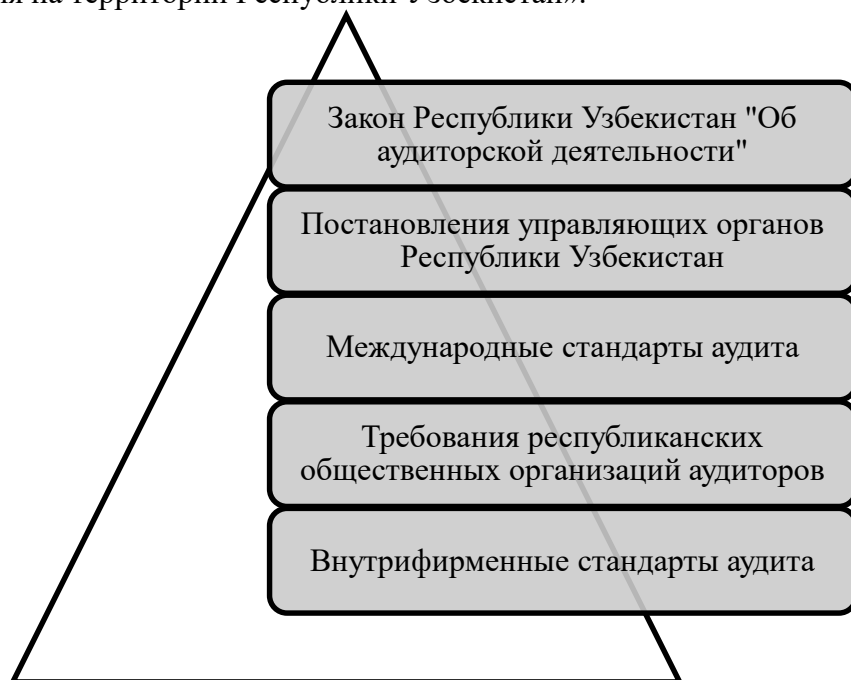

Рис. 2. Система нормативного регулирования аудиторской деятельности в Республике Узбекистан

В международных стандартах аудита представлены единые требования для проведения аудиторской проверки и сопутствующей ей услуг, которые состоят из принципов,

бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и инструкция по его применению»

¹⁴Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-3946 от 19.09.2018 г. «О мерах по дальнейшему развитию аудиторской деятельности в Республике Узбекистан»

необходимых процедур и рекомендаций по их применению. Всего насчитывается 36 стандартов, образующие девять групп, а также десятая группа, в которую входят Положения по международной аудиторской практики (ПМАП).

Четвертый уровень регулирования аудиторской деятельности контролируется республиканскими общественными объединениями аудиторов, которые регулируют соблюдение Кодекса этики профессионального бухгалтера, проводят рэнкинг аудиторских организаций и квалификационный экзамен аудитора, а также выдают и переоформляют квалификационный сертификат аудитора. Кроме того республиканскими общественными объединениями аудиторов совместно с Министерством финансов осуществляет внешний контроль качества аудиторских организаций¹⁵.

Последний уровень представляет собой внутренние стандарты аудиторских организаций. Это документы, которые уточняют и описывают единые требования к проведению и оформлению аудита. Их составление аудиторскими организациями объясняется необходимостью эффективности практической работы и соответствия ее стандартам аудиторской деятельности.

Стоит отметить, что самое важное положение в системе нормативно-правового регулирования аудиторской деятельности имеют международные стандарты аудита (МСА), которые устанавливают методологические основы аудита, порядок организации и проведения проверки и диктуют основные требования к работе аудитора.

Внутрифирменные стандарты являются обязательным индивидуальным дополнением к международным стандартам аудита, которые обуславливаются спецификой проведения аудита и сопутствующим ему услуг, и не могут расходиться с принятыми стандартами аудита.

Таблица 1

Список МСА, устанавливающих требования к аудиту учета производственных затрат

№	Наименование стандарта	Сфера деятельности
1	МСА 200 "Основные цели независимого аудитора и проведение аудита в соответствии с международными стандартами аудита"	устанавливает основные цели и принципы организации процесса аудиторской проверки
2	МСА 230 "Аудиторская документация"	устанавливает содержание и форму рабочих документов и правила хранения аудиторских документов и конфиденциальности полученной информации
3	МСА 240 "Обязанности аудитора в отношении недобросовестных действий при проведении аудита финансовой отчетности"	содержит требования к порядку проведения аудита бухгалтерской отчетности, касающихся обязанностей аудиторских организаций в проведение проверки отчетности на предмет обманных действий, которые могли совершить представители собственника, руководство, сотрудники аудируемого лица или другие лица для получения выгоды, противоречащей закону
4	МСА 250 "Рассмотрение законов и нормативных актов в ходе аудита финансовой отчетности"	содержит требования к порядку проведения аудита бухгалтерской отчетности, относящиеся к обязанностям аудиторских организаций по проверке в процессе аудита соблюдения аудируемым лицом нормативно-правовых актов и выявлять существенные искажения отчетности, вызванные преднамеренными или непреднамеренными действиями

¹⁵Закон Республики Узбекистан № ЗРУ-677 от 25.02.2021 г. «Об аудиторской деятельности»

5	МСА 300 "Планирование аудита финансовой отчетности"	предусматривает предварительное изучение деятельности клиента, освещает необходимость составления плана и программы аудита и описывает процесс регистрации уточнений и изменений, часто возникающих в ходе аудиторской проверки
6	МСА 315 (пересмотренный) "Выявление и оценка рисков существенного искажения посредством изучения организации и ее окружения"	устанавливает необходимость оценки аудиторского риска и разработки аудиторских процедур для его снижения и отмечает важность компетентности в сфере деятельности аудируемого лица
7	МСА 320 "Существенность при планировании и проведении аудита"	содержит в себе единые требования и методические подходы к определению понятия существенности и её взаимосвязи с аудиторским риском, а также сведения об оценке аудитором последствий искажений и необходимость следовать описывающим такие случаи стандартам аудита в случае обнаружения в бухгалтерской отчетности искажений, нарушающих законодательство
8	МСА 500 "Аудиторские доказательства"	классифицирует виды и состав аудиторских доказательств, процедуры их получения и процедуры проверки по существу
9	МСА 520 "Аналитические процедуры"	описывает важность уместного применения аудитором аналитических процедур проверки по существу, используемых на разных этапах аудита, особенно во время завершающей стадии при формировании общего вывода по результатам проверки
10	МСА 570 "Непрерывность деятельности"	оценивает соблюдение аудируемым лицом принципа непрерывности деятельности, который представляет собой ключевой момент при формировании финансовой отчетности

Стандарты аудита преимущественно содержат общие принципы осуществления аудиторской проверки и требования, относящиеся к отдельным аспектам аудиторской деятельности.

Так, МСА 500 «Аудиторские доказательства» определяет состав аудиторских доказательств и обязанности аудитора при планировании и проведении аудиторских процедур для получения достаточных и надлежащих аудиторских доказательств, в целях составления обоснованных выводов, которые лягут в основу мнения аудитора.

Во время сбора аудиторских доказательств при проведении аудита учета производственных затрат аудитор руководствуется стандартами, которые перечислены в таблице выше.

При контроле и учете на производственном предприятии необходимо соблюдать требования законодательства Республики Узбекистан. Таблица 2 содержит нормативно-правовые документы, регулирующие учет и аудит производственных затрат в хозяйствующих субъектах.

Таблица 2

Нормативное регулирование аудита затрат на производство, действующих на территории Республики Узбекистан

Нормативные акты по бухгалтерскому учету	Нормативные акты по аудиту
1 уровень «Законодательный уровень»	

Закон Республики Узбекистан № ЗРУ-404 от 13 апреля 2016 г. «О бухгалтерском учете» (новая редакция)	Закон Республики Узбекистан № ЗРУ-677 от 25.02.2021 г. «Об аудиторской деятельности»
2 уровень «Нормативный уровень»	
Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-4611 от 24.02.2020 г. «О дополнительных мерах по переходу на международные стандарты финансовой отчетности» Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 05 февраля 1999 года № 54 «Об утверждении Положения о составе затрат по производству и реализации продукции (работ, услуг) и о порядке формирования финансовых результатов» Приказ Министра экономики и финансов Республики Узбекистан от 8 октября 2024 года №181 «Об утверждении Положения о сроках предоставления финансовых отчетов, а также их структуре и содержании» Приказ Министра экономики и финансов Республики Узбекистан 14 июня 2024 года № 143 «Об утверждении Положения о документах и документообороте в бухгалтерском учете» Указ Президента Республики Узбекистан № УП-5723 от 21.05.2019 г. «О совершенствовании порядка определения размеров оплаты труда, пенсий и иных платежей» Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-2692 от 22.12.2016 г. «О дополнительных мерах по ускоренному обновлению физически изношенного и морально устаревшего оборудования, а также сокращению производственных затрат предприятий отраслей промышленности»	Постановление Президента № ПП-3946 от 19.09.2018 г. «О мерах по дальнейшему развитию аудиторской деятельности в Республике Узбекистан» Постановление Президента № ПП-5210 от 04.08.2021 г. «О дополнительных мерах по совершенствованию системы сертификации auditors» Постановление Кабинета Министров №171 от 11.04.2022 г. «Об утверждении Положения о порядке признания международных стандартов аудита (МСА) для применения на территории Республики Узбекистан»
3 уровень «Методический уровень»	
МСФО (IAS) 8 «Учетная политика, изменения в бухгалтерских оценках и ошибки» МСФО (IAS) 2 «Запасы» МСФО (IAS) 16 «Основные средства» Приказ Министра финансов Республики Узбекистан от 9 сентября 2002 года № 103 «Об утверждении Национального стандарта бухгалтерского учета Республики Узбекистан (НСБУ № 21) «План счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и инструкция по его применению»	МСА 200 "Основные цели независимого аудитора и проведение аудита в соответствии с международными стандартами аудита"; МСА 230 "Аудиторская документация"; МСА 240 "Обязанности аудитора в отношении недобросовестных действий при проведении аудита финансовой отчетности"; МСА 250 "Рассмотрение законов и нормативных актов в ходе аудита финансовой отчетности"; МСА 300 "Планирование аудита финансовой отчетности";

	МСА 315 (пересмотренный) "Выявление и оценка рисков существенного искажения посредством изучения организации и ее окружения"; МСА 320 "Существенность при планировании и проведении аудита"; МСА 500 "Аудиторские доказательства"; МСА 520 "Аналитические процедуры"; МСА 570 "Непрерывность деятельности"
4 уровень «Организационный (технологический) уровень»	
Рабочие документы хозяйствующего субъекта (Учетная политика)	Стандарты профессиональных общественных аудиторских объединений
5 уровень «Внутрифирменные стандарты»	
-	Внутрифирменные стандарты аудиторской организации

ВЫВОДЫ

Нормативные документы упомянутые выше служат основой для проведения аудиторской проверки акционерных обществах, занимающихся производством продукции, упрощает составление аудиторских процедур, устанавливает способы нахождения источников аудиторских доказательств и методов обработки данных для каждой процедуры и в итоге повышает качество проведенного аудита.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Узбекистан № ЗРУ-404 от 13 апреля 2016 г. «О бухгалтерском учете» (новая редакция)
2. Закон Республики Узбекистан № ЗРУ-677 от 25.02.2021 г. «Об аудиторской деятельности»
3. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-158 от 11.09.2023 г. «О Стратегии «Узбекистан – 2030»
4. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-3946 от 19.09.2018 г. «О мерах по дальнейшему развитию аудиторской деятельности в Республике Узбекистан»
5. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 05 февраля 1999 года № 54 «Об утверждении Положения о составе затрат по производству и реализации продукции (работ, услуг) и о порядке формирования финансовых результатов»
6. Приказ Министра финансов Республики Узбекистан от 9 сентября 2002 года № 103 «Об утверждении Национального стандарта бухгалтерского учета Республики Узбекистан (НСБУ № 21) «План счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и инструкция по его применению»
7. Приказ Министра экономики и финансов Республики Узбекистан от 8 октября 2024 года №181 «Об утверждении Положения о сроках предоставления финансовых отчетов, а также их структуре и содержании».
8. Приказ Министра экономики и финансов Республики Узбекистан 14 июня 2024 года № 143 «Об утверждении Положения о документах и документообороте в бухгалтерском учете»
9. Вахабов А., Ишонкулов Н., Иброхимов А. Дарслик. Молиявий ва бошқарув таҳлили. – Т.: Иқтисод-молия, 2013.
10. Геращенко И. В. Методика проведения аудиторской проверки формирования затрат на производство продукции // Экономика и социум. 2018. №1.
11. Кот Е. М., Горбунова О. С., Малькова Ю. В., Пильникова И. Ф., Петрякова С. В. Аудит затрат на производство продукции в организациях агропромышленного комплекса //

Образование и право. 2022. №11.

12. Оманов С. Совершенствование учета и аудита производственных затрат в хозяйствующих субъектах. Автореферат. Ташкент-2024. -11-с.

13. Хасанов Б., Хашимов А. Бошқарув ҳисоби. Дарслик. – Т.: Чўлпон, 2013. – 23-с.

14. Шоалимов А.Х. ва бошқалар. Иқтисодий таҳлил. Ўқув қўлланма. – Т.: Лессон-пресс,2016.

УДК:657.02

Ким Ольга Ильинична
Магистрантка 1-го курса (направление: Бухгалтерский учет)
Ташкентский Государственный Университет Экономики
olgakim1785@gmail.com

РЕОРГАНИЗАЦИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ: НЕОБХОДИМОСТЬ И ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ МСФО В УЗБЕКИСТАНЕ

Kim Olga Ilinichna
Master's degree (speciality: Accounting)
Tashkent State University of Economics
olgakim1785@gmail.com

REORGANIZATION OF ENTERPRISES: THE NEED AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF IFRS IN UZBEKISTAN

Kim Olga Ilinichna
Magistranti (yo'nalish: Buxgalteriya hisobi).
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
olgakim1785@gmail.com.

KORXONALARNI QAYTA TASHKIL ETISH: O'ZBEKISTONDA MHXSNI JORIY ETISH ZARURATI VA MUAMMOLARI

Аннотация: Реорганизация предприятий представляет собой ключевой процесс, который включает в себя изменения в структуре управления и бизнес-процессах с целью повышения эффективности и конкурентоспособности. В условиях глобализации и интеграции экономики, переход на международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) становится необходимым для обеспечения прозрачности и сопоставимости финансовой информации.

Данная аннотация рассматривает основные аспекты реорганизации предприятий, включая виды реорганизации, такие как слияние, присоединение, выделение и преобразование. Важно отметить, что в узбекском законодательстве реорганизация юридического лица регламентируется Гражданским кодексом, в то время как МСФО предлагает более широкий подход к пониманию реорганизационных процессов, включая термины "объединение бизнеса" и "прекращенная деятельность".

Основные проблемы внедрения МСФО в процессе реорганизации связаны со сложностью перехода на новые стандарты, необходимостью обучения персонала и юридическими барьерами. Также поднимается вопрос о необходимости раскрытия информации о реорганизации в консолидированной финансовой отчетности, что является важным для обеспечения доверия со стороны инвесторов и других заинтересованных сторон.

Ключевые слова: Реорганизация предприятий, Международные стандарты финансовой отчетности, Объединение бизнеса, Справедливая стоимость.

Annotatsiya: Korxonalarni qayta tashkil etish asosiy jarayon bo'lib, samaradorlik va raqobatbardoshlikni oshirish maqsadida boshqaruv tuzilmasi va biznes jarayonlarida o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Iqtisodiyotning globallashuvi va integratsiyalashuvi sharoitida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXS) o'tish moliyaviy axborotning shaffofligi va qiyosiylikini ta'minlash uchun zarur bo'lib qolmoqda.

Mazkur annotatsiyada korxonalarni qayta tashkil etishning asosiy jihatlari, jumladan, qo'shib yuborish, qo'shib olish, ajratib chiqarish va o'zgartirish kabi qayta tashkil etish turlari ko'rib chiqilgan. Shuni ta'kidlash kerakki, O'zbekiston qonunchiligida yuridik shaxsni qayta tashkil etish Fuqarolik kodeksi bilan tartibga solinadi, MHXS esa qayta tashkil etish jarayonlarini tushunishda kengroq yondashuvni, shu jumladan "biznesni birlashtirish" va "to'xtatilgan faoliyat" atamalarini taklif qiladi.

Qayta tashkil etish jarayonida MHXSni joriy etishning asosiy muammolari yangi standartlarga o'tishning murakkabligi, xodimlarni va yuristlarni o'qitish zarurati bilan bog'liq

Tayanch so'zlar: Korxonalarni qayta tashkil etish, Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari, Biznesni birlashtirish, Adolatli qiymat.

Abstract: Reorganization of Enterprises is a key process that involves changes in the management structure and business processes to increase efficiency and competitiveness. In the context of globalization and integration of the economy, the adoption of international financial reporting standards (IFRS) becomes necessary to ensure transparency and comparability of financial information.

This abstract considers the main aspects of enterprise reorganization, including types of reorganization such as merger, merger, separation and transformation. It is important to note that in the Uzbek legislation the reorganization of a legal entity is regulated by the Civil Code, while IFRS offers a broader approach to understanding reorganization processes, including the terms "business combination" and "discontinued operations".

The main challenges of implementing IFRS in a reorganization process are related to the complexity of adopting new standards, the need for staff training and legal barriers. The need for disclosure of the reorganization in consolidated financial statements is also raised, which is important to ensure confidence on the part of investors and other stakeholders.

Keywords: Reorganization of Enterprises, International financial reporting standards, Business combinations, Fair Value.

Введение

В 2020 году Республика Узбекистан решает присоединиться к списку стран, внедривших МСФО. Согласно Постановлению Президента «О дополнительных мерах по переходу на международные стандарты финансовой отчетности» №ПП-4611 от 24.02.2020 года было принято решение, согласно которому акционерные общества, коммерческие банки, страховые организации и предприятия, которые являются крупными налогоплательщиками начиная с 2021 года, в обязательном порядке будут составлять финансовую отчетность по МСФО¹.

Реорганизация предприятий — это важный процесс, который может быть вызван различными факторами, включая необходимость повышения эффективности, адаптации к изменениям на рынке и соответствия международным стандартам. В последние годы наблюдается растущий интерес к внедрению международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) в процессе реорганизации, что обусловлено стремлением компаний обеспечить прозрачность и сопоставимость своей финансовой информации на глобальном уровне.

Необходимость перехода на МСФО становится особенно актуальной в условиях глобализации экономики, когда компании стремятся привлекать инвестиции и выходить на международные рынки. МСФО обеспечивают более высокие стандарты отчетности и управления, что способствует повышению доверия со стороны инвесторов и кредиторов. Однако внедрение этих стандартов сопряжено с рядом проблем, включая сложность

¹ Источник: Постановлению Президента «О дополнительных мерах по переходу на международные стандарты финансовой отчетности» №ПП-4611 от 24.02.2020 года.

адаптации существующих бизнес-процессов, необходимость обучения персонала и правовые барьеры.

В данной работе будет рассмотрена необходимость реорганизации предприятий в контексте внедрения МСФО, а также основные проблемы, с которыми сталкиваются компании в процессе перехода на новые стандарты. Анализ этих аспектов позволит выявить ключевые факторы успеха и разработать рекомендации для эффективного внедрения МСФО в процессе реорганизации.

Анализ литературы по теме

Анализ литературы по теме «Реорганизация предприятий: необходимость и проблемы внедрения МСФО в Узбекистане» включает работы как узбекских, так и зарубежных авторов. Ниже представлены основные авторы, исследующие эту тему:

Авторы из Узбекистана:

1. **Рустамов Б. Р.**

Исследует проблемы внедрения МСФО в условиях Узбекистана, акцентируя внимание на реорганизации бухгалтерского учета и адаптации стандартов к местным условиям.

2. **Гафуров Ш. Ш.**

Работы связаны с внедрением международных стандартов учета и аудита в Узбекистане, с акцентом на преодоление правовых и институциональных препятствий.

3. **Мухамедова М. М.**

Разбирает вопросы изменения бухгалтерского учета и финансовой отчетности, а также проблемы перехода на МСФО с точки зрения нормативного регулирования.

4. **Алимова Н. А.**

Анализирует проблемы внедрения МСФО в малых и средних предприятиях Узбекистана, акцентируя внимание на практических аспектах и методах адаптации.

5. **Ташматов А. М.**

Исследует реорганизацию бухгалтерских служб и системы учета в контексте перехода на международные стандарты финансовой отчетности.

Авторы из мира:

1. **David Alexander**

Один из ведущих экспертов в области МСФО, исследует влияние международных стандартов на прозрачность отчетности и организацию учета в разных странах.

2. **Raymond J. Chambers**

Разработал теорию сравнительного анализа бухгалтерского учета и стандартизации, акцентируя внимание на различиях между международными и национальными стандартами.

3. **Barry Elliott & Jamie Elliott**

Авторитетные специалисты по финансовому учету и аудитории, в своих работах анализируют проблемы внедрения МСФО в развивающихся странах, включая вопросы адаптации стандартов.

4. **Klaus Heine**

Исследует проблемы внедрения МСФО в странах с переходной экономикой, уделяя внимание организационным и культурным препятствиям при адаптации международных стандартов.

5. **Michael Bradbury**

Изучает вопросы реформирования финансовых систем в странах, переходящих на МСФО, с фокусом на практическую реализацию стандартов в разных странах.

Эти авторы предоставляют теоретическую и практическую основу для понимания проблем, связанных с внедрением МСФО, и предлагаемых решений для успешной реорганизации предприятий.

Методология исследования.

Анализ причин, по которым предприятия вынуждены проводить реорганизацию, показывает, что этот процесс является необходимым шагом для адаптации к изменяющимся условиям рынка и внутренним требованиям. Основные причины реорганизации можно разделить на внешние и внутренние факторы.

Внешние причины

1. Изменение рыночных условий: Конкуренция на рынке, изменения в потребительских предпочтениях и экономическая нестабильность могут вынуждать предприятия пересматривать свою стратегию и структуру.
2. Изменение законодательства: Новые правовые нормы могут требовать изменений в организационной структуре компании или в способах ведения бизнеса, что может привести к необходимости реорганизации.
3. Экономические колебания: В условиях кризиса или экономического спада компании могут испытывать финансовые трудности, что требует реструктуризации для повышения устойчивости.
4. Требования инвесторов: Инвесторы могут настаивать на изменении структуры компании для повышения ее эффективности или снижения рисков.

Внутренние причины

1. Низкая эффективность деятельности: Если предприятие не достигает поставленных целей или демонстрирует низкую рентабельность, это может стать основанием для реорганизации с целью оптимизации процессов.
2. Необходимость в реструктуризации активов: В случае необходимости вывода активов или разделения бизнеса между собственниками компании может потребоваться провести реорганизацию.
3. Оптимизация налогообложения: Реорганизация может быть направлена на изменение налогового режима, что позволяет снизить налоговые обязательства и улучшить финансовые показатели.
4. Диверсификация деятельности: Компании могут стремиться расширить свои операции в новые области или рынки, что требует изменения структуры управления и бизнес-модели.
5. Финансовая санация: В случае ухудшения финансового положения предприятия реорганизация может стать способом выхода из кризиса и восстановления платежеспособности.

Виды реорганизации²

Слияние $A + B = C$	Присоединение $A + B = A$	Разделение $A = B + C$	Выделение $A = A + B$	Преобразование $A = B$
Прекращается самостоятельное существование сливающихся организаций и на их базе образуется новое юридическое лицо	Одно юридическое лицо вливается в другое и таким образом перестает существовать, а это другое продолжает свое функционирование	На базе одного юридического лица возникают новые юридические лица, при этом первичное юридическое лицо прекращает свое существование	Появляется новое юридическое лицо, а то, из которого оно выделилось, т. е. первичное юридическое лицо, продолжает свое дальнейшее существование	Юридическое лицо прекращает свое существование и на его базе возникает одно новое, как правило, другой организационно-правовой формы

² Источник: <https://buxgalter.uz/>

При реорганизации предприятия в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности (МСФО) необходимо учитывать ряд требований, которые помогут обеспечить корректность и прозрачность финансовой отчетности. Основные требования МСФО, которые должны быть учтены при реорганизации, включают:

1. Оценка активов и обязательств

Справедливая стоимость: При реорганизации необходимо оценить активы и обязательства по справедливой стоимости на дату реорганизации. Это касается как материальных, так и нематериальных активов, включая гудвилл, который может возникнуть в результате слияния или присоединения³.

2. Учет гудвилла

Признание гудвилла: В соответствии с МСФО 3 "Объединения бизнесов", если стоимость чистых активов предприятия меньше суммы уплаченной за приобретение, разница признается как гудвилл. Гудвилл должен быть амортизирован в течение срока полезной службы, но не более 20 лет.

3. Раскрытие информации

Раскрытие факта реорганизации: В консолидированной финансовой отчетности организации, возникшей в результате реорганизации, необходимо раскрывать информацию о факте реорганизации, включая ее влияние на финансовые результаты и положение.

4. Консолидированная отчетность

Подготовка консолидированной отчетности: Организация, возникшая в результате реорганизации, должна составлять консолидированную отчетность, как если бы она существовала непрерывно с момента создания реорганизованной организации-предшественника. Это означает, что предыдущие данные должны быть учтены без необходимости составления отчетности на день, предшествующий дате государственной регистрации новой организации.

5. Учет инвестиций

Методы учета инвестиций: При реорганизации необходимо учитывать инвестиции в дочерние организации и совместные предприятия по методу долевого участия или по справедливой стоимости, в зависимости от того, какой метод был выбран ранее.

6. Параллельный учет

Ведение параллельного учета: В условиях реорганизации может потребоваться ведение параллельного учета по национальным стандартам и МСФО до полного перехода на новые стандарты. Это увеличивает сложность учета и требует дополнительных ресурсов.

7. Налоговые последствия

Реорганизация может повлечь за собой налоговые последствия, такие как изменение налогового статуса или необходимость уплаты налогов на прибыль по итогам года, в котором произошла реорганизация⁶. Эти аспекты также должны быть отражены в финансовой отчетности.

При реорганизации предприятий могут быть использованы следующие количественные методы исследования:

1. **Анализ финансовой отчетности** — исследование изменений в финансовых показателях предприятий до и после внедрения МСФО для оценки влияния реорганизации на их финансовую устойчивость и прозрачность.
2. **Корреляционный и регрессионный анализ** — для выявления взаимосвязи между уровнем применения МСФО и ключевыми финансовыми показателями (например, прибыльностью, ликвидностью).
3. **Метод сравнительного анализа** — сравнение показателей предприятий, использующих МСФО, с аналогичными компаниями, не применяющими стандарты, для выявления преимуществ и недостатков внедрения.

³Источник: https://buxgalter.uz/ru/publish/doc/text171158_kak_uchest_gudvill_pri_reorganizacii_nsbu_vs_msfo

4. **Опросы и анкетирование** — сбор данных от специалистов, бухгалтеров и менеджеров предприятий о трудностях и проблемах, с которыми они сталкиваются при внедрении МСФО, с использованием статистической обработки данных.
5. **Моделирование сценариев** — прогнозирование воздействия реорганизации на экономику предприятий с учетом различных моделей внедрения МСФО.

Эти методы помогут не только подтвердить теоретические выводы, но и дать практическую оценку внедрения МСФО в реорганизацию предприятий Узбекистана.

Результат и обсуждение

Есть некоторые основные проблемы перехода на МСФО в Республике Узбекистане: Переход на международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) в условиях реорганизации представляет собой сложный процесс, с которым сталкиваются многие компании. Ниже приведены основные проблемы, возникающие при внедрении МСФО:

1. Недостаток квалифицированных кадров: Одной из главных проблем является нехватка специалистов, способных правильно подготовить и интерпретировать отчетность по МСФО. Многие бухгалтеры не имеют достаточной подготовки и опыта работы с международными стандартами, что затрудняет процесс перехода.
2. Сложность трансформации отчетности: Процесс преобразования бухгалтерской отчетности, подготовленной по национальным стандартам (например, НСБУ), в отчетность по МСФО может быть трудоемким и затратным. Компании часто сталкиваются с необходимостью пересмотра учетной политики и адаптации бизнес-процессов.
3. Правовые и методические барьеры: В Узбекистане отсутствуют четкие методические указания и алгоритмы для трансформации отчетности из НСБУ на МСФО. Это создает неопределенность в процессе внедрения стандартов и может привести к ошибкам в финансовой отчетности.
4. Необходимость параллельного учета: В условиях реорганизации предприятия могут быть вынуждены вести параллельный учет по двум системам — национальным стандартам и МСФО. Это увеличивает административное бремя и затраты на ведение бухгалтерии.
5. Отсутствие прозрачности: Для успешного внедрения МСФО необходимо обеспечить прозрачность финансовой отчетности, включая раскрытие информации о холдинговых структурах и реальных владельцах бизнеса. Многие компании не готовы к такому уровню открытости.
6. Сложность применения некоторых стандартов: Некоторые стандарты МСФО, такие как 39 и 32, касающиеся учета финансовых инструментов, могут быть сложными для применения из-за необходимости оценки активов по справедливой стоимости, что не всегда возможно без значительных затрат времени и ресурсов.
7. Неопределенность в информативности отчетности: Существует обеспокоенность среди инвесторов относительно того, что отчетность по МСФО может не адекватно отражать финансовое положение компании. Это может снизить доверие к финансовым данным и затруднить привлечение инвестиций.
8. Отсутствие поддержки со стороны государства: Недостаточная поддержка со стороны государственных органов в виде разъяснений и инструкций также является проблемой для компаний, стремящихся перейти на МСФО.

Выводы и предложения

Для подтверждения выводов по теме «Реорганизация предприятий: необходимость и проблемы внедрения МСФО в Узбекистане» можно использовать следующие примеры из практики:

1. **Применение МСФО в государственных предприятиях Узбекистана**
В 2021 году правительство Узбекистана инициировало внедрение МСФО в государственные предприятия с целью повышения прозрачности и улучшения международного имиджа. Это позволило привлечь иностранных инвесторов в крупные

проекты, такие как реорганизация Ташкентского машиностроительного завода, который стал использовать МСФО для более четкой отчетности (источник: Минэкономики Республики Узбекистан, 2021).

2. **Проблемы внедрения МСФО в частных компаниях**
В 2020 году частные компании в Узбекистане столкнулись с трудностями при переходе на МСФО, в частности, с дефицитом квалифицированных кадров и отсутствием соответствующих информационных систем. Примером является компания «Uzbekistan Airways», которая испытывала проблемы с интеграцией новых стандартов в свою отчетность, что затрудняло процесс реорганизации (источник: KPMG, 2020).
3. **Оценка эффективности внедрения МСФО в крупных холдингах**
В 2019 году холдинг «Uzbekneftegaz» завершил переход на МСФО, что позволило улучшить управление рисками и повысить привлекательность для международных инвесторов. В результате компания смогла провести успешную реорганизацию и привлечь капитал для новых проектов (источник: Национальная финансовая ассоциация Узбекистана, 2019).

Эти примеры иллюстрируют как положительные, так и отрицательные стороны внедрения МСФО в реорганизацию предприятий Узбекистана, а также проблемы, с которыми сталкиваются компании при адаптации к новым стандартам.

Таким образом, реорганизация предприятий является сложным и многоаспектным процессом, вызванным как внешними, так и внутренними факторами. Компании должны тщательно анализировать свои обстоятельства и принимать обоснованные решения о необходимости реорганизации для повышения своей конкурентоспособности и устойчивости на рынке.

Учет требований МСФО при реорганизации предприятий является критически важным для обеспечения корректности финансовой отчетности и повышения прозрачности бизнеса. Компании должны внимательно подходить к процессу оценки активов и обязательств, раскрытию информации и подготовке консолидированной отчетности для успешного выполнения требований международных стандартов.

Переход на МСФО в условиях реорганизации представляет собой множество вызовов для компаний. Для успешной реализации этого процесса необходимо обеспечить подготовку кадров, разработать четкие методические рекомендации и повысить уровень прозрачности финансовой отчетности. Преодоление этих проблем позволит компаниям не только соответствовать международным стандартам, но и повысить свою конкурентоспособность на глобальном рынке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. МСФО: точка зрения КПМГ. Практическое руководство по международным стандартам финансовой отчетности. 2009/2010: Часть 2/ пер. с англ. М.: Альпина Паблишерз, 2020. С.231
2. Шарипов, С. Н. (2021). Методология реорганизации предприятий в условиях международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) в Узбекистане. Журнал экономических исследований, 45(2), 18-24.
3. Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО / IFRS). (2023). Применение в Узбекистане. Издательство "Ташкент", 2023.
4. Baker, C. R., & Barry, D. J. (2019). International Financial Reporting Standards: A Practical Guide for Implementation. Wiley.
5. Концептуальные основы применения МСФО на предприятиях Узбекистана (2022). Исследования и практические рекомендации для бизнеса, 32(4), 115-121.
6. Минфин Республики Узбекистан. (2020). Методические рекомендации по внедрению МСФО на предприятиях Узбекистана. Ташкент: Минфин РУ.

7. Международная финансовая отчетность: теория и практика применения в Узбекистане. (2021). Узбекский институт финансов и экономики, 2021.
8. KPMG. (2020). IFRS and Uzbekistan: Impact of Financial Reporting Standards on Corporate Reorganization. KPMG Insights.
9. Минэкономики Республики Узбекистан. (2022). Организационно-методические вопросы реформирования экономики и реорганизации предприятий с применением МСФО. Ташкент.
10. Хасанов, М. С. (2019). Особенности применения МСФО на предприятиях Узбекистана в условиях реорганизации. Вестник финансов, 34(3), 9-15.

UO'K:338.46(575.1).

Mansurova Arofatkhon Shavkat kizi

Doctoral student at the Institute of Macroeconomic and Territorial Studies, Assistant at the
Alfraganus UniversityEmail: ailxomova@mail.ru phone number: +998998787774**Strategic Directions for the Development of the Service Sector in Uzbekistan's Regions: A
Medium-Term Perspective****Стратегические направления развития сферы услуг в регионах Узбекистана:
среднесрочная перспектива****O'zbekiston hududlarida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishning strategik yo'nalishlari:
o'rta muddatli istiqbol.**

Annotation. This article analyzes the strategic directions for the development of the service sector in the regions of Uzbekistan over a medium-term perspective. It evaluates economic trends from 2018 to 2023, highlights regional disparities, and proposes actionable recommendations. Statistical data and graphical representations illustrate key findings, emphasizing the potential of the service sector to drive sustainable economic growth in Uzbekistan.

Keywords: Service sector, regional development, Uzbekistan, medium-term strategy, economic diversification, digital transformation, tourism, employment growth.

Аннотация. В данной статье анализируются стратегические направления развития сферы услуг в регионах Узбекистана на среднесрочную перспективу. Он оценивает экономические тенденции с 2018 по 2023 год, подчеркивает региональные различия и предлагает практические рекомендации. Статистические данные и графические изображения иллюстрируют ключевые выводы, подчеркивая потенциал сектора услуг для обеспечения устойчивого экономического роста в Узбекистане.

Ключевые слова: Сектор услуг, региональное развитие, Узбекистан, среднесрочная стратегия, диверсификация экономики, цифровая трансформация, туризм, рост занятости.

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston hududlarida xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirishning o'rta muddatli istiqboldagi strategik yo'nalishlari tahlil qilingan. U 2018 yildan 2023 yilgacha bo'lgan iqtisodiy tendentsiyalarni baholaydi, mintaqaviy nomutanosibliklarni ta'kidlaydi va amaliy tavsiyalarni taklif qiladi. Statistik ma'lumotlar va grafik tasvirlar O'zbekistonda barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun xizmat ko'rsatish sohasining salohiyatini ta'kidlab, asosiy hulosalarni aks ettiradi.

Tayanch so'zlar: Xizmat ko'rsatish sohasi, mintaqaviy rivojlanish, O'zbekiston, o'rta muddatli strategiya, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, raqamli transformatsiya, turizm, bandlikni oshirish.

Introduction

The service sector plays a fundamental role in shaping the economic trajectory of modern nations, contributing not only to GDP growth but also to employment creation and innovation. In the context of Uzbekistan, the service sector has emerged as a critical area for fostering sustainable development and regional economic balance. Historically reliant on agriculture and industry, Uzbekistan is undergoing a transformational shift aimed at diversifying its economy, with the service sector identified as a strategic pillar of this process.

Over the past decade, Uzbekistan has implemented a series of reforms to modernize its economy, attract foreign investment, and enhance the quality of life for its citizens. These efforts align with the "New Uzbekistan Development Strategy," which prioritizes regional development, digitalization, and the creation of a knowledge-based economy. The service sector, encompassing

industries such as tourism, IT, finance, logistics, and education, is positioned as a key driver of these objectives.

Despite impressive progress, significant disparities persist across the regions of Uzbekistan. Urban centres like Tashkent have witnessed rapid growth in service-oriented industries, while rural areas and smaller cities face challenges such as inadequate infrastructure, limited access to technology, and a shortage of skilled labour. Addressing these imbalances is essential for ensuring equitable economic development and maximizing the potential of the service sector.

This paper aims to explore the strategic directions for the development of the service sector in Uzbekistan's regions over the medium term (2024-2030). By analyzing historical data and recent trends, it identifies key opportunities and challenges while proposing evidence-based recommendations for policymakers and stakeholders. The study's findings are expected to contribute to the formulation of actionable strategies that support regional economic growth and enhance Uzbekistan's global competitiveness in the service sector.

Literature review

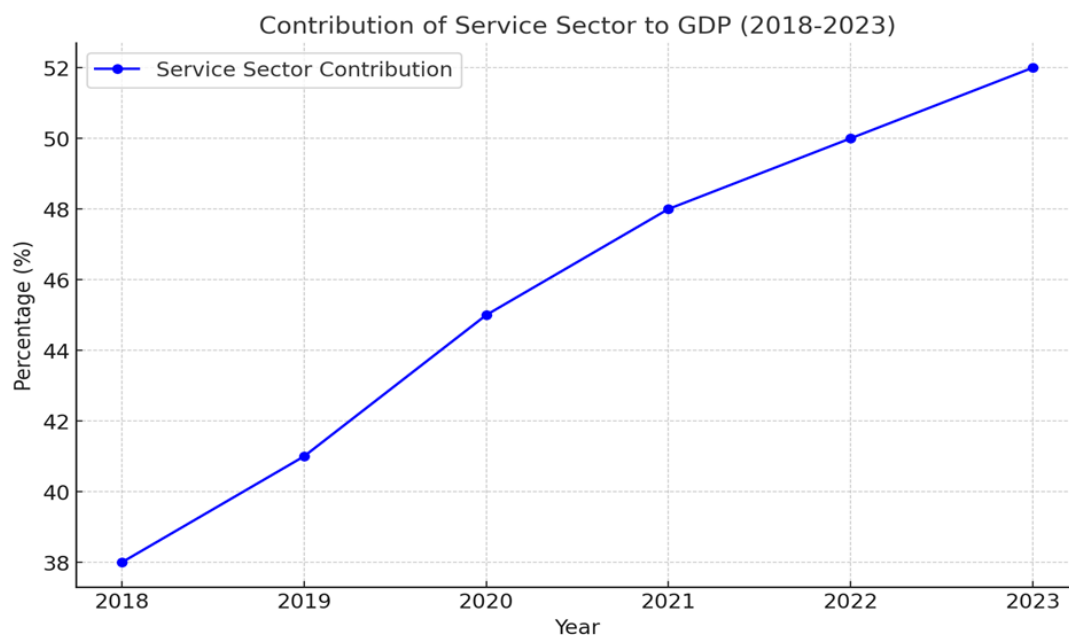
The term "service" is used by scientists in economic literature from different points of view and is interpreted depending on the field of economic knowledge. During this period, many foreign and domestic scientists have conducted theoretical studies. One of the famous scientists is F. Kotler, who defines service as follows: "A service is any activity that one party can offer to another" [1]. I.S. Tukhliyev, one of the famous scientists of our republic, says: "Services are a special kind of invisible goods" [2], and in this approach the scientist expressed service as a commodity characteristic, that is, labour relations in the processes. production of services and material production reflects itself, but tries to emphasize that the result of the production process will have an intangible form.

The definition given by I. Ochilov to the concept of service is perfect in content and essence in comparison with others and is given in the following form: "Service is a way of satisfying a certain need of a person, economic entity, the state and society is understood as a conscious activity of directed people associated with the process of beneficial service" [3]. The famous American economist John Galbraith describes the peculiarities of service in this period as follows: "In the pre-industrial period, most non-agricultural economic activity was centered on the personal service of one person to another.

Zverev A.V. According to his research, "the process of digitalization has not bypassed the service sector. This process creates convenient opportunities for clients in the financial sector to interact with each other, and also provides business representatives with new digital technology tools. An ever-increasing volume of customers are utilizing various channels to get to know digital services, use new platforms and ecosystems. "Also, technologies are adapting to people's interests, lifestyles and behaviours, which creates the basis for new and cheaper solutions that optimize business" [4]. Since the second half of the twentieth century, the number of people employed in social, distribution and domestic services has increased in industrialized countries.

Methods

The steady increase in the service sector's contribution to Uzbekistan's GDP over six years, from 2018 to 2023. Starting at 38% in 2018, the sector experienced consistent growth, reaching 52% in 2023. This upward trend reflects the successful implementation of national reforms, including investments in digital infrastructure, the expansion of tourism, and improvements in logistics and transportation. The graph underscores the growing importance of the service sector as a cornerstone of Uzbekistan's economic diversification and modernization efforts.

Pic 1. Contribution of the Service Sector to GDP (2018-2023)

In the medium term until 2026, special attention will be paid to the modernization and expansion of previously created facilities, the diversification of services through the organization of new types of services (banking, financial, transport, trade, healthcare, education, etc.), the effective use of local potential, the creation of favourable conditions and a business environment for the activation of entrepreneurial, investment and innovation activities. In the development of the service sector in the regions, measures will be implemented to further implement structural transformation, modernization and diversification of production in industries and types of services.

In the medium term, the following measures should be taken to develop the service sector of the regions:

- an increase in the share of the service sector in the GRP (gross regional product) of the regions in all regions except Tashkent through the development of traditional and modern types of services with high added value;

- strengthening the integration ties of the regions within the republic and in the foreign market. Such an opportunity lies in the rational inter-regional supply of services (transport, financial, information, tourism, educational, service, etc.), which will ultimately affect the reduction of costs for various types of services, increasing demand and competitiveness;

- development of cross-border economic relations within the framework of the Central Asian states in the implementation of joint projects in the field of services, mechanisms for mutually beneficial cross-border trade, etc., especially in

Andijan, Namangan, Tashkent, Jizzakh, Syrdarya, Surkhandarya, Khorezm regions and the Republic of Karakalpakstan;

- development of measures to provide preferential credit resources for the creation of new service facilities and technological equipment for existing business entities specializing in the provision of services in rural areas, especially in Surkhandarya, Kashkadarya, Khorezm, Bukhara and Jizzakh regions;

- Further development of high-tech technologies is required to reduce inter-regional differentiation (communications and informatization, computer programming, healthcare services, etc.) services through advanced training in such underdeveloped regions as Surkhandarya, Jizzakh, Namangan, Syrdarya regions;

- In order to reduce the informal sector in the service sector, especially in trade and transport, it is necessary to improve the accounting and reporting of service sector entities, increase

the requirements for compliance with legislation and strengthen the supervision of tax authorities in all regions of the country;

- it is necessary to carry out monthly monitoring of the implementation of existing programs for the development of the service sector and the development of new initiative projects when drawing up a program for the integrated development of territories;

- effective use of favourable conditions for the development and expansion of tourist and sightseeing services in Samarkand, Bukhara, Khorezm, Andijan, Kashkadarya, Surkhandarya regions;

- based on the competitive advantages of the regions, it is necessary to step up investment in lagging territories through the development of knowledge-intensive, high-value-added industries and types of services.

Results

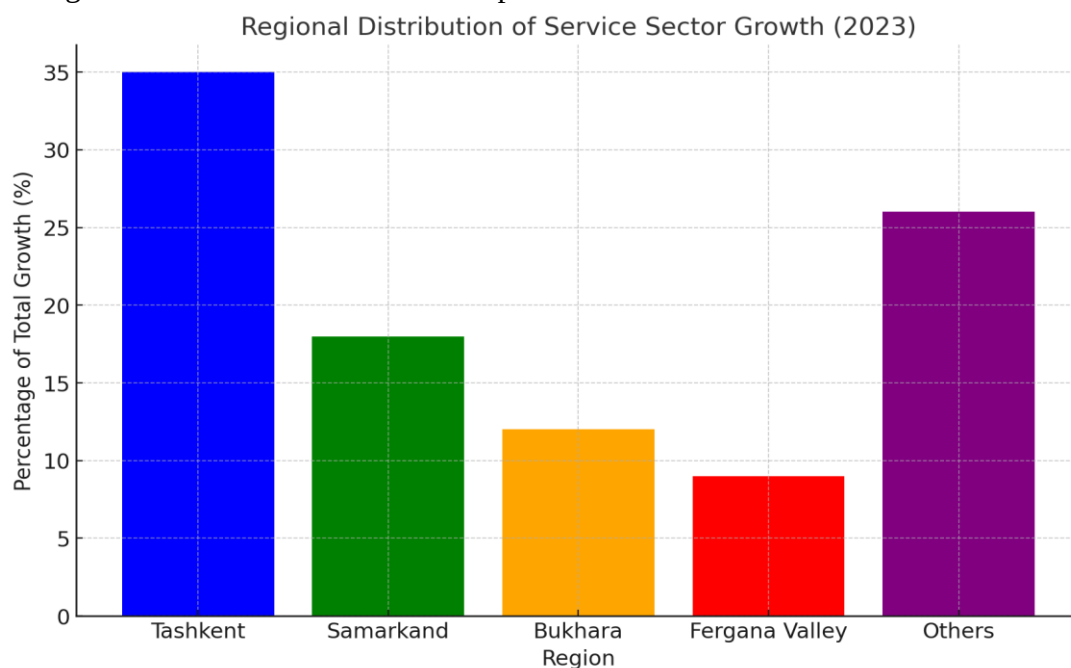
Growth Dynamics of the Service Sector. Between 2018 and 2023, the service sector's contribution to GDP increased from 38% to 52% ([State Statistics Committee, 2023](#)). This growth was driven by:

- **Digital Services:** The IT sector grew at an average annual rate of 18%, fueled by investments in digital infrastructure ([World Bank, 2023](#)).

- **Tourism:** The number of foreign tourists rose by 27% annually from 2018 to 2022, contributing \$1.9 billion to the economy in 2022 ([Asian Development Bank, 2023](#)).

- **Transport and Logistics.** Enhanced connectivity through new highways and railway networks facilitated a 15% growth in the logistics sector.

Regional Disparities. In Tashkent, accounts for 35% of the total service sector output, leading in IT, finance, and education services. In Samarkand and Bukhara, strong growth in tourism, contributing 22% of national service revenue. In Fergana Valley, despite being densely populated, the region lags behind in service sector development due to limited infrastructure.

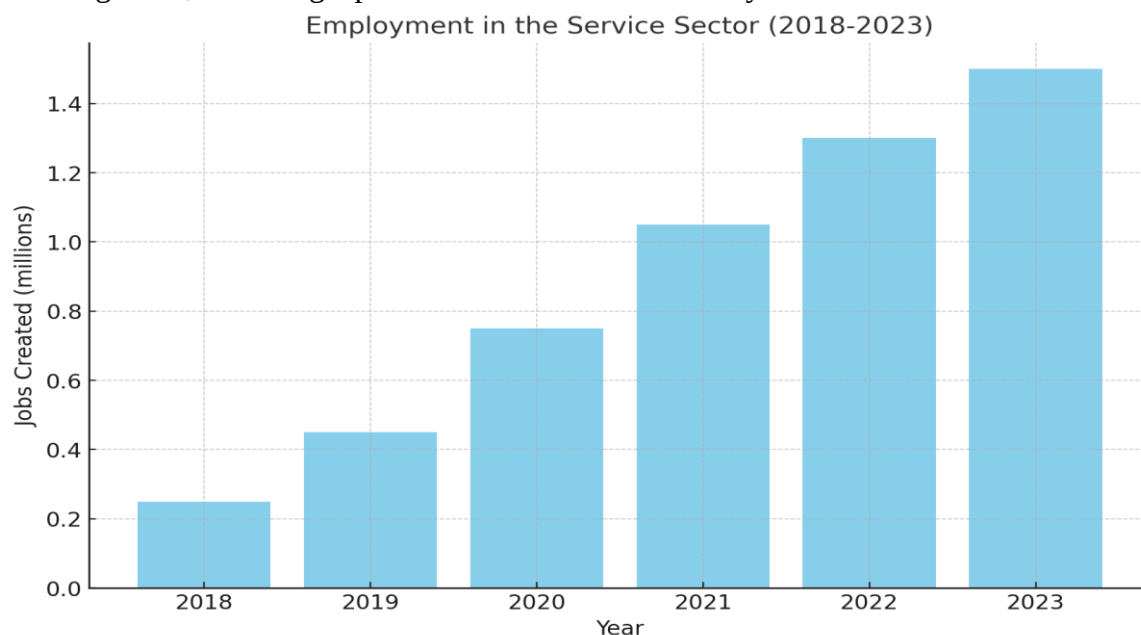

Pic 2. Regional Distribution of Service Sector Growth (2023)

Regional disparities in service sector growth across Uzbekistan in 2023. Tashkent, as the economic and administrative center, contributes the largest share, accounting for 35% of the total growth. Samarkand (18%) and Bukhara (12%) follow as significant contributors, benefiting primarily from tourism-driven initiatives. In contrast, the Fergana Valley contributes only 9%, highlighting infrastructure deficiencies and limited investment in service industries. The “Others” category,

comprising smaller cities and rural areas, makes up 26%. This chart underscores the need for targeted regional policies to ensure balanced development across the country.

Employment Trends. The service sector created 1.5 million new jobs between 2018 and 2023, representing 60% of total new employment opportunities. Women and youth accounted for 48% of this growth, reflecting a positive shift toward inclusivity.

Pic 3. Employment in the Service Sector (2018-2023)

Remarkable growth in employment within Uzbekistan's service sector from 2018 to 2023. Over the six years, the sector created 1.5 million new jobs, driven by the expansion of industries such as IT, tourism, and finance. Notably, women accounted for 48% of the new workforce, and youth participation reached 32%, demonstrating a positive trend in inclusivity and empowerment. The data underscores the service sector's critical role in addressing unemployment challenges while fostering socioeconomic development. However, the need for continued investment in skills development and workforce training remains evident to sustain this momentum.

Discussion

The rapid growth of Uzbekistan's service sector demonstrates its potential as a cornerstone of economic diversification. However, several challenges must be addressed to sustain and accelerate this growth:

1. **Infrastructure Gaps:** Many regions lack the transport, energy, and digital infrastructure needed to support service-oriented businesses ([ADB, 2023](#)).
2. **Workforce Skill Development:** A mismatch between industry needs and workforce skills limits productivity ([ILO, 2022](#)).
3. **Policy Implementation:** While national strategies are comprehensive, their execution at the regional level often faces delays.

Conclusion

The service sector is poised to become a primary driver of economic growth and regional development in Uzbekistan. By addressing infrastructure gaps, enhancing workforce skills, and fostering innovation, the government and private sector can unlock the full potential of this dynamic industry. A review of economic trends in other countries indicates that the services sector in Uzbekistan exhibits considerable, albeit as yet untapped, potential for development. This potential is particularly pronounced in regional areas, where underdeveloped infrastructure has resulted in the underutilization of existing opportunities. The meeting highlighted the importance of fostering the regional development of the services sector. Areas of the services sector that align with global trends and are becoming increasingly in demand, such as IT-services (which form the foundation of the digital economy, encompassing all facets of life), educational services (for which enhancing quality

is paramount to cultivating competent personnel for the digital economy), and medical services (which are growing in demand as the population's life expectancy rises), should receive particular attention.

References

1. Kotler, F., Marketing Management. Ex-press course. 2nd ed. /Per. s angl. ed. Bozhuk S. G. St. Petersburg: Peter, 2006. - 464 s.
2. Tukhliev I.S., Khaitboev R., Ibodullaev N.E., Amriddinova R.S. Tourism basics: Textbook - S.: SamISI, 2010-247 p.
3. Ochilov I. Types of services and their description in the conditions of market relations. //Development of the service sector, service and tourism: problems and their solutions. Monograph. T.: "ECONOMICS-FINANCE," 2008
4. Zverev, A. V. Digital transformation of the economic and financial system of Russia/A. V. Zverev, M. Yu. Mishina, A. V. Novikov//Economics and management: problems, solutions. – 2021. – № 6(114). - S. 82 - 95. [4]
5. State Statistics Committee of Uzbekistan (2018-2023). <https://stat.uz/uz/>
6. New Uzbekistan Development Strategy, Government of Uzbekistan. <https://gov.uz/uz>
7. World Bank. (2023). Uzbekistan Economic Update. <https://www.worldbank.org/ext/en/home>
8. Asian Development Bank. (2023). Regional Development in Central Asia. <https://www.adb.org/>
9. International Labour Organization (ILO). (2022). Workforce Skills Report. <https://www.ilo.org/>
10. Survey Data (2023) from Regional Business Owners and Policymakers. <https://www.enterprisesurveys.org/en/enterprisesurveys>
11. Embassy of Uzbekistan in the United States. (2024). <https://uzbekistan.org/ru/uzbekistans-service-sector-surge-expanding-beyond-borders/4286/>

Munavvarkhon Mukhitdinova

PhD, Doctoral (DSc) student at the Institute for
Advanced Studies and Statistical Research

munavvarkhon7@gmail.com

EVOLUTION OF STATISTICAL ANALYSIS METHODS IN THE AGE OF BIG DATA

Munavvarxon Muxitdinova

Institutda PhD, doktorantura (DSc) talabasi
Ilg‘or tadqiqotlar va statistik tadqiqotlar

munavvarkhon7@gmail.com

STATISTIK TAHLIL USULLARINING EVOLUSIYASI YIRIK MA'LUMOTLAR DAVRIDA

Мунаввархан Мухитдинова

Аспирант (DSc) института
Перспективные исследования и
статистические исследования

munavvarkhon7@gmail.com

ЭВОЛЮЦИЯ МЕТОДОВ СТАТИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА В ЭПОХУ БОЛЬШИХ ДАННЫХ

Abstract

This paper examines the development of statistical analysis techniques in the era of Big Data, emphasizing the transition from conventional parametric methodologies to machine learning and probabilistic inference. The paper assesses the merits and drawbacks of each methodology, presenting empirical comparisons and conjecturing on potential future trends. The results underscore the importance of scalable, interpretable, and fair statistical models in contemporary data analysis.

Keywords: Big Data, statistical analysis, machine learning, Bayesian inference, dimensionality reduction, probabilistic modeling.

Annotatsiya: Ushbu maqola Katta ma'lumotlar davrida statistik tahlil usullarining rivojlanishini ko'rib chiqadi, an'anaviy parametrik metodologiyadan mashinani o'rganishga va ehtimollik xulosasiga o'tishni ta'kidlaydi. Maqolada har bir metodologiyaning afzalliklari va kamchiliklari baholanadi, empirik taqqoslashlar va kelajakdagi potentsial tendentsiyalar haqida taxminlar taqdim etiladi. Natijalar zamonaviy ma'lumotlarni tahlil qilishda kengaytiriladigan, izohlanadigan va adolatli statistik modellarning muhimligini ta'kidlaydi.

Tayanch so'zlar: Katta ma'lumotlar, statistik tahlil, mashinani o'rganish, Bayes xulosasi, o'lchamlarni kamaytirish, ehtimollik modellashtirish.

Аннотация: В этой статье рассматривается развитие методов статистического анализа в эпоху больших данных, подчеркивая переход от традиционных параметрических

методологий к машинному обучению и вероятностному выводу. В статье оцениваются преимущества и недостатки каждой методологии, приводятся эмпирические сравнения и оценки потенциальных будущих тенденций. Результаты подчеркивают важность расширяемых, интерпретируемых и справедливых статистических моделей в современном анализе данных.

Ключевые слова: большие данные, статистический анализ, машинное обучение, байесовский вывод, уменьшение размерности, вероятностное моделирование.

Introduction

The field of statistical analysis has been revolutionized by Big Data. The conventional methods, originally designed mostly for small and tidy data sets, are relentlessly challenged by the complexity and size of modern data (James et al., 2021). The purpose of this paper is to discuss the development of statistical methods as they adapt to the challenges posed by Big Data, comparing traditional statistical methodology with newer computer-intensive methodologies. The main objectives include finding limitations of traditional methods, investigating modern advancements, and finding research orientations in the future.

Literature Review

Classically, statistical inference was represented by parametric models such as linear regression, ANOVA, and hypothesis testing (Fisher, 1925). They assume structured data with identifiable distributions (Wilcox, 2017). Their validity diminishes in high-dimensional, unstructured, and non-stationary settings.

The introduction of machine learning (ML) has given way to non-parametric models that learn from sophisticated data patterns. Decision trees, support vector machines, and deep learning algorithms perform better than the traditional models in large data (Hastie, Tibshirani, & Friedman, 2009). Parallel processing, cloud computing, and GPU acceleration are some of the technical developments that facilitate these methods (Goodfellow, Bengio, & Courville, 2016).

High-dimensional data bring with them problems of multicollinearity, overfitting, and interpretability issues. To solve these problems, regularization methods such as LASSO and Ridge regression have been developed (Tibshirani, 1996). Additionally, feature selection and dimension reduction methods such as PCA and t-SNE improve statistical modeling in Big Data use cases (van der Maaten & Hinton, 2008). Bayesian statistics provide a flexible framework for updating beliefs with new data, as needed in adaptive learning systems (Gelman et al., 2013). Advances in Markov Chain Monte Carlo (MCMC) and Variational Inference (VI) have enabled scalable Bayesian computation (Blei, Kucukelbir, & McAuliffe, 2017).

Methods

Data for this study was obtained from publicly available datasets like Kaggle, UCI Machine Learning Repository, and Google Trends. Preprocessing included handling missing data through imputation, data normalization and standardization for machine learning usage, and feature engineering for the concerned features to improve model performance.

The study employed classic and modern statistical methods to gauge their performance on structured and unstructured data. Classic methods included linear regression, logistic regression, and t-tests, while machine learning methods were decision trees, random forests, and deep neural networks. There was also dimensionality reduction with PCA and autoencoders and Bayesian modeling via probabilistic programming with PyMC3.

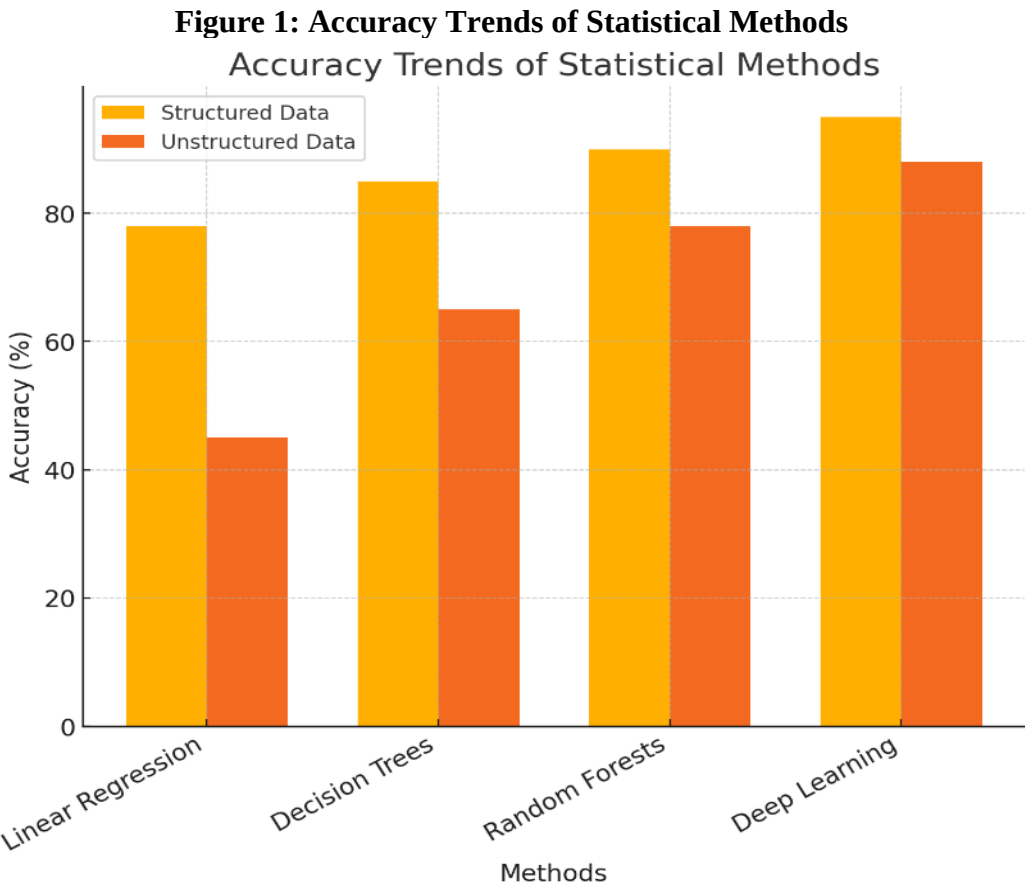
Results

A comparative performance analysis was conducted on structured and unstructured datasets. Table 1 presents the accuracy of different methods.

Table 1: Performance Comparison of Statistical Methods

Method	Structured Data Accuracy	Unstructured Data Accuracy
Linear Regression	78%	45%
Decision Trees	85%	65%
Random Forests	90%	78%
Deep Learning	95%	88%

Figure 1 illustrates the accuracy trends for each method.

Discussion

The results demonstrate that traditional statistical methods, while still effective for structured datasets, struggle to maintain accuracy in unstructured data environments. Machine learning methods, especially deep learning, tend to greatly surpass traditional methods in such cases. Nevertheless, the computational cost of such models can be expensive, making them unaffordable and unscalable in some applications. Interpretability remains a major concern in statistical modeling today. Though decision trees and random forests give us more interpretable decision structures, deep learning models are "black boxes" whose predictions are hard to interpret. Lack of interpretability is a significant obstacle to the adoption of these models in industries that demand greater interpretability, such as medicine and finance.

Ethical issues and biases in data-driven models are a significant challenge. Algorithmic bias, typically caused by imbalance in training data, leads to unfair decision-making systems. Correcting for such biases needs rigorous preprocessing procedures, equitable model design, and continuous monitoring for statistical fairness and equity when applied in the real world

Conclusion

The advancement in statistical methodology has been largely motivated by increasing complexity in tandem with Big Data. Though conventional statistical techniques are still useful for structured data sets, Bayesian inference and machine learning are more effective when it comes to high-dimensionality and unstructured data. Future research needs to emphasize enhancing interpretability, overcoming computational difficulties, and safeguarding fairness in statistical modeling

References

- Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP-358 dated 14.10.2024 "On approval of the Strategy for the development of artificial intelligence technologies until 2030".
- Decree of the President of the Republic of Uzbekistan - No. UP-157 dated 14.10.2024 "On additional measures to support enterprises engaged in export activities in the field of digitalization".
- Blei, D. M., Kucukelbir, A., & McAuliffe, J. D. (2017). Variational inference: A review for statisticians. *Journal of the American Statistical Association*, 112(518), 859-877.
- Fisher, R. A. (1925). *Statistical Methods for Research Workers*. Oliver & Boyd.
- Gelman, A., Carlin, J. B., Stern, H. S., Dunson, D. B., Vehtari, A., & Rubin, D. B. (2013). *Bayesian Data Analysis*. CRC press.
- Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). *Deep Learning*. MIT press.
- Hastie, T., Tibshirani, R., & Friedman, J. (2009). *The Elements of Statistical Learning*. Springer.
- James, G., Witten, D., Hastie, T., & Tibshirani, R. (2021). *An Introduction to Statistical Learning*. Springer.
- Mehrabi, N., Morstatter, F., Saxena, N., Lerman, K., & Galstyan, A. (2021). A survey on bias and fairness in machine learning. *ACM Computing Surveys*, 54(6), 1-35.
- Tibshirani, R. (1996). Regression shrinkage and selection via the lasso. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 58(1), 267-288.
- van der Maaten, L., & Hinton, G. (2008). Visualizing data using t-SNE. *Journal of Machine Learning Research*, 9, 2579-2605.
- Wilcox, R. R. (2017). *Introduction to Robust Estimation and Hypothesis Testing*. Academic Press.

Erkinxojiyev Ismoiljon Ikromjon o‘g‘li,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil izlanuvchisi
ismoiljon.erkinkhojiev@gmail.com

**MOLIYAVIY RESURLARNI JALB ETISH ORQALI
AGRAR SOHA TARMOQLARINI QO‘LLAB-QUVVATLASH**

Эркинхожиев Исмоилжон Икромжон угли,
Ташкентского государственного экономического университета
соискатель
ismoiljon.erkinkhojiev@gmail.com

**ПОДДЕРЖКА ОТРАСЛЕЙ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЗА СЧЕТ ПРИВЛЕЧЕНИЯ
ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ**

Erkinkhojiev Ismoiljon,
Tashkent state university of economics
researcher
ismoiljon.erkinkhojiev@gmail.com

**SUPPORTING AGRICULTURAL SECTORS BY ATTRACTING FINANCIAL
RESOURCES**

Annotatsiya. Mazkur maqolada respublikamizda faoliyat ko‘rsatayotgan agrar soha korxonalariga moliyaviy resurslar jalb qilishning holati tahlil qilingan va sohani rivojlantirish yuzasidan xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.

Tayanch so‘zlar: agrar, tarmoq, moliya, investitsiya, kredit, qo‘llab-quvvatlash.

Аннотация. В статье анализируется состояние привлечения финансовых ресурсов в сельскохозяйственные предприятия, действующие в нашей республике, разрабатываются выводы и предложения по развитию отрасли.

Ключевые слова: аграрный, сектор, финансы, инвестиции, кредит, поддержка.

Abstract. The article analyzes the state of attracting financial resources to agricultural enterprises operating in our republic, and develops conclusions and proposals for the development of the industry.

Keywords: agricultural, sector, finance, investment, credit, support.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 19-iyundagi “Qishloq xo‘jaligini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash xarajatlarini moliyalashtirishning uzluksizligini ta‘minlash to‘g‘risida”gi PF-98-son farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 20-iyundagi “Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sohasidagi islohotlarni jadallashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-227-sonli qarori va shu kabi agrar sohani davlat tomonidan moliyaviy

qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha bir qator vazifalar belgilangan. Bunda, agrar sohaga bozor mexanizmlarini joriy etish orqali dehqon va fermerlar daromadini ikki baravar oshirish kutilmoqda. Bugungi kunda qishloq xo'jaligi sohasida mamlakatimiz aholisining 3,5 mlnga yaqini mehnat qilmoqda. Bu qishloqdagi mehnatga layoqatli aholining 55 foizdan ortig'ini tashkil etadi. Jahonda globallashuv va keskin raqobat jarayonlari kuchayayotgan sharoitda qishloq xo'jaligi sanoat ishlab chiqarishining xomashyo manbalariga hamda aholining tabiiy va xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlariga ehtiyojlari tobora ortib borayotgan iqtisodiyotning asosiy tarmog'i sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu esa jahon mamlakatlari iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini samarali tashkil etish, uning faoliyatini moliyalashtirish va zamonaviy texnika-texnologiyalar bilan ta'minlash jarayonlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Jahonda agrar sohani yanada rivojlantirish, uning makroiqtisodiy ko'rsatkichlaridagi ulushini oshirish, ayniqsa joylarda aholini yangi ish o'rinlari bilan ta'minlash, aholi turmush darajasini oshirish, aholiga xavfsiz tabiiy oziq-ovqat mahsulotlarini yetkazib berish maqsadida agrar sohani rivojlantirishning yangi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan ilmiy izlanish va tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu jihatdan agrar soha samaradorligini oshirish, agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatish mexanizmi yuqori samara beradigan yo'llarini asoslash, mahalliy, hududiy va makroiqtisodiy darajada agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatish mexanizmining agrar sohaga beradigan multiplikativ ta'sirini baholash bu boradagi ilmiy-tadqiqot ishlarining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Hozirgi paytda xorijda agrar sohani qo'shimcha moliyaviy resurslar orqali ta'minlashda ham nazariy, ham amaliy tomondan tavsiflovchi tadqiqot ishlar yetarlicha mavjud. Agrar sohani rivojlantirish muammolari bilan shug'ullanuvchi tadqiqotchilarning ishlari qatorida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: V.G.Varnavskiy, A.V.Klimenko, V.A.Korolev, G.A.Borshevskiy, S.A.Kochetkova, Y.V.Milshina, G.L.Litovka kabi olimlarning ishlari bag'ishlangan.

Agrar sohani moliyalashtirish bo'yicha O'zbekistonlik olimlar R.X.Xusanov, Q.A.Chariyev, O'P.Umurzaqov, S.S.Ismailova, D.G'G'ozibekov, A.G.Mo'minov, O.M.Quljonov kabi olimlar ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishgan.

Ammo, bugungi kunda yangicha ilmiy yondashuvlarga ko'ra agrar sohani moliyaviy va iqtisodiy rivojlantirish muammolarini tadqiq etishga tashkiliy-metodologik yondoshuvlarni rivojlantirish zaruriyati tug'iladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot metodologiyasining asosini agrar sohani moliyalashtirishdagi o'rganilayotgan muammo bo'yicha tadqiqot olib borgan yetakchi mahalliy va xorijiy iqtisodchilarning ishlari tashkil etadi. Nazariy kuzatish, ilmiy abstraksiya va qiyosiy tahlil va boshqa tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Natija va muhokama

O'zbekiston Respublikasi yalpi ichki mahsulot (YaIM) hajmi 2024- yilning yanvar-dekabr oylarida joriy narxlarda 1 454 573,9 mlrd. so'mni tashkil etdi va 2023- yilning mos davriga nisbatan 6,5 % ga o'sdi. Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligining o'sishi 3,1 % ni tashkil etdi va YaIM o'sishiga ijobiy hissasi 0,6 % tashkil etdi. 2024- yilning yanvar-dekabr oylarida qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot(xizmat)lari hajmi 467 041,5 mlrd. so'mni yoki 2023- yilning mos davriga nisbatan 103,1 % ni, shu jumladan, dehqonchilik va chorvachilikda, ovchilikda va ushbu sohalarda ko'rsatilgan xizmatlar-451 019,6 mlrd. so'mni (103,1 %), o'rmon xo'jaligida – 11 778,4 mlrd. so'mni (103,0 %), baliqchilik xo'jaligida – 4 243,5 mlrd. so'mni (97,2 %) tashkil qildi.

Qishloq xo'jaligida mahsulot(xizmat)lar hajmining oshishi, asosan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish hajmining ko'payganligi (3,1 %) bilan bog'liq. Barcha toifadagi xo'jaliklarda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining oshishi uzumning – 5,4 % ga, polizning – 5,1 %, mevalarning – 4,8 % ga, donli ekinlarning – 4,8 % ga, kartoshkaning – 4,0 % ga, sutning – 4,0 % ga oshishi bilan izohlanadi. Xo'jalik toifalari bo'yicha tahlillar qishloq xo'jaligi mahsulotlari umumiy hajmining 63,1 % - dehqon va tomorqa xo'jaliklari, 29,7 % - fermer xo'jaliklari, 7,2 % - qishloq

xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi xo'jaliklar hissasiga to'g'ri kelishini ko'rsatmoqda. Xo'jalik toifalari bo'yicha tahlillarga ko'ra, qishloq xo'jaligi mahsulotlari umumiy hajmining 63,1 % dehqon va tomorqa xo'jaliklariga, 29,7 % fermer xo'jaliklariga, 7,2 % qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarga to'g'ri kelmoqda. Shuningdek 2024- yilning yanvar-dekabr oylarida jami 493,7 trln so'm asosiy kapitalga investitsiyalar o'zlashtirilib, 2023-yilga nisbatan 127,6 % ni tashkil etdi. Asosiy kapitalga investitsiyalarning tarkibida 75,9 % yoki 374,7 trln so'm investitsiyalar jalb etilgan mablag'lar hisobidan moliyalashtirilgan bo'lsa, korxona, tashkilot va aholining o'z mablag'lari hisobidan 24,1 % yoki 119,0 trln so'm moliyalashtirildi.

Bugungi kunda tijorat banklarining agrar sohaga qo'shimcha moliyaviy resurslarni jalb etishda o'rni kattadir. Jumladan "Agrobank" ATBning mamlakat iqtisodiyotini, tadbirkorlik va chakana bank xizmatlari bozorini, shu jumladan agrar sohani yanada barqaror rivojlantirish, qishloq xo'jaligida iqtisodiy islohotlarni izchillik bilan chuqurlashtirishga qaratilgan. Bunda, alohida e'tibor qishloq xo'jaligi va tadbirkorlik faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlash, ularning moddiy va moliyaviy bazasini mustahkamlash, qishloq xo'jalik mahsulotlarini chuqur qayta ishlovchi zamonaviy korxonalarni jadal barpo etish, yuqori sifatli, raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarish bo'yicha innovasion texnologiyalar hamda uskunalarni tatbiq qilish, ichki bozorni mahalliy oziq-ovqat tovarlari bilan to'ldirishga yo'naltirilgan keng ko'lamdagi bank xizmatlarini ko'rsatish maqsadlarini qamrab olishga qaratilgan.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan kelib chiqib, belgilangan vazifalarni bajarish, bankning kapitallashuvi va investitsiyaviy faolligini yanada oshirish, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgartirishlarning ustuvor yo'nalishlarini qayta tiklash, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik hamda texnologik jihatdan yangilashga qaratilgan kreditlash hajmini yanada kengaytirish, yangi ish o'rinlarini tashkil etish bo'yicha izchil choralar amalga oshirildi. Bankning moliyaviy barqarorligini baholovchi ko'rsatkichlardan biri bo'lgan aktivlar 2024 yilning 1 oktabr holatiga 75,4 trln. so'mni tashkil etib, yil boshiga nisbatan 9,7 trln. so'mga yoki 115 foizga oshdi. Jami aktivlar tarkibida daromad keltiradigan aktivlar 64,3 trln. so'mni yoki 85 foizni va daromad keltirmaydigan aktivlar 11,1 mlrd. so'mni yoki 14 foizni tashkil etdi. "Agrobank" ATB kredit qo'yimlari 60,0 trln. so'mni tashkil etib, yil boshiga nisbatan 5,5 trln. so'mga (110%) oshdi. Kredit qo'yimlarining 8,7 trln. so'mi (14,4%) jismoniy shaxslar hamda 51,3 trln. so'mi (85,6%) yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlar hissasiga to'g'ri kelmoqda. Kreditlash mahsulotlari sigmentatsiyasi bo'yicha kredit qo'yimlari qoldig'i quyidagicha (yil boshiga nisbatan o'zgarishi): Tomchilatib va yomg'irlatib sug'orish uchun kreditlar 4 265 mlrd. so'm (192 foiz), qishloq xo'jaligi texnik ta'minoti uchun (PQ-3459) kreditlar 691 mlrd. so'm (82 foiz), paxta va g'alla yetishtirish uchun kreditlar 20 243 mlrd. so'm (120 foiz). Shuningdek, yo'nalishlar bo'yicha kredit portfelining 53 foizini (32,1 trln. so'm) qishloq xo'jaligi, 24 foizini (14,3 trln. so'm) sanoat tarmog'iga ajratilgan kreditlar tashkil etmoqda.

Agrar soha tarmoqlarini moliyalashtirish bilan shug'ullanib kelayotgan yana bir bank bu "Mikrokreditbank" ATB hisoblanadi. Mazkur bank oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, shuningdek, parrandachilik yo'nalishidagi tadbirkorlik subyektlarini har tomonlama moliyaviy qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor berilmoqda. Jumladan, Prezidentimizning 2023-yil 10-noyabrdagi PF-193-sonli Farmoni bilan sohada faoliyat yuritayotgan korxonalarga banklar tomonidan ajratilayotgan kreditlar bo'yicha bir qator imtiyozlar berildi. Xususan "Tadbirkorlikni rivojlantirish kompaniyasi" tomonidan 2024-2026-yillarda parrandachilik xo'jaliklarga milliy valyutada 5 milliard so'mgacha ajratiladigan kreditlar bo'yicha Markaziy bank asosiy stavkaning 40 foizigacha miqdorda uch yil muddatgacha kompensatsiya taqdim etiladi.

Shu bilan birga, Prezidentimizning 2021-yil 14-iyundagi PQ-5146-sonli qarori bilan "Mikrokreditbank" ATB ga yo'naltirilgan maqsadli mablag'lar hisobidan parrandachilik xo'jaliklari va ozuqa-yem mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi korxonalarda mavjud quvvatlarni to'liq ishga tushirish uchun 24 oygacha bo'lgan muddatga aylanma mablag' ajratish hamda modernizatsiya qilish uchun kreditlar ajratib kelinmoqda. Ta'kidlash lozimki, yuqoridagi qaror doirasida bank tomonidan o'tgan davrda jami 221 ta loyiha uchun 635 mlrd. so'm kreditlar ajratilib, uning 98 mlrd. so'mi (15,4

foizi) yangidan tashkil etilgan 80 ta va 538 mlrd. so'mi (84,6 foizi) kam quvvatda ishlayotgan 140 ta parrandachilik xo'jaliklariga yo'naltirildi. Natijada bugungi kunda mazkur korxonalarda ishlab chiqarish quvvatlari tiklanishiga hamda yangi quvvatlar yaratilishiga erishildi. Ya'ni kredit ajratilgan parrandachilik xo'jaliklarining parranda boqish quvvatlari 41 foizdan 86 foizga yetkazildi.

Misol uchun, Toshkent viloyatidagi "Umid" MCHJga faoliyatini kengaytirish va modernizatsiya qilish uchun 75 mlrd. so'm kredit ajratib berildi. Natijada, korxonada yiliga 11,4 ming tonna parranda go'shti yetishtirish quvvati yaratildi (mavjud quvvati 48 foizdan 95 foizga yetkazildi). Jizzax viloyatidagi "Sangzor-poultry" MCHJga parranda va ozuqa sotib olish uchun 10 mlrd. so'm kredit ajratib berildi. Natijada, korxonadagi parrandalar soni 290,0 ming boshga yetkazilib, yiliga 84 mln. dona tuxum ishlab chiqarish quvvati yaratildi (mavjud quvvati 46 foizdan 83 foizga yetkazildi). Samarqand viloyatidagi "Jomboy naslli parranda" MCHJga aylanma mablag'larni to'ldirish uchun 55 mlrd. so'm kredit ajratib berildi. Natijada korxonada parrandalar uchun yiliga 144 ming tonna omuxta yem ishlab chiqarish quvvati yaratildi (mavjud quvvati 41 foizdan 93 foizga yetkazildi). Bundan tashqari, yuqoridagi qarorga asosan boshqa tijorat banklarida xizmat ko'rsatilayotgan parrandachilik (ozuqa) loyihalariga uchun 95,8 mlrd. so'mlik mablag'lar qayta moliyalashtirish maqsadida yo'naltirildi. Xususan Turonbankga 2 ta loyihani moliyalashtirish uchun 11,5 mlrd. so'm, Biznesni rivojlantirish bankiga 10 ta loyihani moliyalashtirish uchun 29,9 mlrd. so'm, Ipoteka bankga 4 ta loyihani moliyalashtirish uchun 52,3 mlrd. so'm va Garant bankga 1 ta loyihani moliyalashtirish uchun 2,2 mlrd. so'm o'tkazib berildi. Shuningdek, avval ajratilgan kreditlarning qaytishi hisobiga 22 ta parrandachilik loyihalariga 212 mlrd. so'm kredit mablag'lari ajratildi. Mazkur loyihalar to'liq amalga oshirilishi evaziga yiliga 711 mln. dona tuxum va 62,6 ming tonna parranda go'shti yetishtirish hamda 188,5 ming tonna tayyor ozuqa ishlab chiqarish quvvatlari yaratiladi.

Ta'kidlash lozimki, aholini arzon go'sht va tuxum mahsulotlari bilan uzluksiz ta'minlash maqsadida parrandachilik tarmog'ini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Misol uchun, Prezidentimizning 2022-yil 15-iyundagi "Parrandachilik sohasini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-281-sonli qaroriga asosan parrandachilik xo'jaliklari va parranda omuxta yemi ishlab chiqaruvchi tadbirkorlik subyektlariga don zaxirasi yaratish uchun 71,0 mlrd. so'm kreditlar ajratildi. Bundan tashqari, qarorga muvofiq bankka kelib tushgan arizalarga asosan 166 ta parrandachilik xo'jaliklarining 335 mlrd. so'mlik kreditlarini qaytarish muddatlari 24 oydan 84 oygacha uzaytirib berildi.

Bugungi kunda agrar sohani modernizatsiyalashda va qishloq xo'jaligi texnikalarini imtiyozli lizing asosida xarid qilishda katta hissa qo'shib kelayotgan "O'zagrolizing" aksiyadorlik jamiyati hisoblanadi. Ma'lumki hozirda zamonaviy texnikalar orqali hosildorlik miqdori tobora oshib bormoqda. Bu jarayonda "O'zagrolizing" aksiyadorlik jamiyati tomonidan lizing shartlari asosida taqdim etilayotgan texnikalarning fermerlarga o'z vaqtida yetkazilishi juda katta ahamiyatga ega. Mazkur texnikalarning o'z vaqtida va to'liq yetkazilishi fermerlarning ish samaradorligini oshiradi, bu esa o'z navbatida qishloq xo'jaligi sohasidagi hosildorlikni sezilarli darajada yaxshilashga xizmat qilmoqda. Lizing orqali fermerlarga taqdim etilayotgan texnikalarning turli xilligi va ularning yuqori samaradorligi, ish jarayonlarini soddalashtiradi, vaqtni tejaydi va mehnat xavfsizligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, jamiyat tomonidan taqdim etilgan lizing shartlari fermerlarga moliyaviy yukni kamaytirish imkoniyatini yaratmoqda, bu esa o'z navbatida ularga texnikani uzoq muddatda va qulay shartlarda olish imkonini beradi. Hozirgi kunda "O'zagrolizing" AJ tomonidan lazerli yer tekislashdan tortib, qishloq xo'jaligining turli yo'nalishlarida foydalanishga mo'ljallangan texnikalar lizing asosida taqdim etilishi yo'lga qo'yilgan. Shuningdek, texnikalardan foydalanishda fermer xo'jaliklari uchun subsidiyalar ajratish, qo'shimcha qiymat solig'ini qaytarib berish kabi bir qator imtiyozlar joriy etilishi ham rejalashtirilgan. Aytish mumkinki, ushbu yondashuv nafaqat texnik ta'minot masalasini hal qiladi, balki fermerlarning xarajatlarini kamaytirishga ham xizmat qiladi. Qayd etish lozim subsidiyalar, imtiyozlar va zamonaviy texnikalardan foydalanish tizimini kengaytirish yurtimiz agrar sohasida samarali islohotlarning asosini tashkil etmoqda.

“O‘zagrolizing” AJ tomonidan 2024-yilda qishloq xo‘jaligi texnikalari xaridi uchun jami 235,5 mln.dollar o‘zlashtirildi. Bundan: 74 mln.dollar – Jahon banki mablag‘lari, 91,7 mln.dollar – O‘zbekiston tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi mablag‘lari, 64 mln.dollar – Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi mablag‘lari, 5,8 mln.dollar – Tijorat banki mablag‘lari. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 20-fevraldagi “Qishloq xo‘jaligi texnikalarini xarid qilishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–78-son qarori bilan “O‘zagrolizing” aksiyadorlik jamiyati uchun katta imkoniyatlar yaratildi, jumladan o‘tgan davr mobaynida jami 3,1 trln. so‘mlik 8 439 dona texnikalar lizing oluvchilarga topshirildi. Bu esa dehqon va fermerlarning o‘z ishini samaraliroq tashkil etishiga, natijada esa mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashga xizmat qilmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytish mumkinki, agrar soha tarmoqlarini o‘z vaqtida moliyalashtirish oziq-ovqat xavfsizligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Agrar sohani davlat tomonidan tartibga solish va bozor vositalarini optimal ravishda uyg‘unlashtirish zarur. Shu bilan birgalikda, agrar sohada u bilan uzviy aloqada bo‘lgan tarmoqlarda mikro va makroiqtisodiy jarayonlarga davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning nazariy asoslarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish hayotiy zaruratdir. Shuningdek agrar soha tarmog‘larini innovatsion rivojlantirishga sohada ilmiy tadqiqot markazlarini aynan hududiy agroklastlar tarkibida shakllantirish maqsadga muvofiq. Bunday ilmiy tadqiqot institutlari faoliyatini moliyalashtirish agroklastlar va davlat byudjetidan davlat-xususiy sheriklik mexanizmi asosida amalga oshirilishi lozim. Shuningdek qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirishning asosiy muammolaridan biri tizimda zamonaviy moliyalashtirish mexanizmlarni rivojlantirish muhim bo‘lib, tarmoqda faoliyat olib boradigan agrar soha korxonalarida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash va yetkazib berish jarayonlarini moliyalashtirish tizimida davlatning subsidiyalash mexanizmini kengroq joriy etish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 19-iyundagi “Qishloq xo‘jaligini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash xarajatlarini moliyalashtirishning uzluksizligini ta‘minlash to‘g‘risida”gi PF-98-son Farmoni.

2.Erkinxojiyev.I.I. Agrar soha korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta‘minlash masalalari. “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali. 2024-yil, oktyabr. № Maxsus son. 278-282 betlar.

3.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika Agentligining rasmiy ma‘lumotlari.

4.“Agrobank” ATB, “Mikrokreditbank” ATB, “O‘zagrolizing” AJ ma‘lumotlari.

UDC: 657.5:331.1(575.1)

Ismailova Nigora Yarkinovna
PhD, associate professor of Tashkent State Transport University

**The Transformative Impact of Cryptocurrencies on Global Economics:
A Comprehensive Analysis of Technological Innovation, Market Dynamics, and
Regulatory Challenges**

Исмаилова Нигора Яркиновна
PhD, доцент Ташкентского государственного транспортного университета

**Преобразующее воздействие криптовалют на мировую экономику:
комплексный анализ, технологических инноваций, динамики рынка и проблем
регулирования**

Ismailova Nigora Yarkinovna
Toshkent davlat Transport universiteti, Ph.D.
email: nigitigi@mail.ru
BB-1 guruh talabasi Abdusattorov Rustam
email: rustamabdhs@gmail.com

**Kriptovalyutalarning Global Iqtisodiyotga Transformatsion Ta'siri: Texnologik
Innovatsiyalar, Bozor Dinamikasi va Tartibga Solish Muammolarining Chuqur Tahlili**

Abstract

Cryptocurrencies have transitioned from being a niche technological innovation to a disruptive force within the global financial landscape, redefining established economic paradigms. This paper delves into their evolution, commencing with Bitcoin's introduction of blockchain technology, and examines their multifaceted applications, including decentralized finance (DeFi) and digital asset ownership. By challenging the dominance of centralized financial institutions, cryptocurrencies offer alternative investment avenues, minimize transaction expenses, and extend financial accessibility to underserved populations. Nevertheless, their adoption is hindered by pronounced market volatility, regulatory ambiguities, and cybersecurity vulnerabilities. As technological advancements converge with evolving regulatory strategies, cryptocurrencies are anticipated to assume a pivotal role in restructuring the global financial ecosystem, promoting inclusivity, and mitigating inefficiencies inherent in traditional frameworks.

Keywords

Cryptocurrency, blockchain, decentralized finance, economic impact, financial inclusion, digital currency, regulation, investment trends.

Аннотация

Криптовалюты перешли из разряда нишевых технологических инноваций в разряд разрушительной силы в глобальной финансовой сфере, переопределяя устоявшиеся экономические парадигмы. В данной работе рассматривается их эволюция, начиная с внедрения Bitcoin и технологии блокчейн, а также их многообразные приложения, включая децентрализованные финансы (DeFi) и владение цифровыми активами. Бросая вызов доминированию централизованных финансовых учреждений, криптовалюты предлагают альтернативные инвестиционные возможности, минимизируют расходы на транзакции и расширяют финансовую доступность для недостаточно обслуживаемых групп населения. Тем не менее, их внедрение затрудняется из-за значительной волатильности рынка, регуляторных неопределенностей и уязвимостей в области кибербезопасности. По мере того

как технологический прогресс сочетается с развитием регуляторных стратегий, криптовалюты, как ожидается, займут ключевую роль в перестройке глобальной финансовой экосистемы, способствуя инклюзивности и устранению неэффективности, присущей традиционным системам.

Ключевые слова

Криптовалюта, блокчейн, децентрализованные финансы, экономическое воздействие, финансовая инклюзия, цифровая валюта, регулирование, инвестиционные тренды.

Annotatsiya

Kriptoalyutalar, bozorning yangi va buzuvchi kuchi sifatida, global moliyaviy sohada mavjud iqtisodiy paradigmalarni qayta belgilamoqda. Ushbu maqola, Bitcoin va blockchain texnologiyasining joriy etilishi bilan boshlangan kriptoalyutalarning evolyutsiyasini va ularning ko'p qirrali qo'llanmalari, jumladan, decentralize moliya (DeFi) va raqamli aktivlarga egalik kabi sohalarini ko'rib chiqadi. Kriptoalyutalar, markazlashgan moliyaviy institutlarga qarshi chiqish orqali, alternativ investitsiya imkoniyatlari taqdim etadi, tranzaksiyalar xarajatlarini kamaytiradi va moliyaviy imkoniyatlarni kam ta'minlangan aholi uchun kengaytiradi. Biroq, ularning qabul qilinishi bozorning yuqori volatiligi, regulyatorlikdagi noaniqliklar va kiberxavfsizlik bilan bog'liq muammolar bilan cheklanmoqda. Texnologik taraqqiyotning muvofiqligi va rivojlanayotgan regulyator strategiyalari bilan kriptoalyutalar global moliyaviy ekosistemani qayta qurishda muhim rol o'ynashi mumkin, an'anaviy tizimlardagi samaradorlikni yaxshilash va iqtisodiy tizimdagi muammolarni bartaraf qilishda.

Tayanch so'zlar

Kriptoalyuta, blockchain, decentralize moliya, iqtisodiy ta'sir, moliyaviy integratsiya, raqamli valuta, regulyatsiya, investitsiya trendlari.

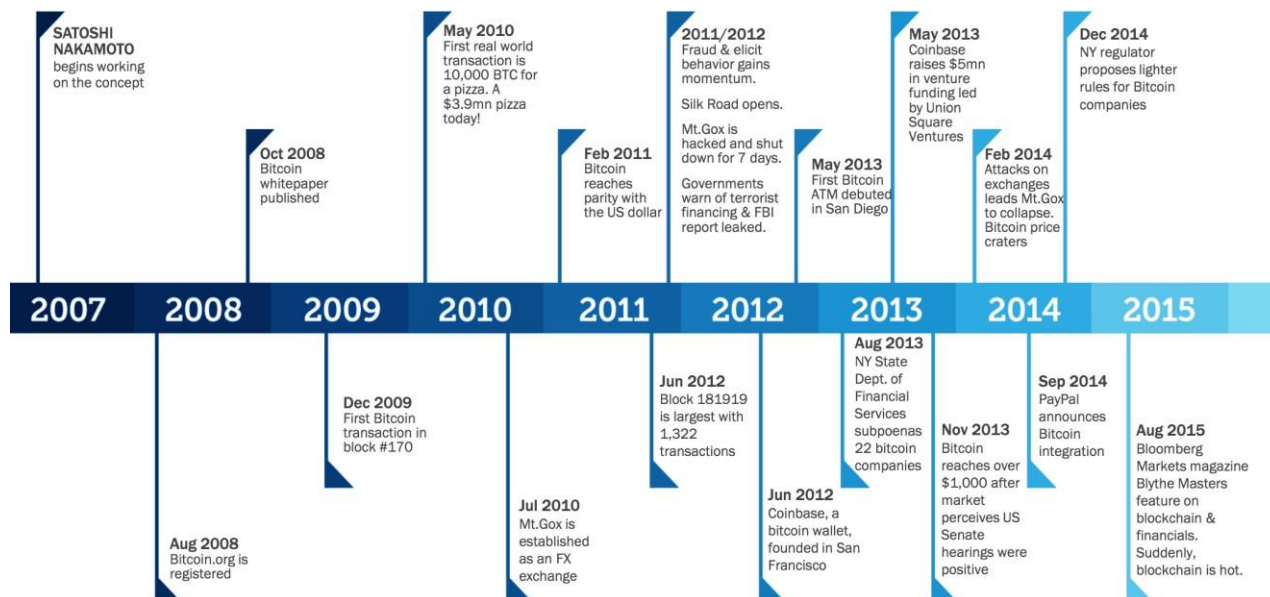
Introduction

Cryptocurrencies have emerged as one of the most disruptive innovations in modern finance, fundamentally altering how value is stored, transferred, and conceptualized across global markets. From Bitcoin's revolutionary blockchain framework to the proliferation of decentralized financial ecosystems, digital currencies challenge traditional economic paradigms while creating unprecedented opportunities for financial inclusion and technological advancement. This report examines the multifaceted economic implications of cryptocurrencies, analyzing their influence on monetary policy, investment strategies, cross-border transactions, and regulatory frameworks. By exploring both the transformative potential and inherent risks of digital assets, this study provides a holistic perspective on cryptocurrency's role in shaping 21st-century economics.

The Evolution and Global Adoption of Cryptocurrency: From Bitcoin's Inception to Mainstream Financial Integration.

Origins of Blockchain Technology and Decentralized Finance.

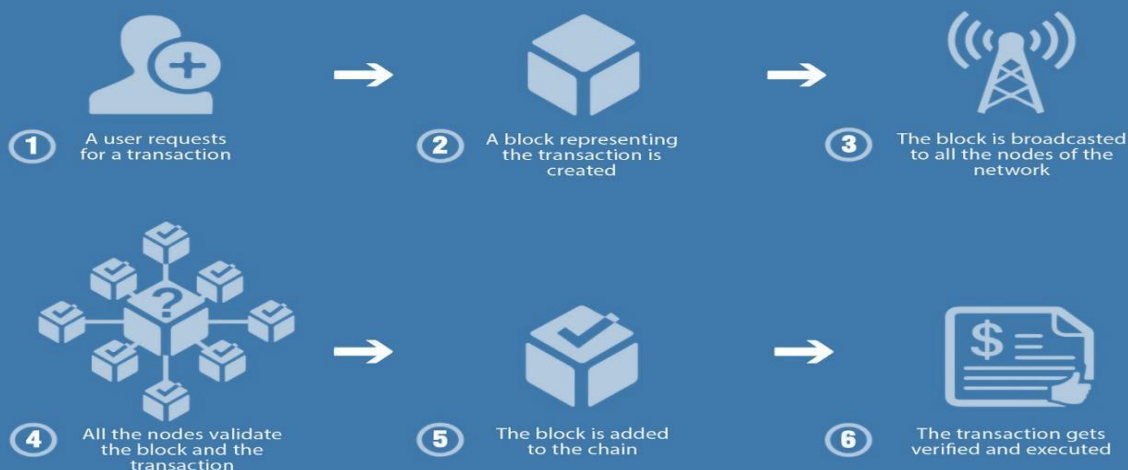
The cryptocurrency revolution began in 2009 with the anonymous publication of Bitcoin's whitepaper by Satoshi Nakamoto, introducing a peer-to-peer electronic cash system designed to operate without centralized intermediaries. At its core, Bitcoin leveraged blockchain technology—a decentralized, immutable ledger that records transactions across a distributed network of nodes. This innovation solved the double-spending problem that had hindered prior digital currency attempts, enabling trustless transactions verified through cryptographic proof rather than institutional authority. Blockchain's architecture ensures transparency and security by requiring network consensus to validate transactions, making retrospective alterations practically impossible. This foundational technology not only powered Bitcoin but also laid the groundwork for subsequent innovations like smart contracts, which automate agreement execution without third-party involvement. Ethereum's introduction of programmable blockchain functionality in 2015 expanded cryptocurrency's utility beyond mere currency, enabling decentralized applications (dApps) that redefine sectors from supply chain management to intellectual property rights.

Expansion of the Cryptocurrency Ecosystem.

Bitcoin's success catalyzed the creation of over 20,000 alternative cryptocurrencies (altcoins) by 2025, each addressing specific market needs. For instance, Litecoin prioritized faster transaction speeds, while privacy-focused coins like Monero enhanced anonymity features. Stablecoins such as Tether (USDT) and USD Coin (USDC) emerged to mitigate volatility by pegging value to fiat currencies, bridging the gap between traditional finance and digital assets. The rise of decentralized finance (DeFi) platforms further diversified cryptocurrency applications, enabling users to lend, borrow, and trade assets through automated protocols. By 2024, the total value locked in DeFi contracts exceeded \$200 billion, demonstrating robust demand for permissionless financial services. Non-fungible tokens (NFTs) similarly gained traction, tokenizing digital art, collectibles, and real estate to establish verifiable ownership on blockchain networks.

How Does a Blockchain Work: A Step-by-Step View

Economic Implications of Cryptocurrencies: Disrupting Traditional Financial Systems.

Impact on Investment Portfolios and Asset Diversification.

Cryptocurrencies have introduced a new asset class characterized by high volatility and asymmetric returns. Institutional investors increasingly allocate portions of their portfolios to digital assets, seeking diversification benefits uncorrelated with traditional markets. For example, Bitcoin's 400% price surge in 2023 contrasted with stagnant equity markets, attracting hedge funds and corporate treasuries. However, this volatility poses risks: the 2022 "crypto winter" saw over \$2 trillion in market value erased, highlighting the sector's susceptibility to macroeconomic shifts and speculative trading. Retail investors, particularly in emerging economies, view cryptocurrencies as both speculative instruments and inflation hedges. In nations like Argentina and Turkey, where local currencies have depreciated over 50% annually, Bitcoin adoption surged as citizens sought to preserve purchasing power. This trend underscores cryptocurrency's dual role as a high-risk investment vehicle and a safeguard against monetary instability.

Transforming Business Models and Cross-Border Transactions.

Businesses integrating cryptocurrency payments gain access to global markets while reducing transaction costs. Traditional cross-border transfers incur fees averaging 6.5%, whereas blockchain transactions settle for less than 1%, saving corporations billions annually. Major companies like Tesla and Microsoft now accept cryptocurrency payments, though volatility management remains a challenge. Some firms immediately convert crypto receipts to fiat, while others hold reserves as strategic investments. Remittance markets have particularly benefited from cryptocurrency adoption. Migrant workers sending funds to families in developing nations face exorbitant fees through conventional channels. Platforms like Bitso and Strike leverage Bitcoin's Lightning Network to facilitate near instant, low-cost remittances, retaining up to 97% of transferred value compared to traditional services. El Salvador's adoption of Bitcoin as legal tender in 2021, despite implementation challenges, exemplifies national efforts to harness cryptocurrencies for economic development.

TOP 5 Countries by Crypto Adoption in 2025.

Table No.1

Rank	Country	Crypto Adoption (%)
1	India	5.2%
2	Nigeria	4.9%
3	Indonesia	4.2%
4	United States	3.8%
5	Vietnam	3.5%

These percentages represent the estimated share of each country's population actively using cryptocurrencies.

Regulatory Challenges and the Quest for Market Stability.

Divergent Global Regulatory Approaches.

Governments worldwide grapple with balancing cryptocurrency innovation against systemic risks. Regulatory frameworks vary dramatically:

- * **Pro-Innovation Policies:** Jurisdictions like Switzerland and Singapore established "crypto friendly" regulations, offering licensing regimes for exchanges and tax incentives for blockchain startups. The EU's Markets in Crypto-Assets (MiCA) regulation, implemented in 2024, provides harmonized rules for stablecoin issuers and crypto-service providers.
- * **Restrictive Measures:** China maintains a comprehensive ban on cryptocurrency trading and mining, citing financial stability concerns. India's 2022 30% crypto tax initially suppressed trading volumes, though underground peer-to-peer markets flourished.
- * **Hybrid Models:** The U.S. employs a sectoral approach, with the SEC regulating security-like tokens and the CFTC overseeing commodity-classified assets. This fragmented system creates compliance complexities for multinational firms.

Combating Illicit Activities and Enhancing Consumer Protections.

Cryptocurrency's pseudonymous nature facilitates illicit transactions, with blockchain analytics firm Chainalysis estimating \$20.1 billion in crypto-based money laundering in 2023. Regulatory responses include travel rule mandates requiring exchanges to share sender/receiver data for transfers exceeding \$3,000. Privacy coins face increasing scrutiny, with several exchanges delisting Monero and Zcash to comply with anti-money laundering (AML) standards.

Consumer protection remains paramount, as evidenced by the 2022 collapse of FTX, which vaporized \$8 billion in customer funds. Post-crisis reforms emphasize exchange reserve audits, cold wallet storage mandates, and enhanced disclosure requirements. However, decentralized platforms operating without centralized control present ongoing regulatory challenges.

Cryptocurrency and Financial Inclusion: Bridging the Global Economic Divide.

Empowering the Unbanked Through Decentralized Systems.

Approximately 1.4 billion adults lack access to basic financial services, often due to insufficient documentation or geographic isolation. Cryptocurrencies bypass traditional banking infrastructure, enabling financial participation via smartphones. In Sub-Saharan Africa, platforms like Paxful reported 300% user growth between 2021-2023, driven by Bitcoin-based microloans and agricultural supply chain financing. DeFi protocols democratize access to credit through collateralized lending, where users borrow against crypto holdings without credit checks. While this fosters inclusion, overcollateralization requirements (often 150% of loan value) limit utility for low-income users. Emerging "credit delegation" models aim to mitigate this by allowing trusted entities to vouch for borrowers' credibility.

Challenges in Sustainable Adoption.

Despite potential benefits, barriers persist:

- * **Technological Literacy:** Complex wallet management and private key security deter novice users. Educational initiatives like Coinbase's "Learn and Earn" program, which rewards users with crypto for completing tutorials, aim to bridge this gap.
- * **Infrastructure Limitations:** Only 63% of the global population has internet access, hindering cryptocurrency adoption in remote regions. Satellite-based blockchain nodes and offline transaction solutions are under development to address this.
- * **Volatility Management:** Stablecoins and algorithmic dollar-pegged tokens help mitigate price fluctuations, but regulatory uncertainty persists. TerraUSD's 2022 collapse, which erased \$40 billion in value, underscores the need for robust stabilization mechanisms.

Future Trajectories: Balancing Innovation With Institutional Integration. Central Bank Digital Currencies CBDCs and Hybrid Financial Systems.

Over 90% of central banks are exploring CBDCs, with China's digital yuan pilot reaching 260 million users by 2024. CBDCs promise enhanced payment efficiency and monetary policy tools, such as programmable money with expiration dates to stimulate spending during recessions. However, they raise privacy concerns, as governments could theoretically monitor all transactions. The interplay between CBDCs and decentralized cryptocurrencies will shape future financial systems. Hybrid models may emerge, combining CBDCs' stability with DeFi's innovation. For instance, the Bank for International Settlements (BIS) is experimenting with "Project Mariana," a cross-border CBDC platform utilizing DeFi protocols for forex settlements.

Technological Advancements and Sustainability Solutions.

Blockchain's energy consumption remains contentious, with Bitcoin mining using 127 terawatt hours annually—equivalent to Norway's total usage. Transitioning to proof-of-stake (PoS) consensus mechanisms, as Ethereum did in 2022, reduces energy use by 99.95%. Solar powered

mining farms and carbon credit tokenization further align cryptocurrencies with sustainability goals. Layer-2 solutions like the Lightning Network and Polygon enhance scalability, enabling Visa-level throughput (65,000 transactions per second) on Bitcoin and Ethereum networks. Zero knowledge proofs and homomorphic encryption advancements promise to reconcile blockchain transparency with privacy needs, potentially resolving regulatory conflicts.

Conclusion: Navigating the Cryptocurrency Frontier.

Cryptocurrencies represent both a challenge and an opportunity for global economic systems. Their ability to democratize finance, reduce transaction costs, and foster innovation positions them as pivotal tools for 21st-century progress. However, realizing this potential requires addressing volatility, regulatory fragmentation, and technological barriers.

The path forward demands collaborative frameworks where policymakers, technologists, and financial institutions align decentralized innovation with systemic stability. As central banks embrace digital currencies and enterprises integrate blockchain solutions, cryptocurrencies may evolve from speculative assets into foundational components of a more inclusive and efficient global economy. The coming decade will prove decisive in determining whether cryptocurrencies complement or supplant traditional finance—ushering in an era of economic transformation unparalleled since the advent of fiat currency.

LIST OF USED LITERATURE.

1. Antonopoulos, Andreas M. *Mastering Bitcoin: Programming the Open Blockchain*. O'Reilly Media, 2017.
2. Nakamoto, Satoshi. "Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System." 2008. (bitcoin.org)
3. Buterin, Vitalik. *Ethereum Whitepaper: A Next-Generation Smart Contract and Decentralized Application Platform*. 2014.
4. Tapscott, Don, and Alex Tapscott. *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World*. Portfolio, 2016.
5. De Vries, Alex. "Bitcoin's Growing Energy Problem." *Joule*, vol. 2, no. 5, 2018, pp. 801-805.
6. Catalini, Christian, and Joshua S. Gans. "Initial Coin Offerings and the Value of Crypto Tokens." *National Bureau of Economic Research*, 2018.
7. World Bank. *The Global Findex Database 2017: Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution*. World Bank, 2018.
8. BIS (Bank for International Settlements). "Central Bank Digital Currencies: Foundational Principles and Core Features." *Bank for International Settlements*, 2020.
9. IMF (International Monetary Fund). "Virtual Currencies and Beyond: Initial Considerations." *International Monetary Fund*, 2016.
10. Glaser, Florian, et al. "Bitcoin-Ecosystem: Architecture, Use Cases, and Governance." *Proceedings of the Hawaii International Conference on System Sciences*, 2015.
11. Narayan, Andrew, et al. "Blockchains, Cryptocurrencies, and Decentralized Finance: Regulatory Challenges for Developing Economies." *UNCTAD*, 2021.
12. Khan, Mohsin S., and Sunil Sharma. *Finance: A Practical Perspective*. John Wiley & Sons, 2010.
12. The sites which have been used: <https://www.coindesk.com/> , <https://coinmarketcap.com/>

UO‘K: 330.3:001.

Narzullayeva Xilola Abdukamilovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Mustaqil izlanuvchisi –

xilolaabdukamilovna@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6832-8792>

INVESTITION MUHIT JOZIBADORLIGINI OSHIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Narzullayeva Khilola Abdukamilovna

Independent researcher at

Tashkent State University of Economic

xilolaabdukamilovna@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6832-8792>

SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS FOR INCREASING THE ATTRACTIVENESS OF THE INVESTMENT ENVIRONMENT

Нарзуллаева Хилола Абдукомилловна

Самостоятельный исследователь

Ташкентского государственного экономического университета

xilolaabdukamilovna@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6832-8792>

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СРЕДЫ

Annotatsiya. Maqolada global to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning xalqaro harakati yoritilgan va investitsion muhit jozibadorligini oshirishning ilmiy-nazariy asoslari ochib berilgan. 2019-2023 yillarda O‘zbekiston Respublikasi yalpi ichki mahsuloti hajmi va o‘shish sur‘atlari, moliyalashtirish manbalari bo‘yicha asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi hamda moliyalashtirish manbalari bo‘yicha asosiy kapitalga investitsiyalar hajmida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar salmog‘i, xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalar soni tahlil qilingan. Ekonometrik modellardan foydalangan holda xorijiy investitsiya va kreditlarning yalpi ichki mahsulot hajmiga ta‘siri, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmiga ta‘siri hamda yillik inflyatsiya darajasining xorijiy investitsiya va kreditlarga ta‘siri tadqiq qilingan. Tadqiqot natijalari asosida O‘zbekiston Respublikasida investitsiya muhiti jozibadorligini oshirishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Tayanch so‘zlar: investitsiya, xorijiy investitsiya, global to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar, yalpi ichki mahsulot, asosiy kapitalga investitsiyalar, investitsiya muhiti, investitsiyaviy jozibadorlik, iqtisodiy o‘shish sur‘atlari, xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxona, ekonometrik modellashtirish, korrelyatsiya, inflyatsiya, moliyalashtirish manbalari.

Abstract: The article highlights the international movement of global foreign direct investment and reveals the scientific and theoretical foundations for increasing the attractiveness of the investment environment. The volume and growth rate of the gross domestic product of the Republic of Uzbekistan, the volume of investments in fixed assets by sources of financing, the share

of foreign direct investment in the volume of investments in fixed assets by sources of financing and the number of enterprises with the participation of foreign investment in 2019-2023 were analyzed. Using econometric models, the impact of foreign investment and loans on the volume of gross domestic product, the impact on the volume of investment in fixed capital, and the impact of the annual inflation rate on foreign investment and loans were studied. Based on the results of the study, scientific proposals and practical recommendations were developed to increase the attractiveness of the investment climate in the Republic of Uzbekistan.

Key words: investment, foreign investment, global direct investment, gross domestic product, fixed investment, investment climate, investment attractiveness, economic growth rates, foreign-invested enterprises, econometric modeling, correlation, inflation, sources of financing.

Аннотация. В статье освещено международное движение глобальных прямых иностранных инвестиций и раскрыты научно-теоретические основы повышения привлекательности инвестиционной среды. Проанализировано объем и темпы роста валового внутреннего продукта Республики Узбекистан, объем инвестиций в основной капитал по источникам финансирования, доля прямых иностранных инвестиций в объеме инвестиций в основной капитал по источникам финансирования и количество предприятий с участием иностранных инвестиций в 2019-2023 годах. С использованием эконометрических моделей изучено влияние иностранных инвестиций и кредитов на объем валового внутреннего продукта, влияние на объем инвестиций в основной капитал, а также влияние годового уровня инфляции на иностранные инвестиции и кредиты. По результатам исследования разработаны научные предложения и практические рекомендации по повышению привлекательности инвестиционного климата в Республике Узбекистан.

Ключевые слова: инвестиции, иностранные инвестиции, глобальные прямые инвестиции, валовой внутренний продукт, инвестиции в основной капитал, инвестиционный климат, инвестиционная привлекательность, темпы экономического роста, предприятия с иностранными инвестициями, эконометрическое моделирование, корреляция, инфляция, источники финансирования.

KIRISH

Jahon amaliyoti ko'rsatishicha, iqtisodiyotni intensiv rivojlantirish va barqaror iqtisodiy o'sishga erishish ko'p jihatdan investitsiyalarga borib taqaladi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda makroiqtisodiy barqarorlikka erishish, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, resurslardan oqilona foydalanish asosida mehnat unumdorligini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish bilan bog'liq vazifalarning hech birini investitsiyalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Prezidentimiz iborasi bilan ta'riflaganda «Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, qaysi davlat faol investitsiya siyosatini yuritgan bo'lsa, o'z iqtisodiyotining barqaror o'sishiga erishgan. Shu sababli ham investitsiya – bu iqtisodiyot drayveri, o'zbekcha aytganda, iqtisodiyotning yuragi, desak, mubolag'a bo'lmaydi» [1]. Shu nuqtai nazardan bugungi kunda aksariyat tarmoq va sohalarga investitsiyalar kiritish hamda iqtisodiyotning rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqish borasida tub islohotlar amalga oshirilmoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va rivojlanish bo'yicha konferentsiyasi (YuNKTAD) tomonidan 2024 yilgi global investitsiyalar to'g'risida e'lon qilingan hisobotga ko'ra, «2023 yilda global to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar 2 foizga kamayib, 1,3 trillion AQSh dollarini tashkil qilgan» [2]. 2023 yilda rivojlanayotgan mamlakatlarga jalb qilingan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi 2022 yilga nisbatan 7 foizga kamayib, 867 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan. Biroq bu ko'rsatkich mintaqalar bo'yicha keskin farq qiladi. Masalan, Afrikaga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi 3 foizga qisqarib, 53 mlrd. AQSh dollarini tashkil qilgan. 2023 yilda Osiyodagi rivojlanayotgan mamlakatlarga global investitsiyalar oqimi 8 foizga qisqarib, 621 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan. Dunyoda global to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni qabul qilish bo'yicha ikkinchi o'rinda turadigan Xitoyda pasayish tendentsiyasi qayd etilgan. Hindiston, G'arbiy va Markaziy Osiyoda ham sezilarli darajada pasayish kuzatilgan. Aksincha,

Janubiy-Sharqiy Osiyoda esa vaziyat barqarorligicha qolgan. Tahlilchilarning fikricha, 2023 yilda Osiyodagi rivojlanayotgan mamlakatlarga xorijiy investitsiyalar oqimi qisqargan bo'lsa-da, ular kattaligicha (621 mlrd. AQSh dollari) qolmoqda. Bunda asosan Osiyodagi rivojlanayotgan mamlakatlarda investitsiya muhitining jozibadorligi muhim omil bo'lgan. Iqtisodiyotning o'sish sur'atlari va investorlar uchun yaratilgan qulay moliyaviy-huquqiy shart-sharoitlar shular jumlasidandir.

O'zbekistonda investitsiya muhitining jozibadorligini oshirish bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirildi. Xususan, yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining «Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida» [3] gi qonuni qabul qilinib, unda investitsiya faoliyati sub'ektlari huquqlarining davlat kafolatlari va investitsiyalarni himoya qilish choralari belgilandi, mablag'lardan foydalanish va mablag'larni erkin o'tkazish kafolatlari yaratildi, qonunchilikning investor uchun noqulay o'zgarishlariga qarshi kafolatlar taqdim etildi, oshkorlik va ochiqlikni ta'minlash kafolatlari berildi, investitsiyalarni va investitsiya faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari ishlab chiqildi. Investorlar uchun maxsus iqtisodiy zonalarda faoliyat yuritishi uchun ko'plab moliyaviy va boshqa imtiyozlar yaratildi. «Mamlakatda investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish, kelgusi besh yilda 120 milliard AQSh dollari, jumladan 70 milliard dollar xorijiy investitsiyalarni jalb etish choralari ko'rish» [4], «mamlakatda qulay investitsion va ishbilarmonlik muhitini ta'minlash hamda muvozanatlashgan pul-kredit siyosatini amalga oshirish» [5] kabi ustuvor vazifalar belgilab olindi. Bu esa mamlakatimizda investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish borasida ilmiy tadqiqotlar olib borishning zarurligini taqozo etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Investitsion muhit jozibadorligini oshirishning ilmiy-nazariy asoslari bir qancha xorijiy va mahalliy iqtisodchi-olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Aksariyat iqtisodiy adabiyotlarda «investitsion jozibadorlik investitsiyalar oqimiga ta'sir ko'rsatadigan omillar, xususiyatlar majmui» [6] sifatida tavsiflangan. Haqiqatdan ham mamlakatning yoki hududning investitsion jozibadorligi o'sha mamlakatdagi yoki hududdagi investitsiyalar oqimiga ta'sir etuvchi omillar bilan xususiyatlanadi.

Iqtisodchi-olimalardan S.Bodi, A.Markus va A.Keyn tadqiqotlarida «investitsion jozibadorlik – investitsiya ob'ektining salohiyatli investorlar uchun qay darajada jozibadorlikka ega ekanligini ko'rsatadi va investitsion jozibadorlik investitsiyalardan kutilayotgan foyda bilan bevosita bog'liqligi» [7] alohida qayd etilgan.

V.Litvinova «investitsion jozibadorlik» va «investitsion muhit» tushunchalari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishda quyidagi yondashuvlarni ajratib ko'rsatish zarurligini ta'kidlaydi [8]: «investitsion jozibadorlik» va «investitsion muhit» tushunchalari sinonim tushunchalardir; investitsion muhit investitsion jozibadorlikka qaraganda ancha kengroq va sig'imliroq tushunchalardir; «umumiylikdan xususiylikka» tamoyili (bunda investitsiya muhiti mamlakatda, mintaqada investitsiyalashning asosiy (bazaviy) xususiyatini ifoda etadi, so'ngra investitsiya muhitining reyting bahosini hisobga olgan holda investorga ma'lum bir ob'ekt yoki investitsiya loyihasining jozibadorligini baholash maqsadga muvofiq hisoblanadi).

T.Burtsevaning ilmiy ishlarida «investitsion jozibadorlik – bu mintaqada investitsiya siyosatining natijadorligi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini belgilovchi ijtimoiy-iqtisodiy va tabiiy-geografik omillar majmui» [9] sifatida ta'riflangan. Bundan ko'rinadiki, investitsion jozibadorlik ko'pincha investorni qiziqtiradigan ob'ektga investitsiya qilishning maqsadga muvofiqligi bilan bog'liq bo'lib, bu ushbu tushunchani talqin qilishning ommalashgan shaklidir. Qoida tarzida, bu holda ob'ektning ma'lum xususiyatlarining mavjudligi, investitsiya qarorini qabul qilishga imkon beruvchi atrof-muhim shart-sharoitlari haqida so'z boradi.

A.Mozgoev «investitsiya jozibadorligi investitsiya resurslarini chegaraviy o'tkazish imkoniyatini belgilovchi investitsiya ob'ektining tashqi va ichki muhit xususiyatlarining yig'indisi bilan belgilanadi» [10], deb ta'kidlaydi.

V.Mashkin fikricha, investitsion jozibadorlik «ma'lum bir investitsiyalash ob'ektini tanlashda investorning manfaatlariga mos keluvchi investitsiya shart-sharoitlarining mavjudligi» [11]dir.

Shuni ta'kidlash zarurki, yuqoridagi ta'riflar umumiy bo'lib, investorlar tomonidan investitsiyalash bo'yicha qaror qabul qiladigan mezonlarni aniq belgilashga imkon bermaydi. Bundan tashqari, ushbu ta'riflar ma'lum bir ob'ektning investitsion jozibadorligini qanday oshirish haqida xulosa chiqarishga imkon bermaydi.

Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, investitsiya muhiti «har bir hududga xos bo'lgan omillar majmui bo'lib, korxona (firma, tashkilot)larning imkoniyatlarini belgilab beradi va ularni samarali investitsiyalash, ish o'rinlarini yaratish va faoliyatini kengaytirish uchun rag'batlantiradi» [12]. Biroq, ushbu ta'rifda xududga xos qanday omillar ekanligiga aniqlik kiritilmagan.

Moliya-kredit entsiklopedik lug'atida «investitsiya muhiti – bu biznes infratuzilmasi sifatini, investitsiyalar samaradorligini va kapital investitsiyalashda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risk darajasini belgilaydigan mavjud siyosiy, ijtimoiy-madaniy, moliyaviy, iqtisodiy va huquqiy shart-sharoitlar majmui» [13] deb ta'riflangan. Mazkur ta'rifdagi investitsiya muhitini belgilaydigan asosiy shart-sharoitlarda hududlarning tabiiy-resurs salohiyati nazardan chetda qolgan. Vaholanki, ushbu omil investitsiya muhitini ta'riflashda muhim ahamiyatga ega.

Rossiyaning Yangi iqtisodiyot instituti olimlari tomonidan qayd etilishcha, «investitsiya muhiti – bu investitsiyalash jarayoni uchun qulay bo'lgan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy shart-sharoitlar majmuidir» [14]. Ushbu ta'rifda investitsiya muhiti emas, balki qulay investitsiya muhitining mohiyati yoritilgan.

Rossiya milliy reyting agentligi (Expert RA) ta'rifiga ko'ra: «Hududning investitsion jozibadorligi ushbu hududga investitsiya qo'yilmalarining maqsadga muvofiqligi, samaradorligi va risk darajasiga ta'sir qiluvchi omillarni, investitsion salohiyatni, mamlakatning ob'ektiv imkoniyatlarini o'z ichiga oladi» [15].

Prof. A.Vaxabov fikricha, «investitsiyalar uchun jozibadorlik qulay va barqaror huquqiy rejim, xorijiy investorlarga mulkini milliyashtirish xavfidan kafolatlar berilishi va uning huquqlarini kamsitmaydigan rejim yaratilishi bilan belgilanadi» [16]. Sh.Mustafakulovning ilmiy ishlarida «hududning investitsion jozibadorligi – hududga sarmoyaning kirib kelishini belgilovchi va investitsiya faolligi bilan baholanadigan ob'ektiv iqtisodiy, ijtimoiy va tabiiy vositalar, imkoniyatlar va cheklovlarning yigindisi» [17] sifatida tavsiflangan.

Har qanday investor mavjud investitsiyalash ob'ektlarini hisobga olgan holda investitsiya resurslarining rentabelligini va risk darajasini baholaydi. Har bir investitsiya ob'ekti uchun rentabellik va riskni haqiqiy nisbatini investitsiyalash maqsadlari bilan taqqoslab, investor muayyan vaqt ichida o'zi uchun investitsiyalashning maqsadga muvofiqligi to'g'risida xulosa chiqaradi. Shu nuqtai nazardan investitsion muhit va investitsion jozibadorlik tushunchalarini ilmiy tadqiq qilish, investitsion faoliyatni moliyalashtirish holatini va xorijiy investitsiyalarning rolini tahlil qilish, shu asosda umumiy xulosalarni shakllantirish va taklif-tavsiyalarni ishlab chiqish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Milliy iqtisodiyot taraqqiyotida xorijiy investitsiyalarning o'rni va ahamiyati bo'yicha dunyo iqtisodchi-olimlari tomonidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarni o'rganish, ma'lumotlar to'plash, tahlil qilish, sintezlash, mantiqiy fikrlar, guruhlash, korrelyasiya, regressiya, ekonometrika kabi iqtisodiy tadqiqot usullaridan foydalanildi.

NATIJA VA MUHOKAMA.

Har qanday mamlakat, tarmoq yoki korxona misolida bo'lsmasin, investitsiya muhiti jozibadorligini oshirish masalasi tadqiq etilayotgan bir paytda, eng avvalo, «investitsiya» «muhit» «jozibadorlik» tushunchalarining mazmun-mohiyati va xususiyatlari e'tiborga olinishi zarur va ular o'ziga xos bazis, o'zak vazifasini bajaradi.

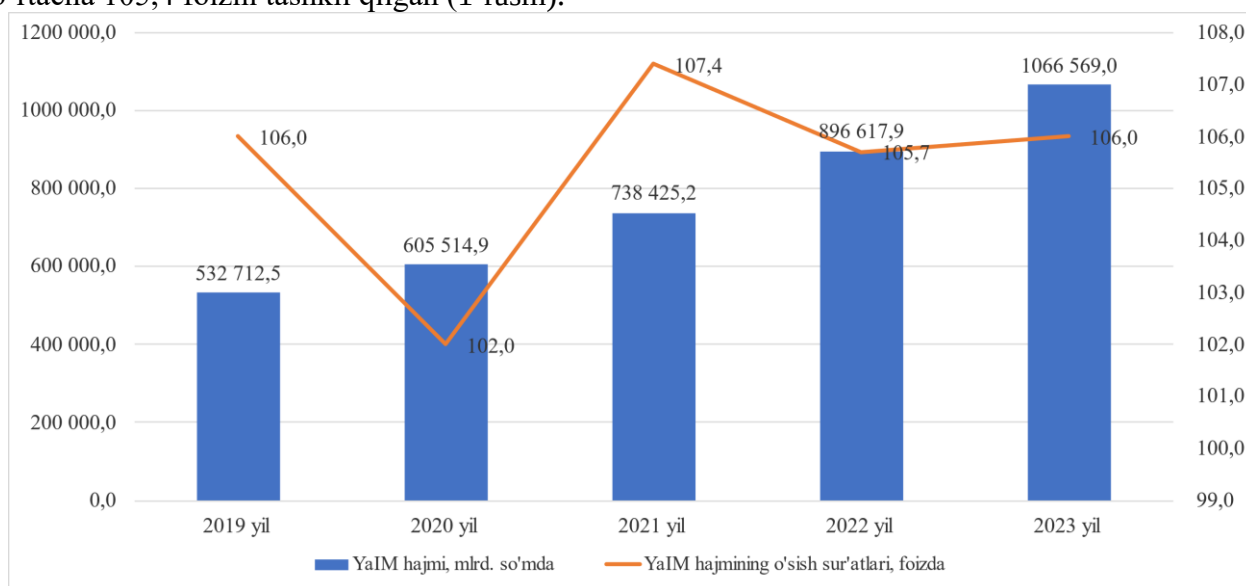
O'zbek tilining izohli lug'atida investitsiyaning mohiyati «daromad olish maqsadida muayyan bir ish yoki korxona faoliyatiga mamlakat ichida yoki chet elda kiritilgan (amalga oshirilgan) uzoq muddatli sarmoya» [18] sifatida tavsiflangan. Haqiqatdan ham foyda olish maqsadida biron-bir tadbirga, iqtisodiyotning turli tarmoqlariga sarmoyaning kiritilishi investitsiyalarning mazmunini ifoda etadi. Sarmoyaning harakati, kiritilishi investitsiyaning tub mohiyatini ochib beradi. Biroq, investitsiyalar qisqa muddatli ham bo'lishi mumkin. Masalan, foyda olish maqsadida bank omonatlari yoki bank depozitlariga yo'naltirilgan sarmoya (mablag')lar qisqa muddatli ham bo'lishi mumkin. Amaldagi qonunchilikda investitsiyalarning mazmun-mohiyatiga «investor tomonidan foyda olish maqsadida ijtimoiy soha, tadbirkorlik, ilmiy va boshqa faoliyat turlari ob'ektlariga tavakkalchiliklar asosida kiritiladigan moddiy va nomoddiy boyliklar hamda ularga bo'lgan huquqlar, shu jumladan intellektual mulk ob'ektlariga bo'lgan huquqlar, shuningdek reinvestitsiyalar» [19], deb ta'rif berilgan.

Muhit tushunchasi esa turli shart-sharoitlar yig'indisini ifodalaydi. Jumladan, «hayot, faoliyat kechadigan tabiiy yoki ijtimoiy sharoitlar majmui, hodisa, jarayon va shu kabilar kechadigan moddiy sharoit» [20] muhit atamasining mazmun-mohiyatini ifoda etadi.

Jozibadorlik so'zi «o'ziga maftun etishlik, o'ziga jalb etishlik» [21] kabi ma'nolarni anglatadi. Xususan, joziba – tortish (tortishish) kuchi, tortuvchi kuch, jozibador – o'ziga tortuvchi, maftun qiluvchi, jozibali, ajoyib kabi ma'nolarni ifodalaydi.

Yuqoridagi ta'riflardan kelib chiqib, quyidagilarni alohida qayd etish zarur: investitsiya muhiti jozibadorligi, birinchi navbatda, u yoki bu hududga, tarmoqqa, korxonaga sarmoyalarni jalb etuvchanligini, sarmoya kiritilishi nuqtai nazaridan mavjud muhit va turli shart-sharoitlarning qulayligini, jozibaliligini, maftunkorligini nazarda tutadi. Investitsiya muhiti u yoki bu hududga sarmoyalar kiritishning risklilik darajasini va ulardan samarali foydalanish imkoniyatlarini oldindan belgilaydigan siyosiy, huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy omillar majmuidir. Bir vaqtning o'zida investitsiya muhiti ko'pqirrali tushuncha bo'lib, milliy qonunchilik, iqtisodiy shart-sharoitlar (inqiroz, o'sish, stagnatsiya), bojxona rejimi, valyuta siyosati, iqtisodiy o'sish sur'atlari, inflyatsiya sur'atlari, valyuta kursining barqarorligi, tashqi qarzdorlik darajasi kabi ko'rsatkichlarga bevosita bog'liqdir. Ana shu holatlar investitsiya muhitining jozibadorligini belgilab beradi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda investitsiya muhitining yaxshilanayotganligi sababli investitsiya faoliyatida ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. 2023 yil yakunlariga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida YaIM hajmi joriy narxlarda 1066569,0 mlrd. so'mni tashkil etgan va 2019 yil bilan taqqoslaganda 2 barobarga ko'paygan. 2019-2023 yillar mobaynida YaIM hajmining o'sish sur'atlari o'rtacha 105,4 foizni tashkil qilgan (1-rasm).

1-rasm. O'zbekiston Respublikasi yalpi ichki mahsuloti hajmi va o'sish sur'atlari [22]

Bunda, iqtisodiy o'sishning asosiy drayveri xizmatlar sohasi bo'lib, uning o'tgan yilning mos davriga nisbatan o'sish sur'ati 6,8 foizni (o'sishdagi hissassi – 2,6 foizli band) tashkil etgan. Shuningdek, sanoat 6 foizga (1,5 foizli band), qurilish ishlari – 6,4 foiz (0,4 foizli band) va qishloq xo'jaligi 4,1 foizga (0,9 foizli band) o'sgan. Bunday holat iqtisodiyotdagi yetakchi tarmoqlarning rivojlanayotganligini, mehnat unumdorligining ortayotganligini, mahsulot ishlab chiqarish real hajmining muttasil qo'payib borishini va ayni paytda jamiyat taraqqiyotida texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy tavsiflarning yaxshilanib borishini anglatadi.

O'z navbatida yildan-yilga aholi sonining ko'payishi, kishilar ehtiyojlarining mutassil ortib borishi iqtisodiy o'sishni ta'minlashning dolzarbligini ko'rsatadi. Iqtisodiy o'sish esa aholining hayot sifatini oshirish va turmush darajasini yaxshilashga, xalq farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi.

2021-2024 yillar davomida O'zbekistonda ham real YaIM hajmining o'sish sur'atlari bozor bahosida o'rtacha 6,5 foizni tashkil etgan va bu aksariyat rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlardagi iqtisodiy o'sish sur'atlaridan nisbatan yuqoridir. Bu esa O'zbekiston iqtisodiyotiga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kafolatlanmagan hamda boshqa turdagi xorijiy investitsiya va kreditlarni keng ko'lamda jalb qilish nuqtai nazaridan ijobiy holatdir. Buni quyidagi 1-jadval ma'lumotlaridan ham ko'rish mumkin.

1-jadval

Moliyalashtirish manbalari bo'yicha asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi, trln. so'mda [23]

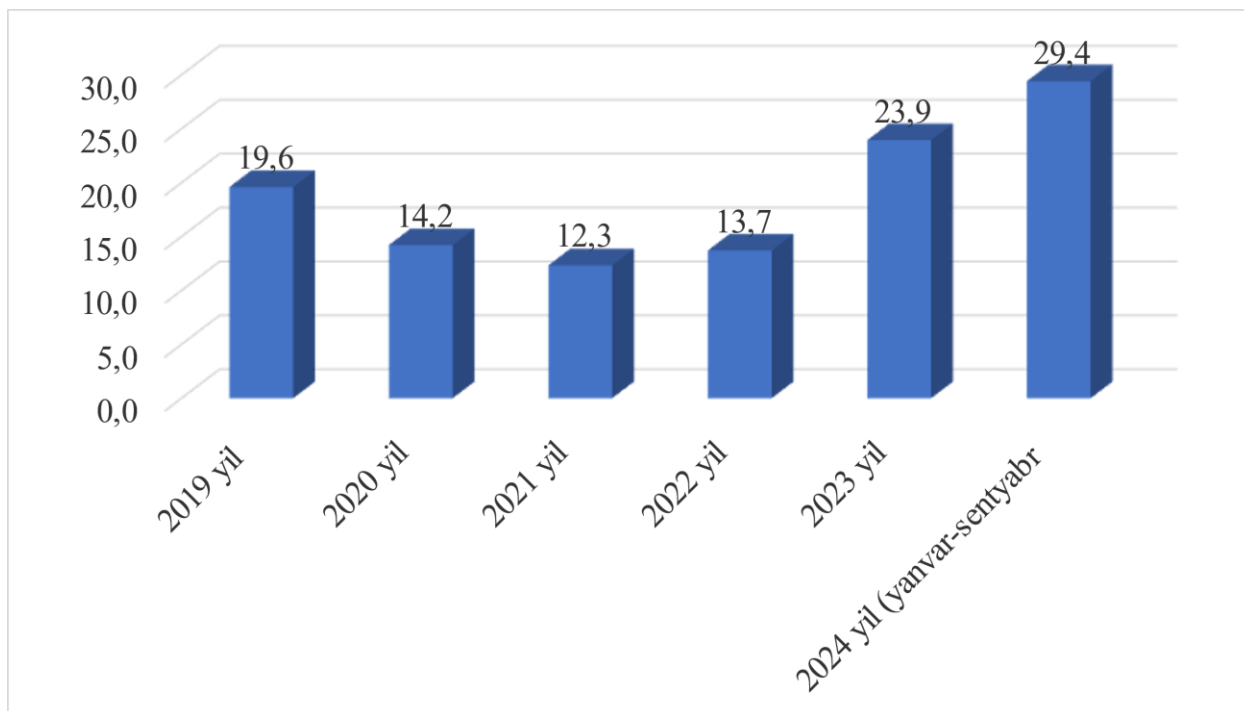
Ko'rsatkichlar	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2024 yil (yanvar- sentabr)
Markazlashgan investitsiyalar	50,7	39,3	44,8	41,5	44,9	36,9
Respublika byudjeti	14,7	13,1	21,5	20,9	20,4	13,3
Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi	6,5	1,8	3,1	2,5	1,6	2,0
Suv ta'minoti va kanalizatsiya tizimlarini rivojlantirish	1,7	1,9	2,9	2,9	1,7	1,6
O'zbekiston Respublikasi kafolati ostida xorijiy kreditlar	27,8	22,5	17,3	15,2	21,2	20,0
Markazlashmagan investitsiyalar	139,2	162,7	200,2	228,4	307,2	306,2
Korxonalar mablag'lari	39,3	52,0	71,2	84,5	84,9	62,4
To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar	37,2	28,7	30,2	37,0	84,3	100,9
Tijorat banklari kreditlari va boshqa qarz mablag'lari	24,8	28,5	19,6	21,1	22,3	8,1
Kafolatlanmagan va boshqa xorijiy investitsiya va kreditlar	21,6	35,4	57,0	60,0	82,4	112,1
Aholi mablag'lari	16,3	18,1	22,2	25,8	33,3	22,7
Jami	189,9	202,0	245,0	269,9	352,1	343,1

2019-2023 yillar davomida moliyalashtirish manbalari bo'yicha asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi 2,3 barobarga oshib, 84,3 trln. so'mni tashkil qilgan. Tahlil qilingan davr oralig'ida kafolatlanmagan va boshqa xorijiy investitsiya va kreditlar esa 3,8 barobarga oshib, 82,4 trln. so'mga yetgan.

Bunday dinamika mamlakatimizda so'nggi yillarda investitsiya muhitining yanada yaxshilanayotganligini va uning jozibadorlik darajasi oshib borayotganligini ko'rsatadi. Bunda

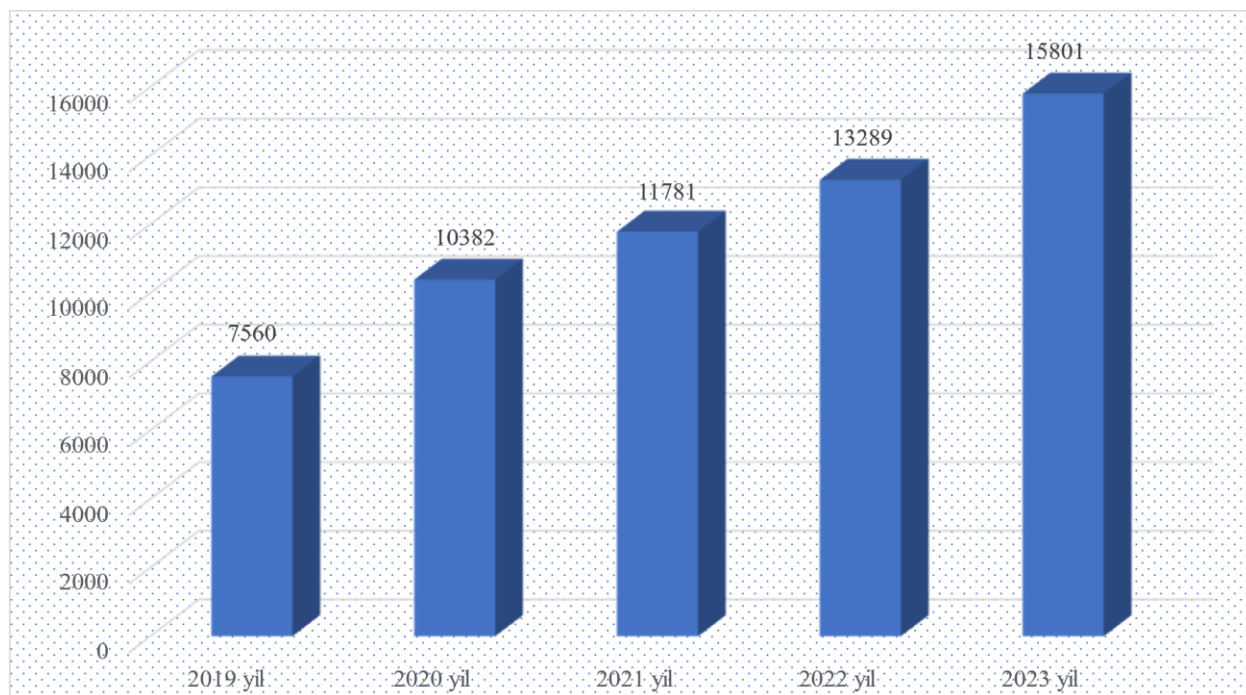
O'zbekistonning iqtisodiy o'sish sur'atlari (yiliga o'rtacha 5-6%), mehnatga layoqatli aholi sonining ko'payishi (2023 yilda 20 milliondan ziyod), chet ellik investorlar uchun soliq va bojxona imtiyozlarining, xorijiy fuqarolarga ko'p martalik uch yillik investitsiya vizasining amal qilishi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya shaklida jalb qilgan investorlar uchun yerlarni ijaraga berish muddatini 25 yildan 49 yilgacha uzaytirilganligi, chet el investitsiya ishtirokidagi yirik investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda davlat jamg'armalarining, xususan Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining faol ishtiroki kabilar muhim omil bo'lgan.

Natijada moliyalashtirish manbalari bo'yicha asosiy kapitalga investitsiyalar hajmida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning salmog'i 2023 yilda 23,9 foizni tashkil qilib, bu ko'rsatkich 2019 yilga nisbatan 4,3 foizli bandga oshgan. 2024 yilning yanvar-sentyabr oylarida ushbu ko'rsatkich yanada o'sib, 29,4 foizga yetgan (2-rasm).

2-rasm. Moliyalashtirish manbalari bo'yicha asosiy kapitalga investitsiyalar hajmida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar salmog'i (foizda) [24]

Xorijiy investorlar uchun yaratilgan qulay biznes muhiti, keng huquqiy kafolat va imtiyozlar tizimi, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarni rag'batlantirishga qaratilgan butun bir chora-tadbirlar majmuasi mamlakatimiz iqtisodiyotiga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimini tubdan ko'paytirish imkonini berdi. Bir vaqtning o'zida milliy iqtisodiyotga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishdagi muhim o'zgarishlar chet el investitsiyalari ishtirokida faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar sonida ham o'z aksini topadi. So'nggi yillarda mazkur ko'rsatkichlarda ijobiy dinamika kuzatilgan (3-rasm).

3-rasm. Xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalar soni [25]

Jumladan, 2019-2023 yillarda xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalar soni 2 barobarga yoki 8241 taga ko'paygan holda 2023 yilda 15801 taga yetib, izchil o'sish dinamikasini namoyish qilgan. Iqtisodiyotga investitsiya kiritayotgan 50 dan ortiq mamlakat orasida Xitoy, Rossiya, Turkiya, Qozog'iston va Janubiy Koreya yetakchilik qilmoqda. Xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalar asosan iqtisodiyotning sanoat (30,6 foiz) va savdo (28,5 foiz) sohalarida faoliyat yuritmoqda. Bu esa mamlakatimizda raqobatbardosh, import o'rnini bosuvchi va eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatlarini yanada oshiradi. Shu munosabat bilan xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalar sonini oshirish, ularning eksport faoliyatini rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan investitsiya loyihalarini amalga oshirish va to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb etish ishlarini jadallashtirish masalalariga bag'ishlangan yig'ilishda qayd etilishicha, «investitsiya iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchi – drayveridir. Keyingi yillarda butun dunyoda xorijiy investitsiyalar jalb etish tobora murakkab kechmoqda» [26]. Shuning uchun xorijiy investitsiyalarni faol jalb qilish, chet el sarmoyalarining O'zbekiston iqtisodiyotiga ta'sirini quyidagi 2-jadval ma'lumotlari asosida ekonometrik modellardan foydalangan holda tadqiq qilamiz. Bunda eng asosiy masala xorijiy investitsiya va kreditlarning: 1) YaIM hajmiga ta'siri; 2) asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmiga ta'siri o'rganiladi. Undan so'ng inflyatsiya darajasining xorijiy investitsiya va kreditlarga ta'siri tahlil qilinadi. Mazkur omillar korrelyatsiyasini o'rganishni quyidagi formulalar asosida amalga oshiramiz [27]:

$$R_T = \frac{\sum n_{xy}xy - n\bar{x}\bar{y}}{n\sigma_x\sigma_y}, \quad (1)$$

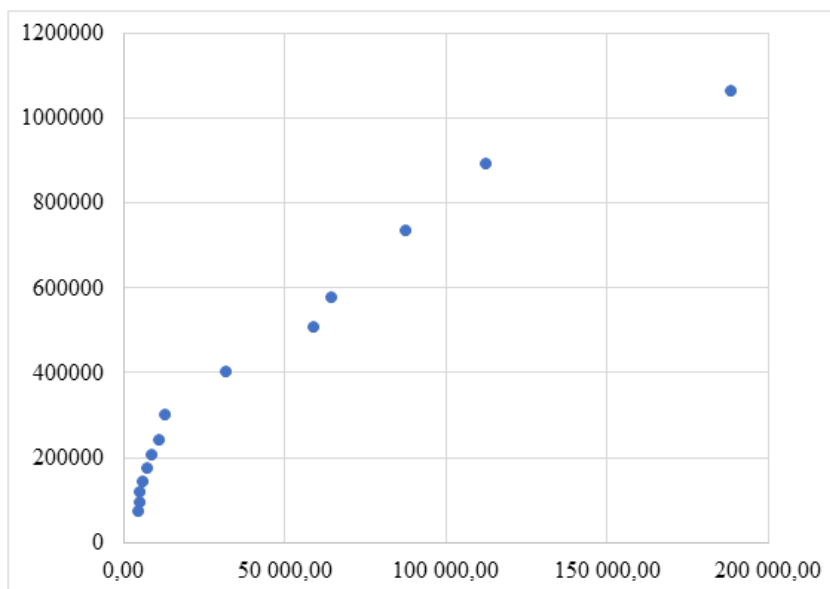
$$\bar{y}_x - \bar{y} = \rho_{yx}(x - \bar{x}), \quad \rho_{yx} = R_T \frac{\sigma_y}{\sigma_x}. \quad (2)$$

O'zbekistonda investitsion faoliyatning asosiy iqtisoliy ko'rsatkichlari [28]

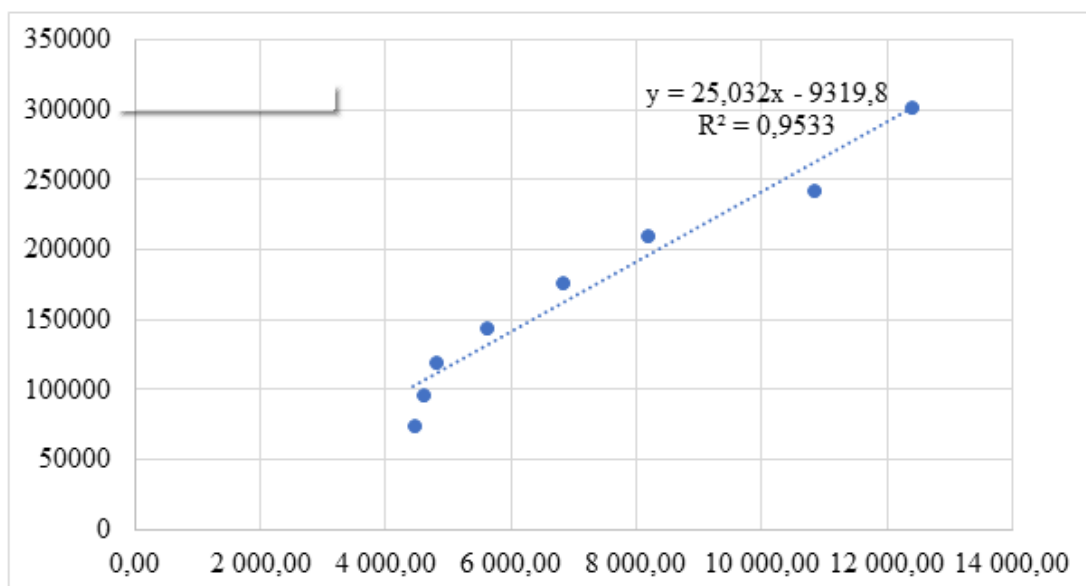
Yillar	YaIM (mlrd. so'mda)	Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar (mlrd. so'mda)	Xorijiy investitsiya va kreditlar, (mlrd. so'mda)	Yillik inflyatsiya darajasi, %
2010	74042,0	16463,7	4 437,8	7,3
2011	96949,6	19500,0	4 591,1	8,8
2012	120242,0	24455,3	4 788,5	8,5
2013	144548,3	30490,1	5 594,1	6,8
2014	177153,9	37646,2	6 810,5	8,4
2015	210183,1	44810,4	8 188,2	9,5
2016	242495,5	51232,0	10 829,2	9,7
2017	302536,8	72155,2	12 395,2	14,4
2018	406648,5	124231,3	31 350,0	14,3
2019	510117,2	195927,3	58 786,7	15,2
2020	580203,2	210195,1	64 179,9	13,5
2021	738425,2	239552,6	87 139,1	10,0
2022	896617,9	266240,0	112 219,6	12,3
2023	1066569,0	356071,4	187 900,0	8,8

1) Xorijiy investitsiya va kreditlarning YaIM hajmiga korrelyatsiyasini 2010-2023 yillar oralig'ida quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi.

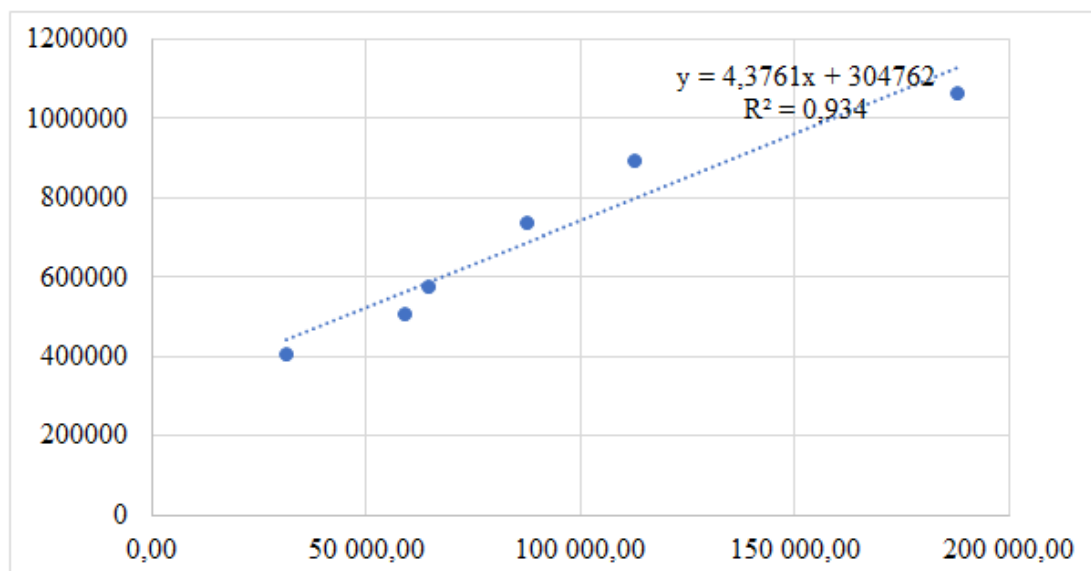
Bu diagrammadan ko'rinib turibdiki, o'rganilayotgan korrelyatsiyani ikki xil korrelyatsion zichlikka ega deb qarab ikkiga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki 2010-2023 diagrammasidagi regressiya chizig'i asosida bashorat qilish noto'g'ri xulosalarga olib kelishi mumkin. Shu sababli bashoratni 2018-2023 diagrammadagi regressiya chizig'i asosida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

4-rasm. 2010-2023 yillarda xorijiy investitsiya va kreditlarning yalpi ichki mahsulot hajmiga korrelyatsiyasi [29]

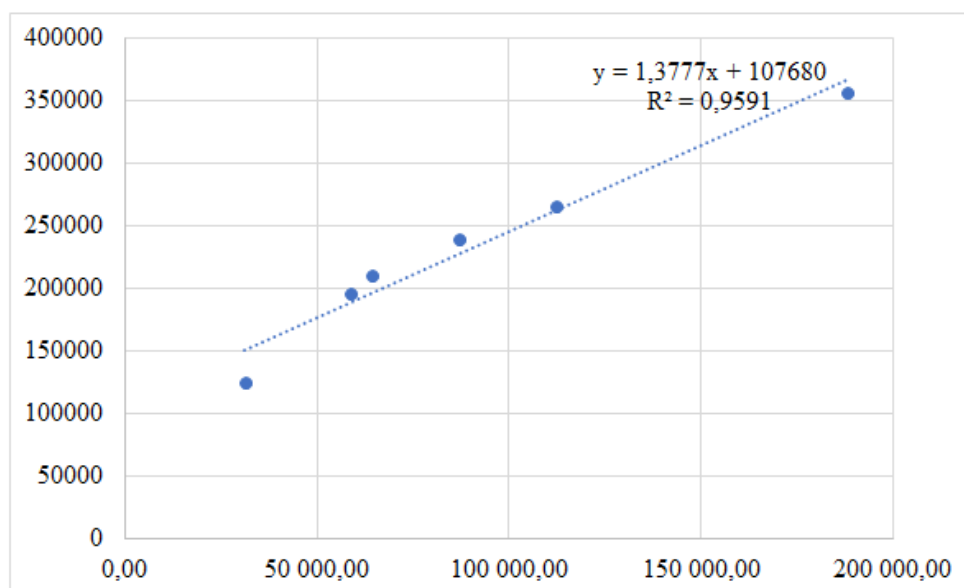

5-rasm. 2010-2017 yillar davomida xorijiy investitsiya va kreditlarning yalpi ichki mahsulot hajmiga korrelyatsiyasi [30]

6-rasm. 2018-2023 yillar mobaynida xorijiy investitsiya va kreditlarning yalpi ichki mahsulot hajmiga korrelyatsiyasi [31]

2) Xorijiy investitsiya va kreditlarning asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmiga ta'sirini o'rganishda xam quyidagi regressiya chizig'iga asoslanamiz (2018-2023 yillar) va shu grafik asosida bashorat qilamiz.

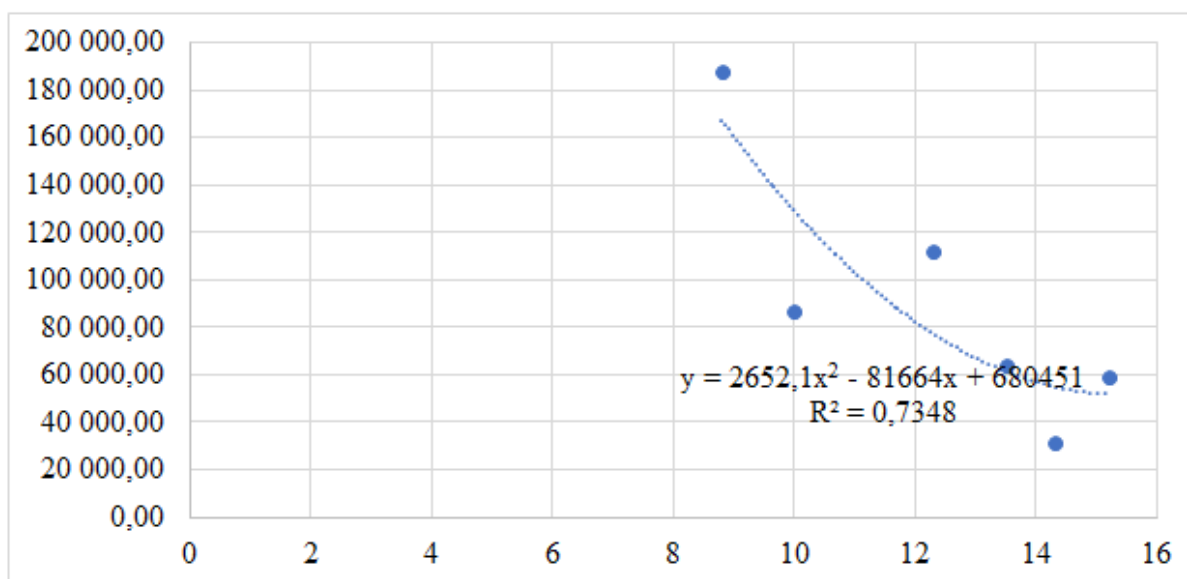
7-rasm. 2018-2023 yillar davomida xorijiy investitsiya va kreditlarning asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmiga korrelyatsiyasi [32]

3) Inflyatsiya darajasining xorijiy investitsiya va kreditlarga ta'siri o'rganishda esa

$$R_T = \frac{\sigma_{\bar{y}_x}}{\sigma_y}, \quad \sigma_{\bar{y}_x} = \sqrt{\frac{\sum n_x (\bar{y}_x - \bar{y})^2}{n}}, \quad \sigma_y = \sqrt{\frac{\sum n_y (y - \bar{y})^2}{n}}, \quad (3)$$

$$\bar{y}_x = ax^2 + bx + c. \quad (4)$$

formulalardan foydalanamiz. Natijada biz quyidagi chiziqli regressiya tenglamasiga ega bo'lib bashorat qilishda uning grafigiga asoslanamiz (2018-2023 yillar).

8-rasm. 2018-2023 yillik inflyatsiya darajasining xorijiy investitsiya va kreditlarga korrelyatsiyasi [34]

Xulosa shuki, yillik inflyatsiya darajasi xorijiy investitsiya va kreditlarga faol ta'sir ko'rsatadi va inflyatsiya sur'atlarining pasayib borishi xorijiy investitsiya va kreditlar hajmining oshishiga olib keladi.

XULOSA

1. Investitsiya muhiti tabiiy shart-sharoitlar, foydali qazilmalar zaxiralari, ishchi kuchi malakasi va o'rtacha ish haqi darajasi, iqtisodiy kon'yunktura holati, ichki bozor sig'imi, tovarlarni tashqi bozorda sotish imkoniyatlari, valyuta siyosati, kredit tizimi holati, soliqlar darajasi, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanganligi, xorijiy kapitalga nisbatan davlat siyosati, unga nisbatan imtiyozli shart-sharoitlarning yaratilganligi kabi omillar orqali belgilanadi. investitsiya muhiti investorlarning samarali va erkin faoliyat yuritishi uchun yaratilgan muhit bo'lib, uning investorlar uchun qulayligi, jozibadorligi unga ta'sir etuvchi huquqiy, iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy omillarning ta'sir darajasiga bevosita bog'liqdir.

2. 2021-2024 yillar davomida O'zbekistonda ham real YaIM hajmining o'sish sur'atlari bozor bahosida o'rtacha 6,5 foizni tashkil etgan va bu aksariyat rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlardagi iqtisodiy o'sish sur'atlaridan nisbatan yuqoridir. 2019-2023 yillar davomida moliyalashtirish manbalari bo'yicha asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi 2,3 barobarga, kafolatlanmagan va boshqa xorijiy investitsiya va kreditlar esa 3,8 barobarga oshgan. Bunday dinamika mamlakatimizda so'nggi yillarda investitsiya muhitining yanada yaxshilanayotganligini va uning jozibadorlik darajasi oshib borayotganligini ko'rsatadi. Bunda O'zbekistonning iqtisodiy o'sish sur'atlari, mehnatga layoqatli aholi sonining ko'payishi, chet ellik investorlar uchun soliq va bojxona imtiyozlarining, xorijiy fuqarolarga ko'p martalik uch yillik investitsiya vizasining amal qilishi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya shaklida jalb qilgan investorlar uchun yerlarni ijaraga berish muddatini 25 yildan 49 yilgacha uzaytirilganligi, chet el investitsiya ishtirokidagi yirik investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda davlat jamg'armalarining faol ishtiroki kabilar muhim omil bo'lgan.

3. Yuqoridagi fikrlarimizning asosli ekanligini keltirilgan regression taxlillarimiz ko'rsatadi. 1) va 2) grafiklardan ko'rinib turibdiki xorijiy investitsiya va kreditlarning YaIM hajmiga xorijiy investitsiya va kreditlarning asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmiga ta'siri chiziqli bo'lib, $\rho_1 = 4,3762$, $\rho_2 = 1,3777$ xorijiy investitsiya va kreditlarning ortishi mos ravishda YaIM hajmining va asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmining ortishiga olib keladi. Determinatsiya koeffitsienti mos ravishda $R_1 = 0,934$, $R_2 = 0,9591$ bo'lishi olinishi mumkin bo'lgan bashoratlarga ishonchlik yuqori bo'lishini ko'rsatadi. 3) grafikka asosan inflyatsiya darajasining xorijiy investitsiya va kreditlarga ta'siri chiziqsiz bo'lib parabolik xususiyatga ega ekan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki parabola o'zining minimum nuqtasiga yetmagan va u o'zining kamayish oralig'ida. Demak, respublikada inflyatsiya darajasining pasayishi investitsiya va kreditlar xajmining ortishiga olib keladi. Bu yerda $R_3 = 0,7358$ demak, regression tahlilni olib borish oralig'i mumkin darajada qisqa bo'lishi kerak.

4. O'zbekistonda investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini oshirishda quyidagilarga asosiy e'tibor qaratilishi zarur:

- qonun ustuvorligini va sud-huquq tizimini mustahkamlash: sud hokimiyatining mustaqilligini ta'minlash; sud jarayonlarining shaffofligini oshirish: mulk huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish;

- byurokratik to'siqlarni kamaytirish: tadbirkorlikni ro'yxatdan o'tkazish tartib-taomillarini yanada soddalashtirish; «Yagona darcha» tamoyilini amalga oshirish va ruxsatnomalar, litsenziyalar va boshqa hujjatlarni olish jarayonini soddalashtirish maqsadida investorlar uchun yagona aloqa nuqtasini yaratish; davlat xizmatlarini avtomatlashtirish;

- korrupsiyaga qarshi kurash: korrupsiyaga qarshi qonunchilikni mustahkamlash; davlat xaridlari tizimida shaffoflikni oshirish; davlat organlarining ochiqligi va hisobdorligini ta'minlash;

- soliq siyosatini takomillashtirish: soliq tizimining barqarorligini ta'minlash; soliq ma'muriyatchiligini yanada soddalashtirish; foydani qayta investitsiyalash uchun imtiyozlar yaratish;

- moliya sektorini rivojlantirish: kreditlar mavjudligini oshirish; kichik va o'rta biznes uchun kreditlar olish tartibini soddalashtirish; kapital bozorini rivojlantirish; fond bozorida investorlar

uchun yanada jozibador sharoitlar yaratish; venchur kapitalini rivojlantirishni rag'batlantirish, inflyatsiya darajasini pasaytirish;

– infratuzilmani rivojlantirish: transport infratuzilmasiga investitsiyalar – yangi yo'llar, aeroportlar va temir yo'l liniyalarini qurish; energetika infratuzilmasini rivojlantirish; aloqa infratuzilmasini takomillashtirish; keng polosali Internet va mobil aloqadan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish;

– investitsion salohiyatni rag'batlantirish: investitsion strategiyalarni ishlab chiqish; xalqaro investitsion forumlar va ko'rgazmalar tashkil etish; xalqaro maydonda mamlakatning investitsiya imkoniyatlarini taqdim etish; investorlarni jalb qilish va qo'llab-quvvatlash bo'yicha ixtisoslashgan agentliklar tashkil qilish;

– siyosiy barqarorlikni ta'minlash: siyosiy tizim barqarorligi va siyosiy xavf-xatarlarning yo'qligi va h.k.

Ushbu tavsiyalarning amalga oshirilishi O'zbekistonda yanada jozibador sarmoyaviy muhitni yaratish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va fuqarolar hayotini yaxshilash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN MANBALAR VA ADABIYOTLAR

1. Investitsiya – iqtisodiyotning yuragi. Xalq so'zi.
2. Доклад о мировых инвестициях за 2024 год | ЮНКТАД. World Investment Report 2024 by United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). OverDrive: Free ebooks, audiobooks & movies from your library.
3. O'RQ-598-son 25.12.2019. Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida.
4. PF-60-son 28.01.2022. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida.
6. 9d0708e8ea19832c573e554d2054832a.pdf.
5. PF-158-son 11.09.2023. «O'zbekiston – 2030» strategiyasi to'g'risida.
7. Цви Боди, Алан Дж. Маркус, Алекс Кейн. Принципы инвестиций. Пер. с англ. Е.Мельник 7-го междунар. изд. М.: «Олимп-Бизнес», 2013. С. 84.
8. Литвинова В.В. Инвестиционная привлекательность и инвестиционный климат региона: монография. М.: «Финансовый университет», 2013. С. 11-12.
9. Бурцева Т.А. Методология статистического исследования инвестиционной привлекательности региона и результативности реализации его инвестиционной политики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. М.: ФГБОУ ВПО «Государственный университет управления». 2013. С. 16.
10. Мозгоев А. О некоторых терминах, используемых в инвестиционных процессах // Инвестиции в России. 2002. № 6. С. 48.
11. Машкин В.А. Управление инвестиционной привлекательностью реального сектора экономики региона // Север промышленный. 2007. № 9.
12. World Development Report 2005: A Better Investment Climate for Everyone (World Development Report) // The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. 2004. pp. 2.
13. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / под общ. ред. А.Г.Грязновой. М.: «Финансы и статистика», 2002. С. 359.
14. Новый экономический словарь / под ред. А.Н.Азрилияна. М.: «Институт новой экономики», 2006. С. 323.
15. Рейтинговое агентство «Эксперт РА». URL: <http://www.raexpert.ru> (дата обращения: 02.02.2013).
16. Vaxabov A.V., Xajibakiev Sh.X., Muminov N.G. Xorijiy investitsiyalar. O'quv qo'llanma. T.: «Moliya», 2010. 159 bet.
17. Mustafaqulov Sh.I. Investitsion jozibadorlikning nazariy, metodologik va amaliy talqini. T.: «Ma'naviyat», 2021. 21 bet.
18. Investitsiya – Izoh.uz. O'zbek tilining izohli lug'ati.

19. <https://lex.uz/docs/4664142>.
20. muhit – Izoh.uz. O‘zbek tilining izohli lug‘ati.
21. jozibadorlik – Izoh.uz. O‘zbek tilining izohli lug‘ati.
22. YALPI ICHKI MAHSULOT.pdf.
23. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligining statistik ma’lumotlari asosida mualliflar tomonidan hisoblangan.
24. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligining statistik ma’lumotlari asosida mualliflar tomonidan hisoblangan.
25. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligining statistik ma’lumotlari asosida mualliflar tomonidan hisoblangan.
26. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni o‘zlashtirish holati tanqidiy tahlil qilindi.
27. Xashimov A.R. Iqtisodchilar uchun matematika. T.: Iqtisod-moliya, 2019. 150-170 betlar.
28. O‘zbekiston Respublikasi huzuridagi statistika agentligining statistik ma’lumotlari asosida tadqiqotchi tomonidan ishlab chiqilgan.
29. 2-jadval ma’lumotlari asosida tadqiqotchi tomonidan shakllantirilgan.
30. 2-jadval ma’lumotlari asosida tadqiqotchi tomonidan shakllantirilgan.
31. 2-jadval ma’lumotlari asosida tadqiqotchi tomonidan shakllantirilgan.
32. 2-jadval ma’lumotlari asosida tadqiqotchi tomonidan shakllantirilgan.
33. Xashimov A.R. Iqtisodchilar uchun matematika. T.: Iqtisod-moliya, 2019. 150-170 betlar.
34. 2-jadval ma’lumotlari asosida tadqiqotchi tomonidan shakllantirilgan.

i.f.n., dots. Karimova Komila Daniyarovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Mustaqil izlanuvchisi, Toshkent O'zbekiston.
Email karimova_k@tsue.uz

KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK FAOLIYATIGA INVESTITSİYALAR JALB ETISHDAGI MAVJUD MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

кандидат наук, доц. Каримова Комила Данияровна
Ташкентский государственный экономический университет
Независимый исследователь, Ташкент, Узбекистан.
Email karimova_k@tsue.uz

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В МАЛЫЙ БИЗНЕС И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И ПУТИ ИХ УСТРАНЕНИЯ

PhD, Assoc. Prof. Karimova Komila Daniyarovna
Tashkent State University of Economics
Independent researcher, Tashkent Uzbekistan.
Email karimova_k@tsue.uz

CURRENT PROBLEMS IN ATTRACTING INVESTMENTS IN SMALL BUSINESS AND ENTREPRENEURSHIP AND WAYS TO ELIMINATE THEM

Annotatsiya: Maqolada kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatiga investitsiyalar jalb etishdagi mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, xorijiy iqtisodchi olimlarning bergan taklif va tavsiyalari tahlil qilib chiqilgan. Korxonalar va tadbirkorlik subyektlari faoliyatidagi to'siqlar va iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha yangi tashkil etilgan kichik korxona va mikrofirmalar tahlili ko'rib chiqilgan.

Tayanch so'zlar: kichik biznes va tadbirkorlik, transport-logistika, biznes muhiti, sanoat, qurilish, savdo.

Аннотация: В статье рассматриваются существующие проблемы привлечения инвестиций в малый бизнес и предпринимательство и пути их преодоления. Также были проанализированы предложения и рекомендации зарубежных экономистов. Проведен анализ вновь созданных малых предприятий и микрофирм по видам экономической деятельности и препятствиям в деятельности предприятий и хозяйствующих субъектов.

Ключевые слова: малый бизнес и предпринимательство, транспорт и логистика, бизнес-среда, промышленность, строительство, торговля.

Abstract: The article examines the existing problems in attracting investments in small business and entrepreneurship and ways to overcome them. It also analyzes the proposals and recommendations of foreign economists. It analyzes the obstacles to the activities of enterprises and business entities and the newly established small enterprises and microfirms by type of economic activity.

Keywords: small business and entrepreneurship, transport and logistics, business environment, industry, construction, trade.

KIRISH

Respublika ijtimoiy iqtisodiy-rivojlanishi bozor munosabatlariga asoslangan bo'lib mulkchilik munosabatlarida shakllanmoqda. Ijtimoiy ishlab chiqarishda nodavlat sektorining ulushi ortib unda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning tez sur'atlarda o'sib borishi kuzatilmoqda. Respublika Prezidenti tomonidan kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishga katta e'tibor berilmoqda. Tadbirkorlik - ijtimoiy-iqtisodiy natijaga erishish maqsadida tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish

va ayirboshlashni tashkil etish bo'yicha mulkdorlarning yoki ular vakillarining ongli va maqsadli iqtisodiy faoliyatidir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Xorijiy iqtisodchi olimlar tomonidan keltirilgan ta'riga ko'ra, K.R.Makkonel va L.Buryus tadqiqotlarida "kichik biznes – bu shunday sohaki, u tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarilishi jarayonida yer resurslari, kapital va mehnatni birlashtirish bo'yicha tashabbusni o'z zimmasiga oladi, shu bilan birga biznesni yuritish jarayonida asosiy qarorlarni qabul qiladi. Shuningdek, kichik biznes yangilik yaratuvchi bo'lib, tijorat asosida yangi mahsulotlar, yangi ishlab chiqarish texnologiyalari yoki biznesni tashkil etishning yangi shakllarini ishlab chiqarishga intiluvchi, riskli faoliyatdir". Fikrimizcha, K.R. Makkonel va L.Buryusning kichik biznesni ta'riflashdagi qarashlari aynan shunday — kichik biznes nafaqat iqtisodiy faoliyatning bir qismi, balki ijtimoiy va texnologik yangiliklarning muhim manbaidir. Ularning ta'kidlashicha, kichik biznes tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarishda yer resurslari, kapital va mehnatni samarali tarzda birlashtirish orqali iqtisodiy jarayonlarga faol kirishadi va shu bilan birga biznesni yuritish jarayonida qarorlar qabul qilishda katta erkinlikka ega bo'ladi.

R.Xizrich va M.Piterslar tadbirkorlik – bu qiymatga ega bo'lgan yangilik yaratish jarayoni bo'lib, vaqt va ishchi kuchini o'zlashtiradi, o'ziga moliyaviy, ma'naviy-ijtimoiy javobgarlikni qabul qilishga, shaxsiy manfaatni qanoatlantirishga va ma'lum daromad olishga olib keladi, deya ta'riflaydilar. Fikrimizcha, tadbirkorlikni ta'riflashdagi yondashuvi juda to'g'ri va dolzarb. Ularning ta'rifida tadbirkorlik yangilik yaratish jarayoni sifatida qaraladi, bu esa uning haqiqiy mohiyatini aks ettiradi. Tadbirkorlik nafaqat yangi mahsulotlar yoki xizmatlar yaratish, balki mavjud bozor sharoitlariga moslashish va innovatsiyalarni amalga oshirish orqali qiymat yaratishdir.

A.Komov ta'kidlashicha, kichik biznes subyektlari – bu iqtisodiyotning yirik tarkibiy qismi bo'lib, u turli ishlab chiqarish sohalarini o'xshash tavsiflar, iqtisodiy maqsadlar, funksiyalari orqali birlashtiradi va nazariy hamda amaliy jihatdan iqtisodiyotni boshqa qismlaridan farq qiladi. Fikrimizcha, kichik biznes sub'ektlarini ta'riflashdagi yondashuvi iqtisodiyotdagi kichik biznesning ahamiyatini to'liq aks ettiradi. Uning fikriga ko'ra, kichik biznes iqtisodiyotning yirik tarkibiy qismi bo'lib, o'ziga xos tavsiflar, iqtisodiy maqsadlar va funksiyalar orqali boshqa iqtisodiy sektorlardan ajralib turadi.

A.G.Anganbegyan ilmiy tadqiqot ishida, kichik biznes sub'ektlari – bu iqtisodiyotning moddiy mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi, nomoddiy boylikni yaratuvchi va xizmat ko'rsatish sohalarida faoliyat yurituvchi xo'jalik sub'ektlaridir. Fikrimizcha, kichik biznes subyektlarining ta'ifi iqtisodiyotdagi kichik biznesning keng qamrovli o'rmini aniq ifodalaydi. Uning fikriga ko'ra, kichik biznes sub'ektlari faqat moddiy mahsulotlar ishlab chiqarish bilan cheklanmay, balki nomoddiy boyliklarni yaratish va xizmat ko'rsatish sohalarida ham faoliyat yuritadilar.

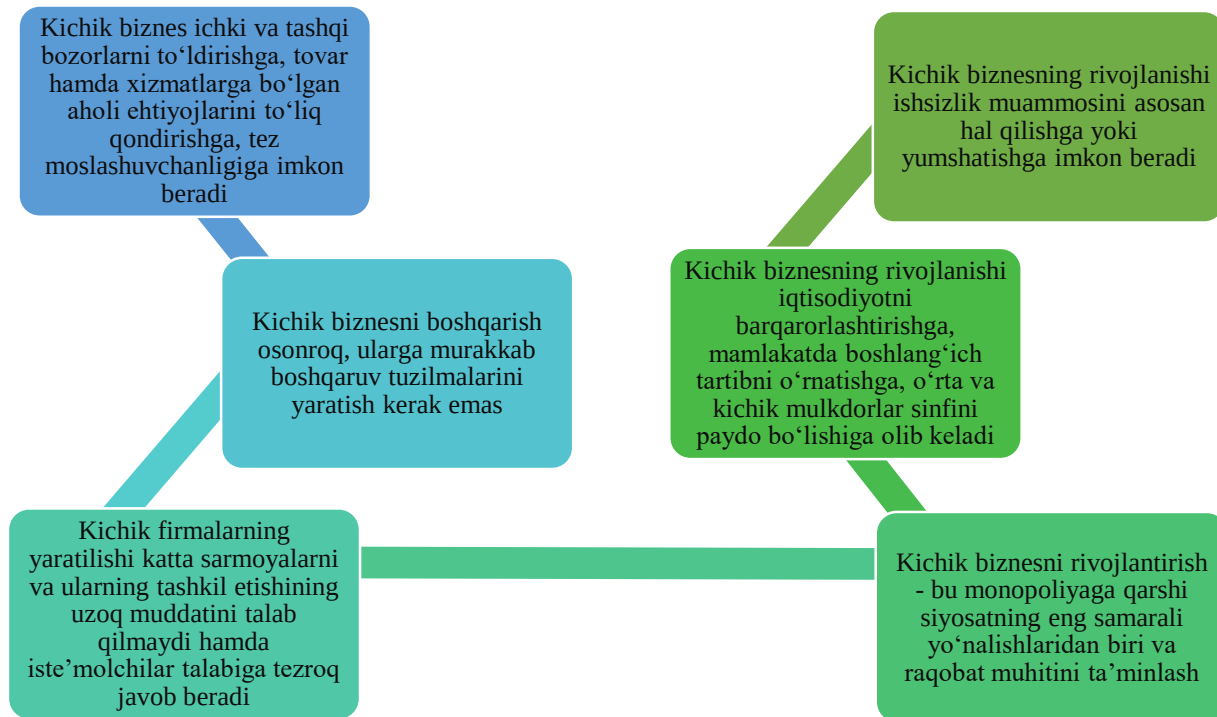
V.M.Vlasovoy fikriga ko'ra, kichik biznes sub'ektlari kapitalni spekulativ harakatini istisno qilgan holda iqtisodiyotni tuzilmaviy qayta qurish va iqtisodiy o'sish jarayonlarini birlashtiradigan xo'jalik yurituvchi sub'ektdir. Fikrimizcha, kichik biznes subyektlari haqidagi fikri iqtisodiyotdagi kichik biznesning o'rni va ahamiyatini to'g'ri aks ettiradi. Uning ta'rifiga ko'ra, kichik biznes kapitalning spekulativ harakatini istisno qilgan holda iqtisodiyotni tuzilmaviy qayta qurish va o'sish jarayonlariga hissa qo'shadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot ishida ilmiy abstraktsiya, dialektik tadqiqotlar, induksiya va deduksiya, maqsadli ishlab chiqish, monografik kuzatish, tizimli va qiyosiy tahlil, ekspert baholash va iqtisodiy statistika usullari qo'llaniladi.

NATIJA VA MUHOKAMA

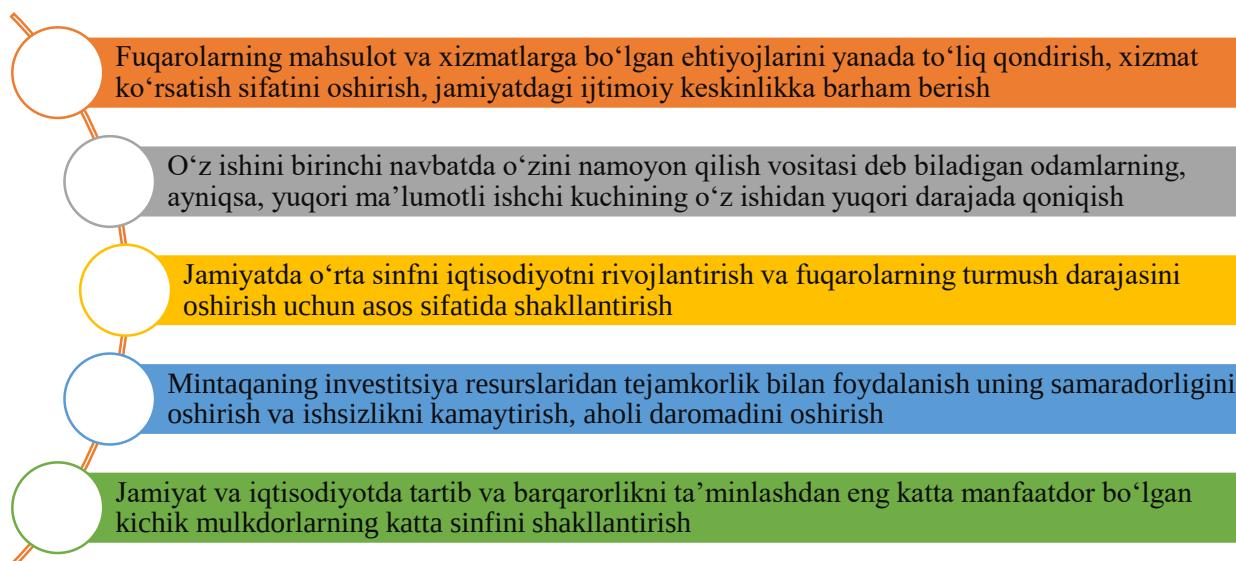
Kichik biznesning rivojlanishi milliy iqtisodiyotda muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, kichik korxonalar yangi texnologiyani tezroq va arzonroq tarzda qayta jihozlashi, tatbiq etishi, sinovdan o'tkazishi, ishlab chiqarishni qisman yoki to'liq avtomatlashtirishni amalga oshirishi, avtomatlashtirilgan va qo'l mehnatining maqbul kombinatsiyasiga erishishini ta'minlaydi hamda zamonaviy sharoitda, kichik biznesni shakllantirish jarayoni boshlang'ich bosqichida bo'lganida, uning miqdoriy va sifat jihatidan yanada rivojlanishi milliy iqtisodiyotning izchil yuksalishining eng muhim omili hisoblanadi.

1-rasm. Kichik biznesning rivojlanishining milliy iqtisodiyotdagi ahamiyati

Kichik biznesning barcha afzalliklariga qaramay, hal yetilmagan quyidagi muammolar ham mavjud: bank muassasalaridan aytilgan muddatlarda kredit ajratilmaganligi; faoliyatni amalga oshirish joylarida ijara shartnomalari asossiz bekor bo'lishi; yer maydoni ajratilmaganligi; hududlarda infratuzilmalarni faoliyati qoniqarsizligi; aholiga kadastr xizmati ko'rsatish bekor qilinganligi; elektr tarmoqlariga ulanishda kichik korxonalarga ham yirik zavodlar bilan bir xil talablar qo'yilganligi; transport-logistika xizmatlarini rivojlanmaganligi; korxonaning yer maydonlari va bino inshootlari sud qarori asosida olinganligi shular jumlasidandir.

Milliy iqtisodiyotda bu nomutanosiblik raqobatdosh bozor tartibini saqlash bilan bog'liq muayyan muammolarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, so'nggi yillarda kichik biznes sohasiga ijtimoiy-iqtisodiy yagona davlatlararo siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirishga ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Kichik biznesning ijtimoiy ahamiyati ko'p qirrali bo'lib, kichik biznesni rivojlantirish natijasida u bir qator yo'nalishlarda o'zini namoyon qiladi.

2-rasm. Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda kichik biznesning ijtimoiy ahamiyati

Kichik biznes bozor iqtisodiyotining tarkibiy qismi, uning ommaviy bazasi va raqobatdosh bozor mexanizmining ajralmas elementidir. Kichik biznes bozor iqtisodiyoti ishlay olmaydi yoki rivojlana olmaydi. Kichik biznesning rolini past baholash, uning muhim texnik, ishlab chiqarish va ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatiga e'tibor bermaslik, ushbu sharoitda, keng miqyosli strategik noto'g'ri hisoblash xususiyatiga ega bo'ladi. Biroq, hozirgi globallashuv sharoitida tadbirkorlik qatlamining shakllanishi juda sekin va ziddiyatli.

Kichik biznesning jadal rivojlanishiga bir qator to'siqlar mavjud: rag'batlantirmaydigan soliq tizimi; kreditlarning mavjud emasligi; ma'muriy to'siqlar; lizing va davlat mulkidan foydalanish sohasidagi qat'iy siyosat.

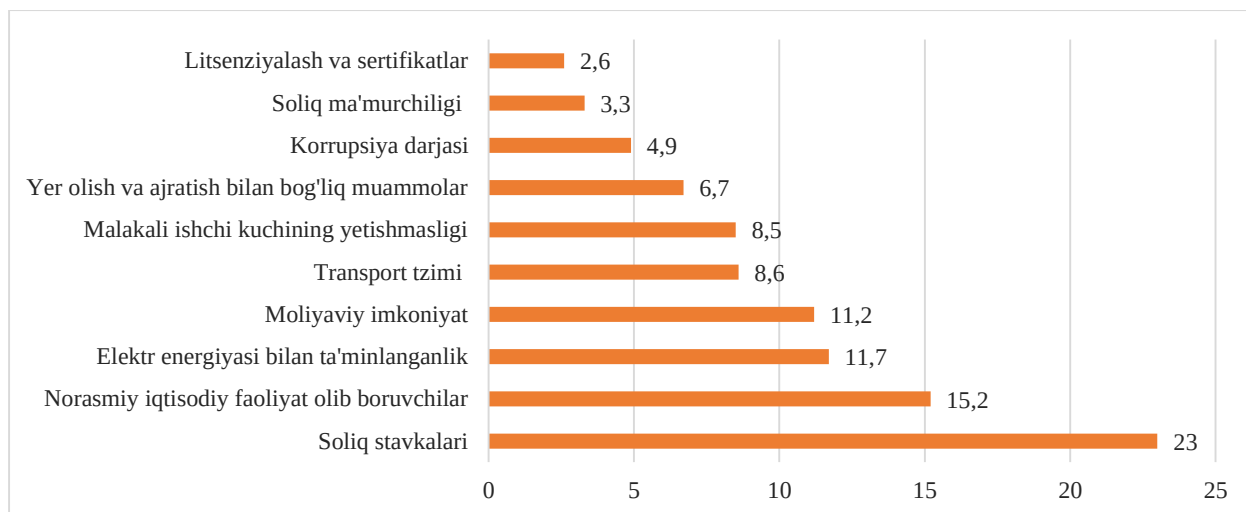
Kichik biznes sub'ektlari o'zini o'zi rivojlantirish uchun davlat tomonidan shart-sharoit yaratilishi lozim. Ma'lumki, agar biz bir vaqtning o'zida litsenziyalanadigan faoliyat turlarini kamaytiradigan va ularni ro'yxatdan o'tkazish to'g'risida xabar berish prinsipiga o'tadigan bo'lsak, kichik biznes sub'ektlari sonining o'sishini rag'batlantirish mumkin.

Ushbu yo'nalishdagi davlatning eng muhim tartibga solish funksiyalari: adolatli sharoit va yuqori darajadagi raqobatni ta'minlash. Shu maqsadda davlat iloji boricha samarali, jadal rivojlanayotgan kichik korxonalarni yaratish va qo'llab-quvvatlashga intilishi, shu bilan birga monopoliyaga qarshi qonun hujjatlari yordamida ayrim iqtisodiy sub'ektlarning bozorda ustun (monopol) mavqega ega bo'lishiga yo'l qo'ymasligi kerak. Bunday siyosat orqali davlat iqtisodiyotni va davlatning ijtimoiy-siyosiy barqarorligini zararli ta'sirlardan himoya qilishga harakat qiladi; davlatning pul-kredit va moliya siyosati, Respublika Markaziy banki va bank qonunchiligi (shu jumladan bank nazorati orqali) orqali moliya-pul tizimlari barqarorligini ta'minlash; iloji boricha har tomonlama ijtimoiy adolat va ijtimoiy kafolatlar (shu jumladan soliq qonunchiligi, shuningdek, ijtimoiy sug'urta, oilani qo'llab-quvvatlash, ishchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonunlar orqali) ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy siyosat olib borish.

Kichik biznesning ko'pgina xarakterli xususiyatlari odatdagi bozor munosabatlarining rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan asosiy muammolar bilan bevosita bog'liqdir. Shuning uchun yaqin kelajakda kichik biznesni jadal va samarali rivojlantirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Kichik biznesni rivojlantirish bo'yicha xorijiy va mahalliy tajribani tahlil qilib, yirik biznes bilan taqqoslaganda quyidagi afzalliklarni ta'kidlash mumkin: mahalliy iqtisodiy sharoitlarga tezroq moslashish; kichik biznes sub'ektlari harakatlarining mustaqilligi; qarorlarni qabul qilish va amalga oshirishda moslashuvchanlik hamda samaradorlik; faoliyatni amalga oshirishda nisbatan past xarajatlar, ayniqsa boshqaruv xarajatlari; shaxs uchun o'z g'oyalarini amalga oshirish, qobiliyatlarini namoyon etish uchun ajoyib imkoniyat; boshlang'ich kapitalga bo'lgan ehtiyojning pastligi va mahalliy bozorlarning talablariga mos tovar ishlab chiqarish hamda o'zgarishlarni tezda joriy etish imkoniyati; xususiy kapitalning nisbatan yuqori aylanmasi va boshqalar.

O'zbekistonda Jahon banki tomonidan tadbirkorlar o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, tadbirkorlar bir qancha muammolarni sanab o'tgan. Ular quyidagilar:

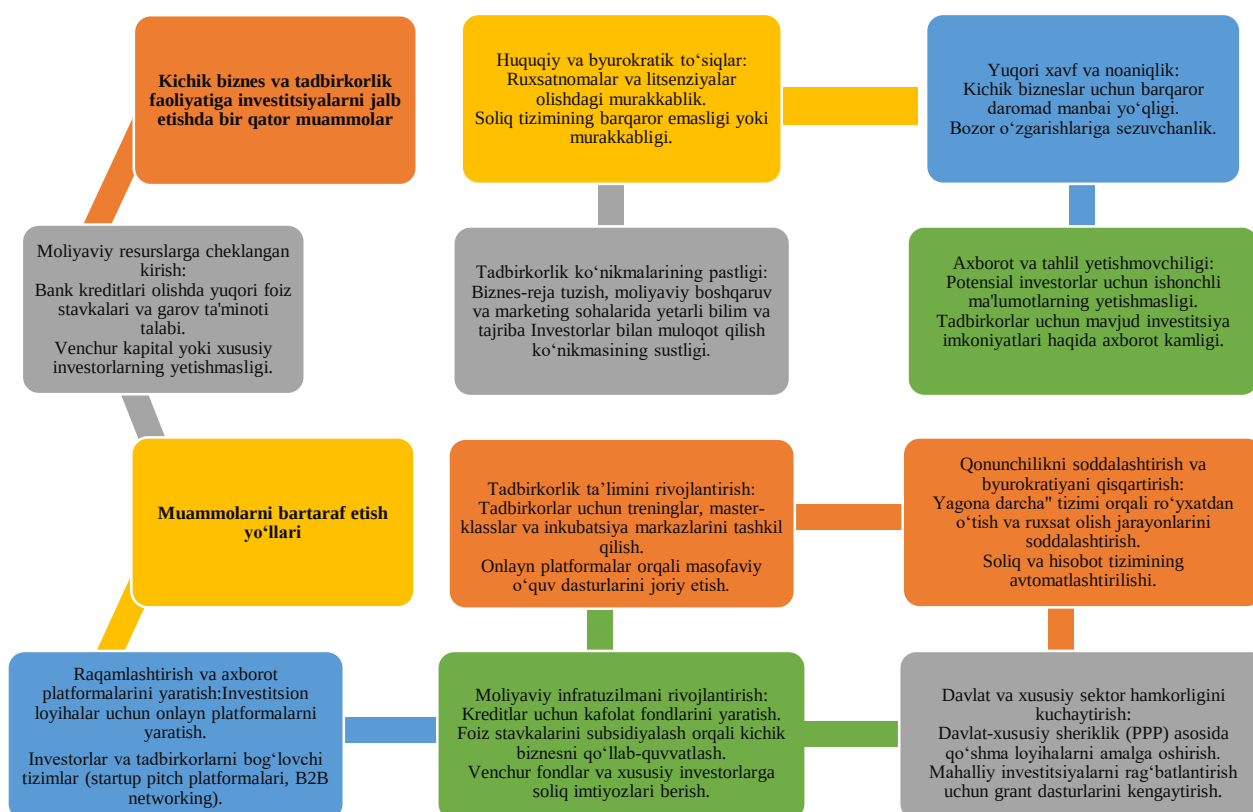
3-rasm. Korxonalar va tadbirkorlik subyektlari faoliyatidagi to'siqlar

O'zbekistondagi biznes muhitiga ta'sir etuvchi muammolar quyidagilardan iborat: soliq stavkalari; norasmiy iqtisodiy faoliyat olib boruvchi korxonalar; elektr energiyasi bilan ta'minlanganlik; transport tizimi; malakali ishchi kuchining yetishmasligi; yer olish yoki ajratish bilan bog'liq muammolar.

Bugungi kunda mamlakatimiz milliy iqtisodiyotini, ayniqsa ishlab chiqarishni, investitsiyalar asosida modernizatsiya tadbirkorlarning qilish innovatsion-investitsion sharoitida faolligini oshirish va moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari samarasini oshirish ob'ektiv zaruratga aylandi. Xalqaro miqyosda tadbirkorlarni rivojlantirish masalalarining innovatsion-investitsion samarali yechimiga erishish bo'yicha uzluksiz ravishda ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda va bunda xorijiy rivojlangan mamlakatlar olimlari, ularning metodologik va nazariy jihatlariga urg'u berilmoqda.

Hozirgi globallashuv davrida kichik biznes va tadbirkorlik mamlakat iqtisodiyotining muhim harakatlantiruvchi kuchlaridan biri hisoblanadi. Ular nafaqat ish o'rinlarini yaratadi, balki innovatsion g'oyalarni amalga oshirish va hududiy rivojlanishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, kichik biznes subyektlarining rivojlanishi ko'p jihatdan tashqi va ichki investitsiyalarni jalb etishga bog'liq. Afsuski, amaliyotda ushbu yo'nalishda turli to'siq va muammolarga duch kelinmoqda. Ular moliyaviy resurslarning cheklangani, huquqiy muhitdagi noaniqliklar, tajriba va bilim yetishmasligi kabi omillar bilan chambarchas bog'liq. Mazkur ishda aynan kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatiga investitsiyalar jalb etishdagi muammolar hamda ularni bartaraf etish yo'llari yoritib beriladi.

Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatiga investitsiyalarni jalb etishda bir qator muammolar mavjud bo'lib, ular iqtisodiy, institutsional va psixologik omillar bilan bog'liq. Quyida asosiy muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari keltirilgan:

4-rasm. Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatiga investitsiyalarni jalb etishdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari

Kichik biznes va tadbirkorlik sohasiga investitsiyalarni jalb etish – iqtisodiy barqarorlik va innovatsion taraqqiyot uchun asosiy omillardan biridir. Mavjud muammolarni tizimli ravishda hal qilish, ya'ni moliyaviy infratuzilmani takomillashtirish, tadbirkorlik ta'limini rivojlantirish, huquqiy muhitni soddalashtirish va davlat-xususiy hamkorlikni kuchaytirish orqali bu sohada ijobiy siljishlarga erishish mumkin. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va raqamli platformalarni joriy etish, investorlar bilan samarali aloqalarni yo'lga qo'yish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, o'z navbatida, kichik biznesning salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Kichik korxona va mikrofirmalar bo'yicha iqtisodiy faoliyat turlarining o'zgarishlarini tahlilini amalga oshiramiz. Har bir yilda soha bo'yicha tashkil etilgan kichik korxona va mikrofirmalar sonining o'zgarishini ko'rib chiqamiz.

Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligini tahlil qiladigan bo'lsak, 2021 yildan keyin bu sohaga qiziqish pasaygan. 2020 yilda 2,637 ta korxona tashkil etilgan bo'lsa, 2021 yilda bu ko'rsatkich 11,710 ga yetdi. 2022 yilda 12,018 ga yetgan, ammo keyingi yillarda bu raqam pasayib, 2024 yilda 9,099 ga tushdi. Bu, ehtimol, qishloq xo'jaligi va baliqchilik sohasiga nisbatan yirik investitsiyalar yoki o'zgarishlar kerakligini ko'rsatadi. Sanoat sohasida esa o'sish 2020 va 2021 yillarda kuzatilgan, 2021 yilda 19,285 ta yangi korxona tashkil etilgan. Ammo, 2022 yilda 16,191 ta tashkil etilib, keyinroq bu ko'rsatkich 14,101 va 12,889 ta korxona tashkil etilishi bilan pasaygan. Bu sanoatdagi pasayish, ehtimol, iqtisodiy sharoitlar yoki soha uchun yangi imkoniyatlarning pasayishi bilan bog'liq.

Iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha yangi tashkil etilgan kichik korxona va mikrofirmalar, birlikda

Ko'rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024
Jami	23320	98886	90177	86030	77046
Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi	2637	11710		9388	9099
Sanoat	4345	19285	16191	14101	12889
	1844	6330	4795	4859	3921
Savdo	9312	38459	34384	33470	28005
	659	2642	3355	3946	2750
Yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar	1724	6621	5812	5955	6502
Axborot va aloqa	487	2521	2617	2932	2916
Sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish	386	1760	1498	1458	1505
Boshqa faoliyat turlari	1926	9558	9507	9921	9459

Savdo sohasida 2020 yildan 2021 yilgacha katta o'sish kuzatilgan (9,312 dan 38,459 gacha). Ammo 2022 yildan boshlab bu ko'rsatkich pasayib, 2024 yilda 28,005 ga tushgan. Savdoning pasayishiga turli omillar, masalan, iqtisodiy noaniqliklar, iste'molchilar talabining o'zgarishi yoki raqobatning kuchayishi sabab bo'lishi mumkin.

Sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar bo'yicha bu soha stabil bo'lib, 2021 yildan boshlab tashkil etilgan korxonalar soni 1,760 tadan 1,505 taga kamaygan. 2024 yilda bu raqam 1,505 ta bo'lib, kichik o'zgarishlar kuzatilgan. Sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar bo'yicha o'zgarishlar, ehtimol, aholi salomatligi va ijtimoiy yordamga bo'lgan talabga bog'liq. 2021 yilgi yuqori o'sishdan keyin 2022-2024 yillarda ko'plab sohalarda pasayish kuzatildi, bu iqtisodiy sharoitlarning o'zgarishi, bozordagi raqobat va soha ehtiyojlarining pasayishiga bog'liq bo'lishi mumkin. Savdo, sanoat, va qurilish kabi sohalarda pasayishlar, iqtisodiy falokatlar yoki bozorning doimiy o'zgarishi sababli yuzaga kelgan. Axborot va aloqa, tashish va saqlash va yashash xizmatlari sohalari bo'yicha o'sishlar esa raqamli va xizmatlar sohasining rivojlanishini ko'rsatadi.

Kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlari hajmi 2020 yildan 2024 yilgacha hajmning o'sishi sezilarli darajada oshgan. 2020 yilda 103,1 trln so'm bo'lgan, 2024 yilda 286,7 trln so'mga yetgan. Bu, jami hajmning 2020 yildan 2024 yilgacha o'rtacha 177,8 trln so'mga oshganini ko'rsatadi. Eng katta o'sish 2023-2024 yillar orasida kuzatilgan. 2023 yildan 2024 yilgacha hajm 177,9 trln so'mdan 286,7 trln so'mga yetgan, ya'ni 108,8 trln so'mga o'sish bo'lgan. 2020-2022 yillar orasida ulushning pasayishi kuzatildi. 2020 yilda ulushi 27,9% bo'lsa, 2022 yilga kelib bu 26,1% ga tushgan. Ammo, 2023 yilga kelib ulush 27,1% ga ko'tarildi va 2024 yilda 32,4% ga yetdi. 2024 yilda ulushning o'sishi, ehtimol, soha hajmiga nisbatan sezilarli o'sish bilan bog'liq. Bu, sohaning iqtisodiyotdagi ahamiyatining oshganini ko'rsatadi.

XULOSA

Kichik biznes va tadbirkorlikka investitsiyalar jalb etishdagi asosiy muammolar moliyaviy resurslarning yetishmasligi, huquqiy to'siqlar, malakali kadrlarning yetishmasligi va marketing strategiyalarining zaifligi bilan bog'liq. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun davlat va biznes sektorining hamkorlikda ishlashi, shuningdek, raqamli texnologiyalar va innovatsion yondoshuvlarni qo'llash zarur. Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash va samarali investitsiya muhitini yaratish orqali iqtisodiy o'sish va yangi ish o'rinlarini yaratish mumkin.

Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatiga investitsiyalar jalb etishning eng katta to'siqlari ko'plab moliyaviy, huquqiy, texnologik va ma'naviy muammolarga asoslanadi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun integratsiyalashgan yondoshuvni, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni va innovatsion texnologiyalarni qo'llashni talab qiladi. Kichik bizneslarni rivojlantirishda investitsiya muhiti yaratish, shuningdek, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va yuqori malakali kadrlarni jalb qilish orqali samarali va barqaror iqtisodiy o'sishga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Макконелл К.Р., Брюс Л. Экономикс. Т-1. – М.: «Дело», 1992. – С. 38.
2. Александр Амбаркулов, Федор Ф. Стерликов. 1000 терминов рыночной экономики. – М.: «Крон-Пресс», 1993. – С. 34.
3. Комов А. Анализ системы кредитования реального сектора экономики. // Русское экономическое общество. 2013. №141. С. 8.
4. Аганбегян А. Г. Модернизация реального сектора экономики // Деньги и кредит. 2010. № 3. С. 6.
5. Власовой В.М. Основы предпринимательской деятельности: экономическая теория: Учебное пособие.-М.: «Финансы и статистика», 2012,-192 с.
6. Прохорова В. В. Интенсификация развития региональной экономической системы в условиях нестабильности // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2010. – № 36. – С. 62–65.
7. S.K.Salaev Kichik biznes rivojlantirish tendensiyalarini modellashtirish va bashoratlash. Dissertasiya, – T., 2008. -324 b.;
8. Fayzullaev N.B. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda nostandart bandlik imkoniyatlaridan samarali foydalanish. Dissertasiya. – T., 2018.;
9. Rustamov M.S. Kichik biznes subyektlarini kreditlash amaliyotini ilgor xorij tajribasi asosida takomillashtirish yo'llari. Dissertasiya., – T., 2019.;
10. Tuychiev A.G. Kichik biznesga innovasiyalar transferini moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish. Dissertasiya. – T., 2020.;
11. Tuxsanov Q.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari faoliyatini soliqqa tortishni takomillashtirish. Dissertasiya., – T., 2020.

Urazaliev Kamoliddin Tajikulovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti, PhD
urazaliyev1979@gmail.com

**O‘ZBEKISTONDA ELEKTRON TIJORATNI SOLIQA TORTISH
MA’MURIYATCHILIGINI AMALDAGI HOLATI**

Уразалиев Камолитдин Тажиккулович
*Доцент Ташкентского государственного
экономического университета, PhD*
urazaliyev1979@gmail.com

**ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ
ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В УЗБЕКИСТАНЕ**

Urazaliev Kamoliddin Tazhikulovich
Associate professor, Tashkent State University of Economics, PhD
urazaliyev1979@gmail.com

CURRENT STATE OF E-COMMERCE TAX ADMINISTRATION IN UZBEKISTAN

Anotatsiya: maqolada O‘zbekistonda elektron tijoratni soliqqa tortish ma’uriyatchiligi yoritilgan, ularni daromadlarini va qo‘shilgan qiymat solig‘iga tortish masalalari, huquqiy asoslari hamda uning o‘ziga xos xususiyatlari o‘rganilgan, davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda ushbu soliqning bugungi kundagi ahamiyati, shuningdek, bu borada mavjud muammolar ko‘rsatilgan, jahon tajribasi asosida mamlakatimizda ushbu tizimni soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish yuzasidan taklif va tavsiyalar bildirilgan.

Tayanch so‘zlar: elektron tijorat, elektron tijorat sub’ektlari, Internet, elektron tijoratni soliqqa tortish ma’uriyatchiligi, qo‘shilgan qiymat solig‘i, soliq tizimi, ikki tomonlama soliqqa tortish.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы налогового администрирования электронной коммерции в Узбекистане, рассматриваются вопросы налогообложения доходов и налога на добавленную стоимость, их правовые основы и особенности, указано сегодняшнее значение данного налога в формировании доходов государственного бюджета, а также существующие в связи с этим проблемы, на основе мирового опыта даны предложения и рекомендации по совершенствованию механизма налогообложения данной системы в нашей стране.

Ключевые слова: электронная коммерция, субъекты электронной коммерции, Интернет, налоговое администрирование электронной коммерции, налог на добавленную стоимость, налоговая система, двойное налогообложение.

Annotation: The article examines the issues of administration of taxation of e-commerce in Uzbekistan, examines the issues of taxation of income and value added tax, their legal basis and features, today's importance of this tax in the formation of state budget revenues, as well as the existing problems in this regard, are indicated, based on world experience, suggestions and recommendations are made for improving the mechanism of taxation of this system in our country.

Keywords: e-commerce, e-commerce entities, e-commerce taxation, value added tax, tax jurisdiction, tax jurisdictions, double taxation.

KIRISH

Jahonda va mamlakatimizda kechayotgan transformatsion o‘zgarishlar sharoitida raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirish, raqamli mahsulotlar (xizmatlar) iste’molchilari huquqlarini himoya qilish va raqamli texnologiyalar vositasida sodir etiladigan moliyaviy va boshqa huquqbuzarliklarga qarshi kurashishni kuchaytirish muhimdir. Bunda elektron tijoratda operatsiyalarning shaffofligi va xavfsizligini ta’minlash, ishtirokchilarning huquqlarini himoya

qilish, milliy elektron tijorat bozorini rivojlantirishga ko'maklashish va yashirin iqtisodiyotni qisqartirishga qaratilishi alohida ahamiyatlidir.

Keyingi yillar davomida mamlakatimizda elektron tijorat jadal sur'atlar bilan rivojlanib bormoqda. 2022-yilda xalqaro ekspertlarning hisob-kitoblariga ko'ra, O'zbekistonda Internet-savdo bozori hajmi qariyb 311 mln. dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2027-yil oxiriga kelib u 1,8-2,2 mlrd. dollargacha oshadi, elektron tijorat ulushi esa riteylning umumiy hajmida 2,2 foizdan 9-11foizga oshadi. Kelgusi yillarda tahlilchilar internetning kirib borishi (2022-yildagi 77 foizdan 2023-yilda 87 foizgacha) va yosh aholining katta qismi tufayli elektron tijorat platformalaridan foydalanuvchilar sonining ko'payishini taxmin qilmoqdalar¹

Jahon tajribasidan ma'lumki, elektron tijorat mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy ta'sir etishi bilan birga, qator muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. E-commerce sub'ektlarini soliqqa tortish masalasi mavjud muammolarning biridir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Elektron tijoratni soliqqa tortish ma'muriyatchiligi masalalari qator mahalliy va xorijiy mutaxassislarining ilmiy tadqiqotlarida aks etgan. Elektron tijoratni soliqqa tortishning nazariy va amaliy jihatlar A.Krensel, K.Friden, P.Dernberg kabi g'arblik xorijiy mutaxassislar tomonidan tadqiq qilingan. Masalan, amerikalik iqtisodchi A.Krensel[3] elektron tijorat xizmatlarini soliqqa tortishda uning xususiyatlarini inobatga olishni taklif etadi, Sh.Shobit[4]ning tadqiqotlarida "Google" uchun soliq iborasining mohiyati ochib berilgan, iqtisodchi olim J.Kenedi[5] esa raqamli xizmatlarni soliqqa tortishda mavjud muammolarni keltirib, ushbu xizmatlarni ko'rsatayotgan transmilliy korpopatsiyalarni soliqqa tortilmasligi yuzasidan o'z tavsiyalarini bergan. Aksincha yevropalik iqtisodchi-tahlilchi A.Essen[6] Yevropa mamlakatlarida raqamli xizmatlarni soliqqa tortishning amaldagi holatini yoritgan holda, ushbu sohani alohida soliqqa tortish zarurligini ta'kidlagan. P.Dernberg[7] tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda elektron tijoratni soliqqa tortish ma'muriyatchiligi borasida ishlab chiqilgan va qabul qilingan xalqaro me'yorlarning nazariy va amaliy jihatlar o'rganilgan.

MDHlik iqtisodchilardan A.V.Em[8], A.V.Koren[9]larning ilmiy ishlarida elektron tijoratni soliqqa tortish ma'muriyatchiligi Rossiya va boshqa qator davlatlar misolida tadqiq qilingan.

Milliy iqtisodchi olimlardan Sh.A.Toshmatov[10], Z.Abdullaev[11], K.Urazalievlar[12] soliqqa tortish tizimini takomillashtirish borasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarida elektron tijoratni soliqqa tortishga ham taaluqli bo'lgan masalalarning ma'lum bir jihatlar o'rganilgan. Aynan O'zbekistonda elektron tijoratni soliqqa tortish ma'muriyatchiligi masalalari yaxlit tarzda atroflicha o'rganilmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot ishida ilmiy abstraktsiya, dialektik tadqiqotlar, induksiya va deduksiya, maqsadli ishlab chiqish, monografik kuzatish, tizimli va qiyosiy tahlil, ekspert baholash va iqtisodiy statistika usullari qo'llaniladi.

NATIJA VA MUHOKAMA

So'nggi yillarda mamlakat iqtisodiyotining raqamli sektori kengayib, uning asosiy o'sish omillari hisoblangan elektron tijorat platformalari, raqamli servislar va moliyaviy texnologiyalar shiddat bilan rivojlanmoqda. Bugungi kunda O'zbekistonda belgilangan tartibda soliq organlarida ro'yxatdan o'tgan 49 ta elektron xizmatlar ko'rsatuvchi xorijiy yuridik shaxslar faoliyat yuritayapti². Belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tgan deb ta'kidlab o'tishimizga sabab, hozirgi kunda mamlakatimizda elektron xizmatlarni ko'rsatayotgan barcha xorijiy tadbirkorlik sub'ektlari ham davlat ro'yxatidan o'tib, o'rnatilgan soliqlarni to'layapti deb aytolmaymiz. Jumladan, Telegram, Instagram kabi ko'plab ijtimoiy tarmoqlar orqali elektron tijorat bilan shug'ullanayotgan, elektron xizmatlarni amalga oshirayotgan, raqamli mahsulotlarni savdosini tashkil etgan "tadbirkorlar"ning hammasi ham ro'yxatdan o'tib, davlat oldida soliqlarni to'lash yuzasidan o'z majburiyatlarini bajarmayapti.

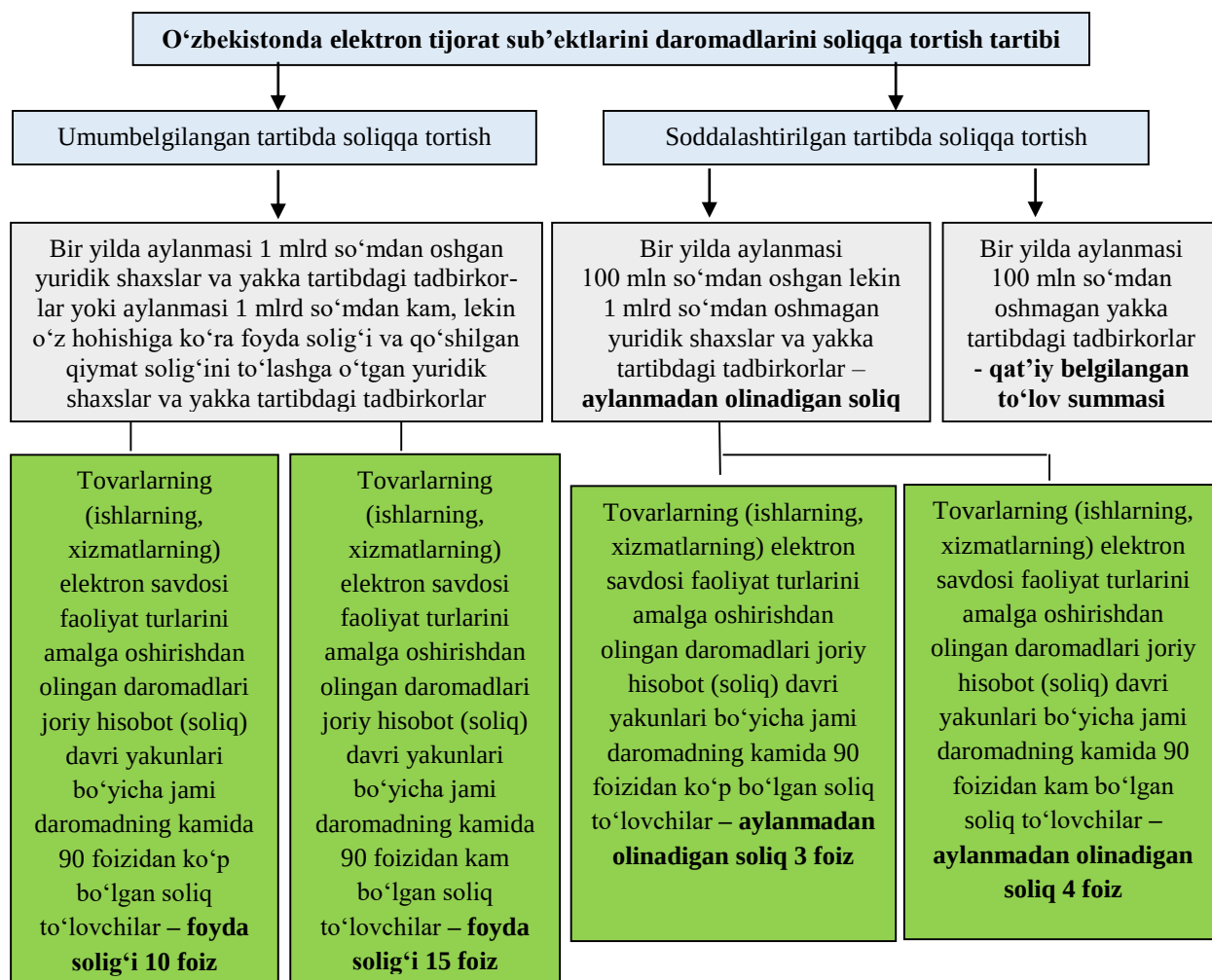
¹ KPMG xalqaro auditorlik kompaniyasi ma'lumotlari. <https://kpmg.com/uz/ru/home.html>.

² O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlari asosida keltirilmoqda.

2020-yil 1-yanvardan amaliyotga joriy etilgan soliq kodeksida e-commerce yo'nalishida faoliyat ko'rsatayotgan tadbirkorlik sub'ektlarini soliqqa tortishning qator xususiyatlari inobatga olindi.

Soliq qonunchiligida elektron tijorat tushunchasiga ta'rif berildi, unga ko'ra elektron shakldagi xizmatlar deganda - axborot texnologiyalaridan foydalangan holda jahon Internet axborot tarmog'idan avtomatik usulda foydalanish orqali ko'rsatilgan xizmatlar tushunilishi qayd etildi. Soliq kodeksida elektron tijoratga oid boshqa atamalar ham kiritilgan bo'lib, ularga ta'rif berilgan. Shuningdek, asosiy soliq qonunimizda 14 turdagi elektron xizmatlar tarkibi keltirildi va aynan tashqi elektron tijorat sub'ektlariga nisbatan qo'llanishi belgilandi.

O'zbekistonda elektron tijoratni dastlabki shakllanish davrida ushbu sohada faoliyat ko'rsatayotgan tadbirkorlik sub'ektlarini qo'llab-quvvatlash va jadal rivojlanishini ta'minlash maqsadida amaldagi soliq qonunchiligida ular daromadlarini soliqqa tortishda ma'lum bir yengilliklar berildi (1-rasm). Jumladan, foyda va aylanmadan olinadigan soliqlar bo'yicha pasaytirilgan stavkalar ko'zda tutilgan. 2025-yilgacha tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) elektron savdosini amalga oshiruvchi soliq to'lovchilarning ko'rsatilgan faoliyat turlarini amalga oshirishdan olingan daromadlari joriy hisobot (soliq) davri yakunlari bo'yicha jami daromadning kamida 90 foizini tashkil etish sharti asosida foyda solig'i bo'yicha bazaviy stavka 50 foizga pasaytirilib, 7,5 foiz miqdorida belgilandi, shuningdek, ushbu shartlar asosida aylanmadan olinadigan soliq bo'yicha ham bazaviy stavka 50 foizga pasaytirilib, 2 foiz miqdorida stavka belgilandi.

1-rasm. O'zbekistonda elektron tijorat sub'ektlarini daromadlarini soliqqa tortish tartibi³

³ O'zbekiston Respublikasi soliq kodeksi asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

2025-yildan boshlab elektron savdoni amalga oshiruvchi soliq to'lovchilarning ko'rsatilgan faoliyat turlarini amalga oshirishdan olingan daromadlari joriy hisobot davri yakunlari bo'yicha jami daromadning kamida 90 foizini tashkil etish sharti asosida foyda solig'i bo'yicha 10 foiz miqdorida pasaytirilgan stavka belgilandi, shuningdek, ushbu shartlar asosida aylanmadan olinadigan soliq bo'yicha 3 foiz miqdorida pasaytirilgan stavka belgilandi.

Tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) elektron savdosi faoliyat turlarini amalga oshirishdan olingan daromadlari joriy hisobot (soliq) davri yakunlari bo'yicha jami daromadning kamida 90 foizidan kam bo'lgan soliq to'lovchilar o'rnatilgan tartibda foyda solig'i va aylanmadan olinadigan soliqlarni bazaviy stavkalarda, mos ravishda 15 foiz va 4 foiz miqdorida to'laydi.

Shuni ta'kidlash joizki, 2022-yilga qadar tovarlarning (xizmatlarning) elektron savdosini amalga oshiruvchi soliq to'lovchilarga foyda va aylanmadan olinadigan soliqlar bo'yicha pasaytirilgan stavkalarni qo'llashda ularning albatta elektron tijorat sub'ektlarining milliy reestriga kiritilgan bo'lishi sharti belgilangan edi. Amalda rag'batlantirish maqsadida berilgan ushbu imtiyozdan, mazkur shart sababli tadbirkorlik sub'ektlarining foydalanish imkoniyatlari cheklandi. Elektron tijorat sub'ektlarining milliy reestrini tashkiliy masalalari va amal qilishi mexanizmini to'laqonli shakllanmaganligi ham imtiyozdan foydalanish ko'lamiga ta'sir etdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-noyabrdagi "Elektron tijorat ma'murchiligini takomillashtirish va uni yanada rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish to'g'risida"gi PQ-14-son Qarori hamda O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 5-maydagi O'RQ-767-son "O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish to'g'risida"gi qonuni bilan tovarlarning (xizmatlarning) elektron savdosini amalga oshiruvchi soliq to'lovchilarga foyda va aylanmadan olinadigan soliqlar bo'yicha pasaytirilgan stavkani qo'llashda elektron tijorat sub'ektlarining milliy reestriga kiritish sharti bekor qilindi. Mazkur o'zgarish sohada faoliyat yurituvchi sub'ektlarni imtiyozdan foydalanish imkoniyatlarini oshirdi hamda mamlakatimizda elektron tijorat rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

1-jadval

O'zbekistonda elektron xizmatlar ko'rsatuvchi chet el yuridik shaxslar va ular tomonidan to'langan QQS summasi (2022-2024 yy.) ⁴

mln. so'm

№	Ko'rsatkichlar nomi	2022 y.	2023 y.	Avvalgi yilga nisbatan o'sish, %da	2024 y.	Avvalgi yilga nisbatan o'sish, %da	Jami
1	Korxonalar soni	31	42	135,5	49	116,7	49
2	To'langan QQS summasi	45 869,2	69 780,8	152,1	107 436,7	153,9	222 900,4

2020-yildan amaliyotga joriy qilingan soliq qonunchiligida elektron shakldagi xizmatlarni realizatsiya qilishni amalga oshiruvchi chet el yuridik shaxslarni qo'shilgan qiymat solig'iga tortish tartib-taomili belgilandi. Bunda qaysi holatda chet el yuridik shaxslari soliq to'lovchi yoki soliq agenti sifatida e'tirof etilishi, ularni hisobga qo'yish va ro'yxatdan chiqarish tartibi, soliq ob'ekti va bazasi, hisobotni topshirish va to'lovlarni amalga oshirish muddatlari kabi muhim soliq elementlari batafsil keltirildi.

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, O'zbekistonda elektron xizmatlarni ko'rsatuvchi xorijiy yuridik shaxslar soni sezilarli ko'paygan, jumladan, 2022-yilda ular soni 31 tani, 2023-yilda

⁴ O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

esa avvalgi yilga nisbatan 135,5 foizga ko'payib, 42 tani tashkil etgan. 2024-yil natijalariga ko'ra elektron xizmatlar ko'rsatuvchi chet ellik yuridik shaxslar soni 49 tani tashkil etib, 2023-yilga nisbatan 116,7 foizga ko'paygan. Mazkur ko'rsatkich 2020-yil bilan solishtiriladigan bo'lsa, deyarli ikki barobar yoki 188,5 foizga ko'payganligini ko'rishimiz mumkin.

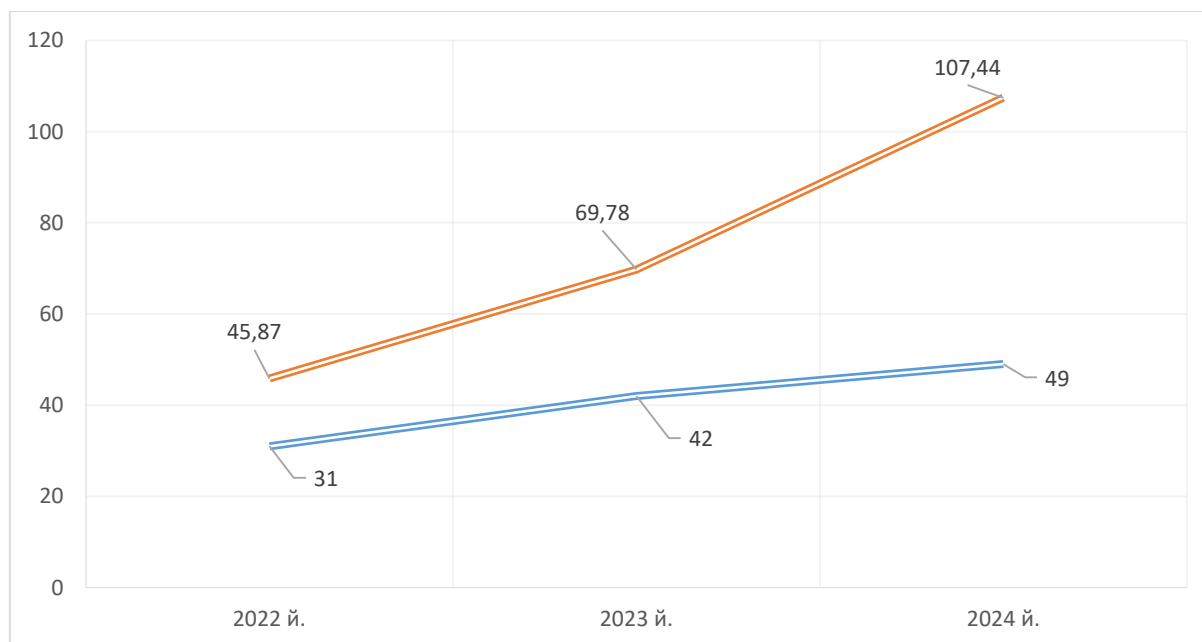
O'zbekistonda elektron xizmatlarni ko'rsatayotgan xorijiy korxona va tashkilotlar sonining ko'payishi Koronavirus pandemiyasi davrida aholining onlayn savdo va xizmatlaridan foydalanishga ehtiyoji ko'payganligi hamda ushbu shakldagi xizmatlardan keng foydalangani bilan bog'liq desak hech mubolag'a bo'lmaydi. Aynan pandemiya elektron xizmatlar va tijoratni nafaqat respublikamizda, balki jahon miqyosida shiddat bilan rivojlanishiga poydevor bo'ldi.

1-jadval ma'lumotlarining tahlil natijalariga ko'ra, respublikamizda belgilangan tartibda soliq idoralarida ro'yxatdan o'tgan elektron xizmatlar ko'rsatuvchi chet ellik yuridik shaxslar tomonidan 2022-2024-yillar davomida davlat budjetiga jami 222 900,4 mln. so'm qo'shilgan qiymat solig'i summasi to'langan. Jumladan, 2022-yilda tushgan summa 45869,2 mln. so'mni, 2023-yilda avvalgi yilga nisbatan 152,1 foizga ko'payib, 69780,8 mln. so'mni tashkil etgan. 2024-yil natijalariga ko'ra elektron xizmatlar ko'rsatuvchi chet el yuridik shaxslar hisobiga 107436,7 mln. so'm. qo'shilgan qiymat solig'i summasi davlat budjetiga kelib tushgan bo'lib, 2023-yilga nisbatan 153,9 foizga ko'paygan.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, mamlakatimiz soliq qonunchiligida elektron xizmat ko'rsatadigan xorijiy kompaniyalar uchun belgilangan qo'shilgan qiymat solig'ini to'lash tartibi aniqlashtirilganligi va soliq to'lovchilarga qulay soliq ma'muriyatchiligi yaratilganligi, xususan, ularning soliq idoralarida ro'yxatdan o'tish tartiblari soddalashtirilganligi natijasida O'zbekistonda elektron xizmatlar ko'rsatayotgan chet ellik yuridik shaxslarni soliqqa tortishda ijobiy natijalar kuzatishimiz mumkin (2-rasm).

2-rasm

O'zbekistonda elektron xizmatlar ko'rsatuvchi chet el yuridik shaxslar va ular tomonidan 2022-2024-yillarda to'langan QQS summasi⁵

Shu bilan birga, mazkur toifadagi soliq to'lovchilar sonini ko'payishida Davlat soliq qo'mitasining faoliyatini e'tirof etishimiz kerak, bunda soliq organlarining keyingi yillar davomida xorijiy korxona va tashkilotlar tomonidan ko'rsatilayotgan elektron xizmatlarni aniqlash, nazorat qilish va soliqqa tortish borasida tajribaning shakllanayotganligi, texnik va texnologik imkoniyatlarni paydo bo'lganligini ta'kidlagan holda, soliq idoralari mas'ullari tomonidan elektron savdo

⁵ O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

ko'rsatuvchi chet el yuridik shaxslar bilan olib borilayotgan doimiy va keng qamrovli samarali targ'ibot tushuntirish tadbirlari ham katta hissa qo'shgan.

Soliq idoralarining mamlakatimizda elektron xizmatlarni taqdim etayotgan yirik xorijiy kompaniyalar, elektron tijorat platformalari bilan samarali hamkorlik o'rnatishi alohida e'tiborga loyiq.

2-jadvalda keltirilgan ma'lumotlarning tahlil natijalariga ko'ra, elektron xizmatlarni ko'rsatuvchi xorijiy kompaniyalarning barchasida budjetga to'langan qo'shilgan qiymat solig'i summasi o'sish an'anasiga ega. Ushbu holat ularning mamlakatimizda faoliyati rivojlanib borayotganligidan, ko'rsatilayotgan elektron xizmatlar hajmi izchil oshib borayotganligidan dalolat bermoqda.

O'zbekistonda soliq idoralari ro'yxatidan o'tgan 49 ta elektron xizmatlar ko'rsatuvchi xorijiy yuridik shaxslar ichida eng yirik qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilari bo'lib, META PLATFORMS IRELAND LIMITED, APPLE DISTRIBUTION INTERNATIONAL LIMITED, GOOGLE COMMERCE LIMITED xorijiy kompaniyalari yetakchilik qilmoqda. Ular hissasiga 2024-yilda to'langan jami 107436,7 mln. so'm qo'shilgan qiymat solig'i summasining 78,1 foizi to'g'ri kelmoqda. Shuningdek, AMAZON.COM SERVICES, LLC, GOOGLE IRELAND LIMITED, BOOKING.COM B.V., ZOOM VIDEO COMMUNICATIONS, INC., NETFLIX INTERNATIONAL B.V. va YANDEX EUROPE AG xorijiy korxonalarining davlat budjetiga to'lagan qo'shilgan qiymat solig'i summalari 1 mlrd. dan 4,5 mlrd. sumni tashkil etib, ular hissasiga jami to'langan qo'shilgan qiymat solig'i summasining 13,2 foizi to'g'ri kelmoqda.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkinki, ayrim soliq to'lovchi xorijiy yuridik shaxslar mamlakatimiz xududida faoliyat ko'rsatgan va elektron xizmatlarni taqdim etib kelgan bo'lsada, rasmiy ravishda ular soliq to'lovchi sifatida keyinroq ro'yxatdan o'tgan va davlat budjetiga soliqlarni to'lashni boshlagan masalan, ZOOM VIDEO COMMUNICATIONS, INC., AMAZON.COM SERVICES, LLC, YANDEX EUROPE AG kabi 2021-yildan buyon Koronavirus pandemiyasi vaqtidan keng ommalashgan va foydalanib kelinayotgan servislarni misol qilishimiz mumkin.

Jahon tajribasiga asoslangan holda raqamli iqtisodiyot va globallashuv sharoitida respublikamizda aholiga elektron xizmatlarni ko'rsatish ko'lamini, jumladan, ushbu turdagi xizmatlarni ko'rsatadigan chet ellik korxona va tashkilotlar soni tobora ko'payib borishi kutilmoqda.

Soliq xizmati portalining ma'lumotlariga ko'ra⁶, elektron tijorat sub'ektlari sonining sezilarli o'sishi kuzatilmoqda. 2023-yilning 1-avgust holatiga ularning soni 159 taga yetgan, jumladan, 52 ta elektron to'lov tizimi va 35 ta bank mobil ilovasi, 72 ta internet-do'kon va savdo maydonchalari mavjud. 2023-yil boshidan 1 avgustgacha taqdim etilgan cheklar miqdori 28438,8 milliard so'mni tashkil etdi, shundan 7,4 foizi internet-do'konlar va bozorlar tomonidan ta'minlandi.

2-jadval

O'zbekistonda elektron xizmatlar ko'rsatuvchi chet el yuridik shaxslar tomonidan to'langan qo'shilgan qiymat solig'i summasi (2022-2024 yy.)⁷

mln. so'm

№	Korxona nomi	2022 yil	2023 yil	2024 yil	Jami
1	CLEVERBRIDGE AG	39,5	100,9	98,8	239,2
2	XSOLLA (USA), INC.	798,1	808,2	900,3	2 506,6
3	GOOGLE COMMERCE LIMITED	11 101,5	15 020,1	20 699,1	46 820,7
4	NETFLIX INTERNATIONAL B.V.	867,7	1 215,3	1 354,6	3 437,6
5	APPLE DISTRIBUTION INTERNATIONAL LIMITED	6 264,7	12 934,1	22 692,3	41 891,1

⁶ O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining soliq portalida ma'lumotlari asosida keltirildi.

⁷ O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

6	SAMSUNG ELECTRONICS CO., LTD.	25,5	30,9	32,5	88,8
7	GOOGLE IRELAND LIMITED	3 579,9	4 070,8	4 591,9	12 242,6
8	BOOKING.COM B.V.	2 336,3	1 651,9	3 051,8	7 040,0
9	META PLATFORMS TECHNOLOGIES IRELAND LIMITED	33,9	44,9	54,9	133,7
10	FACEBOOK PAYMENTS INTERNATIONAL LIMITED	24,7	25,0	30,6	80,3
11	YANDEX EUROPE AG	445,5	690,4	1 140,6	2 276,5
12	HUAWEI SERVICES (HONG KONG) CO., LIMITED	90,7	94,0	-0,1	184,6
13	PADDLE.COM MARKET LTD	404,2	75,3	264,9	744,4
14	META PLATFORMS IRELAND LIMITED	18 594,4	26 402,7	40 673,2	85 670,3
15	VIMEO INC.	54,5	62,1	58,0	174,6
16	VASKIANI VENTURES LIMITED	41,6	28,7	26,5	96,8
17	GOOGLE CLOUD EMEA LIMITED	103,9	924,9	1 750,7	2 779,5
18	SPOTIFY AB	157,5	426,2	644,0	1 227,7
19	ADOBE SYSTEMS SOFTWARE IRELAND LIMITED	180,3	436,6	630,9	1 247,8
20	LINKEDIN IRELAND UNLIMITED COMPANY	234,1	350,1	444,2	1 028,5
21	GOOGLE LLC	52,5	118,7	73,2	244,3
22	MICROSOFT IRELAND OPERATIONS LIMITED	256,8	436,5	466,2	1 159,4
23	EURASIAN BROADCASTING ENTERPRISE LIMITED	6,4	3,7	20,7	30,8
24	ZOHO CORPORATION PTE LTD	12,3	16,2	24,6	53,1
25	ACTIVISION BLIZZARD UK LTD	92,5	367,7	246,8	707,0
26	UDEMY INC.	26,8	208,2	171,6	406,6
27	TAXAMO CHECKOUT LIMITED	-	189,0	434,5	623,5
28	ZOOM VIDEO COMMUNICATIONS, INC.	-	763,3	1 372,0	2 135,4
29	AMAZON WEB SERVICES EMEA SARL	-	733,3	349,3	1 082,6
30	AMAZON.COM SERVICES, LLC	-	1 455,6	3 458,7	4 914,3
31	AUDIBLE, INC.	-	42,4	14,9	57,3
32	AMAZON.COM.CA, INC.	-	17,5	20,6	38,0
33	THE ASSOCIATION OF CHARTERED CERTIFIED ACCOUNTANTS	-	-	1 226,5	1 226,5
34	TIKTOK PTE. LTD.	-	-	148,1	148,1
35	ELSEVIER B.V.	-	-	41,6	41,6
36	AMAZON JAPAN G.K.	-	-	19,4	19,4
37	NEXWAY	-	-	23,2	23,2
38	GLOBAL INTELLECT SERVICE FZE	-	-	78,0	78,0
39	Boshqa tashkilotlar	43,3	35,8	107,3	186,4
	JAMI	45 869,2	69 780,8	107 436,7	222 900,4

Shuni ta'kidlash joizki, raqamli iqtisodiyot va elektron tijoratning o'ziga xos xususiyatlari, sohani soliqqa tortishda yetarli tashkiliy-huquqiy, texnik-texnologik masalalar to'liq o'z yechimini topmaganligi, moliyaviy nazoratni ta'minlash bilan bog'liq muammolarning mavjudligi,

tadbirkorlikning ushbu yoʻnalishi yaqinda paydo boʻlganligi va kun sayin rivojlanib borayotganligi, soha xususiyatlarini inobatga olgan soliqqa tortish tarbihi va mexanizmi endi shakllanayotganligi sharoitida ushbu yoʻnalishni samarali soliqqa tortish murakkab.

Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 26-dekabrda "Oʻzbekiston Respublikasida elektron tijorat sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida"gi 885-son Qaroriga muvofiq elektron tijorat sohasini soliqqa tortish borasida qator yangiliklar kiritildi. Jumladan,

elektron tijorat operatorlari (elektron savdo platformasi, buyurtmalar agregatori va raqamli striming xizmati operatorlari) sifatida faqat yuridik shaxslar - Oʻzbekiston Respublikasi rezidentlari faoliyat yuritishi mumkinligi;

elektron shartnoma yoki bitimlar orqali hech qanday majburiyatlar olmaydigan, foydalanuvchilarga uzining axborot resursi yoki platformasi orqali tovar (ish, xizmat) hamda raqamli mahsulotlar haqida maʼlumot yoki axborot berish bilan cheklanadigan yuridik shaxs va (yoki) yakka tartibdagi tadbirkor elektron tijorat operatori hisoblanmasligi;

elektron tijorat operatorlari, elektron tijoratda sotuvchi boʻlgan yuridik shaxslar, yakka tartibdagi tadbirkorlar, shuningdek, elektron tijoratda sotuvchi yoki buyurtma asosida tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) yetkazib beruvchi yoxud yoʻlovchilarni yengil avtotransport vositalarida tashish faoliyatini amalga oshiruvchi oʻzini uzi band qilgan shaxslar elektron tijorat doirasida hisob-kitoblarni faqat alohida bank hisobvaraqlaridan foydalangan holda amalga oshirishlari;

oʻzini oʻzi band qilgan shaxslarning elektron tijorat doirasidagi faoliyati natijasida pul mablagʻlari tarzida olingan daromadlari oʻzini oʻzi band qilgan shaxslarning bank kartasi biriktirilgan alohida bank hisobvaragʻida hisobga olinishi;

oʻzini oʻzi band qilgan shaxsning alohida bank hisobvaragʻiga tushadigan mablagʻlar summasi tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) sotishdan olingan daromadlarni aniqlashda oʻzini oʻzi band qilgan shaxsni aylanmadan olinadigan soliqni toʻlovchi sifatida tan olish uchun foydalanilishi lozimligi keltirilgan.

Shu bilan birga, buyurtma asosida tovarlar (ishlar, xizmatlar) yetkazib beruvchi yoki yulovchilarni yengil avtotransport vositalarida tashish faoliyatini amalga oshiruvchi oʻzini oʻzi band qilgan shaxslarga, istisno tariqasida:

tovarlar (ishlar, xizmatlar) yetkazib beruvchisi yoki elektron tijorat subʼektining hisobvaragʻiga mablagʻlarni keyinchalik inkassatsiya uchun hisobdan chiqarish uchun oʻzini oʻzi band qilgan shaxsning alohida bank hisobvaragʻiga mablagʻlarni oldindan joylashtirishga;

yetkazib berilgan tovarlar (ishlar, xizmatlar) uchun toʻlov sifatida naqd pul qabul qilishga, bunda alohida bank hisobvaragʻidan tovarlar (ishlar, xizmatlar) yetkazib beruvchisiga oʻtkazilgan mablagʻlarga teng miqdorda nakd pulni inkassatsiya qilmasdan oʻz ixtiyorida qoldirishga ruxsat berildi.

Albatta ushbu oʻzgarishlar kurerlik va yoʻlovchilarni tashish xizmatlari faoliyati bilan shugʻullanuvchi koʻplab oʻzini oʻzi band qilgan shaxslarning elektron tijorat doirasida hisob-kitoblarni tashkil etishda va toʻlovni amalga oshirishda faoliyat xususiyatini inobatga olinishi taʼminlandi.

XULOSA

Elektron tijorat aksariyat transchegaraviy tavsifiga ega hamda uning asosiy oʻziga xos belgisi hududiy chegaralar mavjud emasligida, aniqroq keltiradigan boʻlsak, tovar (ish, xizmat) sotish va sotib olish maʼlum bir aniq joy yoki davlatga bogʻlanmagan boʻlib, dunyodagi istalgan joyda amalga oshirilishi mumkin. Elektron tijoratda transchegaraviy operatsiyalarni samarali soliqqa tortish maqsadida boshqa davlatlar bilan hamkorlik aloqalarini oʻrnatish va doimiy axborot almanishuvini tashkil etish kerak.

Elektron tijoratni soliqqa tortish jarayonida soliq maʼmuriyatchiligi muammolarining yuzaga kelish sabablaridan biri sifatida koʻp tomonlama yoki ikki tomonlama davlatlararo soliq organlari

o'rtasida o'zaro muvofiqlashtirish tizimining mavjud emasligidir. Elektron tijorat sohasidagi soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirishda soliq xizmatlarining xalqaro hamkorlik yo'nalishlarini rivojlantirish zarur deb hisoblaymiz.

Soliq idoralari mas'ullari Internet tarmog'ida elektron tadbirkorlik faoliyatini olib borishning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan elektron savdo sub'ektlarini samarali soliqqa tortish mexanizimini shakllantirishi, raqamli mahsulotlar va xizmatlar bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlik sub'ektlari majburiy to'lovlar hisobini yuritish, ular faoliyatini samarali va tizimli monitoringini amalga oshirish kabi zamonaviy axborot texnologiyalari orqali amalga oshiriladigan iqtisodiy-moliyaviy operatsiyalarni nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim.

Elektron tijoratni soliqqa tortish ma'muriyatchiligi samaradorligini ta'minlashda, soliq to'lovchilar hamda soliq organlari o'rtasida o'zaro manfaatli faoliyatni ta'minlash, jumladan, soliq idoralari mas'ullari tomonidan elektron savdo ko'rsatuvchi chet el yuridik shaxslar bilan doimiy ravishda targ'ibot va tushuntirish tadbirlarini olib borish maqsadga muvofiq.

FOYDANALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi soliq kodeksi (Yangi tahriri). 2020-yil <https://lex.uz/docs/4674902>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 18-iyuldagi "Soliq ma'muriyatchiligini tubdan takomillashtirish, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning yig'iluvchanligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 5116-son Farmoni // Xalq so'zi, <http://xs.uz>, 2017 yil, 19 iyul.
3. Krensel A. VAT Taxation of E-Commerce. Dissertation in partial fulfillment of the requirements for the degree of Masters of Law at the University of Cape Town. 2004.-r.57. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.102.8607&rep=rep1&type=pdf>
4. S.Shobit. Google Tax. DEFINITION of Google Tax. <https://www.investopedia.com/terms/g/google-tax.asp>.
5. Kennedy J. Digital Services Taxes: A Bad Idea Whose Time Should Never Come. /May 13, 2019./ The Information Technology and Innovation Foundation (ITIF)/ <https://itif.org/publications/2019/05/13/digital-services-taxes-bad-idea-whose-time-should-never-come>.
6. Asen E. What European OECD Countries Are Doing about Digital Services Taxes. /March 25, 2021./ The Taxfoundation/ <https://taxfoundation.org/digital-tax-europe-2020/>.
7. Doernberg R.L. International Taxation in a Nutshell (Nutshells) 11th Edition Paperback - 2008;
8. Yem A.V. Pravovoe regulirovanie vzimaniya NDS pri mejdunarodnoy trgovle uslugami v elektronnoy forme: avtoreferat na soiskanie k.yu.n. – MGU, Moskva.: 2019. - 30 s.
9. Koren A. Nalogooblojenie sub'ektov elektronnoy kommersii: problemy i perspektivy: monografiya. - Vladivostok: Izd-vo VGUES, 2011.
10. Toshmatov Sh.A. Kichik tadbirkorlik sub'ektlarini soliqqa tortish asoslari. Monografiya.- T.: "Moliya", 2012.-160 b.
11. Abdullaev Z. Problemy nalogooblojeniya v usloviyax razvitiya elektronnoy kommersii // <https://finance.uz/index.php/ru/fuz-menu-technology-ru/2856-problemy-nalogooblozheniya-v-usloviyakh-razvitiya-elektronnoj-kommertsii>.
12. Urazaliev K. Elektron tijorat va uni soliqqa tortirish masalalari. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi va avtoreferati, Toshkent, TMI, 2019-y.
13. Davlat soliq qo'mitasining <https://soliq.uz/> sayti ma'lumotlari asosida keltirildi.

Raximov Matnazar Yusupovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori
raximovmy@mail.ru

MOLIYAVIY HOLAT TAHLILI VA UNING MUAMMOLI JIHATLARI

Raximov Matnazar Yusupovich
Professor of Tashkent State University of Economics
raximovmy@mail.ru

ANALYSIS OF THE FINANCIAL SITUATION AND ITS PROBLEMATIC ASPECTS

Рахимов Матназар Юсупович
Профессор Ташкентского государственного
экономического университета
raximovmy@mail.ru

АНАЛИЗ ФИНАНСОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ И ЕГО ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ

Annatatsiya: mazkur maqolada moliyaviy holat tahlilining, ya'ni korxona aktivlari va ularni moliyalashtirishning muhim manbaalari bo'lgan kapital va majburiyatlarning gorizontol, vertikal va trendli tahlilini amalga oshirish, likvidlik va to'lovga qobilyatlikni baholash, moliyaviy barqarorlik, ish aktivligini o'rganish, iqtisodiy nochorlik, faoliyat natijaviyligi va uning kutilishlarini iqtisodiy tashxislashning muhim jihatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy holat, moliyaviy holat tahlili, aktiv, kapital, majburiyat, likvidlik, to'lovga qobilyati, moliyaviy barqarorlik, moliyaviy natija, foyda, zarar, rentabellik, ish aktivligi, iqtisodiy nachorligi.

Аннатация: В данной статье раскрываются важные аспекты анализа финансового положения, то есть горизонтальный, вертикальный и трендовый анализ активов, капитала и обязательств предприятия, являющихся важными источниками его финансирования, отсценка ликвидности и платежеспособности, исследование финансовой устойчивости, деловая активности, экономической несостоятельности, эффективности деятельности и экономическая диагностика его ожиданий.

Ключевые слова: финансовое состояние, анализ финансового состояния, актив, капитал, пассив, ликвидность, платежеспособность, финансовая устойчивость, финансовый результат, прибыль, убыток, рентабельность, деловая активность, экономический несостоятельность.

Annotation. This article reveals the important aspects of the analysis of the financial situation, that is, the horizontal, vertical and trend analysis of the company's assets and capital and liabilities, which are important sources of their financing, the assessment of liquidity and solvency, the study of financial stability, business activity, economic insolvency, the effectiveness of activities and the economic diagnosis of its expectations.

Key words: financial condition, financial condition analysis, asset, capital, liability, liquidity, solvency, financial stability, financial result, profit, loss, profitability, business activity, economic insolvency.

Kirish

Moliyaviy holat tahlili– korxonalar faoliyatini baholashning muxim elementi sifatida aktivlar(resurslar) holatini, ularni moliyalashtirish manbaalarini, aktivlarni pulga aylanuvchanlik darajasini, to‘lovga qobilligini, aylanma aktivlarni moliyalashtirishga o‘z mablag‘larining etarligi va etishmasligini, ish aktivligini, iqtisodiy nochorlik va ular yuzaga keltiruvchi oqibatlarini moliyaviy hisobotning axborotlar bazasiga tayangan holda davriy, qiyosiy va omilli o‘rganishning murakkab tuzilmasiga ega jarayon hisoblanadi. Quyida, Olmaliq kon metallurgiya kombinati aksiyadorlik jamiyati (“Olmaliq KMK” AJ)ning moliyaviy hisobot ma’lumotlariga tayangan holda tahlil etishning metodolik jihatlariga, rivojlanishning imkoniyatlariga, muammolari va echimlariga to‘xtalib o‘tamiz.

“Olmaliq KMK” AJ tog‘-kon sanoatining muhim sub’ekti sifatida, mamlakat iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishida ham strategik ahamiyatga ega korxona hisoblanadi. Ushbu jamiyatda 33 mingdan ortiq xodim faoliyat yuritadi. Yillik ishlab chiqarish va savdo (2024 yil yakuni bo‘yicha) aylanmasi 38 trln so‘mga, faoliyatdan olingan yalpi daromad 15 trln so‘mga, sof foyda hajmi 7.7 trln so‘mga, mehnat xaqi fondi 3.5 trln so‘mga teng. “Olmaliq KMK” AJ o‘tgan yilda (2024 yil) davlat byudjetiga 11 trln so‘mga yaqin soliq tushumlarini amalga oshirgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarni moliyaviy holatini tahlil etishning oddiy ananaviy usullari, iqtisodiy matematik usullari hamda iqtisodiy tahlilning maxsus (gorizonlar, vertikal, trend, koeffitsientli, qiyosiy, omilli tahlil) usullaridan foydalanildi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Xo‘jalik yurituvchi sub’ektning iqtisodiy va moliyaviy faoliyatining muhim tasnifiy jihatlarini xarakterlovchi moliyaviy holat tushunchasi-keng doiradagi qiziquvchilarning e’tiboridagi, sub’ektning jozibadorligini tavsiflovchi eng muhim kategoriya hisoblanadi.

Moliyaviy holat tahlili bo‘yicha chop etilgan adabiyotlarni kuzatish asosida shunday xulosaga kelish mumkinki uni amalga oshirishning yagona tartibi va metodik yondashuvi haligacha to‘liq hal qilinmagan.(1, 3,)

Moliyaviy holat tahlilida o‘rganiladigan ko‘rsatkichlarning qatorida ham, ularni aniqlashning yondashuvlarida ham, me‘yoriy miqdorlarning belgilanishida ham, shuningdek uning shakli va texnikasida ham umumiy bir xillikni kuzatish qiyin.(5, 7)

Klassik tahlil maktabi olimlarining tadqiqotlarida moliyaviy holat tahlilining mazmunida-moliyaviy hisobotning muhim shakli bo‘lgan moliyaviy holat (buxgalteriya balansi) to‘g‘risidagi hisobotning muhim elementlarini va ularning tarkibiy o‘zgarishlarini, biznes va boshqaruv maqsadlaridan kelib chiqqan holda iqtisodiy va moliyaviy salohiyatini, uning to‘lovga qobilligi va likvidligini baholashning, aktivlarni moliyalashtirishda o‘z va qarz mablag‘larining holatini, iqtisodiy nochorlik va ularning kutilishlarini, investitsion faollik, ish va bozor aktivligini baholash orqali ichki va tashqi sub’ektlarning muhim boshqaruv qarorlariga kelishdagi joriy, tezkor va istiqboldagi xatti-

harakatlarining muhim xulosalarini shakllantirishdan iborat aniq, ilmiy, ijodiy ishlarning jihatlariga ustivorlik beriladi .(6, 8)

Zamonaviy tahlil maktabi olimlarining qarashlarida klassik tahlil maktabi vakillarining ilmiy echimlaridan farqli ravishda moliyaviy holat tahlilida biznes jarayonlar, ularning samarasi va natijasini turli risklarga bog'lagan holda o'rganishning noan'anaviy usullarini, modeli va ekonometrik bog'lanishlarda xo'jalik yurituvchi sub'ektlarini iqtisodiy va moliyaviy rivojlanishining muhim yo'nalishlarini ko'rsatib berish, aniqlangan imkoniyatlarni ishga solish, faoliyat va biznes samaradorligi va natijaviyligini oshirishdagi muqobil echimlarini berish, muhim chora–tadbirlarini belgilashga muhim ahamiyat qaratiladi.(9, 10)

An'anaviy iqtisodiy tahlil, moliyaviy hisobot tahlilida eng dolzarb muammolardan biri bu-xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning iqtisodiy nochorligi, bankrotligi, to'lovga qabilyatsizligi, jozibadorligi, risklarga bardoshligi, moliya brozoridagi xatti-harakatlariga bog'liq ravishda o'rganishning dolzarb masalalari bo'yicha ilmiy tadqiqotlarning sust kechayotganligi bilan izohlanadi.

Tahlil va natijalar

“Olmaliq KMK” AJ Markaziy Osiyo mintaqasidagi eng yirik tog'-kon sanoati korxonalaridan biridir. Jamiyatning ustav kapitali 2 407 trln so'mni tashkil etadi. Jamiyatning ustav kapitalida Davlatning ulushi 98,54%ni, jismoniy va yuridik shaxslarning ulushi 1,46% ni tashkil qiladi.

“Olmaliq KMK” AJ tarkibiga oltin-mis ishlab chiqaruvchi uchta kon, polimetall rudalari er osti koni, uchta oltin rudalari er osti koni, beshta rudani boyituvchi, ikkita metallurgiya uchun sulfat kislota ishlab chiqaruvchi, nodir metallar va qattiq qotishmalar ishlab chiqaruvchi, ta'mirlash-mexanika zavodlari, ilmiy-ishlab chiqarish birlashmalari, , ohak zavodi, sanoat temir yo'l transporti boshqarmasi, avtomobil bo'limi, beshta avtobaza, uchta texnologik boshqarish bo'limi, konni mexanizatsiyalash bo'limi, xalq iste'moli mollari ishlab chiqarish bo'limi va yigirmadan ortiq yordamchi ustaxonalar va laboratoriyalari kiradi.

Nodir, rangli va qimmatbaho metallarni qazib olishga hamda ularni qayta ishlashga ixtisoslashgan ushbu aksiyadorlik jamiyatida qazib olinayotgan ma'danlar tarkibida Mendeleev davriy jadvalidagi elementlarning deyarli barchasi mavjud.

Kombinatda ishlab chiqarilayotgan oltin va kumush London qimmatbaho metallar birjasining sifat belgisiga, xalqaro standartlashtirishning ISO-9001 sertifikatiga ega.

“Olmaliq KMK” AJda 2024 yil yakunlari bo'yicha 38.1 trln so'mlik asosiy maxsulot, 7.3 mlyard so'lim xalq istemoli mollari ishlab chiqarilgan va ishlab chiqarish ko'rsatkichlari o'tgan yilga nisbatan 116,1%ga bajarilgan. Jumladan, mis ishlab chiqarish 100 foizga, metalli rux 71,2 foizga, sulfat kislota 100,0 %, oltin 100,5%ga, kumush ishlab chiqarish 100,0 foizga bajarilgan. Yil yakuni bo'yicha 610,9 mln.doll.lik (111,1 %) mahsulotlar eksport qilingan.

2024 yilda “Olmaliq KMK” AJda ishlab chiqarish quvvatini oshirish va xom ashyoni qayta ishlash uchun 1943,9 mln. dollar xajmidagi investitsiyalar o'zlashtirilgan, shu jumladan, to'g'ridan to'g'ri xorijiy kreditlar – 1751,2 mln. doll.ni tashkil qilgan.

Quyida, “Olmaliq KMK” AJda (buxgalteriya hisobining milliy standartlari bo'yicha) tuzilgan moliyaviy hisobotining umumlashgan ma'lumotlar bazasiga tayangan holda uning moliyaviy holatini tashxislab chiqamiz.

“Olmaliq KMK” AJning 2025 yil 1-yanvar holatiga buxgalteriya balansining qisqartirilgan shakli bo'yicha iqtisodiy salohiyati (aktivlari) va moliyaviy salohiyati (kapitali va majburiyatlari)ni, hamda uning tarkibiy elementlarini quyidagi jadval ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkin.(1-jadval)

1-jadval

“Olmaliq KMK” AJda moliyaviy holat va uning uzgarishlari tahlili (trln so'mda)

Aktivlar	2024 yil 1-yanvar	2025 yil 1-yanvar	Kapital va majburiyatlar	2024 yil 1-yanvar	2025 yil 1-yanvar
1	2	3	4	5	6
Uzoq muddatli aktivla	40.7	55.0	O'z mablag'lari manbaasi	24.3	29.3
Joriy aktivlar	14.3	18.1	Majburiyatlar	30.7	43.8
Balans	55.0	73.1	Balans	55.0	73.1

“Olmaliq KMK” AJda aktivlarining umumiy xajmi 2024 yil 1-yanvar holatiga 55 trln so'mni, 2025 yilning 1-yanvar sanasiga 73.1 trln so'mni tashkil qilgan. Aktivlarning asosiy qismini uzoq muddatli aktivlar tashkil qilgan va ularning jami aktivlar tarkibidagi salmog'i o'tgan davrda 74 foizni, joriy davrda 75 foizni tashkil qilgan. Aktivlarning o'zgarishi +18.1 trln so'mni yoki 33 foizga ortgan.

Moliyalashtirish manbaalarida o'z mablag'lari manbaasi 2024 yil 1-yanvar sanasiga 24.3 trln so'mni, 2025 yil 1-yanvar sanasiga 29.3 trln so'mni tashkil qilgan. Jami moliyalashtirish manbaalarida o'z mablag'larining salmog'i mos ravishda 44.1 foizdan 40.1 foizga tushgan.

“Olmaliq KMK” AJda aktivlarning mutlaq qiymati, ularning samaradorligi va natijaviyligini o'rganmasdan turib ijobiy baholash qiyin. Shu sababli, quyida uning faoliyat samaradorligi va yakuniy natijalari bilan tanishib chiqamiz.(2-jadval)

2-jadval

“Olmaliq KMK” AJda moliyaviy natijalar tahlili (trln so'mda)

Ko'rsatkichlar	2023 yil	2024 yil	Farqi +,-
1	2	3	4
Sotishdan sof tushum	31.0	37.6	+6.6
Yalpi foyda	18.3	23.7	+5.4
Soliq to'loviga qadar foyda	10.9	13.3	+2.4
Sof foyda	6.7	7.7	+1.0

“Olmaliq KMK” AJda sotishdan sof tushum o'tgan yilga nisbatan 6.6 trln so'mga yoki +21.2 foizga ($37.6/31 \cdot 100$) o'sgan. Sotishdan olingan yalpi foyda joriy davrda 18.3 trln so'mdan 23.7 trillion so'mga, soliq to'loviga qadar foyda summasi 10.9 trln so'mdan 13.3 trln so'mga, sof foyda summasi 6.7 trln so'mdan 7.7 trln so'mga o'zgargan.

Xo'sh, "Olmaliq KMK" AJning ish samaradorligi qanday? 73 trillion so'mlik aktivlarning xajmi faoliyat samaradorligi va natijaviyligining joriy holatiga mosmi? Buni aniqlash yuzasidan natijaviylikning baholashning nisbiy ifodalari: aktivlarning aylanuvchanligi (ROA-S); aktivlarning rentabellik (ROA-N) koeffitsientlarini aniqlaymiz. (3-jadval)

3-jadval

"Olmaliq KMK" AJda muhim samaradorlik va natijaviylik ko'rsatkichlari tahlili

Ko'rsatkichlar	2023 yil	2024 yil	Farqi	O'sishi, %
1	2	3	4	5
Sof tushum (trln so'm)	31.0	37.6	+6.6	+21.2
Aktivlar qiymati(trln so'm)	55.0	73.1	18.1	+32.9
Sof foyda(trln so'm)	6.7	7.7	+1.0	14.9
Aktivlar aylanuvchanligi(kaytimi) (ROA-S),so'm	0.56	0.51	-0.05	-8.9
ROA-aktivlarning rentabellik koeffitsienti (ROA-N),	0.12	0.10	-0.02	-16.7

"Olmaliq KMK" AJda aktivlar va ularning moliyalashtirish manbaalaridagi ijobiy o'zgarishlar bilan bir qatorda ulardan samrali foydalanish va faoliyat natijaviyligi bilan bo'g'liq bo'lgan ko'rsatkichlarda salbiy holatlar kuzatilgan. Jumladan, aktivlarning pul ishlab topish darajasi (aktivlar qaytimi) 0.05 darajaga, aktivlarning rentabellik darajasi 0.02 darajaga kam bo'lgan. Ularning nisbiy usishi ham mos ravishda -8.9 foizdan -16.7 foizga kam bo'lgan.

"Olmaliq KMK" AJning aktivlari likvidligi, tulov qobiliyati, moliyaviy barqarorligi, to'lovga qobiliyatsizligi, ish va bozor aktivligi ko'rsatkichlari bo'yicha holatni baholasak moliyaviy holatning boshqa, boshqa jihatlarini ochi berishimiz mumkin.

"Olmaliq KMK" AJning buxgalteriya balansi ma'lumotlariga tayangan holda aktivlarning likvidlik ko'rsatkichlarini baholaymiz. Aktiv va passivlarning buxgalteriya balansining jamlangan qatorlariga mos ravishda quyidagi tarkibini tuzib chiqamiz. Ya'ni, jami aktivlarni(A)-doimiy harakatdagi aktivlar(A1), tez pulga aylanadigan aktivlar(A2), sekin pulga aylanadigan aktivlar(A3)dan iborat joriy aktivlarga hamda qiyin pulga aylanadigan aktivlarga(A4) tarkiblaymiz.

Mos ravishda passiv (P) tamondagi jamlangan qatorlar va ularni tarkibiy qismlarini qayta korrektilovkalash asosida kreditorlik majburiyatlari(P1), qisqa muddatli kreditlar va qarzlar(P2)dan iborat joriy majburiyatlarni, uzoq muddatli kreditlar va qarzlar(P3)ni, o'z mablag'lari manbaasidan iborat doimiy passivlar(P4) qatorini tarkiblaymiz(4-jadval).

4-jadval

“Olmalik KMK” AJda buxgalteriya balansi likvidligi tahlili (trln so‘m)

Aktivlar	Davr boshiga	Davr oxiriga	Kapital va majburiyatlar	Davr boshiga	Davr oxiriga	Ortiqchalik + etishmovchilik -	
						Davr boshida	Davr oxirida
1	2	3	4	5	6	7	8
Kiyin pulga aylanadigan aktivlar (A4)	40.7	55	Doimiy passivlar(P4)	24.3	29.3	+16.4	+25.7
Sekin pulga aylanadigan aktivlar(A3)	6.1	7.4	Uzoq muddatli majburiyatlar(P3)	21.8	28.8	-15.7	-21.4
Tez pulga aylanadigan aktivlar(A2)	7.8	10.5	Qisqa muddatli majburiyatlar(P2)	4.9	3.6	+2.9	+6.9
Doimiy harakatdagi aktivlar(A1)	0.4	0.2	Kreditorlik majburiyatlari(P1)	4.0	11.4	-3.6	-11.2
Jami	55.0	73.1	Jami	55.0	73.1	-	-

“Olmalik KMK” AJning doimiy harakatdagi aktivlari (A1) kreditorlik majburiyatlar (P1)ni qoplashga etishmovchiligi o‘tgan yil -3.6 trln so‘mni, davr oxirida -11.2 trln so‘mga ortgan. Xuddi shu holatni talab qilingan me‘yorlarga nisbatan keyingi qatorlari ya‘ni, sekin sotiladigan aktivlar va uzoq muddatli aktivlar qatorida ham ko‘rish mumkin. Talab qilingan holatga nisbatan farqlanishlar belgisi, real ifodasi va kombinatdagi likvidlik darajasini quyidagi jadvalda aks ettiramiz (5-jadval).

5-jadval

“Olmalik KMK” AJda likvidlik bo‘yicha talablar bajarilishi

Talab qilingan me‘yor	Kombinatdagi real holat	Izox
A1<P4	A4>P4	Me‘yor bajarilmagan
A3>P3	A3>P3	Me‘yor bajarilmagan
A2>P2	A2<P2	Me‘yor bajarilgan
A1>P1	A1>P1	Me‘yor bajarilmagan

“Olmalik KMK” AJ moliyaviy holatiga aktivlarning likvidlik darajasi bo‘yicha baho beradigan bo‘lsak talablarning faqat 1 ta sharti bajarilgan xalos, uchta shart esa bajarilmagan. Amaldagi tartib bo‘yicha talab qilingan me‘yorning har bitta qatoridagi buzilish nolikvidlikni xarakterlaydi. Doimiy passivlar bilan qiyin pulga aylanadigan aktivlar, shuningdek, sekin pulga aylanadigan aktivlar bilan uzoq muddatli kreditlar va qarzlarning qoplanishi, tez doimiy harakatdagi aktivlar bilan kreditorlik majburiyatlari qoplanishidagi etishmovchilik balans likvidligini buzgan.

Likvidlikning yuqoridagi ma'lumotlar bazasiga tayangan holda korxonaning to'lov layoqatini ham baholash mumkin.

Likvidlikdagi qatorlar bo'yicha mutlaq ko'rsatkichlarning mos va jamlangan qatorlari bo'yicha nisbiy ifodalarida to'lov layoqati ko'rsatkichlariga baho beriladi.

Ya'ni, to'lov layoqatining umumiy ko'rsatkichi joriy aktivlarni ($A1+A2+A3$) joriy majburiyatlarga ($P1+P2$) bo'lish orqali topiladi. Uning keyingi qatorlari bo'yicha joriy aktivlarning alohida birliklari olinadi va to'lov layoqatining oraliq $(A1+A2)/(P1+P2)$ hamda mutlaq $(A1/P1)$ ko'rsatkichlari aniqlanadi.

Ushbu uchta ko'rsatkichning aniqlash tartibini va hisob-kitoblarini quyidagi jadvalda ifoda etish mumkin. (6-jadval)

6-jadval

“Olmaliq KMK” AJ to'lov layoqatining tahlili

Ko'rsatkichlar	Hisob davri boshiga	Hisobot davri oxiriga	Farqi
To'lov mablag'lari jami ($A1+A2+A3$) shu jumladan:	14.3	18.1	+3.8
Doimiy harakatdagi aktivlar ($A1$)	6.1	7.4	+1.3
Tez pulga aylanadigan aktivlar ($A2$)	7.8	10.5	+2.7
Sekin pulga aylanadigan aktivlar ($A3$)	0.4	0.2	-0.2
Joriy to'lov majburiyatlari ($P1+P2$)	8.9	15.0	+6.1
Mutlaq to'lov layoqati koeffitsienti ($A1/P1+P2$)	0.04	0.01	-0.03
Oraliq to'lov layoqati koeffitsienti ($A1+A2/P1+P2$)	0.92	0.71	-0.21
Umumiy to'lov layoqati koeffitsienti $A1+P2+A3/P1+P2$)	1.6	1.21	-0.39

Hisobot davrining oxiriga kelib “Olmaliq KMK” AJda to'lov layoqati keskin tushib ketgan va to'lov layoqatining har uchta ko'rsatkichda ham salbiy tendensiya kuzatilgan. Umumiy to'lov layoqati va mutlaq to'lov layoqati ko'rsatkichlarida talab qilinadigan me'yor (2-3; 0.25-0.30) bajarilmagan. Xulosa qilish mumkinki, likvidlik va to'lov layoqatidagi real o'zgarishlar korxona moliyaviy holatining keskin yomonlashayotganligidan dalolat beradi. Ish samradorligi va natijaviyligidagi ijobiy o'zgarishlarni bir qatorda moliyaviy holatning nisbiy ifodalarida afsuski ahvol yomonlashayotganligini ko'rish mumkin.

Korxona moliyaviy holatiga baho berishdagi eng muhim ko'rsatkichlardan bittasi bu moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichi hisoblanadi.

Moliyaviy barqarorlik tahlilida quyidagi ko'rsatkichlar baholanadi: moliyaviy barqarorlik koeffitsienti; moliyaviy mustaqillik koeffitsienti; moliyaviy qaramlik koeffitsienti; xususiy kapital konsentratsiya koeffitsienti; o'z va qarz mablag'lari nisbati koeffitsienti.

“Olmaliq KMK” AJda moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari tahlili

	Aniklash formulasi	Me‘yoriy talab	Davr boshiga	Davr oxiriga	Farqi
Moliyaviy barqarorlik koeffitsenti	Xususiy kapital+Uzoq muddatli majburiyatlar/oborotdan tashqari aktivlar	0.8-0.9	1.13	1.05	-0.08
Avtonomiya koeffitsenti	Xususiy kapital/Aktivlar jami	0.5 dan katta	0.44	0.40	-0.04
O‘z va qarz mablag‘lari nisbati koeffitsenti	Majburiyatlar/Xususiy kapital	1 dan kichkina	1.26	1.49	+0.23
Manyovrlilik koeffitsienti	O‘z mablag‘lari manbaasi-O‘zoq muddatli aktivlar/O‘z mablag‘lari manbasi	0.2-0.5	-0.67	-0.87	-0.20
Tovar moddiy zaxiralarning o‘z mablag‘lari hisobiga moliyalashtirish koeffitsenti	O‘z mablag‘lari manbaasi-O‘zoq muddatli aktivlar/Tovar-moddiy zaxiralar	0.6-0.8	-2.68	-3.47	-0.85

Kombinatda moliyaviy barqarorlik koeffitsenti davr boshiga 1.13 darajadan, davr oxiriga kelib 1.05 darajaga tushgan. Aktivlarni o‘z mablag‘lari manbaasi hisobiga moliyalashtirishning nisbiy ifodasi davr boshida 0.44 darajani, davr oxiriga 0.40 darajaga teng bo‘lgan.

Monyovrlilik koeffitsenti, tovar moddiy zaxiralarning o‘z mablag‘lari hisobiga moliyalashtirish koeffitsentining manfiy ifodasi kuzatilgan.

Xulosa

Moliyaviy holat sifatini belgilovchi muhim omillar qatoriga iqtisodiy va moliyaviy salohiyatning mutlaq ifodasi, ularning ijobiy o‘zgarishlari, resurslar va kapital tarkibidagi strukturaviy o‘zgarishlar, samaradorlik va natijaga bog‘langan nisbiy ifodalaridagi me‘yoriy talablarning bajarilishi muhim omil hisoblanadi.

Moliyaviy holat tahlili orqali nafaqat erishilgan natijalar, yutuqlari, balki, ularni yanada yaxshilash imkoniyatlari ham, yo‘qotishlar va ularning oldini olishning ham muhim chora-tadbirlari belgilanadi. Biroq, amaldagi moliyaviy holat tahlilida va uning metodologik jihatlarida qator kamchiliklarga yo‘l qo‘yilmoqdagi bu o‘z navbatida real holat va uni to‘g‘ri talqin qilishda olib kelmoqda.

Jumladan, moliyaviy holat va undagi kamchiliklarni oldini olishda zamonaviy, yagona tahliliy yondashuvning yo‘qligi ham holatni to‘g‘ri baholashda imkon bermayapti.

Eng muhim muammolardan bittasi bu moliyaviy holat tahlilida qaysi ko‘rsatkichlar tizimi baholanishi bog‘liq muammodir. Odatda moliyaviy holatni baholashda faqat buxgalteriya balansida aks etadigan manbaalarga urg‘u berilishi notg‘o‘ri. Chunki moliyaviy holat bu faqat aktivlar, kapital va majburiyatlarning, ularning tarkibiy birliklarining mutlaq o‘zgarishlari, nisbiy ifodalari bilan

shuningdek, tulov layoqati, likvidligi, moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari orqali baholanadigan oddiy jarayon emas. Bu bevosita, faolyait va biznes samaradorligi, natijaviyligi, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ish va bozor aktivligi, iqtisodiy qudrati va nochorligi bilan bog'liq bo'lgan ko'rsatkichlarni ham o'rganishni nazarda tutadi. Shu sababli, moliyaviy holatni faqat buxgalteriya balansi ma'lumotlari asosida o'rganiladigan mavzular doirasidagi mazmunini shakllantirish noto'g'ri bo'ladi. Ya'ni, moliyaviy holat tahlili faqat menejerlar uchungina emas balki qiziquvchilarning keng guruhi uchun ham ahamiyatli ekanligidan turli risklarni baholashni ham talab etmoqda. Amaldagi holatda esa ushbu masala chetda qolgan.

Ishonch mezonlari aniq belgilangan va chuqurlashtirilgan moliyaviy holat tahlilini amalga oshirishning zamonaviy shaklini yo'lga qo'yishdagi yondashuvlar afsuski tahlilning eng dolzarb masalasi bo'lib qolmoqda. Bu borada, menejerlar va qiziquvchilarni keng doirasi uchun moliyaviy holat tahlilining milliy va xalqaro segmentini yagona bir tizimga keltirish zarurligidan tahlilning metodologik bazisini qayta tuzib chiqish talab etilmoqda.

Metodologik asosning yagona tartibiga kelishda uning tadqiq etish birliklarini, ko'rsatkichlar tizimi, baholash indikatorlarini aniq klassifikatsiyasini tuzib zarur. Xozirgi holatda esa ularning dunyo amaliyotida yuzlab yondashuvlari va farqli jihatlarini kuzatish mumkin. To'g'ri, qaysidan ma'noda farqli jihatlarining bo'lishi tabiiydir. Biroq, bu farqli jihatlar turlicha talqinga olib kelmasligi lozim. Ayniqsa, tahliliy ko'rsatkichlarga nisbatan me'yoriy talablarning belgilanishida rivojlangan G'arb dunyosi bilan milliy iqtisodiyotdagi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning farqli ustunliklari ob'ektni to'g'ri talqin qilishga ta'sir qilmasligi lozim.

Fikrimizning isboti sifatida shuni ta'kidlashimiz lozimki moliyaviy holatni baholash va tahlil etishda bitta indikator yoki ko'rsatkichning turlicha nomlanishi tahlil sub'ektlarini eng ko'p chalg'ituvchi, noto'g'ri xulosalarga va boshqaruv qarorlariga olib kelishiga sabab bo'lmoqda.

Metodologik asos ko'p jihatdan saxo bo'yicha xuquqiy normalarining belgilanishidagi muammolar bilan ham bog'lanadi. Xukukiy normalari belgilangan, aksiyadorlik jamiyatlarining muhim samaradorlik ko'rsatkichlarini baholashdagi talablar ham uning turli korxonalarda turlicha metodika va tartiblar aniqlanishidan ham ortiqcha va hech qanday ta'sirga ega bo'lmagan tahliliy amallar amalga oshirilayotganligi ham fikrimizning isboti hisoblanadi.

Shuningdek, mavjud adabiyotlarda tavsiya etiladigan, iqtisodiy mutaxassislarni tayorlashda o'qitiladigan fan modullarida ham xuddi shu muammoni ko'rish mumkin.

"Olmaliq KMK" AJ moliyaviy holatini yuqoridagi natijalariga tayangan holda shunday xulosaga kelish mumkinki, mazkur metodik yondashuv kombinatdagi real holatni to'g'ri baholashga imkon bermaydi. Negaki, ishlab chiqarishda yuqori o'sish suratlariga ega bo'lgan, aktivlarning xajmi juda yuqori bo'lgan, ishlab chiqarish samaradorligi va natijaviyligini bir tarkibli o'rganishdagi natijasi ijobiy bo'lgan, investitsiya oqimining maqbul echimlariga ega bo'lgan, xalqaro sifat sertifikatlariga hamda ulkan eksport salohiyatiga ega bo'lgan korxonani iqtisodiy nochorlik, ish va bozor aktivligi, riseklardan ximoyalanganlik darajasi bo'yicha taxlikali korxonalar qatoriga kiritib quyishga sabab bo'lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. И. Т. Абдукаримов Финансово-экономический анализ хозяйственной деятельности коммерческих организаций. Учебное пособие / И. Т. Абдукаримов, М. В. Беспалов. – М.: ИНФРА-М, 2023. – 320 с.
2. Е.В. Никифоров. Анализ финансовой отчетности: Учебник - М.: ИНФРА-М, 2023. – 211 с.
3. М.А. Вахрушина. Анализ финансовой отчетности : Учебник - М.: ИНФРА-М, 2024. – 434 с.
4. Ю.И. Сигидова. Анализ финансовой отчетности : Учебник / - М.: ИНФРА-М, 2023. – 356 с.
5. Н. А. Казакова. Анализ финансовой отчетности.– М.:Юрайт, 2024. – 233 с.
6. M.Q. Pardaev va boshqalar. Moliyaviy va boshkaruv tahlili, Darslik.T.:Chulpon. 2012,, 490 b.
7. M.Q. Pardaev, B.I.Isroilov. Iqtisodiy tahlil T.: Iqtisod va huquq dunyosi 2011, 452 b.
8. M.Q.Pardayev, J.I.Isroilov, B.I. Isroilov Iqtisodiy tahlil. O'quv qo'llanma. T.:Print Line Group, 2017.-533 b.
9. M. Yu. Raximov. Iqtisodiyot sub'ektlari moliyaviy holatini tahlili T.: Iqtisod-moliya. 2015, 356 b.
10. M.Yu. Raximov, N.N. Kalandarova. Moliyaviy tahlil. Darslik. T.: Iqtisod-moliya. 2019, 750 b.
11. M.Yu. Raximov, O.T. Astanokulov, N.N. Kalandarova. Iqtisodiyot sub'ektlari moliyaviy holatining tahlili. T.: Iqtisod-moliya 2021 y. 435 b.
12. M.Yu. Raximov, N.N. Mavlanov, N.N.Kalandarova. Iqtisodiy tahlil. T.: Iqtisod-moliya 2021 y. 346 b.
13. Н. С. Пласкова. Анализ финансовой отчетности, составленной по МСФО. Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2024. – 276 с.
14. А. Д. Шеремет. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия : Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2024. – 374 с.
15. Т. И. Григорьева. Анализ финансового состояния предприятия. М.: Юрайт. 2023. 487 с.
16. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi - <https://www.lex.uz>
17. Milliy statistika qo'mitasi - <https://www.stat.uz>
18. O'zbekiston respublikasi istiybolli loyihalar milliy agaentligi korporativ axborot yagona portali-
<https://www.openinfo.uz>

Mamadaliyev Qodirjon Qobuljonovich

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti.

Mamadaliyevqodirjon722@gmail.com

AGROKLASTERLAR FAOLIYATINI MOLIYALASHTIRISH DAVLAT SIYOSATI VAZIFALARI IJROSI TAHLILI

Мамадалиев Кадиржон Кабулжонович

Андижанский институт сельского хозяйства и агротехнологий

Mamadaliyevqodirjon722@gmail.com

АНАЛИЗ РЕАЛИЗАЦИИ ЗАДАЧ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ ФИНАНСИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АГРОКЛАСТЕРОВ

Mamadaliyev Kadirjon Kabuljonovich

Andijan Institute of Agricultural Economics and Agrotechnology

Mamadaliyevqodirjon722@gmail.com

ANALYSIS OF THE IMPLEMENTATION OF THE TASKS OF THE STATE POLICY OF FINANCING THE ACTIVITIES OF AGROCLUSTERS

Annotatsiya: ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida agroklasterlar faoliyatini moliyaashtirishda davlat siyosati va uning asosiy yo'nalishlari, moliyalashtirishning vazifalari o'rganib chiqilgan. Agroklasterlar faoliyatini moliyalashtirishning murakkabligi, faoliyatning asosiy ko'rsatkichlari tizimli tahlil etilgan.

Tayanch so'zlar: agroklaster, klaster, klasterlash siyosati, klasterni moliyalashtirish, subsidiya, kredit, grant, halqaro moliyalashtirish, moliyaviy ko'mak, qishloq xo'jaligi, qo'shilgan qiymat zanjiri.

Аннотация: В данной статье рассматривается государственная политика и ее основные направления в финансировании деятельности агрокластеров в Республике Узбекистан, а также цели финансирования. Системно анализируется сложность финансирования деятельности агрокластеров, основные показатели деятельности.

Ключевые слова: агрокластер, кластер, кластерная политика, финансирование кластера, субсидия, кредит, грант, международное финансирование, финансовая помощь, сельское хозяйство, цепочка создания добавленной стоимости

Abstrakt: This article examines the state policy and its main directions in financing the activities of agroclusters in the Republic of Uzbekistan, as well as the objectives of financing. The complexity of financing the activities of agroclusters and the main indicators of activity are systematically analyzed.

Key words: agrocluster, cluster, cluster policy, cluster financing, subsidy, loan, grant, international financing, financial assistance, agriculture, value added chain

KIRISH.

O'zbekistonda agroklasterlar faoliyatini davlat tomonidan moliyalashtirish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda siyosiy qarorlar va subsidiyalar, grantlar, shuningdek, uzoq muddatli kreditlar orqali davlatning qo'llab-quvvatlovi amalga oshiriladi. Asosiy maqsad qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini oshirish, sifatini yaxshilash va eksport salohiyatini mustahkamlashdan iborat.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI.

O'zbekistonda agroklastirlarning moliyalashtirilishini kengaytirishda tijorat banklari va xususiy investitsiyalarning roli juda muhim. Ko'plab tijorat banklari, jumladan, **Hamkorbank**, **Asakabank** va **Uzpromstroybank**, qishloq xo'jaligi sohasidagi kichik va o'rta biznes sub'ektlariga kreditlar va mikroqarzlarni ajratish orqali moliyaviy qo'llab-quvvatlashni amalga oshirmoqda. Xalqaro tashkilotlar, xususan **Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB)** va **Xalqaro Qishloq Taraqqiyoti Jamg'armasi (IFAD)** bilan hamkorlikda, bu banklar qishloq joylaridagi kichik ishlab chiqaruvchilar va fermerlar uchun moliyalashtirish imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirmoqda. Masalan, ADB tomonidan Hamkorbankka 20 million AQSh dollari miqdorida kredit ajratilgan bo'lib, ushbu mablag'larning katta qismi qishloq joylaridagi mikro, kichik va o'rta biznes sub'ektlariga yo'naltirilmoqda (1).

2023-yilda hukumat tomonidan **2,6 trillion so'm** mablag' qishloq xo'jaligi texnikalarini xarid qilish uchun ajratilgan. Ushbu mablag'lardan foydalanish yo'nalishlaridan biri bu **ichki banklar orqali 10 yil muddatga va 10% foiz stavkasi bilan kreditlar ajratish** imkoniyatini yaratishdir. Bu kreditlar lizing asosida yoki to'lovning uzaytirilgan sharti bilan amalga oshiriladi va agroklastirlarga texnik jihozlanish bo'yicha katta yordam beradi (2).

Jahon banki va **Osiyo taraqqiyot banki** kabi xalqaro tashkilotlar ham O'zbekiston agrosahasini moliyaviy qo'llab-quvvatlashga yordam beradi. Masalan, Jahon banki tomonidan taqdim etilgan **500 mln AQSh dollari** miqdoridagi kredit agroklastirlarda **aqli texnologiyalarni tatbiq etish, modernizatsiya** va fermerlar uchun turli o'quv dasturlarini moliyalashtirishga qaratilgan. Bu yordamlar natijasida **agroklastirlarda resurslardan samarali foydalanish** va mahsulot sifati yaxshilanmoqda (3).

Tijorat banklari va xalqaro moliya tashkilotlari orqali agroklastirlarga moliyaviy yordam ko'rsatish qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish jarayonini modernizatsiya qilish va yangi texnologiyalarni joriy qilishga yordam beradi. Shu jumladan, **IFAD tomonidan Hamkorbankka berilgan \$2,5 millionlik kredit** orqali 1500dan ortiq bog'dorchilik va sut mahsulotlari ishlab chiqaruvchilari uchun mikrokreditlar taqdim etilib, ularning daromadlarini oshirish va farovonligini yaxshilash rejalashtirilgan (4).

O'zbekistonda agroklastirlar va qishloq xo'jaligi sohasini rivojlantirish uchun xalqaro moliya institutlari muhim miqdorda mablag' ajratib kelmoqda. Jumladan, **Jahon banki** va **Xalqaro Qishloq Taraqqiyoti Jamg'armasi (IFAD)** qishloq joylaridagi kichik ishlab chiqaruvchilar uchun grantlar va kredit liniyalari orqali iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirish bilan shug'ullanmoqda. Jahon banki tomonidan moliyalashtirilgan **Qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish loyihasi** O'zbekistonda **181 million AQSh dollari miqdorida kredit** va **319 million AQSh dollari miqdorida imtiyozli kreditlar** taqdim etib, qishloq xo'jaligi xizmatlarini rivojlantirish va yuqori qiymatli mahsulotlarni bozorga chiqarishga ko'maklashmoqda (5).

Davlat tomonidan amalga oshirilayotgan qo'llab-quvvatlovchi dasturlar orasida **Jahon banki** va **Xalqaro Qishloq Taraqqiyoti Jamg'armasi (IFAD)** kabi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik muhim o'rin tutadi. Jahon banki orqali amalga oshirilayotgan dasturlar qishloq joylardagi kichik fermer xo'jaliklariga kredit olish imkoniyatlarini kengaytirish va ularga texnologik qo'llab-quvvatlashni taklif qiladi. IFAD esa 2023-2027 yillarda 205 mingta qishloq xo'jaligi oilasi uchun qariyb 600 million AQSh dollari miqdorida sarmoya ajratishni rejalashtirib, ularning iqlim o'zgarishlariga chidamliligini oshirish va qishloq tadbirkorligini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlamoqda (6).

Shuningdek, yaratgan ish o'rinlari ko'rsatkichi agroklastirlar faoliyatining ijtimoiy ta'sirini ko'rsatib, qishloq aholisining farovonligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. **Klastirlar sonining o'sishi** esa O'zbekistonning agroklastirlar tizimini mustahkamlash va diversifikatsiya qilish yo'nalishidagi muvaffaqiyatini ko'rsatadi (7).

Bundan tashqari, IFADning 2023-2027 yillarga mo'ljallangan strategik dasturi O'zbekiston qishloq xo'jaligida barqaror rivojlanish va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bunda kichik ishlab chiqaruvchilarning imkoniyatlarini kengaytirish va ularning

daromadlarini oshirish maqsad qilingan. Ushbu dastur qishloq xo'jaligida suvni tejash, ekologik barqarorlikni saqlash hamda aholining himoyaga muhtoj qatlamlariga moliyaviy yordam ko'rsatishni o'z ichiga oladi (8).

O'zbekistonda agroklastlar va moliyaviy tashkilotlar o'rtasidagi shartnomaviy munosabatlar qishloq xo'jaligi loyihalarini samarali amalga oshirishda va modernizatsiyada muhim ahamiyatga ega. Masalan, **Jahon bankining** Qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish loyihasi orqali agroklastlarga uzoq muddatli kreditlar taqdim etilib, bu mablag'lar ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va eksport salohiyatini kuchaytirishga yo'naltirilgan (9).

O'zbekistonda qishloq xo'jaligini rivojlantirish va agroklastlarni moliyalashtirishda tijorat banklari va davlat tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlik alohida ahamiyatga ega. Bu hamkorlikning asosiy shakllaridan biri tijorat banklarining davlat tomonidan ajratilgan mablag'lar va resurslardan foydalanib, qishloq xo'jaligi korxonalariga past foizli kreditlar ajratishidir. Masalan, O'zbekiston Moliya vazirligi tomonidan tashkil etilgan maxsus fondlar orqali qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilarga 3% foiz stavkasi bilan kreditlar ajratiladi. Ushbu kreditlar ko'pincha tijorat banklari tomonidan taqdim etiladi va ular qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining asosiy strategik ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi (10).

Bundan tashqari, kooperativ investitsiyalarning yana bir afzalligi shundaki, ular aholining shaxsiy mablag'larini jamlab, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini birgalikda ishlab chiqarish va eksport qilish imkoniyatlarini oshiradi. Bunday qo'shma investitsiyalar agroklastlar uchun barqaror moliyaviy manbalarni shakllantiradi va mahalliy iqtisodiyotni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu kooperativlar o'z a'zolarining moliyaviy xavflarni birgalikda boshqarishlariga imkon yaratib, ularni eksportga yo'naltirish orqali klaster iqtisodiy samaradorligini oshiradi (11).

Davlat tomonidan amalga oshirilayotgan qo'llab-quvvatlovchi dasturlar orasida **Jahon banki** va **Xalqaro Qishloq Taraqqiyoti Jamg'armasi (IFAD)** kabi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik muhim o'rin tutadi. Jahon banki orqali amalga oshirilayotgan dasturlar qishloq joylardagi kichik fermer xo'jaliklariga kredit olish imkoniyatlarini kengaytirish va ularga texnologik qo'llab-quvvatlashni taklif qiladi. IFAD esa 2023-2027 yillarda 205 mingta qishloq xo'jaligi oilasi uchun qariyb 600 million AQSh dollari miqdorida sarmoya ajratishni rejalashtirib, ularning iqlim o'zgarishlariga chidamliligini oshirish va qishloq tadbirkorligini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlamoda (12).

Halqaro amaliyotda Italiya, 206 ta klaster bilan Yevropa mamlakatlari ichida yetakchilik qilmoqda. Boshqa davlatlar, masalan, Buyuk Britaniya, Hindiston va Fransiya, mos ravishda 108, 106 va 96 ta klaster bilan, o'z agroklastlar tizimini rivojlantirishda muhim o'rin egallaydi (13).

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Tadqiqot davomida nazariy va amaliy o'rganish, induksiya va deduksiya, tahlil va sintez kabi uslublar va yondoshuvlardan foydalanilgan.

NATIJA VA MUHOKAMA.

Shuningdek, O'zbekiston hukumati agroklastlarni raqamlashtirish yo'nalishida katta qadamlar tashlamoda. **“Agrosubsidiya” axborot tizimi** orqali barcha agrosubsidiyalarni boshqarish va monitoring qilish amalga oshiriladi, bu esa davlat moliyalashtirishining **shaffofligini oshirishga xizmat qiladi**. Bu tizim yordamida agroklastlarga imtiyozli kreditlar, sug'urta va elektron shartnomalar kabi xizmatlarni olish imkoniyati taqdim etiladi.

Agroklastlar faoliyatining ekologik jihatlarini o'rganish hozirgi «Yashil iqtisodiyot» davlat siyosatining muhim asoslaridan biri hisoblanadi (1-jadval).

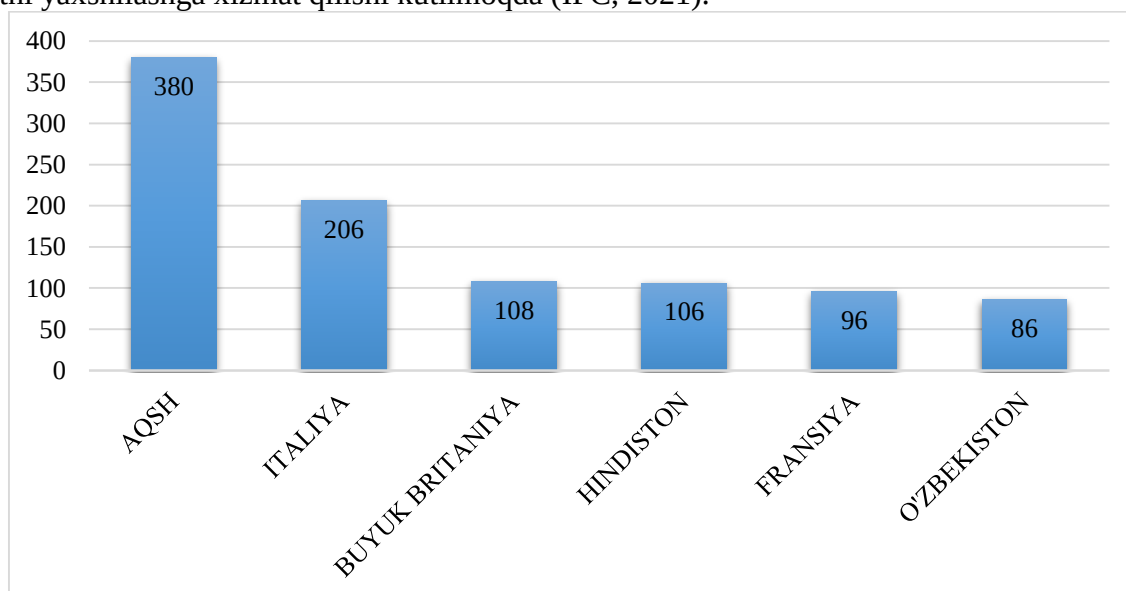
1-jadval.

Agroklasterlar va ularning faoliyati davomida yuzaga keluvchi ekologik ko'rsatkichlar¹

Ekologik ko'rsatkich	2021	2022	2023
Suyuq chiqindilar (mln tonna)	45	40	35
CO2 chiqarish (mln tonna)	25	20	15
Ekologik barqarorlik darajasi	65%	70%	75%

1-jadvalda agroklasterlar faoliyatining ekologik jihatlarini ko'rsatadi. Bu ko'rsatkichlar, jumladan, chiqindilar hajmi, CO2 chiqarilishi va umumiy ekologik barqarorlik darajasi orqali agroklasterlarning ekologik ta'sirini baholashga yordam beradi. Ushbu jadvaldagi ma'lumotlar O'zbekiston ekologiya qo'mitasi va boshqa tadqiqotlar asosida to'plangan bo'lib, qishloq xo'jaligi sektorida ekologik barqarorlikni ta'minlash qanchalik muhim ekanligini ko'rsatadi. Agroklasterlar ekologik mas'uliyatini oshirish uchun turli dasturlarni amalga oshirayotgani bu jadval orqali aniqlanishi mumkin.

Bundan tashqari, tijorat banklari xususiy investitsiyalarni jalb qilish orqali yanada ko'proq moliyaviy resurslarni agroklasterlar uchun yetkazib beradi. Xususan, davlat banklarini xususiylashtirish jarayonlari va tijorat banklari uchun raqobatbardosh muhit yaratish xususiy sektorning rivojlanishini ta'minlashga xizmat qilmoqda. O'zbekiston hukumati 2025-yilgacha olti yirik davlat bankini xususiylashtirishni rejalashtirgan bo'lib, bu islohotlar mamlakatdagi investitsion muhitni yaxshilashga xizmat qilishi kutilmoqda (IFC, 2021).

1-rasm. Dunyo mamlakatlarida klasterlar tahlili²

¹ Stat.uz ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

² M.X. Saidov, Raqamli iqtisodiyot sharoitida agroklasterlarining moliyaviy tahlili, 2022.

1-rasmdagi diagrammada keltirilgan ma'lumotlar, mamlakatlarning agrar sektorida amalga oshirilayotgan klasterlashtirish jarayonini ko'rsatadi va har bir davlatda nechta agroklaster mavjudligini ifodalaydi.

Diagrammada ko'rsatilgan eng yuqori ko'rsatkichlar AQShda 380 ta agroklaster bilan boshlanadi, bu mamlakatda klasterlar tizimining rivojlanganligini va qishloq xo'jaligi sohasida innovatsion yondashuvlarni qo'llash darajasini ko'rsatadi. O'zbekiston, 86 ta agroklaster bilan, global klasterlar reytingida eng past ko'rsatkichlardan birini ko'rsatadi. Bu, mamlakatda agroklasterlar tizimini rivojlantirishda hali ko'plab imkoniyatlar mavjudligini anglatadi. Jadval, shuningdek, agroklasterlar sonining mamlakat iqtisodiyotiga va qishloq xo'jaligi sohasidagi raqobatbardoshligiga qanday ta'sir ko'rsatishi mumkinligini tushunishga yordam beradi.

Ushbu ma'lumotlar, agroklasterlarni rivojlantirish bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqishda, shuningdek, O'zbekistonda agroklasterlar tizimini yaxshilash uchun yangi yondashuvlarni qabul qilishda muhimdir. Jadvalda keltirilgan ko'rsatkichlar, mamlakatlarning agroklasterlar sohasidagi tajribalari va ulardan foydalanish imkoniyatlari haqida kengroq tasavvur hosil qiladi.

2-jadval.

2020-2023 yillarda O'zbekiston Respublikasida agroklasterlar faoliyatini tashkil etish umumiy ko'rsatkichlarining tahlili³

Ko'rsatkichlar	2020 y.	2021 y.	2022 y.	2023 y.	O'rtacha o'sish (%)
Biriktirilgan fermer xo'jaliklari soni	7851	9868	12350	15600	85
Yaratilgan ish o'rni (ming nafar)	9,3	9,3	17,5	25,3	81
Klasterni soni	86	146	163	245	79
Biriktirilgan yer maydoni (ming.ga)	78,8	113,5	197	303	73
Eksport hajmi (mln.\$)	72	75	250	500	69
Qayta ishlash quvvatlari (ming.tn)	554	841,8	1450	2950	68
Jalb qilingan investitsiya (mln.\$)		128	155	205	65
Fermer xo'jaliklari yer maydoni (ming.ga)		87	110	185	60
Qayta ishlash bo'shchilarining qamrab olish (%)		15	25	35	58

2-jadvada O'zbekistonning agroklasterlari faoliyatini baholash uchun asosiy moliyaviy va iqtisodiy ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi. Ushbu jadvalda 2020-2023 yillar davomida O'zbekistondagi agroklasterlar soni, yaratgan ish o'rinlari, klasterlar miqdori, biriktirilgan yer maydoni, eksport hajmi, qayta ishlash quvvatlari, jalb qilingan investitsiyalar va fermer xo'jaliklari yer maydoni kabi ko'rsatkichlar keltirilgan.

Jadvalda ko'rsatilgan ma'lumotlar O'zbekiston qishloq xo'jaligi sohasidagi klasterlash jarayonining qanday rivojlanayotganini, qaysi sohalarida eng katta o'sish ko'rsatkichlariga erishilganini va kelgusi yillarda qanday istiqbollar mavjudligini ko'rsatadi. Misol uchun, 2023 yil uchun biriktirilgan fermer xo'jaliklari sonining 15,600 ga yetishi, agroklasterlarning o'sish dinamikasini va iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyatini aks ettiradi.

Ushbu jadvalda keltirilgan ma'lumotlar, shuningdek, agroklasterlarni moliyaviy jihatdan baholash va ularning iqtisodiy ta'sirini aniqlash uchun xalqaro standartlar asosida tuzilgan. Jadvaldagi ko'rsatkichlar agroklasterlarning qishloq xo'jaligi sohasidagi muhim o'rnini, mamlakat iqtisodiyotiga qo'shayotgan hissasini va ularning barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun zarur strategiyalarni ishlab chiqishda qo'llaniladi.

Umuman olganda, "O'zbekistondagi Agroklasterlar Tahlili" jadvali O'zbekiston qishloq xo'jaligi sektoridagi rivojlanish va klasterlarning iqtisodiy ahamiyatini tahlil qilish uchun muhim

³ M.X. Saidov, Raqamli iqtisodiyot sharoitida agroklasterlarining moliyaviy taxlili, 2022

vosita bo'lib, agroklastlar tizimini yanada kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilashda yordam beradi.

Yana bir misol sifatida, Jahon banki tomonidan 2023-yilda amalga oshirilgan **Qoramolchilik sektorini rivojlantirish loyihasi** orqali O'zbekistonda yuqori samaradorlikka ega, iqlimga mos va bozorga yo'naltirilgan chorvachilik tizimini yaratishga sarmoya kiritilmoqda. Bu loyiha chorvadorlarga eng so'nggi texnologiyalarni joriy etishga yordam berish, mahsuldorlikni oshirish va qishloq hududlaridagi iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirishga qaratilgan (World Bank, 2023).

Bundan tashqari, **Sparkassenstiftung** va mahalliy banklar, jumladan, **Agrobank**, **Mikrokreditbank** va **Xalq banki** o'rtasida hamkorlik loyihalari olib borilib, agroklastlar uchun maxsus moliyaviy xizmatlar joriy etilmoqda. Ushbu xizmatlar qo'shimcha moliyaviy vositalarni, jumladan, **naqd pul oqimi asosidagi kredit tahlilini** o'z ichiga oladi, bu esa mavsumiy ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi klasterlar uchun moslashtirilgan moliyalashtirishni ta'minlaydi. Shuningdek, qishloq xo'jaligi korxonalariga moliyaviy va tadbirkorlik ta'limi bo'yicha treninglar o'tkaziladi (Sparkassenstiftung, 2019).

Bu hamkorliklar natijasida klasterlar va moliyaviy tashkilotlar o'rtasida tuzilgan shartnomalar agroklastlarga maxsus xizmatlar, masalan, moliyaviy nazorat, xavflarni boshqarish va mablag'larni samarali ajratish imkoniyatini yaratadi. Shu tarzda, agroklastlar uzluksiz moliyaviy ta'minotga ega bo'lib, iqtisodiy barqarorlik va innovatsiyalarni joriy qilishda mustahkam poydevor yaratadi.

O'zbekistonda agroklastlarni moliyalashtirishda kafolat va sug'urta tizimlari qishloq xo'jaligida yuqori xavf-xatarlarga qarshi himoya qilishda muhim ahamiyatga ega. Sug'urta tizimlari turli iqlimiy o'zgarishlar, tabiiy ofatlar va boshqa xavflar bilan bog'liq moliyaviy yo'qotishlarning oldini olishga yordam beradi. Bu tizim, ayniqsa, ob-havo sharoitlari va hosildorlikka ta'sir qiluvchi xavflarni boshqarish uchun zarur. O'zbekistonda bu borada Uzagrosugurta kabi milliy kompaniyalar qishloq xo'jaligi sug'urtasini rivojlantirishda yetakchi rol o'ynamoqda va o'z xizmatlarini takomillashtirish yo'lida bir qator tashabbuslarni amalga oshirmoqda (UNDP, 2024).

Xalqaro hamkorlik ham bu jarayonda muhim o'rin tutadi. Misol uchun, Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot Dasturi (UNDP) hamda German Development Bank (KfW) va Insurance Development Forum (IDF) kabi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda, mamlakatda yangi sug'urta mahsulotlari ishlab chiqilmoqda. Bu mahsulotlar ko'p xavfli sug'urta variantlarini o'z ichiga oladi va hosil yo'qotishlari, iqlimiy xavflar bilan bog'liq yo'qotishlarni qoplashga qaratilgan (UNDP, 2024).

Sug'urta tizimlari ayni paytda agroklastlar va kichik fermer xo'jaliklari uchun bank kreditlaridan foydalanishni kengaytirishda ham zarur hisoblanadi. Ko'plab tijorat banklari o'z kreditlari uchun sug'urta talab qiladi, bu esa xavf kamaytirish va moliyalashtirish sharoitlarini yaxshilashga yordam beradi (UzDaily, 2022). Shu orqali, agroklastlar sug'urta bilan himoyalangan holda moliyaviy resurslarga ega bo'lishi va o'z faoliyatini barqaror o'stirishi mumkin.

Davlat tashkilotlari, jumladan, O'zbekiston Qishloq xo'jaligi vazirligi, USAID va Jahon banki kabi xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikda tijorat banklariga qo'shimcha moliyaviy yordam va maslahatlar ko'rsatadi. USAID va Qishloq xo'jaligi vazirligi o'rtasidagi kelishuv doirasida, masalan, qishloq joylaridagi kichik va o'rta biznes sub'ektlariga moliyaviy xizmatlar ko'rsatishni yaxshilash va ularni barqaror rivojlantirish uchun qo'shimcha dasturlar amalga oshirilmoqda⁴.

Shuningdek, davlat banklarini xususiylashtirish jarayonlari ham o'zaro hamkorlikni yangi darajaga olib chiqmoqda. Bu islohotlar tijorat banklariga qishloq xo'jaligi sektorini moliyalashtirishda mustaqil va raqobatbardosh tarzda faoliyat yuritish imkonini beradi. Xalqaro tashkilotlar, xususan, Osiyo taraqqiyot banki (ADB), Hamkorbank kabi tijorat banklariga mahalliy valyutada uzoq muddatli moliyalashtirish imkonini yaratib, bu hamkorlik orqali qishloq joylaridagi mikro va o'rta biznes sub'ektlari uchun moliyalashtirish imkoniyatlarini oshirishga xizmat qilmoqda.

Ushbu hamkorlik modellari orqali tijorat banklari davlat tomonidan ajratilgan mablag'larni samarali boshqarish, kichik va o'rta fermerlarni kreditlash hamda qishloq xo'jaligida xavflarni

⁴ Aliyev, F. (2019). "Innovatsion rivojlanish: agroklastlar va yangi texnologiyalar". O'zbekiston iqtisodiyoti, 8(2), 22-30.

kamaytirishga ko'maklashadi, bu esa umuman agroklasterlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekistonda agroklasterlar faoliyatini rivojlantirish va moliyalashtirishda aholining va tadbirkorlarning kooperativ asosidagi investitsiyalari katta imkoniyatlar yaratmoqda. Bunday kooperatsiya shakllari orqali fermerlar va kichik ishlab chiqaruvchilar birlashib, ishlab chiqarishni kengaytirish, mahsulotni omborlash va bozorga chiqarishda o'zaro yordam ko'rsatadi. Masalan, 2019 yildan boshlab hukumat qishloq xo'jaligi kooperativlarini rivojlantirishga e'tibor qaratib, mevasabzavot ishlab chiqaruvchilari uchun birlashish imkoniyatlarini yaratmoqda. Kooperativlar orqali fermerlar va kichik ishlab chiqaruvchilar orasida maxsus agro-assotsiatsiyalar tuzish rejalashtirilgan bo'lib, bu ular o'rtasida resurslar almashinuvini yengillashtiradi va birgalikda investitsiyalarni jalb qilish imkonini beradi (Kun.uz, 2019).

Xalqaro moliya tashkilotlari ham bunday kooperatsiya loyihalarini qo'llab-quvvatlamokda. Masalan, Xalqaro Qishloq Taraqqiyoti Jamg'armasi (IFAD) O'zbekiston qishloq joylarida o'z ko'magini kengaytirmokda va 2023-2027 yillarga mo'ljallangan dasturi orqali 205 ming qishloq xo'jaligi oilalarini qo'llab-quvvatlashni rejalashtirmokda. Ushbu dastur, ayniqsa, kichik ishlab chiqaruvchilar va dehqon xo'jaliklari uchun innovatsiyalarni joriy etish, ekologik barqarorlik va mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, ularga yangi agro-kooperativ tizimlariga qo'shilish imkonini beradi (UNDP Uzbekistan, 2022).

Shunday qilib, kooperativ shaklidagi investitsiyalar O'zbekistonda agroklasterlar uchun barqaror rivojlanish va o'zaro ko'mak shaklini yaratib, qishloq joylarda aholi farovonligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekistonda agroklasterlar va qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari uchun vakolatli organlar tomonidan keng ko'lamli moliyaviy yordam ko'rsatilmoqda. Bu yordamning asosiy qismi hukumatning **2020-2030 yillar uchun qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi** doirasida amalga oshirilmoqda. Strategiyaning maqsadi agrosanoatni zamonaviylashtirish, raqobatbardoshlikni oshirish va qishloq xo'jaligini yashil iqtisodiyot tamoyillariga muvofiq rivojlantirishni ta'minlashdir. Xususan, bu strategiya agroklasterlarga barqaror rivojlanish uchun imtiyozli kreditlar va subsidiya ajratishni nazarda tutadi (UNEP, 2021).

Bu moliyaviy yordam dasturlari, shuningdek, kichik ishlab chiqaruvchilarni raqobatbardosh bozorlar bilan bog'lash, innovatsiyalarni joriy etish va mahsuldorlikni oshirishga qaratilgan. Davlat va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan bu chora-tadbirlar qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish va eksport qilishni rag'batlantiradi, shu bilan birga klasterlarda zamonaviy menejment tizimlarini tatbiq qilishga zamin yaratadi.

XULOSA.

Mamlakatimizda agroklasterlarni tashkil etish va ularni faoliyatini moliyalashtirishda davlatning siyosati aktiv yo'nalishga ega. Qishloq xo'jaligini klasterlashtirish tarmoqni moliyalashtirish jarayoniga ichki va horijiy investitsiyani kirib kelishini ta'minlash bilan bir qatorda tarmoq rentabelligini oshiradi. Qishloq xo'jaligida innovatsiyalarni qo'llanilishini rag'batlantiradi. Hozirgi davr uchun eng asosiy muammo mamlakatimiz oziq-ovqat havfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi. O'sib borayotgan aholining qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirishga olib keladi.

O'zbekistonda agroklasterlar o'rtasida moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini rivojlantirish va ko'rsatkichlarni yaxshilashda ham muhim rol o'ynaydi. Asosiy yo'nalishlardan biri - har bir klasterning alohida ishlab chiqarish tarmoqlari va mahsulot yo'nalishlariga ko'ra resurslarni maqsadli taqsimlashdir. Masalan, davlat tomonidan ajratiladigan subsidiyalar va imtiyozli kreditlar hosildorlikni oshirish va texnologik innovatsiyalarni tatbiq etish uchun qishloq xo'jaligi texnikalarini xarid qilishga yo'naltirilganligidir. 2023-2024 yillarda qishloq xo'jaligi texnikalarini xarid qilish uchun 2,6 trillion so'm miqdorida mablag' ajratilishi rejalashtirilgan. Ushbu mablag'larning bir qismi tijorat banklari orqali leasing kompaniyalariga beriladi va bu texnikalarni xarid qilishni qo'llab-quvvatlaydi (Kun.uz, 2023).

Qishloq xo'jaligi tarmog'ini klasterlashtirish jaroyinida davlatning pozitsiyasi mamlakatimizda rivojlangan davlatlar tajribalari asosida tashkil etilishi va davlatning maqsadli jamg'armalari tomonidan agroklastarlarni moliyaviy qo'llab-quvvatlanishi tarmoqning modernizatsiyalashda yuqori samaradorlikni hamda mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlashga hizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. ADB (Asian Development Bank). (2021). "Promoting Sustainable Agriculture in Uzbekistan".
2. Kun uz stat uz. (2022). "O'zbekiston qishloq xo'jaligi statistikasi: agroklastarlar va ularning rivojlanishi".
3. World Bank. (2023). "Agricultural Sector Review: Challenges and Opportunities in Uzbekistan".
4. Daryo.uz. (2021). "O'zbekistonda agroklastarlar rivojiga nimalar xalal bermoqda va bu tosiqlarni qanday bartaraf etish mumkin".
5. Karimov M. (2021). "Agroklastarlar va ularning iqtisodiy samaradorligi". Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti.
6. Sharipov, A. (2022). "Agroklastarlar va oziq-ovqat xavfsizligi". Agrar iqtisodiyot, 18(5), 10-14.
7. FAO (Food and Agriculture Organization). (2022). "Food Systems and Agro-ecological Approaches in Uzbekistan".
8. "O'zbekiston agrosanoat kompleksining rivojlanishi" (2022). O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi.
9. Akhmedov I. (2021). "Agroklastarlar va ularning o'ziga xos xususiyatlari". O'zbekiston qishloq xo'jaligi jurnali, 15(4), 67-75.
10. Bazarov A. (2020). "Sustainable agricultural practices in Uzbekistan". International Journal of Environmental Research, 14(6), 823-836.
11. Djonov D. (2020). "The role of clusters in regional economic development". Economic Research Journal, 12(2), 15-29.
12. Sharipov A. (2022). "Agroklastarlar va oziq-ovqat xavfsizligi". Agrar iqtisodiyot, 18(5), 10-14.
13. Ibragimov I. (2020). "Agroklastarlar: muammo va yechimlar". Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti jurnali, 12(3), 45-56.

Абдурахманов Рамазан Абдуллаевич,
PhD, старший преподаватель
Ташкентского государственного
экономического университета,
abdurahmonovramazon26@gmail.com

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И
ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ В ОРГАНИЗАЦИЯХ ГОСУДАРСТВЕННОГО
СЕКТОРА**

Abdurahmonov Ramazon Abdullaevich,
PhD, katta o'qituvchi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
abdurahmonovramazon26@gmail.com

**DAVLAT TASHKILOTLARIDA BUXGALTERIYA HISOBI VA ICHKI NAZORAT
TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH.**

Абдурахманов Рамазан Абдуллаевич,
PhD, старший преподаватель
Ташкентского государственного
экономического университета,
abdurahmonovramazon26@gmail.com

Abdurakhmanov Ramazan Abdullaevich,
PhD, Senior Lecturer
Tashkent State University of Economics,
abdurahmonovramazon26@gmail.com

**IMPROVEMENT OF THE ACCOUNTING SYSTEM AND INTERNAL CONTROL
IN PUBLIC SECTOR ORGANIZATIONS**

Аннотация. В статье теоретически обоснована необходимость и взаимосвязь бухгалтерского учета и внутреннего контроля в бюджетных организациях дорожного хозяйства. Исследованы правовые основы организации бухгалтерского учета и внутреннего контроля в бюджетных организациях. Раскрыты важные направления обеспечения внутреннего контроля посредством организации и ведения бухгалтерского учета в бюджетных организациях дорожного хозяйства. Сформулированы предложения по совершенствованию внутреннего контроля посредством организации и ведения бухгалтерского учета в бюджетных организациях.

Ключевые слова: бухгалтерская служба, бухгалтерский учет, внутренний контроль, подотчетность, отчетность.

Аннотация. Мазкур мақолада автомобил йўллари тизимидаги бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби ва ички назоратнинг зарурлиги ҳамда ўзаро боғлиқлиги назарий жиҳатдан асосланган. Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби ва ички назоратни ташкил этишнинг ҳуқуқий асослари тадқиқ этилган. Автомобил йўллари тизимидаги бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш ва юритиш орқали ички назоратни таъминлашнинг муҳим йўналишлари очиқ берилган. Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш ва юритиш орқали ички назоратни яхшилаш юзасидан таклифлар шакллантирилган.

Калит сўзлар: бухгалтерия хизмати, бухгалтерия ҳисоби, ички назорат, ҳисобдорлик, ҳисобот.

Abstract. The article theoretically substantiates the necessity and interrelation of accounting and internal control in budgetary organizations of the road sector. The legal bases of the organization of accounting and internal control in budgetary organizations are studied. Important directions of ensuring internal control through the organization and maintenance of accounting in budgetary organizations of the road sector are revealed. Proposals for improving internal control through the organization and maintenance of accounting in budgetary organizations are formulated.

Keywords: accounting service, accounting, internal control, accountability, reporting.

Актуальность

В условиях усиления глобальной конкуренции в мире особое внимание уделяется обеспечению подотчетности системы бухгалтерского учета государственного сектора по целевому и адресному расходованию бюджетных средств, а также открытости информации о них. Согласно отчету «Индекс финансовой отчетности в государственном секторе за 2021 год», опубликованному Международной федерацией бухгалтеров (IFAC), 57% стран, внедривших метод начисления в мировом бухгалтерском учете, используют международные стандарты бухгалтерского учета в государственном секторе (IPSAS)¹. Разрабатываются рекомендации правительствам по расширению роли бухгалтерского учета государственного сектора и системы внутреннего контроля в обеспечении непрерывности распределения, исполнения и контроля средств в бюджетной системе.

В Узбекистане ведется работа по обеспечению подотчетности и открытости расходования средств путем приведения порядка организации системы бухгалтерского учета и внутреннего контроля в бюджетных организациях в соответствие с международными стандартами бухгалтерского учета в Государственном секторе. В системе автомобильных дорог, которая является объектом исследования, определено направление средств “в целях строительства и реконструкции автомобильных дорог, мостов и путепроводов в 2024 году, капитального и текущего ремонта, хранения, озеленения, предотвращения и ликвидации последствий стихийных бедствий, сохранения комитета и его неструктурированных организаций в общей сложности 5 484 823,6 млн. сум”². В частности, возникают задачи оценки текущего состояния организации и ведения бухгалтерского учета в организациях системы, изучения состояния функционирования существующей системы внутреннего контроля, выявления проблем, связанных с системой бухгалтерского учета и внутреннего контроля, а также разработки научных предложений и рекомендаций по их устранению.

Методы исследования

В статье были использованы абстрактное логическое мышление, сравнение, наблюдение и анализ, индукция и дедукция, методы синтеза, монографического исследования, системного подхода, статистики, экономического анализа.

Обзор проведенных исследований

Исследования зарубежных ученых-экономистов по изучению системы бухгалтерского учета и внутреннего контроля в бюджетных организациях также нашли отражение в научных работах, брошюрах и статьях. В частности, к ним относятся Хорхе де Хесус, JSB Eirado, Йенс Хейлинг, О.Митина, Т.Полешук, М.Рябова³.

Узбекскими учеными-экономистами такими как Н.Абдусаломова, С.Мехмонов, А.Остонокулов, З.Хамидова изучены проблемы ведения бухгалтерского учета и составления

¹ International Public Sector Financial Accountability Index 2021 Status Report

² <https://lex.uz/en/docs/6707765#6710514>

³ MA Jorge de Jesus, JSB Eirado. Relevance of accounting information to public sector accountability: A study of Brazilian federal public universities. ТЭХНЕ - Review of Applied Management Studies. 2012.; Jens Heiling (2020) Contributing to The Global Economy. Public Sector Accounting - A Discipline in Its Own Right. ERNST & YOUNG GMBH, Stuttgart, Germany. September 29, 2020.; Митина О.В. Бухгалтерский учет в бюджетных организациях. Учебное пособие. 2020 г. 138 стр.; Полешук Т.А., Маслова Т.С. Контроль и ревизия в бюджетных учреждениях. Учебное пособие. –М.: "ИНФРА-М", 2017. 227 с.; Рябова М.А. и друг. Бюджетный учет и отчетность: учебное пособие / - Ульяновск: УлГТУ. 2010.

финансовой отчетности в бюджетных организациях, а также разработка теоретико-методических основ внутреннего аудита⁴.

Следует отметить, что в научных трудах вышеуказанных ученых-экономистов теоретические и практические проблемы совершенствования системы учета и внутреннего контроля в бюджетных организациях системы автомобильных дорог как отдельный объект исследования не исследованы. Вместе с тем, принятие действующих нормативных правовых актов, связанных с реформированием источников финансирования системы автомобильных дорог, изменение их в соответствии с условиями модернизации экономики влечет за собой необходимость проведения глубоких научных исследований в данной области.

Анализ и результаты

Установлен порядок расширения источников финансирования бюджетных организаций по видам деятельности за счет производства и реализации товаров (работ, услуг), сдачи бюджетными организациями в аренду временно неиспользуемых помещений и иного имущества государства другим организациям, дополнительных доходов от оказания спонсорской (безвозмездной) помощи бюджетным организациям юридическими и физическими лицами⁵.

Организации системы автомобильных дорог составляют сметы доходов и расходов бюджетных и внебюджетных фондов на основании положения "О порядке составления, утверждения и регистрации смет расходов и государственных таблиц бюджетных организаций и получателей бюджетных средств". Установлено, что доходная часть сметы доходов и расходов бюджетных организаций "определяется исходя из объема поступлений внебюджетных средств и направлений использования этих средств с указанием источника поступлений в сметах доходов и расходов, и формируется доходная часть сметы доходов". из остатка средств на начало текущего года⁶.

Согласно директиве "О бухгалтерском учете в бюджетных организациях" и стандарту бюджетного учета (СБУ № 2) "План унифицированных счетов", процедуры ведения бухгалтерского учета в организациях системы автомобильных дорог представлены в виде двухсторонних проводок по счетам, подпунктов, бухгалтерских предварительных и сводных документов, и бухгалтерских регистров. Согласно "Положению об обороте документов и документообороте в бухгалтерском учете", в организациях системы автомобильных дорог представлены системы, регламентирующие документирование операций, связанных с объектами бухгалтерского учета⁷.

Согласно Стандарту № 1 бюджетного учета "Учетная политика", среди всех бюджетных организаций организациям системы автомобильных дорог необходимо формировать учетную политику с целью осуществления исполнения своих смет, регулировать систему внутреннего контроля при ведении финансово-хозяйственной деятельности и внедрять эффективное управление за счет формирования систематизированной учетной информации. Учетная политика применяется в течение финансового года как совокупность определенных методов, оснований, надбавок, правил и методик, используемых бюджетными организациями при

⁴ Абдусаломова Н.Б. Ички назорат методологиясини такомиллаштириш. Монография. –Т.: «ТДИУ», 2023, 384 б.; Меҳмонов С. Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби: назария ва амалиёт. –Т.: «Iqtisod va moliya». 2016.-136 б.; Остоноқулов А. «Бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари маблағлари ҳисоби ва ҳисоботи методологиясини такомиллаштириш» монография. Т: ВНЕШИНВЕСТПРОМ нашриёти, 2021, 208 бет.; Хамидова З.У. Бюджет ташкилотларида ички аудит ва молиявий назорат хизматлари фаолиятини самарали ташкил қилиш масалалари. Монография. – Т.: «VNESHINVESTPROM» 2021. 183 б.

⁵ Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 3 сентября 1999 года № 414 «О совершенствовании порядка обеспечения бюджетных организаций средствами».

⁶ Положение "О порядке составления, утверждения и регистрации бюджетных организаций и получателей бюджетных средств, смет и штатных расписаний" (15 декабря 2014 года, номер списка № 2634).

⁷ Стандарт бюджетного учета Республики Узбекистан (СБУ №1) «Учетная политика» (27 декабря 2016 года, номер списка № 2853).

ведении бюджетного учета и составлении финансовой отчетности в соответствии с установленными принципами.

Учетная политика охватывает все вопросы, связанные с бухгалтерскими процессами, то есть необходимо, чтобы бюджетные организации обеспечивали целенаправленность системы бухгалтерского учета. Хорошо структурированная учетная политика свидетельствует о высокой квалификации главного бухгалтера. Это, в свою очередь, положительно скажется на хозяйственной деятельности бюджетной организации в будущем.

Учетная политика разрабатывается на основании законов Республики Узбекистан, указов Президента, постановлений Кабинета Министров, нормативных актов и стандартов, относящихся к сфере деятельности субъекта бухгалтерского учета. При разработке учетной политики особое внимание уделяется ее организационным, техническим и методологическим аспектам. Согласно приказу руководителя субъекта бухгалтерского учета, учетная политика будет разработана в конце отчетного года и утверждена на следующий финансовый год. В соответствии с этим приказом одновременно утверждаются также следующие положения:

- должностные инструкции для работников бухгалтерии;
- рабочий план счетов бухгалтерского учета, отражающий синтетические и аналитические счета;
- порядок и график документооборота;
- методы оценки стоимости имущества и обязательств;
- порядок списания активов;
- порядок и сроки проведения инвентаризации;
- технология обработки бухгалтерской информации и другие необходимые документы.

Разработка учетной политики и ее структурное построение могут иметь общие аспекты для всех субъектов бухгалтерского учета. Однако существуют различные аспекты деятельности хозяйствующих субъектов с организациями системы автомобильных дорог с точки зрения объектов учета, средств, порядка использования средств и способов отражения доходов и расходов на счете (таблица 1).

Таблица 1

Отличительные аспекты, связанные с формированием учетной политики у субъектов бухгалтерского учета⁸

Хозяйствующие субъекты	Организации системы автомобильных дорог
ОБЪЕКТЫ УЧЕТА	
- долгосрочные активы; - текущие активы; - обязательства; - частный капитал; - финансовые результаты; - расходы; - доходы.	- нефинансовые активы; - финансовые активы; - дебиторские обязательства; - кредиторские обязательства; - финансовые результаты; - расходы; - доходы.
ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДОВ ОТРАЖЕНИЯ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ НА СЧЕТЕ	
Метод расчета	Расчетно-кассовый метод
ИСТОЧНИКИ ФИНАНСИРОВАНИЯ	
- собственные средства; - привлеченные средства.	- бюджетные средства; - Средства республиканского дорожного фонда; - Средства фонда развития и поддержки деятельности комитета автомобильных дорог; - Средства Фонда развития; - прочие внебюджетные фонды.

⁸ Подготовлено автором

Существуют различные аспекты, связанные с разработкой учетной политики в хозяйствующих субъектах и организациях системы автомобильных дорог. В связи с этим обосновано, что был разработан отдельный стандарт по разработке учетной политики для хозяйствующих субъектов. Однако существуют различные аспекты с точки зрения объектов учета, средств, порядка использования средств и способов отражения доходов и расходов на счете организаций системы автомобильных дорог. Из вышесказанного можно сказать, что в организациях системы автомобильных дорог должна быть разработана отдельная учетная политика, связанная с ведением бухгалтерского учета, а для этого должен быть принят стандарт, касающийся учетной политики.

Стандарт СБУ № 1 "Учетная политика" предназначен для повышения уровня достоверности финансовой отчетности организаций системы автомобильных дорог и их финансовых отчетов заданной периодичности, а также уровня сопоставления с финансовой отчетностью других организаций системы автомобильных дорог.

Учетная политика разрабатывается организациями системы автомобильных дорог с целью выбора одного из нескольких взаимоисключающих методов ведения бухгалтерского учета, предусмотренных бюджетным законодательством. Ее следует использовать при выборе и применении учетной политики в стандартных организациях системы автомобильных дорог, учете изменений в учетной политике и составлении финансовой отчетности.

Инвентаризация, которая считается важным методом учета при осуществлении финансово-хозяйственной деятельности в организациях системы автомобильных дорог, имеет особое значение. Инвентаризация в организациях системы автомобильных дорог служит для обеспечения достоверности бухгалтерской информации, поддержания качества материальных ценностей и контроля за состоянием обязательств.

Инвентаризация является одним из мероприятий, которые постоянно внедряются в практику организаций системы автомобильных дорог, и актуально изучение ее специфических аспектов и теоретических и методологических основ на основе поставленных перед ней задач, исходя из текущего спроса. Хотя в теории инвентаризация считается элементом контроля, на практике контроль осуществляется в процессе проведения инвентаризации. В организациях системы автомобильных дорог инвентаризация проводится в плановом порядке по типам объектов учета по следующим периодам (таблица 2).

Таблица 2

Периодичность проведения плановой инвентаризации по объектам учета в организациях системы автомобильных дорог⁹

Объекты учета	Период проведения плановой инвентаризации
Основные средства	Не реже одного раза в два года
Фонды библиотек	Раз в пять лет
Нематериальные активы	Не реже одного раза в два года
Товарно-материальные запасы	Не реже одного раза в год
Горюче-смазочные материалы, продукты питания	Раз в квартал
Денежные средства, денежные документы, активы и бланки на твердом счете	Раз в месяц

Организации системы автомобильных дорог могут провести полную инвентаризацию в плановом порядке перед составлением годовой финансовой отчетности, установив ее в учетной политике. В дополнение к плану, при аренде, покупке, продаже имущества, переоценке основных средств и товарных активов, при смене материально ответственных лиц, хищениях или злоупотреблениях, стихийных бедствиях, пожарах, катастрофах или чрезвычайных ситуациях, при прекращении (реорганизации) деятельности организаций

⁹ Выпуск 19 под названием «Организация и передача инвентаря» подготовлен автором на базе НСБУ.

системы автомобильных дорог перед составлением ликвидационного (разделительного) баланса и в других случаях, предусмотренных законом.

В процессе формирования учетной политики был использован стандарт бюджетного учета Республики Узбекистан (СБУ № 1) "Учетная политика" (зарегистрирован Министерством юстиции Республики Узбекистан за регистрационным номером 2853 от 27 декабря 2017 года). Учетная политика утверждается приказом председателя комитета и руководителей его территориальных подразделений и последовательно применяется из года в год. Учетная политика гарантирует, что финансовая отчетность составляется на основе всех применимых стандартов бюджетного учета.

Финансовая отчетность при отсутствии особых требований:

а) должна быть актуальной - информация, отвечающая потребностям ее пользователей;
б) быть достоверным - объективно отражать все результаты и финансовое состояние деятельности комитета и его территориальных подразделений, отражать экономическую суть мероприятий и операций;

в) быть беспристрастным и ни к чему не обязывающим;

ж) быть полным (законченным) — комитет и его территориальные подразделения должны полностью отражать все факты хозяйственной деятельности.

разработка учетной политики, системы внутреннего учета и отчетности;

процедур внутреннего контроля;

ведение полного и достоверного бухгалтерского учета;

сохранение целостности бухгалтерских документов;

подготовка финансовой отчетности;

подготовка налоговой отчетности и других финансовых документов;

обеспечивает своевременное проведение расчетов;

контролирует соблюдение требований законодательства, касающихся бухгалтерского учета.

Бухгалтерский учет в комитете и его территориальных подразделениях ведется в электронном виде в программном комплексе UzASBO и формируется финансовая отчетность. Хозяйственные операции, относящиеся к отчетному периоду, если документы, подтверждающие их выполнение, получены не были, оформляется соответствующий первичный документ и отражается в бухгалтерском учете.

Порядок и сроки проведения инвентаризации в комитете и его территориальных подразделениях осуществляются в соответствии с национальным стандартом бухгалтерского учета Республики Узбекистан (НСБУ № 19) "Организация и передача инвентаризации". Основными целями инвентаризации являются следующие:

определение реального наличия имущества;

сравнение существующего имущества с данными бухгалтерского учета в реальности;

проверка правильности отражения обязательств на счете.

В следующих случаях передача инвентаря обязательна:

при сдаче имущества в аренду, покупке, продаже, а также в случаях, предусмотренных законом, при преобразовании центра (денационализации);

перед составлением годового финансового отчета.

Количество инвентаризаций в отчетном году, дата их передачи, перечень активов и пассивов определяются председателем комитета и руководителями территориальных управлений.

В бюджетных организациях в системе дорожного комитета, которая рассматривается в качестве объекта исследования, наблюдается ряд проблемных ситуаций, связанных с системой бухгалтерского учета и внутреннего контроля. Эти проблемы связаны со спецификой отрасли, направлениями финансирования, параллельным функционированием хозяйствующих субъектов с бюджетными организациями в системе, проявлением системных организаций

одновременно в качестве бюджетника, распределителя бюджетных средств, бюджетной организации и получателя средств из бюджета.

Для положительного решения вышеуказанных спорных обстоятельств, совершенствования системы бухгалтерского учета и внутреннего контроля в бюджетных организациях в системе дорожного комитета необходимо провести следующий комплекс работ.

Прежде всего, необходимо перечислить средства фонда развития, которые были неиспользованы в течение финансового года комитетом и его территориальными подразделениями, без перераспределения средств по целевому назначению до начала следующего финансового года. Таким образом, это служит обеспечению того, чтобы в течение финансового года комитет и его территориальные подразделения целенаправленно использовали средства фонда развития в рамках сметы доходов и расходов.

Во-вторых, в комитете и его территориальных подразделениях необходимо внедрить на практике типовую учетную политику, в которой обобщены правила организации и ведения бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности и составления финансовой отчетности. Внедрение данной учетной политики в практику в комитете и его территориальных подразделениях служит для строгого следования должностным инструкциям сотрудников бухгалтерской службы, точного определения порядка и сроков проведения инвентаризации, упрощения процесса обобщения данных путем подтверждения содержания синтетических и аналитических счетов, обеспечения внутреннего контроля.

В-третьих, необходимо разработать типовое положение о системе внутреннего контроля комитета и его территориальных подразделений. Внедрение данного типового положения в практику в комитете и его территориальных подразделениях дает возможность надлежащим образом хранить активы, экономно и эффективно использовать материальные и финансовые ресурсы, соблюдать требования действующего законодательства и внутренних документов, выполнять установленные планы, обеспечивать полноту и корректность бухгалтерских документов, финансовой отчетности и управления информацией, выявлять риски при их возникновении, анализировать и принимать необходимые решения.

В-четвертых, целесообразно сформировать должностные инструкции сотрудников бухгалтерской службы комитета и его территориальных управлений. В результате это служит точному определению обязанностей сотрудников бухгалтерской службы комитета и его территориальных подразделений в рамках занимаемых ими должностей, обеспечению подотчетности и ответственности сотрудников бухгалтерии, повышению достоверности информации бухгалтерского учета и финансовой отчетности.

В-пятых, целесообразно сформулировать пример порядка и периодичности проведения плановой инвентаризации объектов учета в комитете и его территориальных подразделениях, документального оформления результатов инвентаризации и отражения в бухгалтерском учете. В результате осуществление постоянного контроля, основанного на изучении состояния доступности и целевого использования объектов бухгалтерского учета путем проведения плановой периодической инвентаризации видов объектов бухгалтерского учета, служит обеспечению достоверности учетной информации, касающейся объектов бухгалтерского учета.

В-шестых, необходимо, чтобы комитет и его территориальные подразделения продлили установленные дневные нормы на 15 дней, чтобы определить остатки на конец финансового года по экономическим и канцелярским продуктам в учетной политике.

Выводы

В результате исследования системы бухгалтерского учета и внутреннего контроля в бюджетных организациях были сформулированы следующие важные выводы и предложения:

1. Важно сформировать в комитете автомобильных дорог и его территориальных подразделениях типовую учетную политику, в которой обобщены правила организации и

ведения бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности и составления финансовой отчетности. Типовая учетная политика служит для строгого следования должностным инструкциям сотрудников бухгалтерской службы комитета и его территориальных подразделений, точного определения порядка и сроков проведения инвентаризации, упрощения процесса обобщения данных путем подтверждения содержания синтетических и аналитических счетов, обеспечения внутреннего контроля и отчетности на основе утвержденных данных.

2. Комитет автомобильных дорог и его территориальные подразделения намерены разработать типовое положение о системе внутреннего контроля. Настоящее типовое положение предусматривает правильное хранение активов структурными подразделениями комитета и его территориальными управлениями, экономное и эффективное использование материальных и финансовых ресурсов, соблюдение требований действующего законодательства и внутренних документов, выполнение установленных планов, обеспечение полноты и корректности бухгалтерских документов, финансовой отчетности и управления информацией, выявление рисков в случае возникновения рисков, анализ и принятие решений.

3. В учетной политике дорожного комитета и его территориальных управлений необходимо продлить установленные дневные нормы на 15 дней, чтобы определить остатки на конец финансового года по сельскохозяйственной и канцелярской продукции. Благодаря этому комитет и его территориальные подразделения создают возможность планирования и целевого финансирования за счет бюджетных и внебюджетных средств исходя из суммы статьи расходов "Хозяйственная и канцелярская продукция".

4. В комитете автомобильных дорог его территориальных управлениях необходимо учитывать хозяйственную и канцелярскую продукцию, поступившую за счет бюджетных внебюджетных средств, на отдельных счетах рабочего учета. Благодаря этому комитет и его территориальные подразделения создают возможность формировать аналитическую учетную информацию о движении хозяйственной и канцелярской продукции по источникам финансирования.

Список литературы:

1. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 3 сентября 1999 года № 414 «О совершенствовании порядка обеспечения бюджетных организаций средствами».
2. Положение "О порядке составления, утверждения и регистрации бюджетных организаций и получателей бюджетных средств, смет и штатных расписаний" (15 декабря 2014 года, номер списка № 2634).
3. Стандарт бюджетного учета Республики Узбекистан (СБУ №1) «Учетная политика» (27 декабря 2016 года, номер списка № 2853).
4. Выпуск 19 под названием «Организация и передача инвентаря» подготовлен автором на базе НСБУ.
5. International Public Sector Financial Accountability Index 2021 Status Report.
6. MA Jorge de Jesus, JSB Eirado. Relevance of accounting information to public sector accountability: A study of Brazilian federal public universities. TEKHNE - Review of Applied Management Studies. 2012.
7. Jens Heiling (2020) Contributing to The Global Economy. Public Sector Accounting - A Discipline in Its Own Right. ERNST & YOUNG GMBH, Stuttgart, Germany. September 29, 2020.
8. Митина О.В. Бухгалтерский учет в бюджетных организациях. Учебное пособие. 2020 г. 138 стр.
9. Полещук Т.А., Маслова Т.С. Контроль и ревизия в бюджетных учреждениях. Учебное пособие. –М.: "ИНФРА-М", 2017. 227 с.; Рябова М.А. и друг. Бюджетный учет и отчетность: учебное пособие / - Ульяновск: УлГТУ. 2010.
10. Абдусаломова Н.Б. Ички назорат методологиясини такомиллаштириш. Монография. – Т.: «ТДИУ», 2023, 384 б.

11. Меҳмонов С. Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби: назария ва амалиёт. – Т.:»Iqtisod va moliya». 2016.-136 б.
12. Остонокулов А. «Бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари маблағлари ҳисоби ва ҳисоботи методологиясини такомиллаштириш» монография. Т: ВНЕШИНВЕСТПРОМ нашриёти, 2021, 208 бет.
13. Хамидова З.У. Бюджет ташкилотларида ички аудит ва молиявий назорат хизматлари фаолиятини самарали ташкил қилиш масалалари. Монография. – Т.: “VNESHINVESTPROM” 2021. 183 б.

E'LON !!!

O'zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining qarori bilan "Moliya" ilmiy jurnali iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan va jurnal iqtisodiy ilmiy nashr bo'lib, bosma holatda bir yilda 6-marta chop etilib, jurnalning har sonida ilmiy ishlanmalar iqtisodiy fanlar bo'yicha ilmiy tadqiqot yo'nalishlariga mos holda o'zbek, rus, ingliz tillarida maqolalar chop etib kelindi.

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot va elektron axborotlar almashinuv davrida ilmiy jurnallarning ham faoliyati raqamlashtirilmoqda. Shu boisdan, ilmiy jurnalni yaqin istiqbolda Xalqaro jurnallar bazasi safidan joy olishini, chop etiladigan maqolalarga qo'yiladigan talablarni IMRAD usuli asosida ishlab chiqilishi, xalqaro bazalarda identifikatsiyalanishini e'tiborga olib, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti kengashi majlisining 5-sonli bayonnomasiga asosan "Moliya" ilmiy jurnalini elektron shaklga o'zgartirildi va 2025-yil yanvar oyidan boshlab iqtisodiy fanlar bo'yicha ilmiy tadqiqot yo'nalishlariga mos holda o'zbek, rus, ingliz tillarida maqolalar elektron chop etiladi.

Maqolalarni yuboorish buyicha quyidagi telefon raqamiga murojaat qilishingiz mumkin: +998914536467